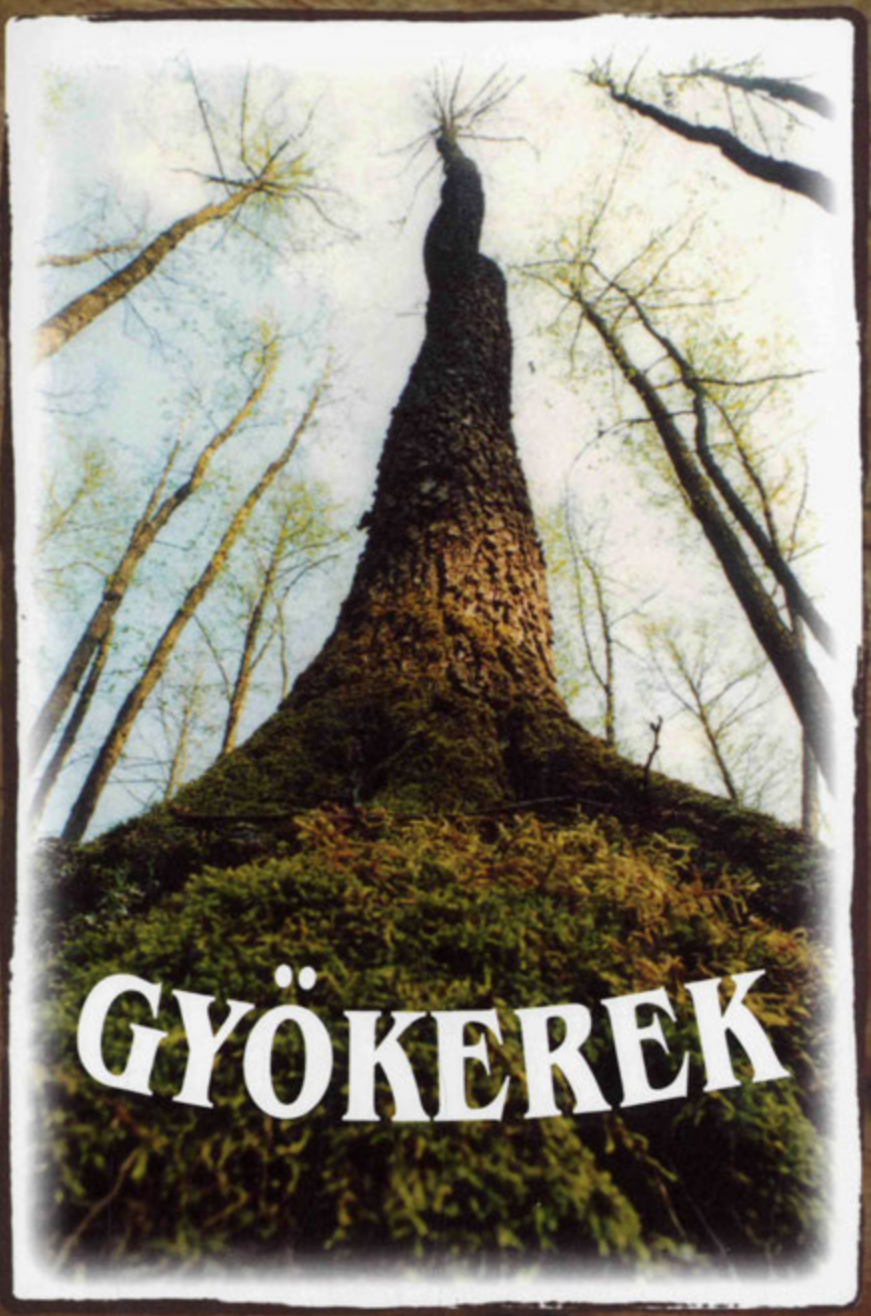

GYÖKEREK

A Dráva Múzeum
tanulmánykötete
2007

GYÖKEREK

A Dráva Múzeum tanulmánykötete

Barcs, 2007.

Szerkesztette: Mészáros Ádám
Munkatársak: Berkics Ferenc, Rózsás Márton
Fordítás angol nyelvre: Polgárszőlő Bt. Pécs
Fordítás román nyelvre: Ferencz I. Zoltán
Fordítás beás nyelvre: Pálmainé Orsós Anna
Címlapfotó: Győri Vilmos

A kiadványban közölt, nem hivatkozott fényképeket
a Dráva Múzeum fotótárából válogattuk.

A szerkesztőség címe:
Dráva Múzeum
7570 Barcs
Széchenyi u. 22.

Tel./fax: (82) 463-207
E-mail: drava.barcs@museum.hu
Honlap: www.museum.hu/barcs/drava

Kiadja: Dráva Múzeum, Barcs
Felelős kiadó: Mészáros Ádám igazgató

HU ISSN 1216-6863

Nyomdai munkálatok: Temporg Nyomda, Pécs
Felelős vezető: dr. Kállai Sándor

TARTALOM CONTENTS CUPRINS

Előszó 6
Prologue *(English)* 7
Cuvânt înainte *(Românește)* 8
Vorbé innentyé *(Băjásescse)* 9
Dr. Kéri Nagy Béla: A cigányok évezredes vándorútja a távoli keletről a Kárpát-medencébe 11
Millenial wanderings of gypsies from the Far East to Carpathian basin
Peregrinația mileniala a țiganilor de la Est îndepartat la bazinul de Cărpați
Kályá cîgányilor dă lá răszăritu-l dăpártyé pîn în válya dă Kárpát
Mészáros Ádám: A beás cigányok korai története és megtelepedésük Barcson 41
The early history of the boyash gypsies and their settling in Barcs
Istoria premătura a băiașilor și așezarea lor in Barcs
Dă dobilye dă kînvá sî dă kînd băjási ságyé în Bársjé
Kardos Ferenc: „Mit hoztál?" – „Aranybárányt!" Adalék a dél-zalai beás cigányok keresztelési szokásaihoz 78
Contribution to the traditions of Christening of boyash gypsies in southern Zala county
Contribuție la obiceiurile de botez ale băiașilor din sudul partea județului Zala
Sjé nou styijény dă butyizálá bájásilor dîn Zala megye
B. Czeller Szilvia: Közösségi-kulturális élet a barcsi cigányok körében 89
Communal and cultural life of the gypsies in Barcs
Viața comunala și culturala a țiganilor din Barcs
Kusztu sî kultură întri bájás în Bársjé
Botka János: Adatok a Barcs környéki löszkibúvások mollusca faunájához... 118
Data to the loess snail-fauna of Barcs area
Sár József: Talaj-coleopterológiai vizsgálatok vajszlói erdőrezervátumban 128
Soil-coleopterological examinations in the forest reservation of Vajszló
Rózsás Márton: Kisebb őrhelyek és erődített templom Barcs környékén... 153
Small posts and fortified church around Barcs
Banicz László: Adatok a barcsi pénzügyőrség történetéhez 164
Data to the history of the Board of Customs and Excise in Barcs
Necze Gábor: „Születtem 1915-ben" – egy régi barcsi visszaemlékezései ... 179
"I was born in 1915" – The memories of an old man from Barcs
Dr. Kéri Nagy Béla: Barcs – Krím-félsziget – Barcs. Életkép Márkus Sándor oroszországi hadifogságából, 1944. december – 1948. július 232
Barcs - Crimea - Barcs. The life of S. Márkus in the Russian captivity 1944-1948

ELŐSZÓ

Ebben az évben ötödik tanulmánykötetünket nyújthatjuk át Olvasóinknak. A Gyökerek ma már egy országosan ismert és elismert múzeumi évkönyv, melyre azért is büszkék lehetünk, mert ehhez hasonlót más kisvárosi múzeumok a legritkább esetben hoznak létre. Megjelentetése azért is szívügyünk, mert úgy gondoljuk, ezzel városunk hírnevét öregbítjük, és hozzájárulunk kultúránk, környezetünk, múltunk és szűkebb pátriánk mélyebb megismeréséhez.

2007-ben is kiemelt témaként kezeltük a Barcson és környékén élő nemzeti kisebbségek történeti és néprajzi kutatását. Ezúttal a beás cigányokról közlünk tanulmányokat. Az idei kötet szerzői több szempontból is körüljárták cigányság történetének és néprajzának témakörét, és számos, eddig publikálatlan adatot közölnek. Nagy örömünkre szolgál, hogy nemzetiségi sorozatunk ezzel teljessé vált.

Idén is helyt adtunk a már szokásosnak mondható malakológiai sorozatnak, s rövid betekintést nyújtunk a Drávasík rovarviágába is. Újabb adatokat ismerhetünk meg a környék régészeti lelőhelyeiről, és ízelítőt kaphatunk a barcsi pénzügyőrség – ezidáig feldolgozatlan – történetéből. Szerzőink jóvoltából két egykori hadifogoly, a 91 éves Parádi József és a 87 éves Márkus Sándor emberpróbáló történetét is közreadhatjuk, bővítve ezzel a Barcsról szóló visszaemlékezések sorát.

Mészáros Ádám
szerkesztő

PROLOGUE

This year we hand over our fifth study volume to the readers. The Gyökerek (Roots) is a well-known and acknowledged yearbook of our museum, which we can be really proud of because a similar one is rarely published in other small town museums. We have made a special point of doing this because we think that we accomplish to the town's fame and also to knowing better our culture, environment and the past of our local area.

In 2007 we handle as a special theme the research of ethnic minorities living in Barcs and the surroundings. We publish essays about boyash Gypsies. The authors of our yearbook show the history and ethnography of Gypsies from several points of view, and report a lot of new, earlier never published data about them. It gives us a great pleasure that our minority series became completed.

We also admit the already regular malacological series in this year and we are also allowed to examine shortly the insects of Dráva area. We can get to know new data about archeological spots in the area and an inkling of the earlier never has been studied history of Board of Customs and Excise in Barcs. With the help of our authors we share the challenging story of the two earlier prisoners of war: Sándor Márkus (87) and József Parádi (91) to complete the numbers of memoirs about Barcs.

Ádám Mészáros
editor

CUVÂNT ÎNAINTE

În acest an oferim cititorilor noştri al cincilea volum de studiu. Cartea „Gyökerek" (Rădăcini) astăzi cunoscută în întreaga ţară şi recunoscută ca anuar de muzeu, pentru care ne mândrim cu atât mai mult cu cât alte muzee din oraşe mici publică foarte rar ceva asemănător. Considerăm problemă de suflet publicarea acestei cărţi şi pentru faptul că, credem că prin această publicare am reuşit să contribuim la renumele oraşului, la cunoaşterea mai profundă a culturii, mediului şi trecutului patriei noastre.

În 2007 am tratat cu o atenţie deosebită cercetările istorice şi etnografice despre minorităţile naţionale care trăiesc în Barcs şi împrejurimi. De această dată comunicăm studii despre romii băieşi. Autorii volumului nostru au înconjurat aria istoriei şi etnografiei rome din mai multe puncte de vedere şi transmit date nepublicate până acum.

Şi în acest an oferim loc deja obişnuitei serii malacologice şi câştigăm o scurtă incursiune în lumea amănunţită a Dravei. Cunoaştem noi date despre zăcămintele arheologice şi primim o mostră din istoria – anterior neprelucrată – a poliţiei economice. Mulţumită autorilor noştri putem da publicităţii povestea încercărilor prin care au trecut doi prizonieri de război, Paradi Jozsef – 91 de ani – şi Markuş Şandor – 87 de ani – poveste cu care lărgim numărul aducerilor aminte despre Barcs.

Ádám Mészáros
redactor

VORBÉ INNENTYÉ

În ánusztá kényvásztá-j á sjinsjilye, káré v-o dăgyény dă umărát în mînă. Trupinyilye má dă mult ăj kunuszkută kényvé în cárásztá întri muzeumurj, sî d-áje nyisz îmmăréc pă je, kă áfelă kényvé, sjé fel noj dăgyény áfără, într-on ált város mik inká nyime n-o făkut. Sî d-áje sî nyi-j fontos, kit în tot án sz-o putyény dá áfără, kă ásá gîngyény, k-asztá lu városu nosztru j-ádusjény sî m-áj máré numé, sî mult făsjény păntr-áje, kit să nyé kunastyé dîn kulturá nasztră, sî dă noj álcî.

Sî în 2007 ásá ány gîngyit, kă trébé sz-o cînyény máj în szusz témá, káré szfătijestyé dă aminy, káré nu-sz mulcînsj în Bársjé sî áprapé dă lokusztá. Áku dă băjás o fi vorbă. Szkrijitori sz-or însjirkát dă multyé părc să szkrijé, sî dă kuszt băjásilor dă kînvá sî dă kulturá lor să szkrijé zsjosz sjévá nou, sjé álc inká n-or szkrisz zsjosz. Ro fălosj ăstyény, kă ku kényvásztá putyény să zîsjény, kă dă toc ány szkrisz.

Sî în ánusztá o kăpătát lok malakologijá sî putyény să vinyény, sjé fel gîndásj kusztă în Drávasík. Jár ány styut sjévá nou d-într-áje, sj-or áflát régési, sî jár sjévá nou ány styut sî dă lukru dă aminy dă kînvá, káré lá pénzügyőrség lukrá ku bány. Szkrijitori nostri ny-or ázsutát să kunustyény pă doj aminy pă Parádi József, káré-j dă 91 áj dă zîlyé, sî pă Márkus Sándor, káré-j dă 87 áj dă zîlyé. Jéj kityusdujinsj în háboro or foszt întyisj. Sî jéj ny-or ázsutát, kit máj mult să styijény dă Bársjé dîn dobá dă kînvá.

Mészáros Ádám
sinye o făkut kănyvije

DR. KÉRI NAGY BÉLA

A CIGÁNYOK ÉVEZREDES VÁNDORÚTJA A TÁVOLI KELETRŐL A KÁRPÁT-MEDENCÉBE

A cigányok megjelenése a Kárpát-medencében

A cigányság történetével foglalkozó kutatók máig tartó problémája, vitája annak bizonyítása, hogy mióta élnek cigányok Magyarországon. E kérdéskör tisztázásához azonban át kell tekintenünk a kora feudális európai viszonyokat. A hűbéri társadalmak a szabadon átjárható határaik helyett kereskedelmi útvonalaikat, vámszedő helyeiket védték, ami megkönnyítette Európa-szerte a vándorló népek számára az országhatárokon való akadálytalan közlekedést. Szigorúbb határellenőrzéseket csupán háborúk, járványok, jelentősebb népmozgások, váratlan, jelentős számú vándorló tömegek megjelenésekor alkalmaztak. A népmozgásokat általában politikai-gazdasági okok befolyásolták. Ilyenek voltak a nagyhatalmak hódító hadjáratai valamint a népek megélhetését befolyásoló aszályok, járványok és más természeti csapások.

A Kárpát-medencébe folyamatosan beszivárgó, vándorló, vagy menekülő népelemekkel együtt érkező cigányok megjelenésének időpontja – írásos dokumentumok hiányában – nehézségekbe ütközik.

Sokáig úgy vélték, hogy a cigányság őshazáját, eredetét Egyiptomban kell keresni. Ennek emléke, hogy a régi magyar szóhasználatban „fáraó fiai"-nak, „egyiptusoknak" nevezték őket[1], és innen ered a ma is használatos angol „gypsy" elnevezés. Elsőként egy magyar, Wályi István[2] lett figyelmes a cigány nyelv

[1] *Vekerdi* 1982.

[2] *Wályi István* dunaalmási lelkész hollandiai tanulmányai során ismerkedett meg indiai (malabári illetve szingaléz) diákokkal. Feltűnt neki, hogy nyelvük hasonlít az itthoni cigányok nyelvéhez. Miután a Wályi által összegyűjtött szavak nagy részét a győri cigányok értették, és erről 1776-ban *Székely Sámuel* egy bécsi lapban is beszámolt, a kor egyik nagy német nyelvtudósa, *Heinrich M. Grellmann* is tanulmányozni kezdte, és a fentiek alapján bizonyítottnak nyilvánította a cigányok indiai származását. Wályi felfedezése késztette *Szathmári Pap István* kolozsvári professzort is, aki a cigány származású *vistai Farkas Mihály* segítségével 1785 körül elkészítette az első cigány-latin-magyar szótárt. A 2148 cigány szót tartalmazó *„Vocabularum Zingarico – Latinum et Hungaricum"* c. kézirat a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattárában található. – *Fraser* 1996. 178-179, *Szabadi* 1994, *Vekerdi* 1982.

indiai párhuzamaira 1753-1754-ben. Felfedezése mérföldkőnek számít, hiszen ennek kapcsán kezdték el vizsgálni a cigány nyelv indiai eredetének lehetőségét. A cigány (romani) nyelvet ma a nyelvtudomány az indoeurópai, azon belül az újind nyelvek között tartja számon.

Írásos dokumentumok híján először a nyelvészet segítségével rekonstruálták a cigányok vándorlásának útvonalát, amit mára a történeti kutatás is megerősített. Ezek alapján ma már ténynek tekinthető, hogy a 6. és a 14. század között, több hullámban indultak és jutottak el Indiából a távoli Európa több országába. Az európai cigány nyelvjárásokban előforduló (nem ind) jövevényszavak tanúsága szerint hosszabb időt töltöttek Perzsiában, Örményországban, majd Kis-Ázsiában, görög nyelvterületen. Itt ragadt rájuk – nagyjából a 13. században – a "*cigány*" elnevezés, miután (tévesen) egy *Athinganos* nevű eretnek szekta tagjaival azonosították őket. A 14. században már Szerbiában, Dalmáciában és Havasalföldön is találkozunk velük.[3]

A cigányság eredetvizsgálatával foglalkozó publikációk – különösen a régebbi történeti munkák – egy részének álláspontja szerint Kárpát-medencei megjelenésük a magyar honfoglaláshoz, vagyis az Árpád vezérrel érkező népcsoportokhoz köthető. Mások II. András korára teszik felbukkanásukat hazánkban, mivel a király szentföldi hadjárata során a hazatérő magyar seregekhez számos cigány kompánia is csatlakozhatott.[4] Erdélyben, valamint Szolnok, Bihar és Zemplén vármegyékben „Czigány" nevű településekkel már 1329-ben, 1331-ben és 1409-ben is találkozunk.[5] Czigány nemzetséget említ egy vizsgálatra vonatkozó okirat 1373-ból. Zigány (Cigány) családnevű nemzetségek és helynevek az ország különböző területein fordulnak elő. A kutatók többsége azonban nem fogadja el a település- és személynevek, valamint a cigányság közötti nyelvi kapcsolatot, mivel a „cigány" névalak más szavakból is származtatható, az említett családok cigánysággal való összekapcsolása pedig bizonytalan.[6]

A cigányság Kárpát-medencei megjelenésére, esetleges letelepedésére a 14. századtól utalnak konkrét dokumentumok. Hazánkban először egy 1400 körül keletkezett fogarasföldi oklevél említ cigányokat, majd 1416-ban Brassóban adnak élelmet és pénzt egy vándorló csapatnak, akik feltehetően cigányok

[3] Szerbiában 1348-ban, Dalmáciában 1362-ben, Havasalföldön 1385-ben említik őket először. (A szerbiai adat Fraser szerint téves.) – *Fraser* 1996 62.
[4] *Heiczinger* 1978.
[5] *Lehoczky* 1894.
[6] Mivel régóta letelepült illetve a magyar honfoglalás óta ismert nemes családokról van szó, az adatok mindenképp óvatosságra intenek. Vö. *Fraser* 1996. 65-66, *Fehértói* 1987. 5-12.

lehettek. 1422-ben pedig Zsigmond király biztosít szabad utazási jogot *László vajdának* és cigány népének.[7]

Véleményünk szerint a 14. században a cigányok már ismertté váltak Magyarországon, de tömeges megjelenésük csak a 15. századra tehető. Ebben az időszakban a kompániák többsége a Kárpát-medencét általában átvonulási területnek, pihenőhelynek tekintette, mivel – mint fentebb láthattuk – királyi oltalomlevéllel tovább vándorolhattak Nyugat-Európa felé. Így jutottak el az első cigány csoportok a német államokba (1415), Dél-Lengyelországba valamint Spanyolországba (1423), Párizsba (1429), Londonba (1430), Rómába (1442), ahol bebocsátást, letelepedési engedélyt kértek.[8]

Brassó vidéki cigány férfi, 1910.

Nyugat-európai megjelenésükkor – a 15., de különösen a 16. században – a feudális monarchiák már fejlődésük egy magasabb szintű, második szakaszába, a polgárosodás kezdeti útjára léptek. A kezdetleges, nemzetségi és vérségi alapon szerveződött cigányság – különösen a vándorló kompániák jelenléte – változatlan életvitele ezekben a társadalmakban egyre nagyobb feszültséget gerjesztett. Képtelenek voltak alkalmazkodni, beilleszkedni az általuk teljesen ismeretlen, új társadalmi viszonyok közé. Nyugat-Európában a két létforma különbsége viszonylag hamar előtérbe helyezte a törvényesített cigányellenességet.

A vándorló cigányokat a nyugat-európai kormányok már képtelenek voltak teljesen kiűzni az országból, ezért szigorú jogi előírásokkal korlátozták létszámuk további növekedését, aminek következtében Nyugat-Európa nem válhatott a cigányság új otthonává. Több városból – Meissenből 1416-ban, Meingenből 1432-ben, Majna-Frankfurtból 1449-ben – kiverték a cigányokat. A Német Birodalmi Gyűlés 1496-ban eretnekséggel, boszorkánysággal, kannibalizmussal, kútmérgezéssel, betegségek terjesztésének gyanújával szabadon üldözhetővé és megölhetővé nyilvánította a cigányokat. Megtiltották a cigányok kereskedelmét, a települések területén való táborozásukat, korlátozták szabad mozgásukat.

[7] *Fraser* 1996. 79.
[8] *Mezey* 1986.

I. Ferdinánd császár például 1556-ban rendeleti úton engedélyezte a cigány férfiak agyonlövetését és fejpénz fizetését a cigányok hulláiért. A cigány asszonyok homlokára bélyeget sütöttek, a fülüket levágták. Az 1450-es években Franciaországban és Svájcban is számos rendelet foglalkozott a beáramló cigányok, hátizsákosok, koldusok, házalók, a lakosságot meglopó, zaklató haramiák, tolvajok megrendszabályozására.[9]

Ugyanakkor Európa keleti fele, illetve a Kárpát-medence elmaradottabb gazdasági-társadalmi viszonyai, struktúrája, a második jobbágyság időszaka lehetőséget nyújtott a nyugatról elüldözött, valamint kelet felől újonnan érkező cigányok letelepedésére, határokon belüli vándorlásukra. A mohácsi csatavesztést követően három részre szakadt hazánk politikai zűrzavarában, a török- és a Habsburg-ellenes harcokban az országrészek vezetői – Erdélyt kivéve – nem foglalkoztak a cigánysággal. A tőlünk nyugatra eső országok és Erdély parlamentjei napirendre tűzték a cigány kérdés rendezését, ami – a fenti okok miatt – Magyarország többi részén a 18. századig fel sem merült.

A vándorló kompániákat – kihasználva a szabad határátjárás lehetőséget – mindhárom országrészben és Európában is felhasználták kémkedésre, hírszerzésre. Híreket hoztak, vittek az ellenséges erők mozgásáról, fegyverzetéről, hozzávetőleges létszámukról. A városfalon kívül letelepültek, mint például a cigány kovácsok, fegyvereket, szerszámokat, vasból készült kínzóeszközöket, bilincseket, kalodákat készítettek, javítottak. A famunkákhoz értők pedig faedényeket, teknőket, háztartási eszközöket faragtak és árultak. Egyes cigány férfiakat a magyar, de még a török hadseregben is alkalmaztak fegyvermesterként. Legtöbben azonban a városban, közhasznú munkásként takarítottak, csatornákat tisztítottak, építkezéseknél dolgoztak, s a szolga és küldönc feladatok mellett fegyőri és hóhéri teendőket is elláttak.

A három országrész közül leginkább Erdélyben éltek biztonságban a letelepült cigányok. Amíg az ország többi részén állandósultak a harcok, Erdélyben viszonylag nyugalom volt. Országgyűlésükön számos törvényt fogadtak el, ami a cigányság érdekeit szolgálta. Ugyanakkor a magyar, székely, szász, román és cigány lakosság együttélése kitermelte az egymással és a cigányokkal szembeni toleranciát.[10] Az azonos foglalkozású helyi és a cigány iparosok között esetenként kialakult ellentéteket feloldotta a lakosság egyes áruk iránti kereslete. Ha az igényeket a céhek nem tudták kielégíteni, nőtt a kereslet a cigány mesterek termékei iránt. Túlkínálat esetén a cigány mesterek és családtagjaik kénytelenek voltak eltávozni a településről. Vándorbotjaikat kézbe véve addig mentek,

[9] *Tóth P.* 2005. 15-20.
[10] *Mezey – Tauber* 1980.

amíg olyan falura nem akadtak, ahol szükség volt a munkájukra és termékeikre.

Az eddigiekből is megállapítható, hogy Magyarország feudális viszonyai között az ország keleti részén a lakosság és a cigányok közötti feszültségek sokkal kisebbek voltak, mint a középső és a nyugati országrészben. Erdélyben valamint Szabolcs és Zemplén vármegyékben a letelepedett cigányok többségének sikerült beilleszkednie a lakóközösségekbe, annak ellenére, hogy több cigány családnak esetenként távoznia kellett lakóhelyéről. Ez ugyanis minden esetben csak a fölössé vált munkaerőre és nem a diszkriminációra vezethető vissza.

A feudális Magyarország és a cigány kérdés

Az első fejezetben már említettük, hogy a cigányság még a 16. és a 17. században sem jelentett számottevő tömeget a Kárpát-medencében. Életvitelüket tekintve a társadalom szegény, legalsó rétegébe illeszkedő, laza közösségeknek tekinthetők. Hagyományaik és szokásaik gyökeres megváltoztatása sem az országos, sem a megyei vezetésnek nem állt szándékában. Az egyes cigány csoportok is megszokták, tudomásul vették, hogy a magyar társadalom megtűri, elfogadja életmódjukat, szokásaikat. Így a cigány életforma a kibontakozó hazai feudális viszonyok között ennek megfelelően konzerválódott.

Ezek után felmerül a kérdés: Mit kell értenünk a magyar feudalizmusban cigány kérdésen? Először is két szokásjogot, a betelepült cigány közösségek és a helyi lakosság együttélését, viszonyát. Másrészt két életfelfogást, amely az adózó, felvilágosult állam és az autonóm közösségekben élő kompániák közötti ellentéteket, összeütközéseket jellemezte. Valójában azonban a két problémafelvetés csupán felszíne a cigányügyek megoldásának. Hazánkban az okok és a problémák vizsgálata, elemzése hosszú ideig – több évszázadon át – váratott (s nyugodtan kimondhatjuk: várat ma is) magára.

Az államhatalom a cigány kérdést gyors, adminisztratív intézkedésekkel és előírásokkal igyekezett megoldani. A kormányok kedvező jogszabályokkal, rendeletekkel védték a cigányság „autonómiáját". A korábban már említett Luxemburgi Zsigmond szabadalomlevélben engedélyezte nekik a saját „önrendelkezési" normáik szerinti ítélkezési kiváltságaikat. Az önrendelkezés, illetve az önbíráskodás azt jelentette, hogy a cigány közösségek maguk körében hozhattak ítéletet a „Romani Kris" (ejtsd: Rományi Krisz, magyarul Cigány Törvény) hagyományai szerint. A jogvitát itt nem írott szabályok, hanem a többiek által tisztelt, idős cigány emberek szava alapján döntötték el. Maguk választottak vezetőt is, akit néhol *vajda*ként, máskor bíróként említenek. Ez az

ember volt a „mujáló" (magyarul bíró vagy szájas), aki képviselte a cigány közösséget a nem cigány többség felé, de neki jellemzően nem volt döntéshozó hatalma. A *vajda* fogalma azonban sokszorr nem önállóan választott vezetőt, sőt nem is cigány embert takart. Az úgynevezett *vajdák* a középkorban a király által kinevezett magyar nemesek voltak, akiknek a feladata a cigányok adójának beszedése volt.[11]

Mátyás király 1487-ben a Nagyszeben város védelmében és más, környékbeli erődítési munkákban részt vett „Sebesszék"-i cigányokat felmentette a további közmunkák végzése és adózási kötelezettségeik alól. Privilégiumlevelében megerősítette a „Sebesszék"-i cigányok fennálló jogait.

A vármegyei főispánok által kiadott oltalomlevelekkel hatkonyan segítették elő beilleszkedésüket, de szabad vándorlásaikat is. Szabadon mozoghattak az országban, és szokásaikat megtartva vállalhattak munkát, élhették saját életüket. Ezt a szabadságot a Habsburgok a 18. században rendeleti úton szabályozott cigány-politikájukkal rövid időn belül felszámolták. Megszüntették a hazai cigányság önállóságát, viszonylagos nyugalmát, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy önmagukhoz képest életük virágkorát is.[12]

A három részre szakadt ország területén a cigányok viszonylag háborítatlanul éltek, betagozódtak az akkori életviszonyokba. A török, majd a kuruc világ végeztével, a politikai helyzet stabilizálódásával azonban a hatalom számára a cigányság, mint „deviáns, nomád elem", rögtön láthatóvá vált. A Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) után III. Károly és az őt követő uralkodók a Habsburg abszolutizmus közigazgatási és jogi intézményrendszerének fokozatos megújítására törekedtek. A hatalomnak szüksége is volt a modernizációra, mivel a török háborúk és a kuruc küzdelmek után több alkalommal végrehajtott betelepítések miatt, többek közt erősíteni kellett a központi hatalom ellenőrző és adatgyűjtő szerepét is. A továbbfejlődés érdekében szükség volt a legkülönbözőbb típusú településszintű információkra, összeírásokra és azok feldolgozására, amibe természetesen a cigányösszeírások is beletartoztak.

III. Károly 1724-ben kiadott rendelkezései a cigányok letelepítésére vonatkoztak ugyan, de valójában arra irányultak, hogy adót csikarjanak ki belőlük, és nem utolsó sorban Magyarországon tartsák őket, s ezáltal megvédjék az osztrák örökös tartományokat a további tömeges beáramlásuktól. Mária Teré-

[11] Később a hatóságok neveztek ki egy embert a cigányok közül, akit szintén *vajdá*nak neveztek. Ő amolyan összekötő-besúgó szerepet töltött be a cigányok és a hatóság között. – *Bársony* 1994.
[12] *Tóth Á.* 1979.

zia a monarchia elvárásának megfelelően a cigányok évezredes szokásainak felszámolásával, jobbágyokká asszimilálva akarta elérni, hogy minél hamarabb az állam adózó polgáraivá váljanak. Mária Terézia és II. József cigányrendelkezései – a kortárs szemüvegével nézve – humánusak, reálisak voltak, mivel az embertelenül rossz helyzetben élő népcsoportok – köztük a cigányok – felemelkedését célozták. Mindezt a Habsburgok törvényes eszközökkel akarták végrehajtani, hogy – többek között – elejét vegyék a lakosság és a kompániák további összeütközéseinek, és megelőzzenek egyéb, a cigányok által elkövetett bűncselekményeket.

Azonban a királyi rendelkezések megtiltották a cigányok életviteléhez nélkülözhetetlen lótartást, és a hagyományos cigány ruhák, öltözékek helyett a magyar paraszti ruhák viselését tették kötelezővé. Útleveleik visszavonásával megtiltották az országhatáron való átmenetet, különösen az osztrák tartományok felé.

Lerombolták a putrikat, és erőszakkal szakították szét a cigány családokat. Összeszedték a cigány gyerekeket, és a szülők által ismeretlen paraszt családoknál helyezték el őket azzal a céllal, hogy becsületes és erkölcsös adófizető jobbágyokká nevelődjenek. A kényszer elől menekülőket elfogták és „javító-nevelő" céllal bevonultatták a császári hadseregbe. II. József elrendelte a német nyelv kötelező használatát, a cigányul beszélőket pedig megbotoztatta.

A bécsi udvar cigány-politikája a cigányságról készült 1782-es összeírás adatait vette alapul, ami sajnos csak a már letelepültekről szolgáltatott biztos információkat. Az összeírás szerint 43.738 hazai cigányból a zenészek és a kovácsok mellett a vándorló iparengedéllyel rendelkező teknővájók, az üstfoldozók, a köszörűsök és a lovakkal, rongyokkal, tollal kereskedők voltak a legtöbben. Az adatokból az uralkodó feltehetően arra következtetett, hogy a cigány-problémát a letelepítés és asszimiláció oldhatja meg véglegesen. Másrészt – ennek érdekében – az európai kisebbségi elképzeléseket is tanulmányozva a spanyolok bevált módszerét vette át, vagyis a cigányság kiűzése helyett letelepítésüket szorgalmazta.[13]

A durva, agresszív intézkedések következményeként a cigányok régi szokásaik feladására, és egy általuk elfogadhatatlan jobbágyi életvitelre lettek kényszerítve. A folyamat végrehajtásához szükséges két lényeges és alapvető feltételről azonban a helyi szervek „megfeledkeztek". Bár Mária Terézia rendelete szerint a földesuraknak jobbágytelket kellett volna adni, a cigányputrik szétverését követően a településeken mégsem állt rendelkezésre elfoglalható, üresen álló lakható épület, megművelhető szabad földterület, sem a megműve-

[13] *Mezey* 1986.

léséhez szükséges jószágállomány. Így a legtöbb cigány család fedél és otthon nélkül maradva ismét kóborlásba kezdett. Másrészt a helyi hatóságok úgy kezelték a már letelepített és dolgozó, a településeken lassan beilleszkedő cigányokat, mint a vándorló kompániákat, ezért például több esetben előfordult, hogy a már asszimilálódott, letelepült családoktól is elvették a gyermekeiket (!).[14]

Az agresszív intézkedések végrehajtását tovább bonyolította a Havasalföldről és Moldvából hazánkba áramló újabb cigány csoportok érkezése, ami különösen Erdélyben jelentett problémát. A folyamatosan beszivárgó úgynevezett *„oláh"* cigányok az általuk megszokottól teljesen eltérő, fejlettebb társadalmi és gazdasági viszonyok közé kerültek. Emiatt szembehelyezkedtek a feudalizmus újabb időszakát élő magyar állam beilleszkedési törekvéseivel is. Életvitelük éles ellentétben állt a magyar nép és az államhatalom elvárásaival. Egymást érték a feljelentések a jövevény cigányok káros és garázda tevékenységéről. Rövid időn belül – sajnos – a magyar lakosság az *oláh* cigányok magatartását egybemosta az egész hazai cigánysággal, egy kalap alá vette őket a már letelepedett, beilleszkedett cigányokkal. Ennek a hibás előítéletnak a terjedése a cigányság mélységes megvetéséhez vezetett, sőt a faji kérdés felvetését is elősegítette. Az előítéletek erősödésével és a központi szabályozások további szigorításával a cigány közösségek ellenállása is megnőtt.[15]

A cigány kérdés újabb kiéleződéséhez a – korábban már említett – foglalkozási struktúrák ismételt összeütközései is hozzájárultak. A feudalizmus korábbi időszakában a szolgáltatások rendszerében szükség volt a cigány mesterek munkájára és termékeikre, mivel kiszolgálták a falusi emberek háztartási és kezdetleges kisipari igényeinek egy részét. Ezt a kiegyensúlyozott helyzetet az ipari forradalom – a technika fejlődése, a gépek megjelenése – megbontotta, és a cigány iparosokat kiszorította a termelési folyamatból.[16] A lassan bomló céhipar – a maga költségével – már csak egy szűk városkörzetben volt képes szolgáltató és termelő tevékenységre. A cigány iparosoknak csupán a városoktól távol eső, periférikus területeken akadt még korlátozott, bizonytalan ideig tartó munkájuk.

A 18. században a felerősödő központi szabályozás, az adminisztratív intézkedések csődje, az újabb jelentős számú cigánybevándorlást követően kialakult előítélet és a cigány csoportoknak a hatalommal szembeni konflik-

[14] *Tóth P.* 2005. 39-48.
[15] *Mezey* 1986.
[16] Például a szeggyártó gépsorok megjelenése és az olcsóbb sorozatgyártás teljesen kiszorította a korábban még nélkülözhetetlen szegkovácsokat.

tusai ismét előtérbe helyezték a cigány kérdést, melynek megoldását a feudális hatalom a kibontakozó polgári társadalomra hagyta.

Kolompár cigány család. Zalaegerszeg, 1920-as évek [17]

A kapitalizálódó Magyarország és a cigány kérdés

Az *összesített* felmérések, összeírások szerint 1873-ban 214 ezer, 1893-ban 275 ezer cigány származású lakost regisztráltak. A tízévenként ismétlődő *anyanyelv szerinti* népszámlálásoknál 1880-ban 78.759, 1890-ben 96.611, 1900-ban 61.658, 1910-ben pedig már 121.097 cigány anyanyelvű magyar állampolgárt írtak össze. A szembetűnő és folyamatos létszámemelkedés egyrészt az 1851 utáni romániai rabszolga-felszabadítás és a balkáni háborúk miatt folyamatosan özönlő, menekülő cigány csoportokból, másrészt a letelepítésekből tevődött ki.

A felmérések szerint a letelepült cigányok többsége rendszeresen dolgozott, saját kis házzal és földdel rendelkezett. A cigány asszonyok hagyományos feladatai közé a vadgyümölcsök, gombák és gyógynövények gyűjtése és piaci értékesítése tartozott.

[17] A régi világ falun. Helikon Kiadó / Néprajzi Múzeum. Bp. 1986. 149.

A vándorló csoportok, az állandóan mozgó tömegek létszáma viszont ellenőrizhetetlenné vált. Számukra ismeretlen volt még az országhatár fogalma is. Ezért a dualista időszakban a cigányok létszámát csak hozzávetőlegesen lehet 250-300 ezer főre becsülni. Számuk évről-évre, sőt hónapról-hónapra változott, hiszen még országhatáron belüli megoszlásuk is egyenlőtlenséget mutatott.[18]

Fontosnak tartjuk kiemelni azt a tényt, hogy egyes vármegyék, települések másként viszonyultak a cigányokhoz. Természetes, hogy a cigányok rendszeresen olyan helyen telepedtek le, ahol a helyi vezetőség kevésbé zaklatta őket, és elnézőbben kezelték a szigorú központi rendelkezések végrehajtását is.

A 20. század elején szinte folyamatosan érkeztek újabb és újabb cigány csoportok a Kárpát-medencébe továbbvándorlás, illetve letelepedés céljával. A keleti országrészbe érkeztek a legtöbben, mivel Romániában 1903-tól módszeresen üldözték és toloncolták ki a cigányokat. Ugyanakkor a törökök és az oroszok 1911-től nem engedtek be országaikba több idegen cigányt. A nagy létszámú vándorló cigánysságnak ismételten a Kárpát-medence lett a befogadó helye, mivel a környező országokhoz képest itt nagyobb biztonságban élhettek.[19]

Medvetáncoltató cigányok. Erdély, 1910.
(Adler fényképész felvétele, Néprajzi Múzeum fotótára)

[18] *Mezey* 1986.

[19] Letelepedettnek tekintette a korabeli közigazgatás és a szakirodalom azokat a cigányokat, akik csak évente változtattak lakhelyet. Vándorcigánynak azokat tartották, akik havonta, vagy hetente települtek át más és más területre. A kóborlók pedig bandákba verődve, sátorozva járták az országot. – *Bana* 2005.

Sem a dualizmus, sem a Horthy-korszak politikusainál nem vetődött fel a cigánysággal kapcsolatos problémák rendezése. A magyar diéta – az országgyűlés – a polgárosodó társadalom, a nemzet továbbfejlődésének vitáiból, a jogalkotás köréből ismét kiszorult a hazai kisebbségek ügye. A téma esetenkénti felvetésével csupán a sajtó egy része foglalkozott. A dualizmus hetven éve alatt a cigányügyet három esetben tűzték napirendre, de a kérdések minden alkalommal csak a felvetésig jutottak el. Sajnos a képviselők többsége nem ismerte fel – vagy nem is akarta felismerni – , hogy törvényben rögzített részletes és hosszú távú tervek kidolgozása és elfogadása nélkül nem lehet a cigányok problémáját megoldani. Gyakorlatilag a cigány kérdés ügye – részben emiatt is – a kormányzat hatásköréből a közigazgatási apparátusok adminisztratív, bürokratikus ügyintézési mechanizmusába került.[20]

A cigányok felemelkedéséért József főherceg (1833-1905) vállalta magára a legtöbb anyagi áldozatot. Bánkút és Alcsút környéki birtokain saját költségén cigánytelepeket hozott létre, és gondoskodott az ottaniak foglalkoztatásáról is. Az Alcsúton építtetett cigányiskolában rövid idő alatt – speciális módszerekkel – jó eredménnyel vizsgáztak a cigány gyerekek. Kísérlete azonban a hatóságok, az állam és a lakosság többségének passzivitásán és ellenállásán megbukott. A cigányok, látva a széthúzást, fokozatosan elszökdöstek a területről.[21]

A századforduló körüli intézkedés-tervezetek általában a kóbor cigányok[22] erőszakos letelepítését célozták, de végrehajtásuk elakadt, mivel a dualista-kori cigányság létszámára, életvitelére vonatkozó adatok hiányoztak, vagy egyáltalán nem álltak az illetékesek rendelkezésére. Ezt a hiányosságot az 1870-es évektől kezdődő cigánytörténeti kutatás pótolta, de a cigányromantikát idéző felmérések, tanulmányok nem érintették az alapkérdést, a cigány és nem cigány lakosság kapcsolatát, a cigányság társadalmi felemelkedésének lehetőségét. Kiszolgáltatottságukért a publikációk többsége magát a cigányságot tette felelőssé.

A fejlődő ipari termelés és szolgáltatás megjelenésével fokozatosan csökkent a cigány iparosok gyengébb minőségű termékei iránti lakossági igény. A szükségleteket a kiépülő kereskedelmi hálózat olcsóbb és bővebb választéka egyre hatékonyabban elégítette ki. Ebben a helyzetben a cigányok problémáját a többi perifériára szorult csoport gondjaival együtt kellett volna a kormánynak megoldania. A miként re és a hogyanra Finkey Ferenc kutató közel száz éve

[20] *Pomogyi* 1984, *Dr. Kéri Nagy* 1988.
[21] *Ortutay* 1914.
[22] A kóbor cigányok száma – az 1893-as összeírás szerint – a 275.000 fős összcigányságon belül meglehetősen alacsony volt, nem érte el a 10.000 főt.

már meg is adta a választ. A társadalmi fejlődés során a kirekesztett csoportok felemelkedését csak úgy lehet orvosolni - írja - „ha javítjuk a társadalmi viszonyokat, eltüntetjük a szegénységet és a nyomort, korlátozzuk az erkölcstelenséget, és biztosítjuk számukra a tanulás, a nevelés, a munka és a felemelkedés lehetőségét".[23]

Az 1910-es évektől kezdve – a fenti javaslatot figyelmen kívül hagyva – új fejezet kezdődött a cigányság életében: a leplezetlen diszkrimináció, az üldözés. A közelgő I. világháború okozta kényszerhelyzetben a belügyminiszter[24] rendezni kívánta a cigány kérdést. Úgy vélte, nem engedhető meg, hogy a hazai viszonyok között a lakosság egy jelentős hányada – a cigányság – kivonja magát a hon védelme és a közmunkák végzése alól. Az ország közbiztonságának és védelmének biztosítása érdekében az egyik legfontosabb teendő – írja a miniszter – a kóbor cigányok letelepítése. A jogszabályok végrehajtása érdekében az indirekt szabályozási formák közül első lépésként a cigány férfiakat bevonultatták katonának, lovaikat pedig hadizsákmányként vették nyilvántartásba. Az elkobzott lovak zömét azonban virslilóként levágták, és lókolbászként vagy lóvirsliként kerültek a harcterekre. Megtiltották a cigányok koldulását is. Igaz, hamarosan kiderült, hogy a koldulást, mint megélhetésük egyik fontos forrását jogszabályokkal felszámolni nem lehetett. A toloncolás elrendelése az útlevéllel nem rendelkező cigányokra vonatkozott, ami fegyveres őrizet mellett, meghatározott útvonalon történő lakhelyre kísérést volt hivatva biztosítani.[25] A közigazgatási szervek és a csendőrség a rendelkezések végrehajtása nehézségekbe ütközött, annak költségei, időigényessége és körülményessége miatt. A gyakorlatban azonban kialakult az előzőektől eltérő, a cigányságra nézve embertelen és megalázó, de gyorsabban végrehajtható módszer. Ha a járőröző csendőrök találkoztak egy cigány családdal vagy vándorló csoportokkal, akkor ütve-verve a következő csendőrkörzet határáig üldözték őket, hogy ne a saját körzetükben legyen velük probléma. Ha az ottani rendőrök is rájuk leltek, ismét verve zavarták tovább a cigányokat a következő újabb csendőrkörzetig, és ez így ment körzetről körzetre.[26]

Az előítéletek folyamatos erősödéséhez hozzájárult a cigányságon belüli magas bűnözési arány is, de erre vonatkozó elemzések a kapitalizálódó Magyarországon nem készültek. Kiadásra került ugyan „Magyarország Igazságköny-

[23] *Finkei* 1910.
[24] 1913. június 10-én Sándor Jánost nevezték ki belügyminiszternek.
[25] 15000/1916. BM. eln. rend. – Közli: *Mezey* 1986.
[26] Ld. Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása. Huszadik Század. 1916. 9 sz.

ve", mely 1906-tól 1915-ig anyanyelvi bontásban tette közzé a bűnügyi adatokat. Az összesítőkből kiderül, hogy a magyar anyanyelvű lakosság bűnelkövetésének lassú csökkenése mellett a cigányoké a duplájára nőtt.[27] Ennek okán a két világháború között összesen hat miniszteri szintű jogszabályt alkottak, ami arra enged következtetni, hogy a Horthy-rendszerben nem vették komolyan a cigány kérdés megoldását. Ezzel a pár rendelkezéssel a jogalkotók kettős célt fogalmaztak meg. Egyrészt a cigányok vándorlásainak megakadályozásával fel akarták gyorsítani letelepítésüket, másrészt vélelmezett „bűnöző alkatuk" miatt szükségesnek tartották a fokozott és állandó ellenőrzésüket. A belügyminiszteri körrendelet tulajdonképpen megismételte a korábbi évtizedekből jól ismert – már túlhaladott – határozatokat. Új elemként csupán az az intézkedés jelent meg, amely a vándor cigányok megszámlálását több megyében egyszerre és összehangoltan írta elő. Az 1928. évi XX. törvény bevezette a csavargó, kóborló, beilleszkedni képtelen, megrögzött bűnöző cigányok részére a dologház intézményét.[28]

A cigányok ügyének rendezése kapcsán a kormányok intézkedésein túl – több évtizeden át – számtalan publikáció, elképzelés került nyilvánosságra. A szerzők többsége a megoldást törvényhozás útján képzelte el, de végrehajtásához mégis az adminisztratív eljárást támogatták. Mások – a nagypolitika is – az adminisztratív intézkedéseket is elégségesnek tartották.[29] A szerzők sorából szükségesnek tartjuk kiemelni Déry Gyulát, aki koncepciójával megelőzte kortársait: a cigánykérdést új munkahelyek létesítésével és a cigányság letelepítésével kívánta megoldani.[30]

Szólnunk kell a publikációk közül egy harmadik elképzelésről is. Az ezt képviselő szerzők a jogi és adminisztratív megoldásokon túl a cigányság likvidálását, kiirtását, megsemmisítését, mint egyetlen hatásos és végleges módszert javasolták.[31]

Sajnos – mint láttuk – a cigányság eddigi történetében a Horthy-korszak sem hozott pozitív irányú elmozdulást. Nem készült az 1893. évi felméréshez hasonló összeírás, amiből következtetni lehetne a cigányság életvitelében beállt esetleges változásokra. Csupán a már említett publikációk közöltek megköze-

[27] Magyarország Igazságkönyve. Statisztikai táblázatok. Bp. 1915.
[28] Az 1928. évi XX. törvény megrögzöttség alatt a bűnelkövetőnek azt a lelki tulajdonságát emelte ki, aki csak bűntettek elkövetésével képzeli el a jövőjét.
[29] Ld. Samossa János: Törvényjavaslat a vándorcigányok törvényhozási úton való megrendszabályozásához. Bp. 1911.
[30] *Déry* 1908.
[31] Ld.: Zsolt alias Porzsolt Kálmán: Esti levél. A mi cigány hírünk. Pesti Hírlap. 1907. augusztus 6.

lítő, közel sem tudományos igényű helyzetelemzést, problémafelvetést, de azok megoldására sem adtak javaslatot. Nem vették tudomásul, hogy a cigányok többsége munkát vállalt, és az általuk végzett napszámos vagy vándoripari munkák igényét maga a társadalom, a lakosság termelte ki. Ennek ellenére a tanulmányokban a dolgozó cigányok említésekor ismét csak a zenészeket emelték ki. A megoldási javaslatok közül a szerzők jelentős része a cigányság likvidálásának fent említett gondolatmenetét fogadta el és követte. Általános véleményként került megfogalmazásra, hogy a magyar népen belül a cigányság nem más, mint egy öröklött genetikai faktor által determinált, meghatározott biológiai faj. Az e gondolatra alapozva készült „Cigánykódex"-ben lévő javaslatok, elképzelések a diszkriminációhoz, az emberi egyenlőség tagadásához vezettek.

A cigány kérdést a Cigánykódex is elsősorban faji, személyi és vagyonbiztonsági, valamint közegészségügyi problémaként kezelte, ami adminisztratív úton megoldható.[32] Szerzője szerint minden cigányt le kell telepíteni, és ennek elősegítése és felgyorsítása érdekében el kell árverezni meglévő tulajdonukat, a szekereket, lovakat és más vagyontárgyakat. A lókereskedői és vándoripari engedélyek visszavonásával olyan munkakényszert kell velük szemben alkalmazni, hogy csak fizikai munkát végezhessenek. Munkabérüket lehetőleg a legalacsonyabb szinten kell megállapítani, hogy csak a legszükségesebb árucikket vásárolhassák meg. A munkakényszer és a cigányok rendőri felügyelet alá helyezése mellett testi fenyítést – a férfiaknál botbüntetést, a nőknél kalodát, sötétzárkát, hajlenyírást – is javasolt, mint alkalmas eszközt a renitenskedők megrendszabályozására. A még ennél is radikálisabb megoldási tervek szerint a cigányokat nem beolvasztani kell, hanem kirekeszteni, és el kell különíteni, hogy a magyarok végre megszabadulhassanak ezen „élősdi" fajtól. A megoldás útját az országból való kitoloncolásban, a maradéknak pedig internálótáborba történő elhelyezését javasolták.[33]

„A fenti elképzelések közül egyik sem lehetett eredményes" – írja egy kortárs szerző – „mivel a magyarság eddig túlságosan elnéző és humánus volt a cigánysággal szemben. A sikeres megoldás érdekében olyan szigorítást kell alkalmazni, amely nem hallgat a szívre, mert a legradikálisabb eszközöket kell igénybe venni." A javaslat szerint a kóborló cigányokat koncentrációs táborba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, szaporodásukat meg kell akadályozni.[34] E tervezettel cseng össze az *Esti Újság* egyik cikkének alapgondolata,

[32] Ld.: Vassányi István: Cigánykódex. Magyar Közigazgatás. 1936. 44, 46, 47. sz.
[33] Ld.: Szentkirályi Zsigmond: A cigánykérdés. Kassa. 1943.
[34] Gesztelyi Nagy László: A magyarországi cigánykérdés rendezése. Kecskemét. 1940.

miszerint azért szükséges a szigorítás, mert a cigányok nem dolgoznak, piszkos putrikban laknak, járványokat terjesztenek és szaporodnak, mint a csicsóka.[35]

Jól szemlélteti az előítélet és az elfogultság erejét, hogy a publikációkban, újságcikkekben, beszédekben a cigányságra alkalmazott jelzők, mint az „élősdiek", „bűnözők", „gyilkosok" egyre több alkalommal fordultak elő és rendszeresen ismétlődtek.

Ezzel szemben említésre sem méltatták azokat a társadalomban lévő ellentmondásokat, amelyek a cigányok sorsát meghatározták, mint a munkanélküliség, az előítélet, a fajgyűlölet vagy a szociális gondoskodás hiánya.

A mindennapossá vált megaláztatások tovább nehezítették a cigányok beépülését a magyar társadalomba. A kóbor cigányok egy része a kényszer hatására felhagyott hagyományos vándorlásaival. Igaz, ezért még nem tekinthetők „letelepedett vándorcigányoknak", mivel az erdőszélekről ideiglenesen egy-egy település szélére, határába költöztek csupán.[36]

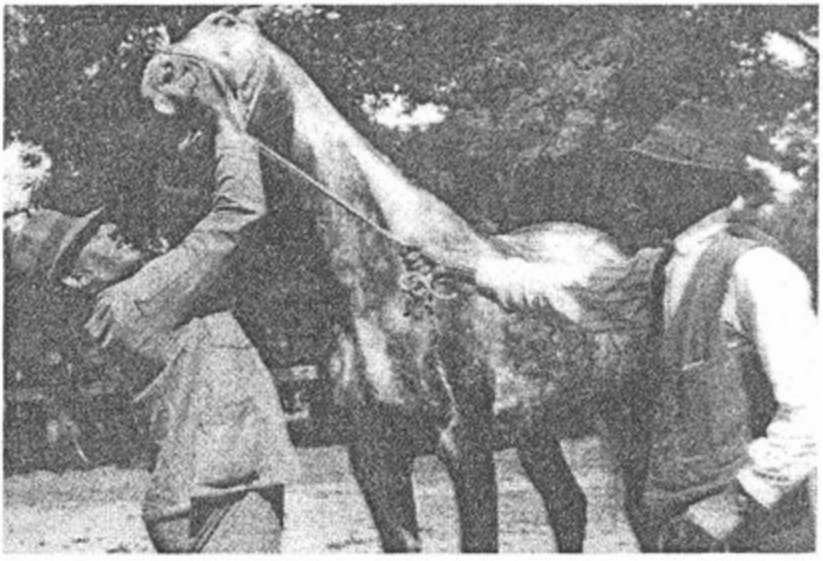

Lóvásár az 1930-as években, Győr
(Kelen Margit felvétele)

A Horthy-korszakban viszonylag gyorsan követték egymást a cigányságra vonatkozó diszkriminatív intézkedések. Megnehezítették a vándoripari engedé-

[35] Esti Újság. 1939. július 10.
[36] Részletesebben: *Mezey – Tauber* 1980.

lyek kérelmezését és kiadását. A lakóhelyek elöljáróságának hozzájárulását írták elő munkavállalásuk esetére.[37] A Belügyminisztérium 1938-ban kiadott rendelete a cigányok üldözését is törvényesítette.[38] Innen már csak egy lépés volt a cigány férfiak katonai, illetve munkaszolgálatra történő behívása, amihez a Belügyminisztérium újabb körrendelete szolgáltatta az alapot a megyékben tartandó közrendészeti és cigányrazziák megtartásával. Egy Zala megyében fennmaradt részletes leirat szerint 1943. május 24. és 29. között egyszerre és egy időben kell megrendezni a razziákat. A sikeres lebonyolítás – vagyis minél több kóbor cigány elfogása – érdekében a járások segítséget kérhettek a 9. Könnyű Hadosztály leventeparancsnokától.[39]

A Magyar Királyi Pécsi IV. Csendőrkerületi Parancsnokság átirata szerint a munkaszolgálatra behívott és az ügyészségek által munkára vezényelt cigányok közül többen megszöktek, és családtagjaikkal sorozatos betöréseket, lopásokat követnek el, vagy fegyveres bandákhoz verődve jugoszláv partizánoknak adják ki magukat. Ezért a dél-dunántúli hadműveleti területre – kiváltképp a Dráva völgyére – Molnár György kormánybiztos többek közt az alábbiakat rendelte el:

- A letelepedett cigányok nem hagyhatják el jelenlegi lakhelyüket.
- Ha egy-egy cigánynak indokolt esetben szükséges a lakhely elhagyása, rendkívüli esetben az engedély kiadható. Fel kell tüntetni a nevet, hová és kihez akar távozni, mennyi ideig tartózkodik ott. Visszatérés után az engedélyt azonnal a kiadó hivatalnak le kell adni. Aki véglegesen távozott, az új letelepedési hely közigazgatási hivatala köteles az engedélyt megérkezés, illetve bejelentkezéskor a kiadó hatósághoz visszaküldeni.
- Lakhelyüket engedély nélkül elhagyó cigányokat azonnal el kell fogni, és internálni kell.[40]

A negyvenes évek elejétől a cigányokra ugyanolyan kirekesztő intézkedések jelentek meg, mint amilyenek a zsidókra vonatkoztak. Tilos volt a házasságkötés, az együttélés „magyar" emberrel, korlátozták mozgási és letelepedési szabadságukat, gyűjtőtáborokat szerveztek a cigányok részére, és kényszerkitelepítésüket is tervezték őshazájukba, Indiába. A rájuk nehezedő nyomás elől sokan próbáltak külföldre menekülni. A nagy számú erdélyi cigányság számára azonban ez sem jelentett megoldást. A Magyarországhoz tartozó Észak-

[37] 141113/1931. Kereskedelmi Minisztérium rendelete.
[38] Részletesebben: *Mezey – Tauber* 1980.
[39] 257000/1943. BM. rendelet. – Közli: *Mezey* 1986.
[40] 1500/1944. ME. rendelet. – Közli: *Mezey* 1986.

Erdélyben és a román fennhatóság alatt álló Dél-Erdélyben hasonló sors várt rájuk. A nyár folyamán egyes megyékben cigánymunkatáborokat is szerveztek.[41]

A II. világháború vége felé egyre világosabbá vált, hogy a zsidóság tömeges gettósítását, tragikus sorsát a hazai cigányság sem kerülheti el. Meg kell emlékeznünk az 1944. májusa és 1945. márciusa között végrehajtott magyarországi cigánydeportálásokról. Dokumentumok hiányában biztosan csak annyit állíthatunk, hogy Magyarország területéről több tízezer cigány lakost deportáltak, a budapesti és környéki cigánygettókból két-három szerelvény cigányt közvetlenül Auschwitzba és melléktáboraiba szállítottak.

1944. május 16-án, amint Magyarország akkori területéről Auschwitzba érkeztek az első zsidó transzportok, a náci táborvezetés a „B II. e." blokk „cigánytáborában" elszállásolt 6 ezer cigányt le akarta lövetni, hogy helyet biztosítsanak a várhatóan nagy tömegben érkező magyar zsidóknak. A cigányok tömeges kivégzése azonban a cigány fogvatartottak heves ellenállásán egyelőre meghiúsult. Emiatt a magyar zsidók egy részét a cigányok barakkjaiban összezsúfolva helyezték el. A „kápókat" a németek a korábban érkezett zsidó és cigány deportáltakból válogatták ki. Ők a barakkokban, a táborokban a rendért, fegyelemért voltak felelősek. Többségük – különösen a cigány kápók – kegyetlenkedései, lopásai, verései szomorú emléket hagytak sok ezer deportáltban.[42]

Jelentős cigánygyűjtőtábort létesítettek Székesfehérváron, ahol a fogva tartottakat helyben ki is irtották. Szombathely és Bükk térségéből, Hevesből, Pocsaj környékéről valamint Budapest egyes kerületeiből a cigányokat a komáromi várban gyűjtötték össze. Onnan Dachauba és melléktáboraiba valamint a Rawensbrück-i gettóba kerültek.

A Germán Fajvédő Hivatal – Himmler javaslatára – a cigányok közül kiválogatta az úgynevezett tisztafajú szinti, lalceri, stb. típusokat kísérletezés céljából. A lágerorvosok, Mengele, Beiglböck rajtuk kísérletezték ki egyebek között a tengervíz vegyszerekkel való ihatóvá tételét, a besugárzásos ivartalanítást, a túlhevítés és a túlhűtés hatásait, valamint a táborokban terjedő hiánybetegségek vizsgálatát. A többiek a közeli gázkamrákban lelték halálukat. Becsült adat szerint 3-4 ezer cigány élhette túl a gettók, a megsemmisítő táborok poklát.[43]

A magyar hatóságok fő célja eleinte csupán a cigányok munkaerejének az igénybevétele lehetett, mivel olyan törvényeket, jogszabályokat, amelyek

[41] *Kassai* 1992.
[42] *Gerlach – Götz* 2005.
[43] *Szőnyi* 1964, *Kéri Nagy* 1988, *Pocsik* 2004

1921-től hazánkban eldöntötték a zsidóság sorsát[44], a cigányságra vonatkozóan sem a magyar kormány, sem az országgyűlés nem fogadott el. Ez lehet az oka, hogy szegényesek és hiányosak a cigány holocaustra vonatkozó korabeli dokumentumok.

A szocialista Magyarország és a cigány kérdés

A hazai cigányság a magyar lakosság második világháború utáni átlagos – európai viszonylatban alacsony szintűnek tekinthető – életviteléhez képest is nagyon rossz körülmények között élt, és jelentős fáziskéséssel tudott csak beilleszkedni a társadalmi átalakulások menetébe. A kormányra került pártok, köztük a Kommunista Párt – későbbiekben az egyeduralkodó Magyar Dolgozók Pártja – programjában is szerepelt a cigányság felzárkóztatása a lakosság többi rétegéhez, mint sürgős és fontos társadalmi-politikai feladat.[45]

Ennek szellemében az új alkotmány is rögzítette fajra, nemre való tekintet nélkül, hogy minden magyar állampolgárnak egyenlő joga van a munkához, a tanuláshoz, a közügyekbe való beleszóláshoz.

A cigányok döntő többsége azonban nem ismerte fel, s nem is érthette meg a társadalom biztosította lehetőségeket. Nagyrészük analfabéta vagy félanalfabéta volt, és a településeken kívüli cigánytelepeken élt, oda vezető út, villany, rádió, sajtó nélkül, mit sem tudva a világról. Az is tény, hogy az alkotmány fent említett rendelkezései szorosan kapcsolódtak a korszak politikai és ideológiai illúziójához. Mi sem bizonyítja ezt világosabban, mint a jogalkotók azon feltételezése, hogy a kizsákmányoló társadalmi rend megszüntetése automatikusan maga után vonja a korábban elnyomott kisebbségek, rétegek felemelkedését. Nem ismerték fel, hogy nem elég csak a lehetőség hangoztatása. A hátrányok csökkentésére többlet előnyökre is szükség van. Ezért hiányoznak a háború utáni évtizedben kifejezetten a cigányságra vonatkozó reális elvi és gyakorlati határozatok és döntések. Mivel a cigányügy megoldását nem tekintették külön társadalmi-politikai problémának, ezért a hivatalos intézményrendszeren belül egyetlenegy olyan szervezet sem jött létre, amely elősegíthette volna a cigányság helyzetének javítását.

A cigányság túlnyomó része az 1945. évi földosztásból is kimaradt. A jogszabály az igényjogosultak körét úgy határozta meg, hogy a kiosztásra kerülő földekből kisgazdaságok létesítésére földhöz juttatandók a gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások, birtokuk kiegészítésére a törpebirtokosok és

[44] Részletesebben: *Kéri Nagy* 2004.
[45] Cigányság és életmódváltás. Magyar Hírlap. 1981. március 3.

akiknek földbirtoka várhatóan 5 holdnál nem lesz több.[46] A cigányokat ezen kategóriák egyikébe sem lehetett besorolni.

Mivel a cigányság nagyobb része nem kötődött a mezőgazdasághoz, ezért sokszor még a jogosultak sem igényeltek földet. Elsősorban az a kis létszámú cigányság, akik már parasztként asszimilálódtak, kértek és kaptak is földet. Ők ugyanúgy dolgoztak és éltek, mint a nem cigány földművesek.

A helyi ipar és kereskedelem felszámolását célzó, 1948 és 1952 közt végrehajtott államosítások idején megint csak adminisztratív intézkedésekkel akarták megoldani a cigány kérdést. Ezért visszavonták a lókupecek, vándoriparosok és kereskedők működési engedélyét. Az 1953-tól bevezetésre kerülő személyi igazolvány miatt újabb problémát jelentett a vándorló cigányok nyilvántartása. Részükre ideiglenesen, évenkénti megújítással, úgynevezett „fekete" személyigazolványt adtak ki, amit 1961-ben vontak vissza.[47]

Az 1960-as években kezdődött nagyarányú iparosítás alapvetően befolyásolta és felgyorsította a cigányság helyzetének változását. Az ipar extenzív fejlődése nagyvonalú elhelyezkedési lehetőséget kínált a cigányság részére is. A vidéken élőket tömegesen szívta fel az ipar, ami jelentős elvándorláshoz vezetett. Az ipari üzemekbe tartó cigányoknak megvolt az esélye a gyári munkásság soraiba való integrálódáshoz. Azonban újabb probléma vetődött fel. Az új munkaerő részére lakásokat, munkásszállásokat kellett építeni, vagy rosszabb esetben maradt az ingázásra kényszerítés.

A magyarországi cigányság fejlődésében kiindulópontot jelentettek az 1960-as évek párthatározatai, amelyek megfogalmazták a „cigány probléma" megoldásának lényegét. E határozatok utaltak arra, hogy társadalmi elmaradottságuk felszámolása társadalmi-politikai kérdés, amit csak társadalmi összefogással lehet megoldani. A cigányságot néprajzi sajátosságai ellenére sem tartották nemzetiségi csoportnak. Kimondták, hogy sajátos társadalmi helyzetük figyelembevételével biztosítani kell számukra az állampolgári jogok és kötelességek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételeket. Célnak tekintették, hogy a cigányok a lakosság többi részétől ne különüljenek el, jussanak hozzá állandó lakáshoz és munkahelyhez. Beilleszkedésüket figyelembe véve a cigányság három csoportját különböztették meg:

- a beilleszkedőkre (kb. 30 %)
- a beilleszkedésben lévőkre (kb. 30%)
- és a be nem illeszkedőkre (kb. 40%)

[46] 800/1945. ME. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetésére, és a földműves nép földhöz juttatásáról. Magyar Közlöny. 1945. március 8.
[47] *Purcsi* 2001.

A hazai cigányság ekkor 2.100 cigánytelepen lakott, és közel 60 %-uk emberi életre alkalmatlan putrikban élt. A politikai erőfeszítések következményeként 1960 és 1975 között 13.000 cigány család költözött új vagy komfortosabb lakásba, és 5.500 család jutott átmeneti otthonhoz.[48] A határozatokban az állam és a párt a cigányságot, mint néprajzi sajátosságokkal rendelkező társadalmi réteget fogta fel. Később ez a minősítés megváltozott, és etnikai csoportként értelmezték. Továbbra is elvetették, hogy a cigányságot nemzetiségként kezeljék. Megszüntették az 1957-ben alakult Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, mivel alkalmatlannak bizonyult a cigányság átnevelésére. Feladatkörét a Kulturális Minisztérium hatáskörébe utalták.

A hatvanas évektől tehát felgyorsult a cigányság társadalmi felemelkedésének üteme, aminek elsősorban nem politikai, hanem gazdasági eredői voltak. A vegyipar, a kohászat, az építőipar, a gépgyártás és a bányászat szakképzetlen munkaerő-szükségletét a cigányok felvételével oldották meg. Ez azt is jelentette, hogy a gazdasági kényszer áttörte az előítéletek miatti elzárkózást.[49]

A gazdaságra vonatkozóan kimutatták, hogy az 1960-as évek végén már jelentkeztek az indokolatlanul gyors ütemben növekvő extenzív gazdaságfejlesztés problémái, ami a kutatók szerint a párt és az állam gazdaság- és cigánypolitikájának a csődjét jelentette. Nem javult a tervezett ütemben és színvonalon a lakosság és ezen belül a cigányság életvitele, többségük továbbra is a társadalmi hierarchia alsó részén helyezkedett el, alacsony jövedelmekkel. Ezért hátrányos helyzetükből nem tudtak felemelkedni. Számukra továbbra is maradt a szegénység és a nyomor. Életük évszázados elmaradottsága ezen a szinten újra konzerválódott, hiszen a fejlődés lassulása és a növekvő telek- és építőanyagárak miatt lelassultak a cigánytelepek felszámolására tett kísérletek is. A politikai bizottság, reagálva a kutatási eredményekre, „újbaloldali"-nak bélyegezte a szociológusokat, és a kritika elfogadása, a hibák kijavítása helyett felfüggesztette a további kutatásokat. A kutatás vezetőjét – *Kemény István* akadémikust – elbocsátották, a vizsgálatok anyagát pedig – mivel az szegénységről és hibás politikai irányvonalról szólt – titkosították. A pártvezetés pedig újra megerősítette, hogy a cigányság nem tekinthető nemzetiségnek, hanem csakis olyan etnikai-társadalmi rétegnek, csoportnak, amely fokozatosan beilleszkedik a társadalomba, és asszimilálódik.[50]

---

[48] MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. 1961. június 20; Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956-1962. Bp. 1979.

[49] *Faludi* 1964, *Kéri Nagy* 1988.

[50] A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének beszámolója – Közli: *Majtényi* 2005. 121-132.

A '80-as évektől az állam a korábbinál több lehetőséget biztosított a cigány kultúra ápolására. Engedélyezték a pártállami szervezeteken belüli cigányszervezetek létrehozását. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa felügyelete alatt 1985-ben megalakult az Országos Cigánytanács azzal a feladattal, hogy a megyei cigánytanácsoktól a cigányok lakta településekig szervezzen országos aktívahálózatot. Ez a szervezet, amely legalább látszólagos lehetőséget kínált az érdekérvényesítésre, a cigányok problémáit továbbra is elsősorban társadalmi-politikai kérdésként kezelte.

A cigányság kulturális értékeinek megőrzésére 1986-ban alakult meg a Művelődési Minisztériumon belül a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, mely „Romano Nyevipe" (Cigány Újság) címmel a cigányok életének, történetének bemutatásával lapot is kiadott. A szövetség fő feladatai közé tartozott a magyarországi cigányság társadalmi beilleszkedésének, az ehhez kapcsolódó nemzeti és etnikai kultúra elsajátításának valamint a cigányság kulturális érdekképviseletének, haladó hagyományai ápolásának szolgálata, a párt elvárásainak megfelelően.[51]

Az is tény, hogy a cigányok erőltetett és gyorsított letelepítésével, ipari munkássá válásával szokásaik, kultúrájuk jelentősen megváltozott, mondhatni tötést szenvedett. Sokan közülük elfelejtették – pontosabban nem akarták beszélni és nem adták tovább gyermekeiknek – nyelvüket. Gyökeres fordulat állt be munka- és lakásviszonyaikban. Ettől kezdve az egységesnek vélt cigányság helyett asszimilálódó cigány lakosságról beszélhetünk.

Az 1989-90-es rendszerváltás után végre napirendre kerülhettek a kisebbségek önszerveződései, etnikai alapon szerveződött pártjaik. A cigány kisebbség napjainkra abba a társadalmi szakaszba érkezett – vélekedik Szuhay Péter a cigány kultúrával kapcsolatban[52] –, amikor a cigány értelmiség pontosan megfogalmazhatta a különböző cigány etnikai csoportok közötti integrációk szükségességét, és belekezdhetett a cigány nemzeti kultúra megalkotásába.

A cigányság és a cigány kérdés

Van a magyar nyelvben egy fogalom, amelyhez a magyar nép tudatában évszázadokon át sokszor negatív előjelű, néha torz képzetek társultak. Ez a szó: *„cigány"*. A *cigány* a polgári élettől idegen, lenézett, megvetett, sok esetben gyűlölt magatartásformát testesít meg. A *cigány* egy nem kívánatos nép az emberiség peremén. Ugyanakkor a *cigány* megjeleníti azt az embertípust is,

[51] *Majtényi* 2005.
[52] *Szuhay* 1999.

amely nem tisztel tekintélyt, törvényt, és saját elképzelései szerint él, viszonylag könnyedén, lazán és szabadon. A *cigány* asszociális magatartása, viselkedése miatt a rossz embertípus megtestesítője lett, aki lopásra, rablásra és más erkölcstelen magatartásra képes. A *cigány*ról kialakított, sok esetben túlzottan egyoldalú kép csak felerősödött, mikor emberrablás, dögevés tényét igyekeztek még az ártatlanokra is rábizonyítani, hogy legyen ürügy az ő leszámolásukra is.

Évszázadokkal ezelőtt a Kárpát-medencébe áramló cigány csoportokkal szemben a magyar uralkodók – a brutális intézkedések és törvények helyett – kiváltságokat, menleveleket adtak, hogy letelepedhessenek, vagy Nyugat-Európába vándorolhassanak tovább. Miközben Nyugat-Európa számos államában a legdurvább pogromokat szervezték ellenük, a román fejedelemségekben pedig rabszolgasorba taszították őket, addig Magyarországon törvényileg próbálták a cigányságot beilleszteni a társadalomba. Így aztán a nyugatról elűzötteket és a keletről menekülőket is hazánk fogadta oltalmába.

A cigányok szerves részévé váltak a hazai társadalomnak. Rézműves, szegkovács, üstfoltozó, köszörűs, vesszőfonó, kanál- és teknőkészítő mesterségeikkel a több-ségi lakosság igényeit szolgálták ki. Sokan lovakkal kereskedtek, mások házaltak, koldultak, megint másokat fegyverkovácsként, némelyeket hóhérként alkalmaztak. Felhasználták őket kémkedésre is.

A magyarságétól (és a térség más népeitől) gyökeresen eltérő életmódjuk és szokásaik miatt azonban többségük nem olvadt be a környező lakosságba, sőt többször alakult ki konfliktushelyzet közöttük. Mégis, az erdélyi, a magyarországi és a török hódoltsági viszonyok: a bizonytalan, gyakran változó politikai helyzet és a toleráns törvénykezés viszonylagosan kedvező feltételeket biztosítottak számukra. Többen kiemelkedtek közülük, mint például *Lippai Balázs*, Bocskai cigány származású hajdúkapitánya. Sokan pedig már ebben az időben is – zenei virtuozitásukat kamatoztatva – mint muzsikus cigányok nőttek ki környezetükből.

A törökök kiűzése után, a politikai helyzet stabilizálódásával a cigányság azonnal a hatalom látóterébe került, mint nem megtelepedett, „deviáns" elem. A kóborló cigányok szembekerültek a belső rend helyreállítására, megszilárdítására törekvő hatalommal. A két román fejedelemségből nagy tömegben hazánkba érkező oláh cigányok tovább fokozták a problémát. Kártékony és agresszív magatartásuk egyfelől a lakosság erős ellenérzéséhez és megvetéséhez, másfelől a többi cigány csoporttal szembeni előítéletek felerősödéséhez vezetett. Egymás után jelentek meg a cigányok megrendszabályozására vonatkozó törvények, rendeletek, melyeknek végrehajtása nagyrészt meghiúsult a cigányok ellenállásán. Csak kisebb részüket sikerült letelepíteni, földművelésre

fogni. Pedig ebben az időszakban is voltak cigányok – nem is kevesen –, akikre mindanynyian büszkék lehetünk. Ilyen volt a vistai Farkas Mihály, az első cigány-latin-magyar szótár (1785) egyik megalkotója vagy például Sárközi Ferenc, Kossuth cigány hadnagya. Említhetjük Balogh János muzsikus cigány nevét, aki 1850-ben elsőként jelenetett meg cigány (romani) nyelvű nyomtatányt. Természetesen hosszasan sorolhatnánk a tehetséges zenészeket is. Már Mátyás király korából van adatunk magyarországi cigány zenészekről, s később olyan neves zeneszerzőket ihlettek meg, mint Liszt vagy Bartók.[53] Eszterházy Ferenc gróf 5 cigányzenésznek adott kiváltságlevelet, akik ettől fogva szabad udvari muzsikusként tevékenykedhettek.[54] A 18. században Czinka Panna (1711-1772) és Bihari János (1764-1827), egy évszázaddal később Dankó Pista (1858-1903), Rácz Laci (1867-1943) és mások váltak igazi zenei nagysággá. A nem cigány lakosság zenei igényeit kiszolgáló cigányzenekarok mindenütt a legnagyobb megbecsülésnek örvendtek.[55]

A csodaprímás Czinka Panna
Józsa Judit alkotása

Dankó Pista
hegedűművész és nótaszerző

[53] A 19. és a 20. században hosszas vita bontakozott ki a „cigányzene", a „cigányok zenéje" és a „magyarok zenéje" fogalmak körül. Végül Bartók eképpen tett pontot a vita végére: *a zenész cigányok új stílusú magyar zenét játszanak, nem pedig indiait vagy cigányt.* – vö. *Liszt* 1861, *Bartók* 1931.
[54] *Fraser* 1996. 149.
[55] *Bartók* 1931, *Soós* 1987.

A muzsikus cigányok a cigányságon belüli úri rétegnek számítottak. Sem nyelvileg, sem életmódjukban nem kötődtek a legtöbb problémát jelentő kóbor és oláh cigányokhoz.

A cigánysággal kapcsolatos problémákat sem a dualizmus, sem a Horthy-korszak idején nem találtak megoldást. Sőt, az 1930-as évektől a faji alapon meghozott diszkriminatív intézkedések szinte tömegével láttak napvilágot, és a második világháború idején tömeges népirtásba torkolltak.

A hétköznapokban a cigányokat elsősorban életmódjuk, cselekedeteik és külsejük után vetették meg vagy üldözték, ami az elmúlt fél évszázadban – beleértve a szocializmus időszakát is – alig változott.

A szocializmus időszakában az állam háttérbe szorította a cigány nyelv használatát, mint a közösségek összetartó erejét. Az állam fő célja a cigányság gyors asszimilációja volt, amit – a határozatok szerint – elősegíthet az a „tény", hogy a cigányság kultúrája nem egy saját, önálló kultúra, hanem az évszázados vándorlások során rájuk tapadt más népek kultúrájának összegyúrt hozadéka: egy álkultúra, ami az egész hazai cigányságot peremközösséggé deklarálta. E-miatt a szocializmus idejében a cigánnyá minősítés nem *származást*, hanem *élethelyzetet* jelentett.

A cigányságról alkotott negatív értékítéletek – a romantika korának pozitív költői túlzó világát kivéve – néha szélsőséges, faji előítéletekbe csaptak át, és maguk a negatív általánosítások napjaink hétköznapi életében is keményen tartják magukat. Csupán a rendszerváltást követő mintegy másfél évtizedben sikerült ezt a felfogást némileg árnyaltabbá tenni. Igaz, ezzel még nem értünk célt, sokat kell még tennünk ezen a téren. S jelentős szerep vár magára a cigányságra is, hogy minél hamarabb lekerülhessen a napirendről a „cigány kérdés".

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetét fejezi ki Máté Mihály dombóvári cigányság-kutatónak és Mészáros Ádám néprajzkutatónak, a kötet szerkesztőjének, a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségükért.

IRODALOM

BANA JÓZSEF: Cigányellenes rendeletek a XIX. század végén és a XX. század elején. In: Cigánysors. A cigányság múltja és jelene I. Pécs. 2005. 33-38.

BÁRSONY JÁNOS: Magyarországi cigány közösségek közigazgatási szokásai (a vajdák egykori és mai szerepe). In: Másság-azonosság I. kötet. Kisebbségismereti előadások. Bp. 1994. 67-72.

BARTÓK BÉLA: Cigányzene? Magyar zene? Ethn. 1931. 49-62.

BÉKÉSI ANDRÁS: A cigányok nyelvi emancipációja – identitás és anyanyelv. In. Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I. Pécs, 2005. 229-256.

DARÓCZI ÁGNES - BÁRSONY JÁNOS (szerk.):
Pharrajimos – Romák sorsa a nácizmus idején. Bp. 2004.

DÉRY GYULA: A cigányok Európában. Bp. 1908.

ERDŐS KAMILL: Cigány-törvényszék. Néprajzi közlemények. IV. 1-2. sz. 203-215.

FALUDI ANDRÁS: Cigányok. Bp. 1964.

FEHÉRTÓI KATALIN: Középkori cigány helynevek és személynevek. Névtani Értesítő 1987. 12. sz. pp. 5-12.

FINKEI FERENC: A csavargás, koldulás és iszákosság törvényhozási szabályozásához. Bp. 1910

GERLACH, CHRISTIAN – GÖTZ ALY:
Az utolsó fejezet. A magyar zsidók legyilkolása. Bp. 2005.

HEICZINGER JÁNOS: Fejezetek a cigánykérdés alakulásához. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. 12. Székesfehérvár, 1978.

KASSAI LÁSZLÓ: A cigánykérdés Magyarországon. 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Bp. 1992.

DR. KÉRI NAGY BÉLA: A cigányok megjelenése Magyarországon. Romano Nyevipe (Cigány Újság). 1988. október 30.

DR. KÉRI NAGY BÉLA: A cigányság helyzete a Habsburg uralom és a Horthy rendszer alatt. Romano Nyevipe (Cigány Újság) 1988.nov.8.

DR. KÉRI NAGY BÉLA: A cigányság helyzete a szocialista Magyarországon Romano Nyevipe (Cigány Újság). 1988. november 15.

DR. KÉRI NAGY BÉLA: Izraeliták Barcson. A Holocaust külső-belső háttere Dráva Menti Füzetek 4. Dráva Múzeum, Barcs. 2004.

LEHOCZKY TIVADAR: Új adat cigányaink történetéhez. Századok, 1894.

LISZT FERENC: A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon. Pest, 1861.

MAJTÉNYI GYÖRGY: Államsegítség vagy erőszakos asszimiláció? In: Cigánysors. A cigányság múltja és jelene I. Pécs, 2005. 121-132.

MÉSZÁROS GYÖRGY: Cigánydialektusok Magyarországon. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIV-XV. 309-319. 1969-70.

MEZEY BARNA (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422-1985. Bp. 1986.

MEZEY BARNA – TAUBER ISTVÁN: A hazai cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései. Bp. 1980.

NAGY PÁL: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár. 1998.

ORTUTAY ISTVÁN: József főherceg élete. Szeged. 1914.

PÓCZIK SZILVESZTER: Cigányok Európában – cigányok Magyarországon. Európai Tükör, 2004. 19 sz.

POMOGYI LÁSZLÓ: Cigányság és cigánykérdés a dualista Magyarországon. Bp. 1984.

PURCSI BARNA GYULA:
Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Beszélő 2001/6.

PURCSI BARNA GYULA:
A cigánykérdés "gyökeres és végleges megoldása" Bp. 2004.

SOÓS ISTVÁN: A cigányok Magyarországon. História. 1987/4. sz.

SZABADI ISTVÁN: A protestáns tudományosság és a cigánykutatás kezdetei: Szathmári Pap Mihály Cigány névjegyzéke. Debrecen, 1994.

SZŐNYI JÁNOS: A cigányok sorsa a fasizmus évei alatt. Bp. 1964.

SZUHAY PÉTER: A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra, vagy a szegénység kultúrája. Bp. 1999.

TÓTH ÁRPÁD: Múlt és jelen a cigányság életében. Borsodi Szemle. 1979.2.

TÓTH PÉTER: A cigányok megjelenése a középkori Magyarországon. In: Cigánysors. A cigányság múltja és jelene I. Pécs. 2005.15-20.

TÓTH PÉTER: Mária Terézia cigánypolitikája. In: Cigánysors. A cigányság múltja és jelene I. Pécs. 2005. 39-48.

VEKERDI JÓZSEF: A magyarországi cigány nyelvjárások. Értekezések a nyelvészeti tudományok doktora fokozat elnyeréséhez. 1977.

VEKERDI JÓZSEF: A magyarországi cigánykutatások története. Folklór és Etnográfia 7. Debrecen, 1982.

VEKERDI JÓZSEF: Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 81. évf. 2. sz. 1981. 409-421.

BÉLA KÉRI NAGY, DR.

MILLENIAL WANDERINGS OF GYPSIES FROM THE FAR EAST TO CARPATHIAN BASIN

SUMMARY

Many ideas have already developed about the Gypsies in Medieval Times. For a long time it was believed that their origin and original homeland should be looked for in Egypt. From this belief comes their English name „gypsy" which we use even today. The article follows the history and wanderings of them all through the different periods of time. Without written documents first their wandering route was reconstructed with the help of linguistic studies. The route was confirmed by historical research as well. The Gypsies started their journey from 6th century to the 14th century in more waves from India – through Persia, Armenia and Asia Minor – to the European countries.

Most of the Gypsy caravans considered the Carpathian basin as a passing through area from where they could move on to Western Europe. The appearance and lifestyle of the wandering caravans increased the tension in western societies. In this way in Western-Europe the difference between the two ways of life quite early developed into conflicts between them which appeared even in legislation as well. From many cities gypsies were chased out or they could be killed and hound out from cities because of heresy, witchcraft, cannibalism, poisoning of wells or with the suspicion of spreading diseases.

Due to the pogroms and chasing against gypsies mass migration started from the Western part to the Eastern part of Europe. In the 19th century new crowds of gypsies arrived to Hungary from Rumanian principalities. These gypsy communities were named after their previous home Vlach gypsies. Not only the communities escaping from the West but also the gypsy people arriving from the East settled in Hungary, they found the most favourable circumstances here.

For the problems of the gypsies in the period of the feudalism, the dualism, the Horthy era and not even in the socialism a possible answer could be found. Moreover the discriminative measures of 1930 years led to mass genocide during the World War II. In everyday life gypsies were despised or chased because of their lifestyle, acts and outlook and unfortunately this did not change during the last half of the century. All the negative generalizations about gypsies are still strong nowadays.

BÉLA KÉRI NAGY, DR.

PEREGRINAȚIA MILENIALA A ȚIGANILOR DE LA EST ÎNDEPARTAT LA BAZINUL DE CĂRPAȚI

REZUMAT

Despre cultura romă s-au conturat idei romantince încă din evul mediu. Mult timp s-a crezut că țara de baștină a romilor, originea lor trebuie căutată în Egipt. Amintirea acestui fapt este folosirea şi astăzi a termenului englez „gypsy" cu care sunt denumiți romii. Acest studiu urmăreşte istoria, migrația romilor pe parcursul diferitelor epoci ale istoriei. În lipsa unor documente scrise prima oară reconstituirea drumului migrării romilor a fost realizată, cu ajutorul lingvisticii, fapt confirmat astăzi de cercetările istorice. Între secolele al VI-lea şi al XIV- lea romii au pornit în mai multe valuri şi au ajuns din India prin Persia, Armenia şi Asia Mică în țările europene.

La început, grupurile migratoare de romi au privit bazinul Carpaților ca o zonă de trecere de unde pot ajunge mai departe spre Europa de vest. Prezența acestor grupuri, traiul lor in societățile vestice au creat tensiuni din ce în ce mai mari. Astfel diferența dintre cele doua forme de existență au condus relativ repede la ostilități, la ura împotriva romilor. Au fost expulzați din mai multe oraşe sau au fost suspectați de:erezie, vrăjitorie, canibalism, otrăvirea fântânilor, răspândirea bolilor si declarată liberă persecutarea si uciderea lor.

Ca urmare a programelor anti-romi şi a persecuțiilor s-a pornit o migrare în masă a lor din statele vestice spre partea de est a Europei. În secolul al XIX-lea noi mase de romi sosesc în Ungaria, de aceasta dată dinspre Principatele Româneşti. Pe aceşti romi (țigani) limba curentă i-a denumit romi olahi după teritoriul unde au locuit înainte. Toți romii refugiați din vest au găsit în Ungaria condițiile potrivite de trai. Ca urmare a programelor anti-romi şi a persecuțiilor s-a pornit o migrare în masă a lor din statele vestice spre partea de est a Europei.

La problemele legate de romi nu s-au găsit soluții nici in perioada feudalismului, nici in perioada dualismului, nici in perioada Horthy, nici în perioada socialismului. Ba chiar din 1930, în al II-lea război mondial, măsurile aduse pe baza discriminării rasiale au condus la exterminarea unor mase mari de romi. În toate zilele, romii (țiganii) au fost condamnați sau persecutați în primul rând după modul de viață, după faptele lor şi după aspectul exterior, fapt ce a rămas aproape neschimbat în ultimul jumătate de secol. Generalitățile negative despre romi sunt puternice chiar şi în zilele noastre.

KÉRI NAGY BÉLA, DR.

KÁLYÁ CÎGÁNYILOR DĂ LÁ RĂSZĂRITU-L DĂPÁRTYÉ PÎN ÎN VÁLYÁ DĂ KÁRPÁT

SZKURT DĂ SJ-O FOSZT VORBĂ

Dă cîgány má sî dîn dobilye dîn mirzsjuk mulcînsj álmintrilye szá gîngye. Multă dobă ásá gîngye, kă cîgányi or vinyit dîn Egyiptom. D-áisj lyé tyámă pă cîgányi s-áku „gypsy" în lyimbá dă angol. În szkrijiturásztá dă dobá dă kînvá ăj vorbá, kînd sî dă hungyé, pă hungyé or vinyit cîgányi. Szkrijiturá dîn dobásztá n-or lăszát pă noj, d-áje máj înti dîn lyimbá cîgányilor szá-nsjirká szá je dă vestyé pă hungy or umblát, dă lá sjiny sjé fel vorbé s-or ápukát în lyimbá lor – sî p-ásztá má sî aminyi, káré ku témásztá lukră, or zîsz, kă gyirépt ăj. Cîgányi întri sáptyé szutyé sî o ezră sî sjinsj szutyé dă ej or purnyit sî or ázsunsz dîn Indija – máj înti în Perzsija, în cárá érményilor sî în Ázsijá mikă – dă-páje în cărilye dă Európa.

Mulcînsj dîn cîgány ásá gîngye, kă dîn válya dă Kárpát numá or merzsjé máj înnentyé pă lá ápuszu-l dă Európa. Dá cîgányistye káré numá ásá or răsztămit în cărilyestye lu mulcînsj sztătye în kályé. Păntru kă álfeld kuszt áve, dăkit jéj, repé s-or sjirut ázsutor dă lá lyezsje. Dăp-ásztá ly-or kizdilit szá lyé zăvărlászkă dîn városurilye, o dáká nu lyé putye mînă, átunsj lyé cînye dă buszorsj, o zîsje kă aminy mănînkă, fântînă mirgizestyé, sî bityisugurj ádusjé – d-áje tot átit or lukrát, kit or ázsunsz szá fijé szlobod szá lyé ámaré sî szá lyé ildizászkă pő cîgányistye. Păntru kă nu lyé szufără pă cîgány mulcînsj d-întri jéj or purnyit pă pártyé dă răszărit în Európa.

În ejilye dă o ezeră sî nauă szutyé járă or vînyit cîgányi ku szutyilye în Ungureme, áku dîn Ruminyijé. Pă cîgányistye în cárá nasztră dă pă lokulá hungyé săgye lyé tyámă „oláh cigány", dă kînd szfătijestyé dă jéj pă zîsjé kă lăkătárj ăsz. Cîgányi, káré ásá sz-or minikidit sî dîn pártyije dă ápusz, sî dîn pártyije dă răszărit în Ungureme s-or áflát lok, áisj or áflát ugoj.

Uvig în tată dobă tot áve dă gînd szá áflyé szér pă gîndurj, sjé áve ku cîgány, dá nisjkînd n-or áflát áfel. Dă lá 1930 álmintrilye szá lunzsje lá cîgány, dăkit lá álcî, sî kînd ăjrá háborou-l dă dojilye pă mulcînsj ly-or sî ámurît, numá păntru kă cîgány ăszrá. Pă cîgányi d-áje nu lyé szufără, kă álmintrilye kusztá, ált făsje, álfeld szá ujtá áfără, păntr-ásztá trébuje szá-s lásjé lokurilye. In sjinsjzăsj dă ej, sj-o trikut d-átunsj, ásztá inká nu mult sz-o-nstyimbát. Dă cîgány nisj áku nu szá gîngyestyé binyé, pă toc oformă lyé cînyé, sî ásá sî szá gîngyestyé dă jéj.

MÉSZÁROS ÁDÁM

A BEÁS CIGÁNYOK KORAI TÖRTÉNETE ÉS MEGTELEPEDÉSÜK BARCSON

Széchényi Ferenc gróf (1754-1820) közbenjárására 1797-ben Barcs mezővárosi kiváltságokat kapott. Ez az esemény jelentősen hozzájárult a település gyors és látványos fejlődéséhez. Barcs, mint mezőváros – latinul „oppidum" – a földesúri kötöttségek ellenére immár szerény önállósággal is rendelkezett, és különféle jogokkal, privilégiumokkal bírt. Természetes, hogy a kiváltságokkal felruházott és földrajzi szempontból is szerencsés fekvésű település vonzotta a betelepülőket. Barcs lakóinak száma a 18. század végétől évtizedeken át folyamatosan és ütemesen emelkedett. A magyarok, a horvátok és a németek mellett ebben az időben jelentek meg az első beás cigány családok is a településen. Bár a cigányok nem a városban, hanem kint a határban laktak, a település növekvő népessége és pezsgő kereskedelme számukra is pozitívan hatott: kedvezőbb feltételek nyíltak portékáik, a teknők és a fakanalak értékesítésére.

Ez a tanulmány annak a közösségnek a korai történetébe nyújt betekintést, melyet környezetük „cigány"-ként tart számon, ők magukat „beás"-nak, „băiaş"-nak, néha „teknős"-nek nevezik, a „cigány" titulust elfogadják, de a „roma" jelzőt elhárítják magukról. Dolgozatom a származásuk, történetük és somogyi, barcsi megtelepedésük körülményeire, okaira, hagyományos foglalkozásukból adódó életmódjuk és csoportjaik bemutatására valamint a barcsi beások közösségi szerveződésének felvázolására vállalkozik. Írásomban egyfelől a barcsi közösség önmeghatározása, másfelől a történetiség elve miatt a „cigány" népnév használatát részesítem előnyben az újabban általánossá vált „roma" terminussal szemben.

Cigányok, beások

A beások nyelvi és kulturális tekintetben is eltérnek a cigányság többségét alkotó magyar és oláh cigányoktól. Régebbi forrásaink általában nem tesznek különbséget az egyes cigány csoportok megnevezése között. A *cigány* nyelven beszélő lovári cigányokat korábbi – havasalföldi vagy moldvai – lakóhelyük, a beásokat pedig az általuk beszélt *román* dialektus miatt hívták „oláh"-nak. A beások megnevezése azonban sokszor „teknős oláh" vagy „kanalas oláh", ami hagyományos mesterségükre utal. A beásokkal való közelebbi megismerkedés előtt először be kell mutassuk a hazai cigányság egyes csoportjait és a beások elhelyezkedését a magyarországi összcigányságon belül.

A közel sem homogén magyarországi cigányság lélekszáma az 1993-94-es adatok alapján 450-500.000 főre tehető. Ez az adat azonban nem azoknak a számát mutatja, akik magukat ténylegesen cigánynak mondják, hanem azokét, akiket a környezetük cigányként tart számon. A 2000. évi népszámlálás idején a cigányság becsült számát mintegy félmillió főre tették, ám ezzel szemben alig kétszázezer magyar állampolgár vallotta magát cigánynak illetve románnak.[1] 1980-ban a magyarországi cigányok 71%-a magyar, 21%-a cigány (romani) és 8%-a román (beás) anyanyelvű volt. 2001-es adatok szerint a magyar anyanyelvűek aránya eléri a 90%-ot, míg a cigány (romani) és a beás anyanyelvűek 5-5%-ot tesznek ki. A hazai cigányságot a következő csoportokra oszthatjuk:

I. Cigány (romani) nyelven beszélők

1. Kárpáti cigányok (magyar cigányok)
   Ez a régi magyarországi cigány dialektus. Ma már kevesen beszélik. A középkor óta itt élő kárpáti cigányok nagyobb részének ma már magyar az anyanyelve.
2. Szintók (vend vagy német cigányok)
   Szlovén és német hatás alatt fejlődött cigány nyelvjárás. Kevés hazai beszélője van, főleg a nyugati határ mentén. Köszörűs cigányoknak is hívják őket.
3. Oláh cigányok
   A hazai cigány anyanyelvű lakosság 90%-a, a hazai összcigányság mintegy 21%-a ide sorolható. Az „oláh" elnevezés arra utal, hogy a román fejedelemségekből érkeztek hazánkba a 18. és – főleg – a 19. században. Legelterjedtebb nyelvjárásuk a lovári, amelyen erős román nyelvi hatás mutatható ki. Anyanyelvükön *rom*-nak, (t.sz. *roma*) mondják magukat. Az oláh cigányokat számos foglalkozási alcsoportra oszthatjuk:
   - *lovari* (lókupecek, kereskedők – a lóvé/pénz szóból)
   - *kolompari* (fémművesek, kolompkészítők)
   - *csurári* (rostakészítők, késesek)
   - *kelderási* (üstfoltozók)
   - *colari* (szőnyegesek)
   - *dirzári* (rongyeszedők)
   - *gurvari* (ökrös cigányok)
   - *cerhari* (sátoros cigányok)
   - *masári* (halász cigányok)
   - *kherari* (házaló cigányok)

[1] *Békési* 2005. 233.

II. Nem cigányul beszélők

1. Romungrók vagy magyar cigányok
   A magyarországi cigányság 71%-a magyar anyanyelvű. Erre utal *romungro* elnevezésük is. Hívják őket zenész cigánynak is, noha csak egy részük mestersége a muzsikálás.
2. Beások
   Hagyományosan teknővájással és fakanálkészítéssel fogalkozó cigány népcsoport, akik huzamosabb ideig tartózkodván román nyelvterületen, korábbi nyelvüket a románnal cserélték fel.[2] Magyarországon három beás nyelvjárás, s ez alapján három beás népcsoport ismeretes:
   - *árgyelán* (ardelean – erdélyi)
   - *muncsán* (muntean – hegyi vagy munténiai)
   - *ticsán* (tisean – tiszai)

Nem tudjuk, a beások pontosan hol és mikor cserélték fel nyelvüket, és mikor kezdtek el románul beszélni. Vannak kutatók, akik a többi cigány csoporttól eltérő hagyományaik és alaptermészetük miatt vitatják a beások cigány eredetét, és egy román néptöredéket látnak bennük. Eszerint őseik mindig is románul beszéltek, és a „beásság" egy valamikori román-cigány keveredés folytán alakult ki.[3] A témával foglalkozó történészek többsége ezt – bizonyíték híján – nem fogadja el.[4] Minden esetre, ha nyelvcserével váltak románajkúvá, akkor is huzamos ideig kellett tartózkodjanak román nyelvterületen.

Nyelvváltás általában két népcsoport egybeolvadásakor, az egyik csoport asszimilálódásával megy végbe. A szakirodalom szerint a folyamat beteljesüléséhez ilyen esetben jellemzően 3 generáció – nagyjából 100 év – szükséges.[5] A beásoknál azonban más a helyzet. Esetükben nem történt asszimiláció: sem életmódjukat, sem szokásaikat, sem lakóhelyüket tekintve nem azonosultak a románokkal. Ezért egyrészt nehéz meghatároznunk a nyelvcsere indítékait, másrészt fel kell tennünk, hogy a teljes nyelvcseréhez minimálisan szükséges 100 évnél jóval hosszabb időt töltöttek a románok között, akikkel – és ez szintén feltétele a nyelvi elrománosodásnak – rendszeres, napi kapcsolatban lehettek. Itt szeretnénk rávilágítani arra is, hogy a dunántúli beásoknal, akik ma már több mint 200 éve élnek magyar nyelvi környezetben, még mindig nem történt meg a teljes nyelvváltás. A magyarokkal való rendszeres kapcsolat, a magyar nyelvű oktatás, sőt a média erősen uniformizáló hatása mellett sem.

---

[2] Nem tudhatjuk, hogy a román a cigány nyelv helyét, vagy egy második nyelvét vette át.
[3] *Chelcea* 1944.
[4] *Achim* 2001. 78.
[5] *Borbély* 2001. 80.

Rabszolgasorban

A fentiek ismeretében meg kell vizsgáljuk a cigányok sorsát a románok között. A Balkán-félszigeten a 14. századtól már biztosan jelen voltak a cigányok. Moldvában és Havasalföldön kevéssel az első cigány csoportok említése után a történeti források rabszolgasorban élő cigányokról tudósítanak. Noha a rabszolgaság intézménye a két fejedelemségben nem köthető a cigányok megjelenéséhez,[6] az Erdéllyel határos két országban szinte a kezdetektől, fokozatosan rabszolgasorba vetették a cigányokat. Eleinte csak a fejedelem birtokolt rabszolgákat, ám később a kolostoroknak és a bojároknak, azaz a román földbirtokosoknak történő adományozásokkal kialakult a cigány rabszolgák három csoportja: a fejedelmi, a kolostori és a bojári rabszolgáké. A rabszolgaságot eleinte nem az írott törvények, hanem a szokásjog szabályozta. Elsőként *Vasile Lupu* moldvai vajda törvénykönyve rendelkezett a rabszolgaságról, 1650 körül.

Tulajdonosaik a rabszolgasorba taszított, szegénysorsú cigányok munkaerejét saját céljaikra használták, Szabadságukban korlátozták őket, alapvető emberi igényeiket semmibe vették. A cigány rabszolgák gyakorlatilag bármilyen munkára kötelezhetők voltak, gazdáiknak csupán élelemmel kellett ellátniuk őket. Tulajdonosaik a sátraikkal vándorló, nem megtelepedett cigány csapatokat is figyelemmel kísérték, és rendszeres sarcot hajtottak be rajtuk.

A cigány rabszolgák a családi kapcsolataikat tekintve sem voltak szabad emberek. Sokáig ha egy jobbágy rabszolgával házasodott, maga is rabszolgává süllyedt. *Constantin Mavrocordat* fejedelem 1743-as törvénye után az ilyen ember megőrizhette jobbágyi vagy szabad státusát, rabszolga házastársa azonban ezután sem szabadult fel. 1743-tól az ilyen házasságból született gyermekek is szabadok lehettek. Moldvában 1776-tól törvényben tiltották meg a jobbágyok és a rabszolgák közti vegyes házasságokat, és ezt követően is többször rendelkeztek erről. Mindez arra enged következtetni, hogy a románok és a cigányok közötti házasságok gyakoriak lehettek. A cigányok azonban más módon is keveredtek a románokkal. *Panait Istrati* írja: „szinte minden bojár, fiatal és idős használja a fiatal cigány lányokat". A rabszolgák szaporodása – ahogyan bármelyik lábas jószágé – a tulajdonos érdekeit szolgálta, őt gazdagította. A rabszolgák értéke koronként változott, de mindig is a munkabírástól, a kézügyességtől és a fizikai adottságoktól függött. Gyakoriak voltak a rabszolga-árverések, ahol a cigányok sokszor jó pénzért cseréltek gazdát.[7]

---

[6] Román történészek a rabszolgaság intézményét a tatároktól átvett szokás továbbélésének tartják. – *Achim* 2001. 38-39.
[7] *Száraz* 2006.

A rabszolgák teljes kiszolgáltatottságban éltek. Tulajdonosaik szabadon rendelkeztek felettük, eladhatták, elcserélhették, következmények nélkül megverhették őket. Egyedül a meggyilkolásuk számított büntetendő cselekedetnek. Házasságot a rabszolgák csak a tulajdonosaik hozzájárulásával köthettek. Amennyiben a házasulandó felek nem egyazon tulajdonos rabszolgái voltak, az egyik gazdának meg kellett vennie az illető rabszolgát vagy kárpótlást kellett fizetnie érte. Ha a tulajdonosok nem tudtak vagy nem akartak megegyezni, és a cigányok engedély nélkül mégis megesküdtek, a rabszolgatartók erőszakkal szétválasztották őket, a frigyből született gyermekeken pedig megosztoztak.[8] Számos adatot ismerünk, miszerint a havaselvi és moldvai cigány rabszolgák, a súlyos terhek és a kizsákmányolás miatt elszöktek, s ha tehették, meg sem álltak az államhatárig. Rabszolgatartóik sok esetben megfogták őket, ám akiknek sikerült kibújniuk a kezeik közül, főleg Erdélybe vagy a Bánságba menekültek.

Európában példátlan, hogy a rabszolgaság intézménye még a 19. században is élt a román fejedelemségekben. Mihail *Kogălniceanu* (1817-1891) román történetíró kolostorok és a bojárok rabszolgáit sátoros (vándorló) és házi (letelepedett) cigányokra osztja, míg a fejedelmi rabszolgáknak az alábbi csoportjait különbözteti meg:

- 'rudari' vagy 'aurari', azaz aranybányászok vagy aranymosók
- 'lingurari', azaz kanálkészítők vagy kalányosok
- 'ursari', azaz medvetáncoltató cigányok
- 'lăieşi', azaz sátoros vagy vándorló cigányok

George *Potra* a fejedelmi cigányokat hasonlóképpen csoportosítja, de ő az aranymosók több alcsoportját különbözteti meg:

- a folyami aranymosókat (aurari sau rudari)
- a 'băiaş'-okat vagy aranybányász cigányokat (băieşi sau aurari)
- a letelepült aranymosókat (aurari aşezati locului)[9]

Figyelmünket most a *Potrá*nál említett *băiaş* cigányok keltik fel leginkább. Noha a *'rudari sau aurari'* és a *'băieşi sau aurari'* definíciók némi bizonytalanságot mutatnak, mögöttük valószínűleg különböző nevű, ám egymáshoz igen hasonló és azonos életmódot folytató cigány csoportokat sejthetünk. Forrásainkból tudjuk, hogy a moldvai és a havaselvi arany javarészét 'rudar'-nak, 'aurar'-nak vagy 'băiaş'-nak nevezett cigányok mosták ki.[10]

---

[8] *Achim* 2001. 53.

[9] *Kogălniceanu:* Esquisse sur l'historie, les moeurs et la langue des Cigains (1837) és *G. Potra:* Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România (1939) alapján *Grigore* 2001.

[10] *Achim* 2001. 69.

Kogălniceanu azt is leírja, hogy az 1820-as, 1830-as évekre az aranymosó cigányok egykor bőséges jövedelemforrása vészesen elapadt, ezért életformaváltásra kényszerültek. Egyre többen hagytak fel az aranymosással, és különféle háztartási faeszközök készítésére rendezkedtek be,[11] vagy máshol próbáltak szerencsét, és kereket oldottak. Akinek pedig veszélybe került az addigi szerény megélhetése is, még könnyebben adta szökésre a fejét. A szökevényeket

Havasalföldi kolostor felhívása egy 18 férfiból, 10 fiúból, 7 nőből és 3 leányból álló cigány rabszolgacsoport árverés útján történő értékesítésére, 1852-ben [12]

[11] *Kogălniceanu* fent hivatkozott műve után: *Achim* 2001. 46-49, *Grigore* 2001. 53-56.
[12] *Ian Hancock*: The pariah syndrome (1987) c. művéből átvette: *Fraser* 1996. 205.

természetesen azonnal kerestetni kezdték, és amennyiben megtalálták, visszatoloncolták őket gazdájukhoz. Ám akiknek sikerült a Kárpátokon túlra szökniük, ott szabad emberként folytathatták életüket.

A történetíró a következőkről is beszámol a Moldva fővárosába, Jászvásárba (Iaşi) tett útja során:

„...emberi lényeket láttam, akik láncot hordtak karjukon és lábukon, másoknak vaspánt fogta át a homlokát, megint mások vas nyakörvet viseltek. A cigányok legnyomorultabbjainak korbácsolás és más, még kegyetlenebb büntetés jutott osztályrészül: éheztették, tűz fölé lógatták, magánzárkába zárták, meztelenül a zajló, jéghideg folyóba dobták őket.

Gúnyt űztek a házasság szentségéből és minden egyéb családi kötelékből is: az asszonyokat elszakították férjüktől, a lányokat elragadták szüleiktől, a kisdedeket letépték szülőanyjuk kebléről, és úgy adták el őket a különböző román vidékekről érkező kereskedőknek, mint a barmokat." [13]

Noha a rabszolgaság intézményét a 19. század első évtizedeitől egyre több támadás érte, a cigányok felszabadítása csak lassan, több lépésben történt meg. Az 1830-as évektől számos olyan törvény született, amely enyhített a cigányok megaláztatásain illetve egyes csoportjaikat szabad státuszba helyezte. A teljes felszabadítás azonban váratott magára. A rabszolgaság teljeskörű eltörlését a legenda szerint egy fiatal jászvásári (Iaşi) cigány szakács öngyilkossága előzte meg. A történet szerint 1855 őszén a szakács azért vetett véget életének, mert rabszolga lévén nem vehette feleségül a szerelmét. Később a leány is követte őt a halálba. A legenda szerint a „cigány Rómeó és Júlia" története annyira meghatotta Moldva fejedelmét, hogy véget vetett a rabszolgaságnak. Nem tudjuk, a történet valóban igaz-e, de tény, hogy Moldvában 1855. decemberében, Havaselvén pedig 1856. februárjában végleg eltörölték a cigányok rabszolgaságát.[14]

Említettük, hogy a rabszolgaság gyötrelmei miatt korábban is rendszeresen szöktek át cigány csoportok a román fejedelemségekből hazánkba. A felszabadítás után a határt már legálisan is átléphették. A havasalföldi és a moldvai cigányok újabb migrációs hullámainak mértékét jól szemlélteti, hogy a román fejedelemségek cigány lakosságának aránya 1850 és 1900 között 7%-ról 4,5%-ra csökkent.[15] A látványos csökkenés kisebb részben az asszimilációra, vagyis a cigányok elrománosodására, nagyobb részben a Magyarországra és Erdélybe illetve Szerbiába és Bulgáriába irányuló tömeges kivándorlásra vezethető vissza.

---

[13] *Kogălniceanu:* Esquisse... *és* Desrobiera ţiganiloru c. művei után: *Fraser* 1996. 204.
[14] *Achim* 2001. 132-135, *Száraz* 2006.
[15] *Achim* 2001. 146-147.

Aranymosó és teknőkészítő cigányok a Bánságban és Erdélyben

Hazánkban az 1850-ben regisztrált 140.000 cigány lakos 53%-a, az 1893-ban összeírt mintegy 280.000 cigány lakos 37,5%-a Erdély területén élt.[16] A cigány népesség alig 50 év alatt bekövetkezett 100%-os növekedése a nagy arányú romániai bevándorlás következménye, amit a cigányság különösen magas erdélyi arányszáma is alátámaszt. Az adatokból a különböző cigány csoportok Erdélyből kiinduló, nyugati irányú továbbvándorlása is kiolvasható. Noha a cigányság száma Erdélyben 1893-ban is igen magas, az egész ország területéhez viszonyított erdélyi arányszám az 1850-ben mért 53%-ról 37,5%-ra csökkent.

Az erdélyi és a partiumi[17] cigányoknak több csoportját különböztetjük meg aszerint, hogy milyen etnikai környezetben élnek. A hazánktól 1920-ban elszakított és a román államhoz csatolt területeken a cigány anyanyelvűek (az itt élő cigányság közel 30%-a) mellett így magyar (38%), román (24,4%), szerb (2%) valamint kisebb számban német illetve szlovák cigányokról beszélhetünk.[18]

A magyarországi és az erdélyi cigányok is a társadalom perifériáján éltek, a többségi társadalomba egy részük nálunk sem illeszkedett be. Viszont sohasem kerültek alacsonyabb státuszba az ország több mint 90%-át kitevő jobbágyságnál. Adót fizettek, és jobbágyként vagy zsellérként folytathatták letelepült vagy akár vándorló életüket.

Nemcsak Havasalföld és Moldva, hanem Magyarország és Erdély területén is éltek cigányok román nyelvi környezetben. Egy részük – amint már fentebb láthattuk – nem a cigány nyelv mellett, hanem helyette használta a románt – mint anyanyelvét. Nincsen rá írásos adatunk, hogy a románul beszélő beások elődei a román fejedelemségekből költöztek-e hazánkba, avagy a hazai románság közt élve románosodtak el.[19] Feltevésként annyit minden esetre megengedhetünk, hogy a rabszolgaság elől a Kárpátokon rendszeresen átszökdöső cigányok egy része a román fejedelemségekben élő beások köréből kerülhetett ki, így az erdélyi és magyarországi beás cigányság legalább részben mindenképp a havaselvi és a moldvai területekről származtatható. Vannak kutatók, akik bizonyított tényként fogadják el a beások Olténiából, vagyis a román Havasalföld-

[16] Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam, Bp. 1895. és *Dányi* 1994, *Dávid* 1994.
[17] Partium alatt a Magyarországtól 1920-ban Romániához csatolt, de a történeti Erdély területén kívül eső részeket, jelesül Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad, Temes és Krassó-Szörény megyék területének részét illetve egészét értjük.
[18] Az 1893. évi cigányösszeírás ide vonatkozó adatait közli: *Achim* 2001. 166.
[19] Noha a magyarországi beások egyes csoportjai napjainkban a nyugat-erdélyi *körösvidéki* illetve a *bánáti* román nyelvjárásokat beszélik, ez csak korábbi lakóhelyükre, nem pedig az egykor végbement nyelvcsere helyszínére szolgáltat bizonyítékot.

nek a Bánáttal (másképpen Temesi Bánság) és Nyugat-Erdéllyel szomszédos területeiről való származását.[20] A földrajzi és a politikai-társadalmi viszonyokat ismerve ez valóban gyanítható, ám bizonyítása ma még várat magára. E sorok írója szerint erősen valószínű, hogy a rabszolgaság idején fennálló körülmények válthatták ki a románsággal hosszú időn át szoros kapcsolatban álló, ám életkörülményeiben és társadalmi státuszában mégis elkülönülő beás cigányok asszimiláció nélküli, *nyelvi* elrománosodását.

A több etnikum által lakott Erdély a cigányok számára is vonzó lehetett az az országvezetés toleráns politikája és az ott élő népek egymás és a jövevények felé mutatott nagyfokú türelme miatt. A migráció domináns irányvonala Havasalföldről és Moldvából Erdély felé mutatott. A cigányok itt – az adó megfizetése mellett – háborítatlanul folytathatták hagyományos, vándorló életvitelüket. Az ország erdős, hegyes vidékein a mezőgazdaságnak eleve kisebb szerep jutott. A famunkákhoz és az aranymosáshoz értő cigány csoportok számára igen kedvező feltételeket nyújtottak a hatalmas, sűrű erdőségek valamint az aranyban gazdag folyók és patakok. Az aranymosás a cigányok között azért is népszerű volt, mert úgy nyújtott számukra biztos megélhetést, hogy a falvak lakosságától elkülönülten élve megőrizhették hagyományos életformájukat, közösségeiket.[21]

Az erdélyi aranymosó cigányokat első ízben 1590-ben, majd a 17. és a 18. századok folyamán egyre gyakrabban említik.[22] Tevékenységük általában biztos megélhetést biztosított számukra, ám az igazi hasznot a beváltásnál levont összegekkel az állami váltóhelyek és az illegális beváltók fölözték le.

Az Erdély és a Bánát területén élő băiaş vagy beás cigányok a Kárpátokon kívül élő társaikhoz hasonlóan a nyári időszakban aranymosással, télen teknőkészítéssel foglalkoztak. Korábban idéztük Mihail Kogălniceanut, aki szerint a moldvai és a havaselvi aranymosók az 1800-as évek elején áttértek a különféle háztartási faeszközök – teknők és fakanalak – készítésére. A beások foglalkozásának e kettősségét tükrözi maga a 'băiaş' elnevezés is. A román kifejezés a magyar eredetű *baia* (= bánya) szóból képzett foglalkozásnév, mely magyarul bányászt jelent.[23] Bányász jelentéssel bír a beások másik román neve, a szláv eredetű *rudar* szó is. A kutatók abban viszont már nem egyeznek meg, hogy a bányászás fogalma itt tényleges bányászatra, pontosabban aranybányászatra, avagy a fa kivájására, a fateknő készítésére utal. Erdélyben és a Bánságban azt találjuk, hogy a beások – téli-nyári váltásban – mind a két mesterséget űzik.

---

[20] *Dömötör* 1994. 115, *N. László* 2001. 327.
[21] *Zsupos* 1990. 129-132.
[22] Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I / 388-390.
[23] *Weigand* 1897. 39-40, *Kovalcsik* 1993. 231, *Papp* 1982. 4, *Papp* 2000. 219.

A Temes vármegye délkeleti szegletében fekvő Palánk valamint a Krassó-Szörény vármegyében található Karánsebes és Mehádia vidékén munkálkodó aranymosó cigányok az oravicabányai bányahivatalban váltották be az általuk mosott aranyat.[24] Sok cigány mosott aranyat a Krassó-Szörény vármegye déli, délkeleti sávjában folydogáló Néra homokjából, a Szeben vármegyei Szászsebes környékén, valamint az Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs és Torda-Aranyos vármegyék érchegységi részét magába foglaló „erdélyi eldorádó" aranyban gazdag területein.

Bánáti aranymosó cigányok munka közben
(Nagy László Endre munkájából, 2001. 337.)

1737-ben 509 erdélyi aranymosó cigány családot tartottak számon, akik összesen tizenhárom, nagyjából 30-50 fős csoportban dolgoztak. Érdekes adat, hogy a csoportokban olyanok is voltak, akik kizárólag faeszközök készítéséből éltek. Akik pedig nyáron aranyat mostak, télen szintén teknőket, kanalakat és más faeszközöket faragtak. Igen nagy volt a csoportokból történő kiválások száma. Ennek okát az éhínségben, a nyomorban vagy a vajda keménységében kereshetjük. A távozók sok esetben egyszerűen csak könnyebb életre vágytak a nehéz kenyérkereset helyett. Az elvándorlók a Magyar Királyságba, a Bánátba, Máramarosba, néha a Székelyföldre távoztak.[25]

[24] *N. László* 2001. 338.
[25] *Zsupos* 1990. 130-131.

1757-ből a következő szöveget idézzük: *„Találtatik a' folyó vizekben is mint a' Marosban, Aranyosban és más patakokban szerte széllyel, a' Szamosban is igen szép arany, mellyet többire a' Bányász Czigányok szoktak keresni és mosogatni ... tsak annyival különböz ennek keresése s mosása, hogy az Aranyász Czigányok nem tésznek fóttakat deszkájokra, hanem azokat sűrűn megrovádzollyák, és az ollyan rovádzatokban meg ülepedik és meg marad az Arany...”*[26]

Miközben a cigányság körében az aranymosás az egyik legtekintélyesebb foglalkozás volt, addig a bányászok ranglistájának a legalsó fokát jelentette. 17-18. századi uralkodóink több törvénye és rendelete foglalkozott a cigány aranymosókkal. I. Lipót 1696-ban kivonta az aranymosókat a földesúri hatáskörből, és az arany beváltását – a magyarországi és erdélyi földesurak minden tiltakozása ellenére – az államkincstár kizárólagos hatáskörébe helyezte. A magukat megkárosítottnak érző földbirtokosok ezért ahogy tudták, úgy akadályozták az aranymosók munkáját. Sokszor nem, vagy csak nagyon rövid időre engedték be birtokaikra az aranymosókat arra hivatkozva, hogy a téli időszakban, mikor az aranymosás helyett jobbára teknőket készítenek, nagy károkat okoznak az urasági erdőkben. Mária Terézia 1747-es bányatörvényében többek közt arról rendelkezett, hogy az aranymosók (cigányok és nem cigányok) földesúri területeken is időkorlát nélkül, háborítatlanul dolgozhassanak. Nem sokkal később az erdélyi országgyűlés egy ezzel ellentétes, a földesúri érdekeket szem előtt tartó rendelkezést hozott. Ezt követően 1771-ben Mária Terézia ismét megerősítette az aranymosók kiváltságait.[27] Az uralkodó és a földbirtokosok érdekháborúja az aranymosó cigányokra úgy hatott, hogy gátolta, lassította, nehezítette vándor életformájuk elhagyását, és szinte lehetetlenné tette letelepedésüket.

Egy angol utazó írja az 19. század elején: *„A bánáti cigányok, a walachiaiakhoz hasonlóan, vándorkovácsként és vándorzenészként keresik meg kenyerüket. Télidőben evőkanalat, merítőkanalat, teknőt vájnak, és más fafaragásokat készítenek. Nyáron csaknem mezítelenre vetkőznek, és aranyat mosnak a folyókból a síkságokon, elszegődött munkásként...”*[28]

A Temesi Bánság területén 1774-ben 244 személyt, míg Erdélyben 1781-ben 1291 családot írtak össze, mint aranymosó cigányokat. Ez a szám az összes erdélyi cigány 8%-át jelentette.[29] Az 1783-as összeírás Erdély 378 településén 1686 családfőt, 50 özvegyasszonyt és 738 fiúgyermeket említ az aranymosó

[26] Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I / 388-390.
[27] *N. László* 2001. 346-347, 352, *Zsupos* 1990. 130-131.
[28] *E. D. Clarke:* Travels in various countries of Europe, Asia and Africa. (London, 1816-1824) c. munkájából idézi: *N. László* 2001. 337-338.
[29] *Achim* 2001. 69-70, 102.

cigányok között.[30] Az egyes összeírások számadatai közti eltéréseket valószínűleg a csoportok tagjainak gyakori mozgása és a csoportok sűrű helyváltoztatása okozza. Nem volt ritka a mozgás a listázott aranymosók és a sátoros taxás fiskális cigányok csoportjai közt sem. A vándorló életmód miatt egy-egy család státusza többször is változhatott. Egy család státusz- vagy lakhelyváltása is indukálhatta, hogy tagjait új névvel illessék, de olyan is előfordult, hogy például egy *Kalányos* nevű cigány család magyar nyelvterületről román környezetbe költözött, s ott már nem *Kalányos*nak, hanem *Lingurar*nak nevezték.[31]

Érdemes megvizsgálni az 1783-ban összeírt erdélyi aranymosó cigányok neveit. Találunk köztük cigány, román és magyar neveket. A családnevek ilyen szempontból vegyesek, a keresztnevek túlnyomó többsége viszont román. Levonható tehát a következtetés, hogy az erdélyi aranymosó cigányok többsége román cigány volt. Többségük valóban román nyelvi környezetben, az Erdélyi-Érchegység területén élt. A magyar többségű régiókban, településeken magyar, a román többségű vidékeken román keresztneveket viseltek, függetlenül attól, hogy a családnevük magyar, román vagy cigány volt. Így például a magyarok lakta Gyergyói-medencében *Kalányos Demeter és Jancsi*, viszont a Szolnok-Doboka vármegyei, románok lakta Blenkemezőn *Nyerges Tógyer* és *Vaszilie*, a Torda melletti Bányabükkön pedig *Nyerges Szimion, Juon, Dumitru, Mihai* és *Petru* nevét vetették papírra. Alsókosalyon, Libatonban és Macskamezőn megtaláljuk a Kalányos név román megfelelőjét, a *Lingurar* családnevet is.[32]

A nevek egy része foglalkozásnév, mesterségnév, de gyakoriak a keresztnévből képzett családnevek is. Jellemző volt a párhuzamos névadás: egyes cigány családoknak román és magyar neve is volt, főleg a vegyes lakosságú területeken. Nem volt ritka a névváltoztatás sem. Ehhez a cigányok gyakran folyamodtak, ha valamiért nem akarták, hogy a nyomukra bukkanjanak. II. József 1783-ban még rendeletet is hozott emiatt:
„Családnevüket megváltoztatni ne merészeljék, hanem változatlanul tartsák meg a felvett nevet is, és a gyermekek is szüleik nevét használják." [33]

Az aranymosás tevékenységének szigorú szabályozása és a nehéz megélhetés miatt a 19. században fokozatosan visszaesett az aranymosással foglalkozó – cigány és nem cigány – családok száma. Az aranymosó beások egyre inkább második mesterségükre, a teknő- és kanálfaragásra valamint a vesszőfonásra tértek át.

[30] *Zsupos* 1990. 131.
[31] *Zsupos* 1993.
[32] *Zsupos* 1990. 133-172.
[33] *Zsupos* 1993. 336.

Az Erdélyben élő beásokról szóló egyik legkorábbi, nyelvészeti és néprajzi szempontból is figyelmet érdemlő tudósítás német szerzőtől származik. *Gustav Weigand* 1897-ben a beás (băiaş) szót egyértelműen 'bányász' értelemben használja, és kétféle erdélyi 'băiaş'-ról ír: a német eredetű bányászokról és a cigány beásokról:

„Másik fajtája a beásoknak a nagyapoldai kosárfonók – húsz-egynéhány család – és a faárukat (különféle teknőket, lapátokat) készítők, akiknek a letelepedési helye Kelnek, Szászorbó, Ród, Zsinna (Cîlnic, Gîrbova, Rodu, Jina)[34]*. A kosárfonók áruikat „keltei"-nek (kézikosár) nevezik. Nyelvük több tekintetben eltér az Apoldán beszélttől, de az egész beszédmódjuk is teljesen eltérő a többi románétól. Nagyon hangosan, a szótagokat világosan ejtve beszélnek, a palatális d', t', n', náluk dy, th, ny lesz. Elrománosodott cigányok ők, s ennek vitathatatlan bizonyítéka a testalkatuk is. Sokuknak a fénylő, fekete haja hullámos fürtökben lóg le. Ők maguk is tudják, hogy elődeik aranymosók (aurarĭ, băieşĭ) voltak, és innen örökölték a nevüket is. A folyók homokjából való aranymosás már régóta nem kifizetődő, vagy annyira kevéssé, hogy csak néhány embernek nyújt megélhetést. A megélhetésért tehát más foglalkozást kezdtek. Az Aranyos menti falvakban mindenütt találhatók cigányok a románok közé települve, és házasság útján keverednek is. Különösen feltűnő ez Szolcsván (Sălciua), innen való az én adatszolgáltatóm, Gavrilă Gligan is, aki tiszta cigánytípus. A beások természetesen már nem akarnak arról tudni, hogy ők cigány származásúak."*[35]

Weigand szolcsvai[36] adatközlője, aki maga is beás cigány volt, ezek szerint még a 19. század végén is emlékezett az Aranyos menti és Sebes vidéki beás cigányok egykori aranymosó tevékenységére. Noha az Aranyos folyó mentén élő és a Szeben vármegyei beások ekkor már letelepültek, és a falvakban élve teknők, lapátok készítésével vagy kosárfonással foglalkoztak, aranymosó őseik emléke még az 1890-es években is élt közöttük.

A beások elvándorlása, beások Európában

Említettük, hogy az aranymosó cigányok kompániáiból gyakoriak voltak a kiválások. Egyes kisebb csoportok nyugatra, vagyis Magyarország belseje felé, mások északra, Máramaros vidékére, megint mások keletre, a Székelyföld irányába vándoroltak el. A folyamatos helyváltoztatást ösztönözte a teknőkészítésre alkalmas faanyag állandó igénye. Az aranymosó tevékenység elhagyásával ez a szempont még inkább előtérbe került. A vándorló életforma fennmaradását

[34] Szászok és románok lakta községek Szászsebes (Sebeş) és Nagyszeben (Sibiu) közt.
[35] *Weigand* 1897. 39-40. Újabban magyar nyelven idézi: *Papp* 1982. 4, *Uő.* 2000. 208.
[36] Románok lakta falu Torda-Aranyos megye torockói járásában. Ma Sălciua, Románia.

elősegítette az uralkodónak és a magyar nemességnek az aranymosók adója körüli folyamatos vitája is. Az érdekháború erősen gátolta – s szinte lehetetlenné tette – a cigányok letelepedését.[37] Az elvándorlás a szélrózsa minden irányába folyt, kivéve a két román fejedelemséget, ahol a cigányokra rabszolgaság várt.

Mária Terézia és II. József letelepítési politikája a Temesi Bánság területén érvényesült a legerősebben.[38] Az itt élő, teknővájással foglalkozó cigányok, ha nem akarták feladni hagyományos életformájukat és kenyérkeresetüket, új lakóhely után kellett nézzenek. A bánáti és nyugat-erdélyi beás cigányok első csoportjai Mária Terézia uralkodása alatt hagyhatták el lakhelyüket. Többségük nyugatra, a Bácska, Dél-Dunántúl és Szlavónia felé vette az irányt. A nyugati irányú expanzió több hullámban, folyamatosan zajlott. Az 1780-as évek cigány összeírásai arról tanúskodnak, hogy miközben Erdély szinte minden vidékén; kivált Máramaros, Csík valamint Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka, Hunyad, Alsó-Fehér és Torda-Aranyos vármegyékben összesen 378 település határában mosnak aranyat a cigányok, addig a bánáti és erdélyi beások egyes csoportjai már a dél-dunántúli Baranya és Somogy vármegyék területén bukkannak fel.[39]

A román ajkú teknővájó és aranymosó cigányok elvándorlása az 1830-as évektől új erőre kapott. A havasalföldi és a moldvai rabszolgák több lépcsőben történő felszabadítása újabb migrációs hullámokat gerjesztett, ezúttal a két román fejedelemség területéről. Az erdélyi és a bánáti illetve a havasalföldi és a moldvai cigányok nagyarányú kivándorlásának eredményeként napjainkban a Vajdaságban (Szerbia), Észak-Horvátországban, Szlovéniában, Magyarországon, Macedóniában, Bulgáriában és Görögországban is megtaláljuk a román anyanyelvű cigányok különböző csoportjait.[40]

Vannak kutatók, akik azt vallják, hogy a román ajkú teknővájó cigányok Erdély és a Bánát területéről vándoroltak szét Közép- és Dél-Európa különböző országaiba.[41] Véleményem szerint részben igazuk van, hiszen – mint azt alább nyelvi és történeti adatokkal is alátámasztom – a mai Magyarország területén élő beások túlnyomó többsége valóban Erdélyből és a Bánságból költözött jelenlegi lakóhelyére, és ez (legalábbis részben) igaz a szlovéniai, a horvátor-

[37] *N. László* 2001. 346-347, *Zsupos* 1990. 130-131.
[38] *Achim* 2001. 101.
[39] Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban SML) IV. 1. h. Conscriptiones. 45. d. Conscriptio Zingarorum 1785-86. valamint *Zsupos* 1990.
[40] *Borbély* 2001. 79-80, *Mark* 2001. 65.
[41] Részletesebben erről: *Calotă, Ion*: Rudarii din Oltenia. Studiu de dialectologie şi geografie lingvistică românească. Craiova, 1995. és *Saramandu, Nicolae*: Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: băiaşii din nordul Croaţiei. Fonetică şi dialectologie XVI. Bucureşti, 1997. 97-130. – *Borbély* 2001. 79-80.

szági és a szerbiai beásokra is. Másrészt viszont kevéssé valószínű, hogy a görögországi, a macedóniai és a bulgáriai beások, sőt az olténiai rudárok is innen erednének.

Állításomat földrajzi és történeti érvek erősítik. Először is a beások lakta területek középpontjában nem Erdély vagy a Bánság, hanem Havasalföld áll. Havasalföld nyugati részén, melyet Olténiának neveznek, ma is nagy számban élnek román anyanyelvű teknőkészítő cigányok. Ezt a területet északról Erdély, nyugatról a Bánság és Szerbia, délről pedig Bulgária fogja közre. Ezért tehát elvi kiindulópontja lehet egy esetleges cigány expanziónak, mely az említett országokba vagy országrészekbe irányul. Másfelől az 1850-es évekig teljességgel kizárható a cigányok Erdélyből Olténiába irányuló vándorlása, a román fejedelemségben fennálló rabszolgatartó rendszer miatt. Éppen ezért az erdélyi beások elvándorlása a 19. század közepéig a Havasalföldtől délre fekvő országokba is kizártnak tekinthető. Erősen valószínűsíthető viszont egy havasalföldi kirajzás a rabszolgák felszabadítása után. A különböző balkáni államokban élő román ajkú cigányok származásának minden kétséget kizáró meghatározásához azonban további néprajzi és dialektológiai vizsgálatok szükségesek.

A románul beszélő cigányok megnevezése, a környezetük és saját maguk által róluk alkotott kép helyenként változó. Erdélyben és a Bánságban a románok és a magyarok 'băiaş'-nak illetve 'beás'-nak, vagy egyszerűen 'ţigan'-nak illetve 'cigány'-nak nevezik, míg Olténiában a környező románság 'rudar'-nak hívja őket. A *rudar* tulajdonképpen a *băiaş* szinonimája, mind a kettő eredetileg bányászt jelent. A különbség csak annyi, hogy az olténiai kifejezés egy szláv, az erdélyi pedig egy magyar eredetű román szó. A rudárok és a beások egyaránt olyan cigányok, akiknek nem a cigány (másképpen romani), hanem a román az anyanyelvük, és hagyományosan teknővájással, különböző háztartási faeszközök készítésével foglalkoznak. A környezetükben élő románság cigánynak tartja őket, ezért – noha egy nyelven beszélnek – nem fogadja be, „más"-nak tartja őket. A cigányul beszélő cigányok szintén „más"-nak ítélik, sőt lenézik őket, mivel elhagyták őseik nyelvét, és letelepedve dolgoznak, nem mobilisak, nem kereskednek.[42] Az Olténiában élő rudárok nem tudnak a beásokról[43], a Kárpát-medence különböző részein lakó beások többsége pedig egyáltalán nem ismeri a „rudár" kifejezést.

Azokban az országokban, ahol nem román nyelvi környezetben élnek, ezeket a cigányokat a 'beás' terminus mellett 'román cigány'-nak, 'oláh cigány'-nak nevezik. A többségtől eltérő nyelvhasználatuk miatt más a környező lakossággal

[42] *Kovalcsik – Boros* 2000. 152-154, *Mark* 2001. 66.
[43] *Kovalcsik – Boros* 2000. 152.

szembeni magatartásuk, ahogyan eltérő saját maguk megítélése is. Miközben a román többségű régiókban igyekeznek hangoztatni, hogy ők is románok, hiszen ugyanazt a nyelvet beszélik, a nem román vidékeken cigánynak vagy beásnak mondják magukat. Egyértelműen elhatárolják magukat a többségi lakosságtól, de a többi cigány népcsoporttól is. Ha lehet így fogalmazni, él bennük egyfajta beás öntudat. Sokszor tisztában vannak nyelvük román gyökereivel, de határozottan elutasítják, hogy ők románok lennének. Cigánynak tartják magukat, és nyelvüket is *cigány*nak nevezik. Egy romániai beás viszont épp ezen ütközne meg nagyon: *Hogy hiheti azt valaki, hogy a román nyelv a cigány nyelv?* – kérdené indulatosan.

Pécs környéki teknővájó cigányok 1920 körül

A történeti Bács-Bodrog vármegye területére valamint a Drávával határos magyar- és horvátországi megyékbe költözött, korábban román nyelvterületen élő teknővájó cigányok két nagy migrációs hullámát különíthetjük el.[44] Az első hullám a Bánát román többségű, keleti feléből és Erdély nyugati részéről indult ki, és a 18. század második felében folyamatosan zajlott. A második hullámot a 19. század közepén a román fejedelemségek cigány rabszolgáinak felszabadítása váltotta ki. A két csoport különböző nyelvjárása és megnevezése őrzi ennek az emlékét. A 18. században nyugatra vándorolt csoport egy archaikus nyelvjá-

[44] A legtöbb horvátországi beás Muraközben, Dél-Baranyában és Đurđevac környékén él.

rást beszél, amely a Bánát és Nyugat-Erdély területén beszélt román nyelv nyelvújítás előtti állapotát őrzi. Ezeket a beásokat a másik teknővájó csoport tagjai *árgyelán*nak (magyarul erdélyi) nevezik.[45] A 19. században Dél-Magyarországra és Észak-Horvátországba szakadt teknővájók nyelve a román nyelv egy későbbi állapotát őrzi, jóval közelebb áll a napjainkban beszélt románhoz, mint az árgyelánok nyelve, ám rengeteg délszláv jövevényszót tartalmaz. Őket az árgyelánok *muncsán*nak nevezik, ami szó szerint annyit tesz: „hegyvidéki". Mivel azonban ezt a kifejezést az árgyelán ellenpárjaként használják, nagy valószínűséggel nem hegyre vagy hegyvidékre, hanem *Munténiá*ra (Havasalföld román neve) utal. A 19. században nyugatra vándorolt teknővájó cigányok eszerint nem Erdélyből vagy Bánátból, hanem Munténiából, Havaselvéről erednek.

Korábban tárgyaltuk a havasalföldi cigányok 19. századi kirajzását, aminek az ottani teknővájók elvándorlása is része lehet. Ezt látszik alátámasztani az a körülmény is, hogy a muncsánok – az erdélyi teknővájókkal ellentétben – nem tartják magukat beásnak, noha az árgyelánok szerint ők is azok. Emlékezzünk rá, hogy az Erdélyen kívül élő – olténiai – román ajkú teknővájó cigányok sem hívják magukat beásnak, ellenben használják a „rudár" népnevet. A muncsánok nagy valószínűség szerint „elfelejtették" népcsoportjuk nevét. A muncsán nevet nem használják magukra, csupán elfogadják, hogy az általuk árgyelánnak nevezett beások így hívják őket. Egyszerűen cigányként határozzák meg magukat. Nem jellemző, hogy egy cigány népcsoport csak cigányként definiálja magát, s ne tartozna valamilyen foglalkozási vagy nemzetségi alcsoporthoz. A muncsánok eredetének pontos meghatározásához további kutatások szükségesek.[46]

Az 1910-es években újabb beás csoport indult útnak nyugat felé. A magukat *ticsán*oknak nevező, román ajkú cigányok Bihar megyéből, Nagyvárad környékéről indultak el Szatmár és Bereg vidékére, majd onnan a Tisza mentén leereszkedtek, s végül Tiszafüred környékén telepedtek le. Az idősebb ticsánok körében a költözés emléke napjainkban is él. A nyelvészeti kutatások is azt mutatják, hogy a ticsánok valóban a körösvidéki románok ún. krisán nyelvjárását beszélik.[47] Ők alkotják a magyarországi beások harmadik csoportját.

A hazánk mai határain belül élő beások többsége tehát Bánátból és Nyugat-Erdélyből, kisebb részük a történeti Bihar megye román többségű, keleti részéből illetve Havasalföldről (Munténia, Olténia) származik. A Tisza mentiek a *krisán*, a Dél-Dunántúlon élők az *árgyelán* dialektust beszélik. A *muncsán* nyelvjárást nálunk egyedül a Baranya megyei Alsószentmártonban és környékén használják.

---

[45] *Tálos* 2002. 322.
[46] *Bogdan Vid* szerint a szlavóniai rudárok és a muncsánok is a beások közé sorolhatók.
[47] *Kovalcsik* 1993. 232, *Kovalcsik* 1997. 116, *Orsós* 1997. 195.

Teknővájó cigány és családja egy mecseki kolónián, 20. század eleje [48]

A beások megtelepedése Barcson

Dél-Dunántúlon a 18. század második felében bukkannak fel a beások első csoportjai. Az 1770-es években már Baranya és Somogy vármegyék több településén jelen vannak. Somogyban az első adat Toponárról származik, ahol 1775-ben egy *Ignácz Péter* nevű cigány legényt az apja 100 forintért kiváltott a katonaságtól. Emiatt hallgatták ki tanúként 1805-ben *Bogdán István*, *Buzás Péter* és *Kaponya János* görög keleti vallású, egykori toponári, a kihallgatás évében már kiskeresztúri „teknővájó oláh" cigányokat.[49]

A korabeli források általában nem tesznek különbséget a különféle cigány csoportok megnevezésében. Egyaránt *oláh*nak titulálják a román fejedelemségekből származó lovári cigányokat és a román nyelven beszélő beásokat is. Utóbbiakat teknő- vagy kanálfaragó foglalkozásukról és a beásokra jellemző családnevekről ismerhetjük fel. A beások az 1810-es, 20-as évekig, a második katolikus – esetleg protestáns – környezetbe született nemzedékig megőrizték a román nyelvterületről magukkal hozott görög keleti (ortodox) vallásukat is.

[48] Közli: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I. Pécs, 2005. 261. old.
[49] SML IV. 10. bb. Bírói vizsgálatok. Inquisitiones annorum 1785-1806. – Közli: *Nagy* 2001. 310-312.

1785/86-ban Somogyban is elkészült a megyében élő cigányok összeírása. A többségi magyar- illetve cigány ajkú cigányság mellett több faluban tesznek említést a teknővájókról. Gesztiben és Varjaskéren „omnes valachi" (oláh emberek) cím alatt *Bogdán, Gyurkó, Ignácz és Kalányos* nevű cigányokat vesznek számba. Említenek beásokat Böhönyén, Henészen és Rinyahosszúfalun is, de a legtöbben a Dráva térségében, Rinyaszentkirály, Péterhida, Szentborbás, Potony, Bürüs és Várad falvak területén éltek.[50] Péterhidán *Ignácz János* és *Péter, Orsós Lázár* és *Márton* beás cigányokat valamint egy Piócza Antal nevezetű magyar cigányt írtak össze, Szentborbáson *Kalányos György* és *István* valamint *Ignácz Péter* nevét jegyezték föl. A beások a többi faluban is hasonló neveket viseltek, de feltűnik a *Bogdán*, a *Jónás* és a *Laczkó* családnév is. Mivel különböző településeken élő beások ugyanazokat a családneveket viselték, felmerül a kérdés: lehet, hogy egyetlen nemzetség különböző részeivel van dolgunk? A foglalkozásneveknél (Orsós, Kalányos), melyeket a környező lakosság ragasztott rájuk, a névazonosságból nem feltétlenül következik vérségi kapcsolat, viszont a keresztnevekből képzett családneveknél (Bogdán, Ignácz, Jónás) a közös eredet könnyen elképzelhető.

Barcs és Babócsa térségében az 1770-es években jelentek meg az első beás cigányok. A babócsai plébánia 1780. júliusában kelt bejegyzése szerint *Ignácz Mihály* ortodox vallású cigány legény (schismaticus) nőül vette *Balog* (*Ballog*) *Ilonát*, aki szintén görög keleti hiten volt. A tanúk *Ignácz N.* és *Kalányos Lázár* voltak. Az 1790-es évektől egyre gyakrabban találkozunk a beásokkal, akiket a babócsai anyakönyv legtöbbször drávaszentesi illetőségű lakosoknak tüntet fel.

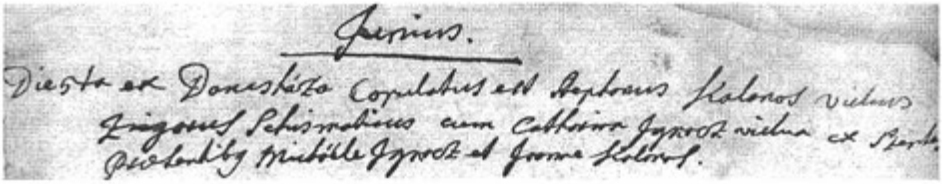

A dancsházai Kalános István és a drávaszentesi Ignácz Katalin ortodox (schismaticus) vallású cigány (zingarus) polgárok házassági bejegyzése a babócsai katolikus plébánia anyakönyvében, 1791. június 5.

A drávaszentesi születésű Ignácz Gyuri nevét a Somogy Megyei Levéltár katonai iratai közt is fellelhetjük. A beás férfi vallomásából kiderül, hogy Drávaszentesen született 1784 körül, a horvátországi Baria (Korija?) helységben fogták be katonának, Eszéken tette le a katonai esküt, majd 1804 körül megszö-

[50] SML IV. 1. h. Conscriptiones. 45. d. Conscriptio Zingarorum 1785-86.

kött a seregtől. Ignácz Gyurit, aki római katolikusnak vallotta magát, 1819-ben a Dráva menti Detkovácon fogták el a hatóság emberei.[51]

Zala, Somogy és Baranya megyék 1796 és 1847 közti peres iratainak tanúsága szerint beás cigányokkal a köztörvényes bűneseteknél nem találkozunk, a katonaszökevények közt viszont annál gyakrabban bukkannak fel.[52] A katonai perekben felvett vallomásokból jól látható a beások nagyfokú mobilitása, ami a vándorló életmódjukból adódott. A főként 1819 körül lefolytatott perekben a beás katonaszökevények az említett drávaszentesi férfi kivételével még mind görög keleti vallásúak. Legtöbbjük nem volt tisztában a születési helyével, ami bizonyára a vándorló életforma miatt volt így. Hárman jelöltek meg konkrét települést, melyek mind a Drávához közeli falvak voltak. Egy bukógáti illetőségű, *Kalányos Miska* nevű beás dezertőr viszont igencsak értékes információval szolgált az utókor számára. Álljon itt egy részlet az ő vallomásából, 1818-ból[53]:

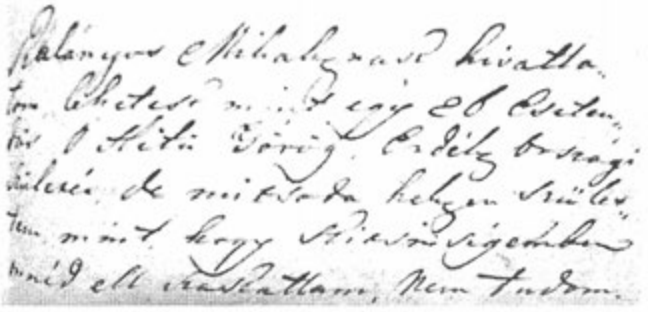

„Kalányos Mihálynak hívattatom, lehetek mintegy 26 esztendős, Ó Hitű Görög, Erdély országi születés, de mitsoda helyen születtem, mert hogy kicsinségemben onnét elszakadtam, nem tudom."

A dunántúli beások származására nincs írott forrásunk, sőt a családneveik közt sem találunk árulkodó, helynévi eredetű neveket. Általában foglalkozás- vagy keresztnevekből képzett családneveket viselnek. A Dunántúl déli részére költözött beások konkrét származására egyetlen adatunk az említett Kalányos Miska vallomásából származik. Az, hogy a 26 esztendős cigány ember 1818-ban erdélyi születésűnek mondta magát, egyetlen, de annál figyelemre méltóbb adat, mely a fentebb leírtakat, azaz a dunántúli beások erdélyi származását és a nyugati irányú migráció folytonosságát támasztja alá.

[51] SML IV. 1. j. Militaria. 23. cs. Acta desertorum militum 1814-1824.
[52] Vö. *Nagy* 2001.
[53] SML IV. 1. j. Militaria. 23. cs. Acta desertorum militum 1814-1824. 207. sz.

Kimutatás a beás katonaszökevényekről 1818/19-ben[54]:

Név	*Született*	*Vallása*	*Tartózkodási helyek*	
Csonka György	Vejti 1779 körül	görög keleti	Boldogasszonyfa (Baranya)	Szentmárton (Baranya)
Ignácz György	D.Szentes 1784 körül	róm. kat.	Baria (Szlavónia)	Detkovac (Szlavónia)
*ör.*Kalános György	? 1763 körül	görög keleti	Boldogasszonyfa (Baranya)	Borjánc (Somogy)
Kalányos György	? 1789 körül	görög keleti	Péterhida (Somogy)	
Kalányos István	? 1774 körül	görög keleti	Piseni rév (Somogy?)	
Kalányos Mihály	**Erdély** 1792 körül	görög keleti	Bukovica (Szlavónia)	Bukógát/Libickozma (Somogy)
Kalányos Mihály	Sz.Erzsébet 1792 körül	görög keleti	Bukovica (Szlavónia)	Mosgói erdő (Baranya)

A beások Somogyban is az erdők szélén, lehetőleg vízfolyások vagy tavak közelében telepedtek meg. A falvakba nem engedték be őket, és ők sem akartak úgy élni, mint a földművesek. Életformájuk a fákhoz, az erdőhöz kötötte őket, a magyar és horvát falvakba csak a faragott portékák értékesítése miatt mentek be időnként. Noha a Dráva mentén már az 1770-es évektől jelen voltak, Barcson csak később vetették meg lábukat. Az első családok beköltözése nincs dokumentálva, de talán összefügg a település 1797-es mezővárossá válásával.

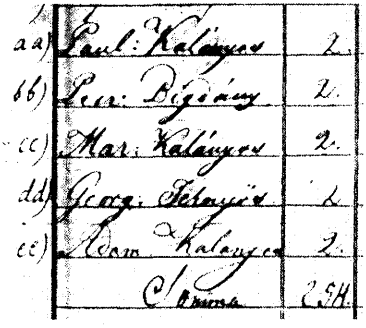

Barcson az anyakönyvi adatok szerint 1800 körül telepedtek le az első beás családok. Nem a településen, hanem kint a határban, az erdőszélen laktak, ahol fateknők, fakanalak és más faeszközök készítésével foglalkoztak. A helyi hagyomány szerint a Széchényi család engedte meg nekik, hogy letelepedjenek Barcs szélén, avval a feltétellel, hogy dolgozzanak az uraság erdeiben és vegyenek részt a fakitermelésben. Barcs mezőváros 1828. évi lélekösszeírásában a szántóföldön – nyilván kunyhókban – lakó cigányok „Zingari in jugaria extra Pagum habitat" megjegyzéssel szerepelnek. Név szerint: *Kalányos Pál, Bogdán Péter, Kalányos Márton, Tekenyős György* és *Kalányos Ádám.*[55]

[54] SML IV. 1. j. Militaria. Acta desertorum militum – A szövegeket közli: *Nagy* 2001.
[55] Magyar Országos Levéltár N. 26. Conscriptio regnicolaris 1828.

Az anyakönyvi adatok szerint Barcson beás cigányok és zenész cigányok is éltek. A két csoport közötti vegyes házasság igencsak ritka volt, pedig a beások itt egész korán elhagyták ortodox vallásukat, és már a 19. század első éveiben római katolikusok voltak. Az 1810-es években a barcsi plébánia anyakönyvei az alábbi családokat nevezik „zingarus"-nak vagy „teknős oláh"-nak:: *Balogh, Bogdán, Csonka, Ignácz, Jónás, Kalányos, Nyerges* és *Orsós*.

Közvetett adatok alapján egy másik beás család, a *Nyergesek* származását is Erdély területére tehetjük. Ez a név a vármegye cigányainak 1785/86-os összeírásában[56] egyáltalán nem szerepel, sőt egy korábbi, 1715-ben felvett országos összeírás szerint az egész Dunántúlon nem fordul elő.[57] 1783-ban viszont szerte Erdélyben több településen éltek *Nyerges* nevű aranymosó cigányok.[58] Barcson az 1810-es évektől követhetjük nyomon a helyi Nyerges família sorsát.

A barcsi plébánia házassági anyakönyvei némileg rávilágítanak a helybéli beások külső kapcsolataira is. 1842-ben például a barcsi *Orsós Kata* egy vízvári emberhez, *Balogh Imré*hez ment feleségül. 1862. január 13-án pedig *Ignácz Pál* 30 esztendős bélavári születésű, de már Barcson élő özvegy ember a miklósi születésű, de már Pálfaluban lakó leányt, *Nyerges Rozit* vette el. Szintén 1862-ben *Ignácz Imre*, 26 éves simonfai születésű barcsi lakos *Kalányos Örzsébet*et vezette oltár elé, aki Dencsházán született, de már ő is Barcson lakott. Mindebből az látható, hogy a barcsiak szerteágazó kapcsolatrendszert tartottak fenn a megye különböző részein élő társaikkal. Mivel Barcs ebben az időszakban dinamikusan fejlődött, a cigányok is egyre nagyobb számban költöztek ide. Ezt mutatják a másutt született, de már Barcson lakó beások példái.

1864-ben részletes híradást kapunk a barcsi Téglavető-mezőben (Papkert) és a pálfalusi cigánytelepen élő beásokról: *„Pap Kert, Lelkésznek földjei voltak és nagy gyümölcsös kertje, és közelében 40 évek óta oláhok tanyáznak a' Dráva partnál az erdő szélén 50 Kunyhó és 250 lélekből áll - folytonossan teknyő csinálással foglalkoznak: nagy számban hordatják hosszu kocsikon Feher Várra, – de még Erdélybe is jút belőle, miután fűzfa rövid idő alatt kifogy, más helyre szándékoznak menni."*

Drávapálfaluról ugyanott a következőket olvashatjuk: *„Az erdő végibe oláhok laknak, és teknyő csinálásból élnek."*[59]

---

[56] SML IV. 1. h. Conscriptiones. 45. d. Conscriptio Zingarorum 1785-86.

[57] Az 1715. évi összeírás. Szerk.: H. Németh István. Arcanum, Bp. 2004. (DVD-ROM)

[58] Bányabükk, Hasadát, Igenpatak, Zalatna-Vultur, Blenkemező, Macskamező, Libaton, Coptelke, Csépán, Kisalmás, Ördögkeresztúr, Aszúbeszterce. – *Zsupos* 1990. 149-172.

[59] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára FM/1. 3814/A. Pesty Frigyes kéziratos helyiségnévtára 1864. – A Somogy megyei települések újabban könyv formájában is: Fontes Comitatus Simighiensis 1. SML Kaposvár, 2001. Barcs és Pálfalu: 41, 251. old.

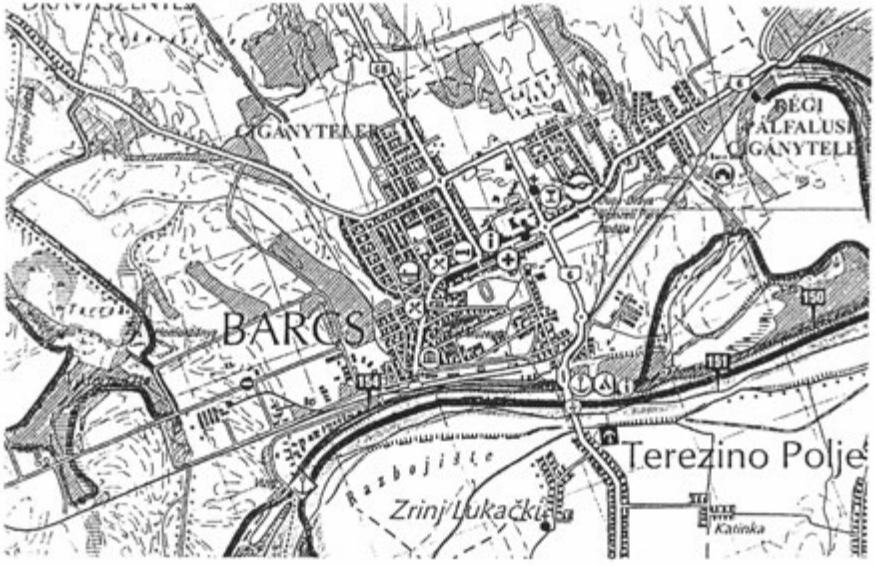

A barcsi beás közösség szerveződése

Barcson két cigánytelep vagy kolónia alakult ki a 19. század folyamán. Az egyik a régebben Papkertnek, később Téglavető-mezőnek nevezett részen, a mai Béke utca és egyben a település északi végében helyezkedett el. Itt a mai napig homogén cigány lakosság él. Mára több utcája alakult ki, a helyiek egyszerűen „telep"-nek nevezik. A másik beás kolónia az egykor önálló Drávapálfalu keleti határában, a vasútvonal és a 6-os számú főközlekedési út mentén helyezkedett el. A Zátonytelepnek is nevezett pálfalusi kolónia helyén ma már csak egyetlen házikó áll.

„Amikor az őseink vándoroltak, akkor a falvakba nem engedték be őket, és ezért a falvakon kívül, az erdő mellett laktak. Teknőket meg kanalakat készítettek fából, aztán fűzfavesszőből kosarat fontak, és ezeket árulták a faluban. Így jutottak be. Később a férfiak napszámba dolgoztak, erdész munkára szegődtek. A nők kéregettek, de el is szegődtek szolgálni, a faluba."[60]

„Ez itt mind egy *kumpánye* volt, meg volt egy *kumpánye* ott kint Zátonyba is. Akik a *kumpányé*ba' laktak, az több család volt, de együtt jártak dolgozni az erdőbe fát vágni, meg teknöket, orsót, seprűket készítettek, kosarat fontak. Az öregek ezeket mind tudták. Én seprűket készítettem, és ma is csinálom."[61]

[60] Bokor Jánosné Ignácz Anna (1917) közlése
[61] Balogh Imre (1943) közlése

Gyerekek a barcsi cigánytelepen, az 1930-as években
(Gönyey Ébner Sándor felvétele)

A beás férfiak famunkából tartották el jellemzően népes családjaikat. Amíg a termékeikre állandó igény mutatkozott, s ez megfelelő megélhetést biztosított számukra – más cigány csoportokkal ellentétben – a kéregetés és a lopás csak ritkán fordult elő körükben. Közösségüket kompániának, beásul *kumpányé*nak nevezték. A *kumpánye* magát a telepet jelenti, ami több családot foglal magába. Ez régen munkaközösséget, együtt dolgozó teknőkészítő családokat is jelentett.

Fő szerszámuk a teknővájó balta – más néven kapacs – volt, amellyel a kenyérdagasztó, a sózó- és a gyermekfürösztő teknőket, a melencéket és a pólyateknőket készítették. A daraboláshoz régen bokorfogú fűrészt használtak, amihez két ember kellett. Napjainkra ezt a motorfűrész váltotta fel. A szerszámok többségét a falusi kováccsal készíttették el. Használtak fejszét (*szekuré*) és bárdot is. A hosszúnyelű mélyítő kapát (*cseszlă*) a teknő nagyolásához, a szalukapát (*kapocska, kapácska, cseszlă mikă*) a finomításhoz használták. A kisebb konyhai eszközöket, mint a főző-, az evő- és a zsírkeverő kanalakat az egyenes élű *kuszturá*val és a homorú felületek kiképzéséhez használatos, kampós formájú *szkábá*val (*scoabă*) készítették. A kétnyelű kések közül a patkó alakú fülkihúzó és a sziókés (*kucutáj*) volt használatos. Általában fűzből és nyárfából

dolgoztak.[62] A falvakban a beás asszonyok rendszeresen árulták a férfiak által készített termékeket, ők látták el faeszközökkel a falusi lakosságot. A teknőket, kanalakat a vásárokon is árusították. Olyan is volt, hogy falusiakat, magyarokat vagy horvátokat, svábokat kértek fel erre. A beások készítette termékek nagyon népszerűek voltak. Az idősebbek azt tartják, hogy régebben azért is szerették a fa evőkanalat, mert azzal jobb ízű volt az étel, és nem melegedett át olyan gyorsan, mint az alumínium evőkanál. A teknőket, kanalakat és más termékeket sok esetben nem pénzért, hanem élelemért cserélték el a falusiakkal. Az asszonyok és a lányok emellett rendszeresen jártak az erdőbe gyűjtögetni. Kiválóan ismerték a különféle gyógynövényeket és a gombákat. Az ebédet télen sárkemencében, nyáron a kunyhó előtti szabad tűzön főzték.

A famegmunkálás komoly szakértelmet igényelt, melynek értékét azonban a beások többsége egyáltalán nem érezte át. A szakmai fortélyok apáról fiúra szálltak, a gyerekek kicsi koruktól folyamatosan tanulták, lesték el a fogásokat. A kosárfonás a beások második mestersége, melyet sohasem a famegmunkálás helyett, hanem mellette űztek. Egyes elemeit valószínűleg a falusi lakosságtól tanulták el. Ezen kívül a barcsi beások közt találunk muzsikusokat is, noha ez kevéssé jellemző, sőt ritka a cigányoknak e csoportjában.

Ebédfőzés a barcsi belső telepen

Asszonyok a kunyhó előtt

(Gönyey Ébner Sándor barcsi felvételei, 1930 körül)

[62] Kalányos István (1951) elmondása alapján

Barcsi cigány asszonyok és gyermekek 1930 körül
Más cigány csoportokkal szemben az itteni beás viseleten a fehér szín dominált
(Gönyey Ébner Sándor felvétele)

A *kumpánye*, mint területi szerveződés mellett igen fontos szerepük volt a vérségi kapcsolatoknak. A telep több családot fogott össze, de egy-egy család más *kumpányé*kban is tartott rokonságot. A közösségi összetartó erő tehát lokális (területi) és családi (vérségi) alapon is működött. A rokonságot minden beás számon tartotta. Azonban ez nem csak az elemi családok szintjén, az azonos nevet viselő, valóban közeli rokonok körében, hanem az azonos (képzelt vagy valós) közös őstől származók, de a rokonság tényleges fokát megmondani nem tudók közt, tehát nemzetségi szinten is működött.

„Mindenki tudta, hogy melyik *vigá*ba tartozik, és olyan nem volt, hogy egy ember a saját *vigá*jából vegyen feleséget magának. Csakis másik *vigá*ból."[63]

A *vigă* kifejezés magyarra fordítva származást, eredetet, tágabb értelemben nemzetséget jelent. A szó eredete a román nyelvben gyökerezik: a román viţă (ejtsd: vica) szóból keletkezett, mely magyarul ugyancsak eredetet, származást jelent. A román kifejezéshez a beás cigányok Tisza melléki (ticsán) csoportjánál használt *vic* szó áll a legközelebb, mellyel a ticsánok a nemzetségeiket nevezik, tehát ugyanabban az értelemben használják, mint az árgyelánok a *vigát*.[64] Ha

[63] Orsós János (1948) közlése
[64] Vö. *N. Békefi* 2001. 94, 97.

bárkit megkérdezünk a beások közül, melyik vigába tartozik, azonnal rávágja a választ. Barcson a következő vigák ismeretesek a beás cigányok körében:

- Vigă de Urbulescsi (*Urbulesc, Orbuleşci*)
- Vigă de Véber (*Véberesci*)
- Vigă de Sztojka (*Stoică, Stoiculeşci*)
- Vigă de Csugá (*Ciugă, Ciuguleşci*)
- Vigă de Topulescsi (*Topă, Topuleşci*)

„A barcsi vigák közül vannak a Véberek, beásul úgy mondják, *Véberescsi*. Róluk azt tartják, dolgosak voltak, de nem adtak a külsejükre. Ilyen szempontból hanyagok voltak. Istvándi szinte teljesen ebből a nemzetségből áll, és Almamelléken is sokan vannak. Legtöbben közülük az Orsós nevet viselik: én is a Véberek közé tartozom, apámat eredetileg Orsósnak hívták.

A másik nagy viga itt Barcson az *Urbulescsi*, ami magyarul Vakokat jelent. Azért hívták őket így, mert vakon mentek neki mindennek, nem gondolkodtak, sokat verekedtek. Sok volt közöttük a buta, meggondolatlan ember. Többnyire a Kalányos nevűek tartoznak ebbe a nemzetségbe.

A *Sztojka* viga az egy névből, egy leketár[65] névből van, Sztoján. Ők voltak azok, akik régen mindig jártak be a faluba, elszegődtek a magyarokhoz dolgozni. Úgy is öltöztek, hogy a magyarok elfogadják őket. Magasabb rangúnak tartották magukat. Mindig is jobban húztak a magyarokhoz.

Aztán van még a *Vigă de Csugá* vagy *Csugulescsi*. Őróluk a cigányok azt tartják, hogy olyan nyugodt életűek voltak. Ez egy gúnynévből van, többnyire a Csonka és a Balogh családbeliek tartoznak ide.

Az Ignácz meg az Orsós nevűek közül páran a *Topulescsi* vigába tartoznak, de ebből a vigából Barcson viszonylag kevesen vannak."[66]

Valamely vigába való tartozás apai ágon öröklődik. Az azonos vigába tartozók összetartozás-tudata főleg az idősebb korosztályban erős. Azonos vigájú felek például házasságot sem köthettek egymással, még akkor sem, ha a rokoni kapcsolat távoli, vagy egyáltalán nem kimutatható.

A házasságkötés a régebbi időben különböző vigába tartozó beás vőlegény illetve beás menyasszony között történhetett. A hagyomány tiltotta a házasságot az azonos vigájúakkal, a másfajta cigányokkal, mint a kolompárokkal vagy a magyar cigányokkal, és a nem cigányokkal is.

Ahol még tartják a hagyományt, ma sem adják a leányukat más csoportba tartozó cigány legényhez. A szerelmes ifjú ilyen esteben megszökteti a meny-

[65] *Lăcătar*, a kolompár cigányok beás neve, mely a fémműves foglalkozásra utal.
[66] Bokor József (1953) közlése. Mikor adatközlőimet a vigákról kérdeztem, a *Spentzu* és a *Pădureszku* név is felmerült, ám kiderült, hogy ezek egyes családok ragadványnevei.

asszonyt. A barcsi beások közt él néhány alsószentmártoni származású muncsán asszony, akik szöktetéssel kerültek a Dráva parti kisvárosba.

„Az én feleségem Alsószentmártonból való, nem olyan beás, mint mi itt. Úgy mondják, muncsán, vagy sokác cigány. Amikor mi egymásba szerelmesedtünk, akkor én őt megszökettem, mert a szülei nem adták volna hozzám. Eljött velem a bálból, és éjszaka gyalogosan indultunk neki a határnak. Elmentünk egészen Mattyra, aztán ott felszálltunk a vonatra, és meg sem álltunk Barcsig. A szüleinek kellett egy hónap, hogy megbékéljenek. Most már járunk egymáshoz látogatóba."[67]

„A muncsánok is beások, de ők olyan horvátosan beszélnek, a neveik is olyan horvátosak, szerbesek. Petrovics, Nikolics, Kosztics, Jovánovics."[68]

„Értjük egymás beszédét, de mégis ők valahogy máshogyan beszélnek. Mi azt mondjuk a vonatnak: *gézăs*, ők azt mondják: *kárul ku fok*. A teának azt mondjuk: *téé*, ők azt mondják: *csáj*. A fokhagyma nekünk *áj*, nekik *uszturoj*. A gyógyszernek meg úgy mondjuk: *tablită*, ők meg azt mondják: *burenă*. Aztán ha szívok egy cigit, azt én úgy mondom, *jéu trág o cigarétă*, a muncsánok meg azt mondják: *jéu béau o cigarétă*."[69]

A lényegében azonos nyelvet beszélő árgyelánok és muncsánok között erős távolságtartás és egy ezzel ellentétes közösségtudat figyelhető meg. Önmeghatározásuk is ezen alapul: sokszor egymáshoz képest, a másikhoz viszonyítva definiálják magukat. A barcsiak úgy vélik, az árgyelán kifejezést a muncsánok találták ki rájuk. Önmagukat beásként, nem pedig árgyelánként nevezik meg, és a muncsánokat is beásnak tartják. Ezzel szemben az Alsószentmártonból Barcsra származott asszonyok azt mondják, hogy a barcsiak a beások, ők pedig sokác cigányok.[70] A muncsán nevet elfogadják ugyan, de azt tartják, hogy azt a románok (!) találták ki rájuk.

Noha a házassági kapcsolatok régi, a mai viszonyokhoz képest szigorúnak mondható endogám rendszere napjainkra fellazult, a barcsi beások körében ma

[67] Bokor László (1950) közlése
[68] Bokor József (1953) közlése
[69] Bokor László (1950) közlése. Az árgyelánoknál több a magyar (pl. *gézăs, téé, tablită* – gőzös, tea, tabletta), a muncsánoknál pedig a délszláv jövevényszó. Az árgyelánok az újabb kifejezéseket már magyarul tudják, míg a muncsánok több román kifejezést használnak (pl. *carul cu foc* = tüzes kocsi – a vonat régies, népies román neve).
A cigarettázásra vonatkozó kifejezés mindkét népcsoportnál igen érdekes. Az árgyelánoknál: *eu trag o ţigaretă*, azaz „húzok" egy cigarettát, a muncsánoknál pedig: *eu beau o ţigaretă*, vagyis „iszom" egy cigarettát.
[70] Ennek oka, hogy Alsószentmárton régi lakossága horvátokból (sokacokból) állt.

is erős a más cigány csoportoktól való különállás tudata. Nem csak a románul beszélő muncsánoktól határolják el magukat, de az általuk leketárnak nevezett, cigány nyelvű oláh vagy kolompár cigányoktól is.

A régi normák fellazulása jellemzi a barcsi cigányok lokális közösségét is. A Béke utcai telepet ma is homogén cigány népesség lakja, amelyről azonban nem mondható el, hogy a régi *kumpányé*hoz hasonlóan közösségként működne. Régebben a beások a településtől elkülönülten, saját közösségük normái szerint éltek. Maguk választotta vezetőjük, a vajda hozta meg a közösséget érintő fontosabb döntéseket, de szerepet kapott a döntéshozatalban a többiek által tisztelt és nagyra tartott öregek véleménye is. A vajda intézménye a 20. század közepén tűnt el. Az utolsó vajda Barcson a Csuga (Ciugă) nemből származó Balogh (Goga) István volt.

A cigány közösség integrálására és „rendszabályozására" a barcsi elöljáróság több kísérletet tett. Ezek közül az egyik legjelentősebb a cigánytelep kunyhóinak számozása volt 1905-ben. (lásd a 65. oldal 2. képét)

„A mi teknővájó czigányaink is meg lesznek rendszabályozva; a képviselőtestület legutóbbi ülésén elhatározta, hogy a községi faiskola egyik részét engedi át nekik lakóhelyül. Kunyhóik meg lesznek számozva, a lakók törzskönyvezve, rendes névvel beírva, a személyleírásaik fel lesznek véve – szóval a barcsi czigányok közt vége lesz a soknevűségnek, akik idevaló illetőségűek, természetesen azok lesznek megtűrve itt, – a többiek széjjel mennek a szélrózsa minden irányában. Pár év múlva pedig a rövid hajú rajkók az iskolapadban ülnek – nekik is haladniok kell a korral."[71]

A 20. század hozta meg a kunyhók elbontását és a kor követelményeinek minden tekintetben megfelelő, kényelmes lakóházak felépítését a cigányok számára.[72] A beások rendkívül rossz iskolázottsági mutatói is sokat javultak az I. világháború előtti 0%-os (!) szinthez képest. A változások azonban nem csak pozitív irányban hatottak. A gyáripar fejlődése a cigányok készítette teknők és kanalak iránti igény csökkenéséhez, ezáltal a hagyományos beás mesterségek elsorvadásához, a cigányság asszimilálására irányuló hatalmi törekvések pedig a hagyományos cigány közösség felbomlásához, a biztonságot nyújtó szokások elhagyásához és az erkölcsi normák lazulásához vezettek.[73]

---

[71] *Barcs és Vidéke*. 1905. május 14. 2. lap

[72] 1909-es adat szerint a barcsi járás 129 cigány családjából ban 44 rendes lakóházban, 85 pedig kunyhóban vagy sátorban élt . – *Barcs és Vidéke* 1909. április 2. 3. lap

[73] 1909-ben famunkával 48, vályogvetéssel 4, lócsiszársággal 15, üstfoltozással 12, zenével 50 család foglalkozott. A *Barcs és Vidéke* c. lap fent jelzett cikke szerint dolgozni kevéssé szeretnek, gyermekeik iskolába nem járnak. A falusi néppel jó viszonyban vannak. Legtöbbjük vadházasságban él, ennek ellenére „elég erkölcsös életet" folytatnak.

A közösség napjainkban is fontos változásokat él át. Életmódjukban, értékrendjükben egyre közelebb kerülnek a nem cigány lakossághoz, s napjainkban zajlik újabb nyelvváltásuk is. Az idősebb és a középkorú barcsi cigányok beás anyanyelvük mellett a magyart második nyelvként használják. A fiatal beások viszont már magyar anyanyelvüek, és a beást beszélik második nyelvként. A gyerekek közül többen ugyan értik, de nem, vagy csak rosszul beszélik a beás nyelvet.

Ezzel egyidejűleg egy ellentétes folyamat is zajlik. A beás értelmiség – felismerve a ma zajló változások jelentőségét – szervezett keretek közt[74] próbálja megőrizni illetve visszatanítani a nyelvet, ápolni a kultúrát. Ügyeskezű és lelkes vidéki cigány emberek a hagyományos beás mesterségeket mentik át az utókornak, olykor művészi fokra emelve a fafaragás és a kosárfonás „tudományát".

Egy letűnt kor emléke. Az 1990 körül elbontott, utolsó barcsi cigánykunyhó

[74] A különféle helyi kezdeményezések mellett a legnagyobb eredmény a pécsi Gandhi Gimnázium megalapítása, amelyet beás értelmiségiek hívtak életre, és amely Európa egyetlen, ma is működő cigány gimnáziuma.

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton fejezi ki köszönetét Borbély Annának, az MTA Nyelvtudományi Intézete kandidátusának, Pálmainé Orsós Anna nyelvésznek, a PTE tanárának, valamint Máté Mihály dombóvári cigányság-kutatónak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségükért.

Külön köszönet illeti Bokor Józsefet, a Móricz Zsigmond Általános Művelődési Központ munkatársát, Rózsás Mártont, a Dráva Múzeum munkatársát, Balogh Imrét, a barcsi Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnökét, valamint Bogdán Vid korijai[75] *cigányság-kutatót.*

A szerző munkáját az alább felsorolt adatközlők segítették:

Balogh Imre	*sz. 1943. Babócsa*	*barcsi lakos*
Balogh Lajos	*sz. 1970. Barcs*	*barcsi lakos*
Bokor Jánosné Ignácz Anna	*sz. 1917. Bélavár*	*barcsi lakos*
Bokor József	*sz. 1953. Barcs*	*barcsi lakos*
Bokor László	*sz. 1950. Barcs*	*barcsi lakos*
Bokor Lászlóné Jovánovics Gizella	*sz. 1952. Alsószentmárton*	*barcsi lakos*
Csonka Ferenc	*sz. 1941. Barcs*	*barcsi lakos*
Kalányos István	*sz. 1951. Petrócpuszta*	*babócsai lakos*
Mátrai István	*sz. 1951. Barcs*	*barcsi lakos*
Orsós János	*sz. 1948. Csököly*	*barcsi lakos*

[75] Horvátországi község Virovitica (Verőce) megyében.

IRODALOM

ACHIM, VIOREL: Cigányok a román történelemben. Bp. 2001.

BÉKÉSI ANDRÁS: A cigányok nyelvi emancipációja – identitás és anyanyelv. In. Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I. Pécs, 2005. 229-256.

BORBÉLY ANNA: A magyarországi beás nyelv helye a román nyelven belül. In: Cigány nyelvek nemzetközi konferenciája. Pécs, 2001. 75-84.

CHELCEA, ION: Rudarii. Contribuţie la o „enigmă" etnografică. Bucureşti, 1944.

DÁNYI DEZSŐ: Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás. Bp. 1994.

DÁVID ZOLTÁN: Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. Bp. 1994.

DÖMÖTÖR SÁNDOR:
A pálmajori beások. In: Tanulmányok a romológia köréből X. Szerk. Várnagy Elemér. Pécs, 1994. 114-126.

EPERJESSY ERNŐ: Adatok a beás cigányok névcsere-kérdéséhez. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Bp. 199. 639-641.

FRASER, ANGUS SIR:
A cigányok. Bp. 1996.

GRIGORE, DELIA: Curs de antropologie şi folclor rrom: întroducere în studiul elementelor de cultură tradiţionale ale identităţii rrome contemporane. Bucureşti, 2001.

KALÁNYOS ISTVÁN:
Cigánynak születtem. Kaposvár, 2005.

KOVALCSIK KATALIN:
A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18-19. században. Cigány néprajzi tanulmányok I. Salgótarján, 1993. 231-244.

KOVALCSIK KATALIN:
Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál. In: Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. Cigány néprajzi tanulmányok. 6. Bp. 1997. 116-129.

KOVALCSIK KATALIN – BOROS LÓRÁNT:
Rudárnak lenni. Egy romániai etnikai csoport identitásának megközelítései. Pro Minoritate 2000.ősz/tél. 151-157.

L. LAKATOS SZILVIA – P. ORSÓS ANNA – VARGA ARANKA:
A magyarországi cigány nyelvek. In: A roma közösség kultúrája és pszichológiája. Pécs, 2002. pp. 201-230.

MARK, LETIȚIA: A cigány nyelvek helyzete Romániában. In: Cigány nyelvek nemzetközi konferenciája. Pécs, 2001. 65-70.

MÉSZÁROS ÁDÁM: Horvátok és magyarok a 18. századi Barcson. In: Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete. Barcs, 2006. 45-66.

MÉSZÁROS ÁDÁM: Németek betelepülése Barcsra 1770 és 1828 között. Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete. Barcs, 2005. 11-38.

N. BÉKEFI MARGIT: A magyarországi teknővájó cigányok. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 4. Szekszárd, 2001.

NAGY LÁSZLÓ ENDRE:
A dunai aranymosás. Aranymosó cigányok a Kárpát-medencében. Bp. 2001.

NAGY PÁL: Cigányperek a Dél-Dunántúlon 1796-1847. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 6. Szekszárd, 2001.

ORSÓS ANNA: A magyarországi cigányok nyelvi csoportjai. In: Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. Cigány néprajzi tanulmányok. 6. Bp. 1997. 194-196.

ORSÓS JAKAB: A teknővájók. In: Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. Cigány néprajzi tanulmányok. 6. Bp. 1997. 40-42.

ÓVÁRI VENDEL: Te milyen származású vagy? Tu sjé fel vigă jésty? Kézirat, Dombóvár, é. n. (Máté Mihály tulajdonában)

PAPP GYULA: A beás cigányok román nyelvjárása. Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból. V. JPTE-TK Pécs, 1982.

PAPP GYULA: A beás (teknővájó) cigányok újlatin nyelve. Egy nyelv útja a latintól a beásig. In: Romológia – Ciganológia. Szerk. Forray R. Katalin. Pécs, 2000. 207-220.

ROSTÁS FARKAS GYÖRGY – KARSAI ERVIN: Ősi cigány mesterségek és foglalkozások. Bp. 1991.

ŞERBAN, CONSTANTIN: Contribuţii la istoria meşteşugurilor din Ţara Românească: ţiganii rudari în secolele XVII-XVIII. In: Robia rromilor în ţările române. Bucureşti, 2001. 187-200.

SZALAI ANDREA: A beások. Az etnikai identitás határai a nyelvhasználat tükrében. Kritika 35.évf. 1997/12. 7-9.

SZALAI ANDREA: A „mi" és az „ők" határai, avagy a beások belülről. Regio 8. évf. 1997/1. 104-126.

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY: Cigány rabszolgaság. Magyar Nemzet. 2006. szept. 30. 37.

SZÁNTÓ FERENCNÉ: Alsószentmárton, az első cigányfalu születése – szociológiai vizsgálódás tükrében In: Tanulmányok a romológia köréből X. Pécs, 1994. 127-142.

TÁLOS ENDRE: A cigány és a beás nyelv Magyarországon. Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Szerk. Kovalcsik Katalin. Bp. 2002. pp. 317-324.

WEIGAND, GUSTAV: Die Körösch- und Marosch-Dialekte. Leipzig, 1897.

ZSUPOS ZOLTÁN: Az erdélyi aranymosó cigányok 1783-as összeírása. Néprajzi Értesítő 1985-88. LXVII-LXX. Bp. 1990. 129-193.

ZSUPOS ZOLTÁN: Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a XVIII. században. Névtani Értesítő 15. sz. Bp. 1993. 333-336.

ÁDÁM MÉSZÁROS

THE EARLY HISTORY OF THE BOYASH GYPSIES AND THEIR SETTLING IN BARCS

SUMMARY

The boyash gypsies differ both in their language and culture from the other Hungarian gypsies a part of whom speak Hungarian and another part speak Romani. The boyash gypsies traditionally deal with trough and wooden spoon making, who stayed a longer time in Rumanian language areas, that's why they changed their language to Rumanian. In 1980 the 8% of the Hungarian Gypsies were boyash, in 2001 5% of them were part of this group. Most of the boyash gypsies live in south-western part of Hungary in Baranya, Tolna, Somogy and Zala counties.

This article presents the history of boyash gypsies in Rumanian principalities (Valachia and Moldavia); seeks answer for the reasons and circumtances of their language change. According to the author this could have happened in the areas of Rumanian principalities, where their slavement's circumstances gave a reason for loosing their own language and changed it to Rumanian. Due to the Rumanian slaveholder system many gypsies escaped to Hungary and Transylvania.

During the reign of Maria Theresa (1740-1780) a part of the Transylvanian and Banatian boyash gypsies wandered to the south-western part of Hungary. The author presents the settlement of the boyash gypsies next to river Drava with the help of archival sources. The article discusses the reasons and circumstances of their wanderings to the West.

Barcs was a market-town (oppidum) from the year of 1797 which attracted the settlers. Besides Hungarians, Croatians and Germans the first boyash gypsy families appeared in the town in these years. According to our data the first boyash families settled around 1800 in Barcs. They did not live in the settleent but in the border of the town, near in forests where they made wooden equipments like troughs and spoons. The last part of this essay shows the development of the boyash gypsy community of Barcs.

ÁDÁM MÉSZÁROS

ISTORIA PREMĂTURA A BĂIAŞILOR ŞI ASEZAREA LOR ÎN BARCS

REZUMAT

Romii băieşi se distanţează din punct de vedere lingvistic şi cultural atât de romii maghiari cât şi de romii rromani. Băieşii reprezintă un grup de popor rom care prin tradiţie se ocupă cu cioplitul trocilor de lemn şi a lingurilor de lemn, grup care ca urmare a şederii îndelungate pe tărâmul limbii române şi-a schimbat limba vorbită anterior cu limba română. În 1980 8%, iar în 2001 5% din romii din Ungaria aparţineaua acestui grup băiaş. Marea majoritatea a băiaşilor care trăiesc în Ungaria se afla în judeţele: Baranya, Tolna, Somogy şi Zala.

Acest studiu prezintă istoria romilor băieşi în principatele române (Muntenia şi Moldova) şi caută motivul şi împrejurările în care s-a întâmplat schimbarea limbii, trecerea la o altă limbă. Conform argumentării autorului acest schimb ar fi avut loc pe teritoriul principatelor române unde împrejurările sclavagiste au determinat românizarea limbii romilor băieşi. Din cauza sistemului de deţinere de sclavi al românilor mulţi romi s-au refugiat în Ungaria şi Ardeal.

În perioada domniei Mariei Tereza (1740-1780) o parte a romilor băiaş din Ardeal şi Banat au emigrat spre Ungaria de Sud–Vest. Pe baza unor surse de arhivă, autorul prezintă stabilirea romilor băiaş pe marginea Dravei şi discută amănunţit despre motivele şi împrejurările migrării lor spre vest.

Din 1797 oraşul de câmpie („oppidum") Barcs, înzestrat cu privilegii a fost atracţia celor sosiţi. Pe lângă maghiari, croaţi şi nemţi (germani) în acest timp apar primele familii de romi băieşi în oraşul Barcs. Conform datelor avute – în Barcs – primele familii băieşi se stabilesc în jurul anului 1800. Nu locuiau in teritoriu ci la marginea pădurii, unde ciopleau diferite obiecte din lemn: troci, linguri. Partea finala a acestui studiu încearcă să descrie formarea şi organizarea grupului de romi băieşii din Barcs.

MÉSZÁROS ÁDÁM

DĂ DOBILYE DĂ KÎNVÁ SÎ DĂ KÎND BĂJÁSI SÁGYÉ ÎN BÁRSJÉ

SZKURT DĂ SJ-O FOSZT VORBĂ

Dákă dă băjás szfătijény, trébé ză styijény, kă sî lyimbá lor sî kulturá lor álfelă-j, dăkit á lu héjelánc cîgány patyé fi zenész o lăkătárj. Băjási dă kînvá trosj sî májré făsje, sî păntru kă multă dobă or foszt ku rumîny într-o cără, lyimbá sjé kînvá áve, or styimbát-o pă lyimbá dă rumîn. În 1980 d-întri cîgány numá 8% făsje băjási. Băjási în pátru megyé ságyé: în Baranya, în Tolna în Sumogye sî în Zala.

Szkrijiturásztá ny-árátă sjé styijény dă băjás, káré kînvá pă pămînt dă rumîn kusztá (Muntenia szau Valachia sî Moldova), sî ză-nsjárkă ză styijé, dă sjé sj-or ástyimbát lyimbá, sjé áve kînvá. Szkrijitorusztá ásá gîngyestyé, kă ásztá átunsj o foszt, kînd băjási ká szluzsj kusztá lá rumîny. În dobáje păntru kă cîgányi robj ăszrá, mulcînsj or szkăpát d-ákulo în Ungureme sî-n Erdély.

În dobá lu Mária Terézia (1740-1780) d-întri băjás mulcînsj or vinyit dîn Erdély sî dîn Bánát în Ungureme. În szkrijiturásztá dîn pipárasjé, sjé d-átunsj or rămász ony styi, kum sî păntru sjé or vinyit ză sádă băjási în Ungureme pă lîngă părou Drává.

Bársje dă lá 1797 áfel lok ăjrá, káré máj mult putye ză fákă, dăkit héjelántyé lokurj, d-áje mulcînsj áve vojé máré áisj ză sádă. În lyimbá dă latin „oppidum" îl tyámă p-áfel lok. Pă lîngă ungurj, hurvéc, sî nyemc în dobásztá or vinyit sî băjási. Kum styijény családurilye dă băjás máj înti pă lá 1800 or venyit în Bársjé ză sádă. Nu în szát săgye, dăpártyé dă szát pă lîngă pădurj în határ, hungyé trosj, májré sî ált zsukre dîn lyémn. În szfărsît szkrijiturásztá d-áje szkrijé, kum kusztă băjási în Bársjé, sjé fel putyeré áré, sj-or ázsunsz pîn în zuá dă ásztăz.

KARDOS FERENC

„MIT HOZTÁL?" – „ARANYBÁRÁNYT!"

ADALÉK A DÉL-ZALAI BEÁS CIGÁNYOK KERESZTELÉSI SZOKÁSAIHOZ[1]

1994-ben keresztapa lettem egy szepetneki beás családnál.[2] A templomi keresztelő után a szülők és az apai nagyszülők közös házához mentünk. K. J.-vel, a gyermek apai nagyapjával folytattam le az alábbi párbeszédet úgy, hogy ő a küszöb mögött, a házban állt, én pedig a gyermekkel karomon a küszöb előtt, a rokonság gyűrűjében.

- *Fiij sănătos.*[3] *Mit hozol?*
- *Aranybárányt. Bevihetem-e?*
- *Nem hozhatod.*
- *Bevihetem-e?*
- *Nem hozhatod.*
- *Bevihetem-e?*
- *Hadd nézzem. Aranybárány-e?*

Átvette a gyereket, megnézte, megköpte:

- *Ez bizony aranybárány.*

Felmutatta a többiek felé:

- *Legyetek szerencsések!*

Felém:

- *Igyunk rá!*

Átadta a gyermeket az édesanyának, az ajtó mögül elővette a pálinkás üveget, meghúzta, majd átadta nekem, s én is ittam belőle. Ezzel az udvaron elkezdődött a mulatság.

Később, elsősorban néprajzi tanulmányaim hatására már tudatosan gyűjtöttem a dél-zalai beás közösségek keresztelési szokásait. 1994 óta 17, mulatsággal is egybekötött keresztelőn voltam jelen. Ezekre a leírásokra támaszkodtam munkámban, ugyanis a gyűjtéseim során szerzett más információk, az emlékezet alapján elmondott keresztelők adatai hiányosak voltak, így

[1] A dolgozat első megjelenése: Artes Populares 18. 2001. 126-132.

[2] Dél-zalai település Nagykanizsa szomszédságában. Az itteni beás közösség a beás (a román nyelv egy archaizálódott változata) árgyelán (=erdélyi) dialektusát beszéli.

[3] Beás köszöntés, magyarul annyit tesz: „Légy egészséges!"

az eseménysor rekonstruálása is gondot jelentett volna.[4] Az említett ünnepségek mellett még huszonkilenc olyan esetről tudok, amely során a keresztelő a rokonságot teljesen kizárva (a keresztszülő, a gyermek, az egyik vagy mindkét szülő és a pap, illetve a ministráns jelenlétében), csak a templomi, hivatalos részre és az azt követő áldomásivásra szűkült.[5] Ezeket a cigány családok úgy tartották számon: „Nem vót keresztelője, de meg lett keresztelve."

A tizenhét keresztelésből hatszor hangzott el a befogadó párbeszédes szöveg[6] tizenegyszer csak egy koccintás (borral) jelentette a keresztelői mulatság kezdetét. Az egyetlen református keresztelőn (a többi esetben katolikus szertartás volt) nem hangzott el az említett szöveg.

A cigány keresztelőről

A keresztség fontos a cigány közösség tagjai számára, a családoknál alig van kereszteletlen gyermek. „A keresztelő egyébként az első gyermek születésénél a legnagyobb ünnep. Ilyenkor egy összejövetelt, ún. komabált rendeztek" – emlékezik *Lankó József* alsószentmártoni plébános.[7]

A keresztelői szokások rendkívül változatosak. A kereszteléssel kapcsolatban is elmondható, hogy „az egyház és annak vallási tételei, szokásrendje is csak kiinduló keret, amit sajátos etnikai színezettel ruháznak fel a szent és profán tökéletes egyensúlya szerint".[8] Az eddigi adatokból úgy tűnik, hogy a cigány közösségek nyelvi és más kulturális hagyományai ebben a tekintetben is eltérőek.

„A keresztelő maga kettős esemény a romák közt. A romnyira (*asszony – a szerk.*) tartozik az a fele, amelyben a pap játszik szerepet, míg a férfiaknak saját románó bolimójukat tartják meg, amelyből a nők ki vannak zárva. Ha a keresztszülők fiatalok, és még az a veszély fenyeget, hogy esetleg elválhatnak majd, a keresztapát külön felkérhetik, hogy vegyen részt a templomi szertartáson és tartsa a gyermeket. [...] Máskor csak az anya, a keresztanya és a nőrokonok mennek a templomba. [...] A keresztelő maga rövid" - jellemzi a keresztelő egy fontos sajátosságát *Michael S. Stewart*,[9] aki egy lovár közösség életéből

[4] Nagykanizsáról 6, Szepetnekről 5, Garaboncról és Zalakarosról 2-2, Murakeresztúrról és Letenyéről 1-1 keresztelőt írtam le.
[5] Mind a 29 eset helyszíne Nagykanizsa volt, a lakótelepre költözött beás *elemi* családoknál. Jelenleg hat olyan kereszteletlen, családban élő beás gyermekről tudok, akik elmúltak egyévesek.
[6] Szepetneken három, Garaboncon, Nagykanizsán és Zalakaroson egy-egy esetben.
[7] *Kovalcsik* 1998. 154.
[8] *Szuhay* 1999. 113.
[9] *Stewart* 1994. 225.

merítette adatait,[10] így érthető, hogy tapasztalatai néhány ponton eltérnek a dél-zalai állapotoktól.

A tizenhét keresztelő egyikén sem beszélhetünk nemek, korosztályok, családi állapotok szerinti éles elkülönülésről. Viszont a keresztelő folyamán vannak olyan cselekmények, amelyeket inkább a férfiak, és vannak olyanok, amelyeket inkább az asszonyok végeznek el. Ezekre az elkülönülésekre a keresztelő eseményeinek a leírásakor térek ki.

A keresztelők többségénél több keresztszülő volt (tizenöt esetben két pár, egy esetben három személy). Keresztszülőnek csak egyszer – a református keresztelőn – kértek fel családon kívüli személyt. Kilenc alkalommal testvérek, öt alkalommal első unokatestvérek, és három alkalommal valamelyik nagyszülő testvérei voltak a keresztszülők. A fenti adatok meglepőek, hisz' a cigányokkal kapcsolatos irodalomban gyakran említik a gazdag, anyagiakkal segítő, esetleg híres személy keresztszülőségre való felkérését.[11]

A keresztelés menete

1. Gyülekezés a háznál, itallal való kínálás. Általában kávét és alacsonyabb alkoholtartalmú szeszes italokat szolgálnak fel. A beások felfogása szerint nem illik ilyenkor röviditalt kínálni.

2. Menet a templomba. Általában az édesanya viszi a templomba a fehér keresztelői ruhába öltöztetett gyermeket. Négy esetben az apai nagyanya vitte befelé, és hozta kifelé a gyermeket. Mindegyik esetben együtt lakott az ifjú pár az apai nagyszülőkkel, s a gyermek nevelésében is a nagyszülőknek volt meghatározó szerepük.

3. Templomi szertartás. Ez tizenhatszor katolikus, egyszer református szertartás szerint zajlott. A katolikus keresztelési szertartások (vagyis az általam megfigyelt tizenhat teljes és a huszonkilenc, csak a szertartást tartalmazó esemény) közül egyetlenegy alkalommal (Nagykanizsán) fordult elő, hogy a gyermeket magyar kisgyermekekkel együtt keresztelték meg. Minden esetben nő vitte a gyermeket a templomba, tizenöt alkalommal ez nem az édesanya volt, hanem az ő édesanyja (kilenc esetben) vagy anyósa (hat esetben), de mindig az, akinél laktak. A templomban a szertartásrend szerint tartották a keresztelőt, majd a keresztanya, a keresztapa, vagy a gyermeket befelé vivő nő hozta kifelé a gyermeket. A templomba az asszonyok és a legközelebbi férfirokonok (apa, nagyapa, keresztapa) men-

[10] Romani (cigány) nyelvet beszélő, elsősorban kereskedéssel foglalkozó népcsoport.
[11] *Orsós* 1992; *Kertész-Wilkinson* 1997.

tek el, a többi férfi a templom előtt, vagy a közeli kocsmában várt. (Nyolc esetben a távolabbi rokonok nő tagjai is így tettek.)

4. Áz áldomás. Hazafelé a legközelebbi vendéglátóhelyen áldomást ittak a vendégek, gyakran a helyiségben lévő többi vendéget is meghívták. Szepetneken, ahol a beás származású cigányok külön kocsmába járnak, az épp jelen lévő idegenek meghívása is kötelező. Az asszonyok általában nem mennek be az áldomásivásra, hanem hazamennek, hogy előkészítsék a keresztelői lakomát. Némi sürgetés után a férfiak is hazatérnek, ha nincs szervezett lakoma, az egész estét ott töltik. Ritkán (a vizsgált esetek közül három alkalommal) előfordult, hogy a távolabbi rokon asszonyok bementek a vendéglátóhelyre. Egyetlen esetről sem tudok, amikor az anya, a keresztanya és a gyermek bementek volna.

4. Fogadás a háznál. A fogadás a háznál kétféleképpen történhetett: *egyszerű szerencsekívánattal* a küszöb előtt (két eset), vagy *párbeszédes formula szöveggel.* Ha a lakomához az udvaron terítettek, a gyermeket nem vitték be a házba, míg el nem hangzott a pohárköszöntő és meg nem történt a koccintás (áldomás). A befogadást is szimbolizáló szokás alkalmával a gyermeket általában a legtekintélyesebb férfi fogadta, és emelte be a küszöbön át a házba. Ettől eltérően a gyermeket három esetben a keresztapa, három esetben a keresztanya tartotta a fogadás alatt.

6. A keresztelői lakoma lehet ebéd és vacsora egyaránt.

A szövegek

A keresztelő eseménysorában a vizsgált szöveg a gyermek közösségbe való befogadásakor hangzik el. A ház küszöbe maga a közösség küszöbe. Általában a szöveg „elmondásának pszichológiai hatása van a közösség tagjaira, serkenti őket, növeli önbizalmukat és egyben segít a közösség kohézióját erősíteni, integráló hatása van",[12] Ezt igazolja az is, hogy három esetben egymással vérrokonságban lévő családoknál leltem fel; esetükben identifikáló tényező. A szövegeknek emellett esztétikai funkciója is van: széppé, emelkedetté teszik az ünnepet.

A hat szöveg mindegyike magyar nyelven hangzott el, kivéve a szövegek kezdő, köszöntő sorát. Történt ez annak ellenére, hogy mind a hat helyen még jól beszéltek beásul. A keresztelő folyamán az idősebbek részben beásul beszélgettek, és az énekek többségét beás nyelven énekelték. Az egyik szepetneki keresztelés alkalmával az „aranybárány" kifejezés a fogadáskor magyarul, majd ugyanaznap este, az egyik idősebb férfi rokon meséjében románul (beá-

[12] *Dömötör* 1974. 95.

sul) hangzott el. Ezekben a közösségekben valószínűleg már magyar formájában tanulhatták meg a szövegeket.

A bevezetőben idézett szöveg három szepetneki keresztelés alkalmával ugyanabban a formában fordult elő.[13] A garabonci változatnál is atyai nagyapja fogadta a gyermeket:

- *Légy szerencsés! Mit viszel?*
- *Aranybárány ez. Bevinném.*
- *Nem hozhatod.*
- *De bevinném.*
- *Nem hozhatod.*
- *De bevinném.*
- *Na, mutasd! Na, ez a mi bárányunk! Hozhatod!*

fogta a gyereket és odaadta a feleségének, majd átnyújtotta a pálinkásüveget. - *Igyál! Légy egészséges!*

Ebben a nagycsaládban már csak a két nagyszülő beszél folyékonyan beásul, a fiatalabbak csak egy-két szót tudnak. Ez a változat szerkezetében és motívumaiban azonos a bevezetőben említettel. Lényeges elemei: az aranybárány hozatala, a beengedés megakadályozása, az aranybárány megvizsgálása és a beengedés (befogadás). Szerkezete ugyanúgy hármas tagolású, mint a következő zalakarosi változaté:

Én kereszteltem a Katát, a bátyám lányát. A babát én vittem hacukában a templomból és vissza. Hazajöttünk a templomból az anyu házába, és a bátyám, a Gyuri az ajtó előtt azt kérdezte:

- Mit hoztatok?
- Szentelt bárányt.

Ezt háromszor elismételtük, azután mehettem be az anyu házába. Mikor az én gyerekeimet a párom nővérének fia meg a felesége keresztelte, mi nem bárányoztunk, hanem Orosztonyban töltöttük a napot.[14]

Itt a testvér azért lépett a „ház ura" szerepébe, mert a kereszteléskor az apa nem volt jelen. Ez a változat azonban lényegesen eltér a korábbiaktól: a bárány nem „aranybárány", hanem „szentelt bárány", nincs kérés, helyette háromszori behívás van, és nincs próbatétel, azaz vizsgálat. A szöveghez kapcsolódó magyarázat azt is mutatja, hogy a szokás nem mindig él egy nagycsaládon belül sem. Ezt erősíti a hatodik szöveg is, mely egy, a családban korábban élő szokás emlékét idézi:

[13] Saját gyűjtés, Szepetnek (1987, 1988, 1992).
[14] Saját gyűjtés, Zalakaros

„Mi már nem bárányoztunk, de az öregeknél volt ilyen. Valami párbeszéd, hogy bevinnék a bárányt, de nem lehet, amíg a gazda nem engedi. Meg alkudtak is rá. Meg persze ittak is rá."

Fontos momentum ebben az emlékezésben a bárányra való alkudozás mozzanatának megőrződése. A párbeszédes szokásszöveg egyfelől a keresztény bárányjelképhez kapcsolódik, másfelől rokonságot mutat a leánykéréskor, a párbeszédes leánykereső, leánykikérő formulával. Itt a menyasszony az aranybárány, akit szüleitől kikérnek. A szülők elrejtik, s azt mondják a kérőnek (a vőlegény apjának, a násznagynak vagy magának a vőlegénynek), hogy nincs nekik aranybárányuk. Erre a legény megkeresi a lányt, az aranybárányt.[15]

Mindegyik esetben rákérdeztem arra, hogy mit jelent itt az aranybárány, illetve, hogy az aranybárány máskor előfordul-e valamely szokásban. Mind a tizenhét esetben ismerték a „kéretés aranybárányát", két esetben maguk a szülők is eljátszották.

Bari Károly keresztelési rítusszövegeket is idéz:

Elvittünk egy pogánykát,
hoztunk haza angyalkát,
legyen nekünk szerencsés![16]

Egy, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában 1952-ben lejegyzett adat szerint a pesterzsébeti Rostás családban a következő szöveg hangzott el keresztéléskor: „Ilyenkor mondják: >pogányt viszek, keresztényt hozok<".[17] Mindkét adat a zalakarosi szöveggel rokonságot mutató, Magyarországon általánosan ismert, a keresztény felfogás ó-ember – új-ember oppozíciós párosát megfogalmazó szövegre utal: „Hazaérkezvén a templomból, a keresztanya >Pogánykát (farkast, rosszat) vittünk, keresztényt (báránykát, jót) hoztunk!< szöveg kíséretében a csecsemőt a küszöbre vagy a szoba földjére tette. Ilyenkor az apa emelte fel, ez a családba fogadás szimbolikus aktusa volt."[18]

Ez a szöveg azonban nem fedezhető fel az érintett beás közösségeknél. Viszont a kétféle keresztelési szöveg funkciója hasonló: a gyermek beemelése az adott közösségekbe, a családba, a nagycsaládba, a nemzetségbe, etnikumba, felekezetbe.

[15] Saját gyűjtéseim, illetve *Bari* 1990. 323.
[16] *Bari* 1985. 335.
[17] Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 3495. 4.
[18] *Kapros* 1990. 27-28.

A keresztelés egy másik mozzanata, az aranybárány megvizsgálása és elfogadása szoros rokonságot mutat egy – szintén Bari Károly által közölt – keresztelői szöveggel:

Ha keresztelő után idegen jött be a házba, így szólt:

- *Legyetek szerencsések, cigányok! Szabad-e hozzányúlni?*
- *Szabad. Csak vedd fel.*

Fölvette az újszülöttet és fölemelte a magasba, és azt mondta:

- *Tartsa meg őt a Szent Isten, cigányok, veletek együtt! Legyetek szerencsések!*[19]

A hat beás keresztelő esetében látványos keretek között csak egyszer történt meg a kisded bemutatása a közösségnek.

Összegzésként elmondható, hogy ezek a szövegek folklorisztikai és művelődéstörténeti hátterét a keresztelések adatainak további rendszeres gyűjtésével és nemzetközi komparatív kutatással lehetne megnyugtatóan tisztázni. Az eddigi adatokból annyi derült ki, hogy gyorsan elmúló, de a dél-zalai beás közösségeknél más szokásokhoz viszonyítva még gyakran előforduló szokásról van szó, mely éppen azért különös, figyelemfelkeltő jelenség, mert eddig nincs adatunk arra nézve, hogy a még cigány nyelvet beszélők között előfordult volna. Ez utóbbira magyarázat lehet az, hogy a még cigány nyelvet beszélő közösségekben erősek a „kéretés" hagyományosnak tartott rítusai, illetve az *aranybárány – menyasszony* szimbolikus kapcsolat. Erre utal egy csácsbozsoki kolompár származású cigányvezető válasza arra a kérdésre, hogy hívják-e az újszülöttet báránynak: „Hogy hívnánk, az a kéretésnél van csak, azt mindenki tudja, csak a gádzsók nem."[20]

[19] *Bari* 1990. 332.
[20] Saját gyűjtés, Zalacséb (1999)

IRODALOM

BARI KÁROLY: Az erdő anyja. Bp. 1990.

BARI KÁROLY: Tűzpiros kígyócska. Bp. 1985.

DÖMÖTÖR TEKLA: A népszokások költészete. Bp. 1974.

KAPROS MÁRTA: Keresztelő. In. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla. (Magyar Néprajz Nyolc Kötetben, 7. Folklór, 3.). Bp. 1990. 25-29.

KERTÉSZ-WILKINSON IRÉN:
Keresztelő. In. Vásár van előttem. Bp. 1997. 49-50.

KOVALCSIK KATALIN:
Milyen jó, hogy együtt lehettünk." Beszélgetés Lankó József katolikus lelkésszel. In. Beás tanulmányok. Szerk. Kovalcsik Katalin, Pokoly Judit. Bp. 1998. 154-159.

ORSÓS JAKAB: Gyökeredzés. Zalaegerszeg, 1992.

STEWART, MICHAEL S.:
A szülési szennyeződés és a keresztelő. In. Daltestvérek. Bp. 1994. 222-226.

SZUHAY PÉTER: A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája? Bp. 1999.

FERENC KARDOS

"WHAT DID YOU BRING?" – "A GOLDEN LAMB!"

CONTRIBUTION TO THE TRADITIONS OF CHRISTENING OF THE BOYASH GYPSIES IN SOUTHERN ZALA COUNTY

SUMMARY

The author consciously have gathered the christening traditions of the southern Zala boyash communities from 1994. He was present on 17 christening ceremonies after which family parties were held. From the 17 cases in six times a typical dialogue appeared where the christened child was named 'golden lamb'.

Baptism is a very important ceremony for the members of gypsy community, in gypsy families there are only few unchristened children. The first child's christening ceremony counts as a very important celebration in the family.

The examined dialogue expresses the child's receiving into the community. The doorstep symbolizes the community's threshold. The traditional dialogue on the first hand belongs to the Christian 'lamb' symbol on the second hand it shows a relationship with the dialogues of traditional proposal rhymes. Here the bride is the golden lamb who is asked out from her parents. The parents hide the bride and tell the suitor they have no golden lamb. Then the young man seeks for the girl, the golden lamb. This baptizing ceremony is a very interesting phenomenon because we have no data that other gypsy communities apart from the southern Zala boyash gypsy community which has it.

FERENC KARDOS

"CE AI DUS?" – "UN MIEL DE AUR!"

CONTRIBUTIE LA OBICEIURILE DE BOTEZ ALE BĂIAŞILOR DIN SUDUL PARTEA JUDEŢULUI ZALA

REZUMAT

Din anul 1994 autorul a cules date despre obiceiurile de botez ale comunităţii băieşi din sudul partea judeţului Zala. În acest scop a luat parte la 17 petreceri legate de botez. La cele 17 botezuri s-a rostit de 6 ori dialogul tipic de primire, în care copilul botezat este numit miel de aur. Creştinarea este importantă pentru membri comunităţii, în familii abia existând copii nebotezaţi. Botezul mai ales la primul copil înseamnă o mare sărbătoare.

Pe parcursul evenimentului botezului răsună textul de primire a copilului în comunitate. Pragul casei simbolizează pragul comunităţii. Textul dialogului devenit obicei, pe de o parte se leagă de simbolul mielului de aur, iar pe de altă parte este în legătură cu peţitul fetei, dialogul de căutare a fetei, cu formulă de peţire a fetei. Aici mireasa este mielul de aur care este cerut de la părinţi. Părinţii ascund fata spunând celui care o cere că ei nu au miel de aur. Atunci feciorul porneşte în căutarea fetei, a mielului de aur. La romii băieşi din sudul patrea judetului Zala în zilele noastre este încă obicei de botez, de aceea este demn de luat în consideraţie, deoarece până acum nu sunt date că la vorbitorii limbii rome s-ar fi întâmplat.

KARDOS FERENC

"SJÉ ÁJ DUSZ?" – "BIRKUCĂ DE ÁUR!"

SJÉ NOU STYIJÉNY DĂ BUTYIZÁLÁ BĂJÁSILOR DÎN ZALA MEGYE

SZKURT DĂ SJ-O FOSZT VORBĂ

Szkrijitorusztá dă lá 1994 tot p-áje-j, kit sz-ádunye sjigogyi uná dă butyizálă lá băjásî dîn Zala megye. Jél o foszt în 17 rîndurjpă butyizálă lá băjásj, hunygé sî mulutálă or cînut. Pă butyizálă în lokurilyestye în sászá rîndurj or zîsz áfelyé vorbé , hungyé pă kupilu-l butyizát mél dă ar zîsjé. Întri cîgány ro fontos ăj butyizálá, d-áje întri kupij dă cîgány d-ábe poc áflá kupil, káré nu-j butyizát. Butyizálá-j átunsje-j máj máré, kînd într-on család pă kupilu-l d-azelsé îl dusjé pă butyéz.

Kînd kupilul mik má ăj butyizát, átunsj sz-áhugyé vorbilyestye dă mélu-l dă ar, sî k-ahéstye l-ápukă pă jél întri băjás. Átunsj kálkă prăgusu-l dă usă ku kupilu, kînd ászt ász-áhugyé, kákînd ásztá ár fi prăgusu băjásilor. Vorbilyestye dă mélu-l dă ar lyé putyény áflá sî în biblijă, dá árunkă sî lá vorbé, káré átunsj sz-áhugyé, kînd o fátă szá-mmăritá, sî merzsjé lá je szá-nsjersjé. Átunsj pă fátá dă vîndut o cînyă dă mélu-l dă ar. Părinci aszkungyé pă fátásztá, sî áje zîsjé lu sjiritoru, kă jéj n-áré mél dă ar. P-ásztá fisjoru o katá pă mélu-l dă ar. Trébé szá băgány számá szokásusztá întri băjás dă Zala megye d-áje, kă inká nu styijény, întri lăkătárj jestyé áfel szokás dă butyéz, o nu.

B. CZELLER SZILVIA

KÖZÖSSÉGI – KULTURÁLIS ÉLET A BARCSI CIGÁNYOK KÖRÉBEN

A mintegy két évszázados múltra visszatekintő barcsi cigány közösség létszáma napjainkban 1200-1500 főre tehető, mely a város lakosságának 12-15%-át jelenti. Ez az arány évtizedek óta változatlan, az elmúlt évtizedekben is hasonló volt. A cigány lakosság főként a mai cigánytelep területén és a pálfalusi határrészen telepedett meg, és fejlődött népes közösséggé.[1]

Településünkön az 1970-es években kiemelt figyelmet fordítottak a cigány etnikum életkörülményeinek javítására és művelődési lehetőségeinek bővítésére, szemléletformálására. A sorra épülő új üzemek (Vasgyár, Téglagyár), de a Vörös Csillag MGTSZ és főként a nagy múltú Fűrészüzem felszívták a képzetlen munkaerőt. Ekkor fogalmazódtak meg az e réteg szociális helyzetét javító gondolatok, melyek elsősorban dr. Németh Jenő egykori tanácselnök nevéhez fűződtek. A terveket tettek követték: felszámolták a putrikat,[2] a telepen ingyenes házhelyeket osztottak, és felépíthették házaikat a törekvő barcsi cigányok.

Új lakóházak a barcsi cigánytelepen 2007-ben

Felépült a 6. számú óvoda, melyet a helybeliek ma is „cigányóvodaként" emlegetnek. Az épületben kapott helyet kapott egy köztisztasági fürdő is, mely a 80-as évek elején még üzemelt. Ezek az intézkedések a helyi cigányok szá-

[1] Lásd *Mészáros Ádám* tanulmányát e kötetben.

[2] „Három putri emlékbe". Dunántúli Napló *Panoráma* c. havi melléklete, 1989. július

mára a felemelkedés és a többségi társadalomba való integrálódás lehetőségét jelentették.[3]

E tanulmány célja annak vázolása, miként szórakoztak, művelődtek a barcsi cigány emberek, s hogy milyen programok, rendezvények köthetők hozzájuk. Tanulmányomban bemutatom azt is, milyen átalakuláson ment át a közösség, és hogyan működik ma. Válaszért azokat az embereket hívtam segítségül, akik régebben és ma is meghatározói, vezetői a cigány közösségnek; munkámban több helyen az ő közléseikre támaszkodom. A személyes visszaemlékezések sajátossága a szubjektivitás, ezért az információk nem minden esetben fedik egymást. A témára vonatkozó szakirodalom hiányában csak egyéb forrásokból tudtam meríteni: a Dráva Múzeum történeti és adattári gyűjteményéből valamint a fotótárból válogattam dokumentumokat és fényképeket, melyeket kiegészítettem az adatközlők által rendelkezésemre bocsátott anyaggal.

Vásártéri és alkalmi muzsikálás

Balogh József (Tito) primás, Farkashegyi Károly és Lajos 1950 körül

[3] *Dernanecz Józsefné* 2000.

Farkashegyi József (Répanyakú Jóska) prímás,
Balogh János (Lipics) nagybőgős 1945-50 körül

Már az 1970-es években is jellemző volt vasárnaponként és ünnepnapokon, hogy cigányzenészek szórakoztatták a telepieket. Zenéltek, énekeltek, táncoltak. Jó időben a vásártéren összegyűltek fiatalok és idősek egyaránt, és ott töltötték el szabadidejüket. Különféle felnőtt játékokban, nőknek való játékokban – amit még az idősektől tanultak – is szerepeltek. Ezek nem előre szervezett alkalmakat jelentettek, hanem ki-ki bekapcsolódhatott kedve szerint.

A cigánytelep zenészeit nagy tisztelet övezte. Hegedűn, cimbalmon, brácsán játszottak. Bár soha nem tanultak zenélni, a kottát sem ismerték, mégis minden nótát, amit csak egyszer is hallottak, szinte hibátlanul visszaadtak. Óriási tehetséget örököltek, apáról fiúra szállt a hangszer és a tudomány. Elsőként Farkashegyi József (Répanyakú Jóska, 1913-1963) és Balogh József nevét (becenevén Tito) kell megemlítenünk. Utóbbinak, azaz Balogh Józsefnek az édesapja volt az utolsó barcsi cigányvajda – az 1950-es években.[4]

Híres zenészek voltak még: Farkashegyi József (Répanyakú Jóska) testvérei: Károly, Lajos és Imre. Ignácz Ferenc cimbalmosként vált ismertté. Azóta

[4] A híres prímás az utolsó barcsi cigányvajdának, Balogh Istvánnak (öreg Tito vagy Goga) volt a fia. – Bokor József (1953) közlése

sincs cimbalmos a barcsiak között. Rajtuk kívül Orsós István, Kerényi Lajos és Bogdán Imre (Tuti) gyarapították a barcsi cigányzenészek sorát. Ma már sajnos egyikük sem él.[5]

A hagyományos alkalmakon túl eljártak köszönteni házakhoz nagy ünnepeken: karácsonykor, húsvétkor. Tiszteletből tették, nem pénzkereseti lehetőségként. Volt, aki megkínálta őket, esetleg kis pénzt is kaptak, de nem ez volt a jellemző. Ők ezzel ünnepeltek, jobb kedvre derítették a városlakókat.
Ez a szokás, hogy zeneszóval köszöntötték az ünnepeket, talán az 1980-as évek második feléig tartott. A vásártéri zenélések száma egyre ritkult. A társadalmi, politikai változásokkal együtt kezdtek megváltozni az emberek is, már nem jártak annyit össze egymással, elmaradtak a találkozások. Az utolsó vásárt 1990-ben tartották. A vásárteret is beépítették, ma új lakóházak állnak rajta. A vásártéri és a telepi zenélés, s vele a közös vigasság ekkorra teljesen megszűnt.

Hivatásos zenészek

A cigányzenészek ma is elismertek a cigányok és a nem cigányok körében egyaránt. Magas szinten művelik a zenélést, egész famíliák élnek ebből. Leginkább azok jutottak magasabb szintre, akik huzamosabb ideig vendéglátóipari egységekben dolgoztak. Külön réteget alkottak, soha nem is laktak a telepen, az ott élőkkel alig tartottak kapcsolatot.

Pintér István (Dunda) néhány éve hunyt el, de alakja szinte legendássá vált csodálatos hegedűjátéka okán. Zenekarát széles körben ismerték, ilyen színvonalú, klasszikus cigányzenét játszó banda azóta sem alakult Barcson.

Dingó Ferenc zenekarával is gyakran találkozhattunk a 80-as évekbeli Barcs szórakozóhelyein. Napjainkban Sárközi Jenő és a Görcsi József családja viszi tovább a muzsikus cigányok szakmai örökségét. Ezek a családok zeneművészeti tanulmányokat is folytatnak, folyamatosan fejlesztik zenei, énekesi tudásukat.
„Mindig hivatásos zenész voltam, mindig ebből éltem. 32 évvel ezelőtt kerültem Barcsra, a Rózsakertben kezdtem muzsikálni. A feleségemet is itt ismertem meg. A gyerekeimet is a zenei pálya felé terelgettem. Kicsi koruktól zeneiskolába jártak mindhárman. Szabolcs és Csaba a pécsi Zeneművészeti Szakközépiskola hegedű szakán végzős hallgatók. Zsanett lányom a miskolci Bartók Béla Főiskolán zenetanári tanulmányait végzi, mellette a kaposvári Tanítóképző Főiskolán tanul. Számunkra mindig fontos volt a munka és az állandó önképzés. Nem vagyunk beások, cigányul nem tudunk, szüleink, nagyszüleink sem beszéltek." [6]

[5] A zenélésre vonatkozó adatokat Bokor József (1953) barcsi lakos elmondása alapján közlöm. Az adatközlők adatai a tanulmány végén olvashatók.
[6] Görcsi József (1955) barcsi lakos közlése.

A régi barcsiak ma is emlegetik az 1979-ben lebontott Dobay-vendéglőt és a Jardingot (az egykori Dráva Presszó), ahol gyakran hajnalig muzsikáltak a cigányok, köztük Görcsi József is.

Pintér István és zenekara fellépése a horvátországi Verőcén, 1967.

Nosztalgia Együttes 2007. Csillag Étterem. Görcsi Szabolcs basszusgitár, Görcsi Csaba hegedű, Görcsi Zsanett ének, Görcsi József szintetizátor

Együtt vagy külön? A barcsi klubok összefogása

Az 1970-es évek elején megfigyelhető volt az ifjúsági klubmozgalom fellendülése hazánkban. Nem volt ez másként Barcson sem. Ezzel a folyamattal összhangban a Fábián Béla Ifjúsági Klub mellett – mely 1968 óta működött és ekkor reneszánszát élte – szárnyát bontogatta a cigányklub is.

Mivel a cigányklub kevéssé volt szervezett, tevékenységük adminisztrálására nem is gondoltak, így dokumentumok jószerivel nem állnak rendelkezésünkre.

Az kultúrház igazgatója id. Vértes György volt, őt Szilágyi János követte. ifj. Vértes György 1977 óta vezeti a barcsi művelődési központot. Rózsás Márton és néhány lelkes fiatal 1974-ben látott neki a Fábián Béla Ifjúsági Klub újjászervezésének. A két utóbbi kulturális szakember visszaemlékezéseit vettem figyelembe e téma kapcsán.

„A barcsi Járási Művelődési Központ ifjúsági klubjában tulajdonképpen két klub működik. Az ifjúsági klub mellett van egy cigányklub, melynek jelenleg 70 tagja van. Barcson több mint ezer cigány él. A cigányokét a másik klub irányítja, illetve segíti a változatos program összeállítását. A két klub között példamutatóan jó a kapcsolat." [7]

Vértes György kultúrház-igazgató szervezte meg a zenés-táncos estéket, a legendás Anna-bálokat. Memon Ferenc harmonikázott, más alkalommal Balogh József (Tito) zenekara szórakoztatta a cigány fiatalokat. A hétvégék kellemes hangulatához hozzájárult Szöllősi Lajosné népszerű büféje is. A tánc, a közös beszélgetés volt a lényeg. A cigányklubban zajlottak „alapozó" foglalkozások is pl. analfabéták tanítása, társadalmi magatartásformákról szóló vita. A népművelő id. Vértes György az életmódhoz, a mindennapi kultúrához kapcsolódva előadókat invitált a kultúrházba. Felkarolta a tehetséges versmondókat, művészet szemlére készült velük.[8]Ilyen alkalmakról tanúskodnak a klubnapló bejegyzései is.

„A cigányokról-Barcson" című írásában így tudósít a Somogyi Néplap 1972-ben: „Vértes Gyuri bácsi törődik velünk, és azt akarja, hogy ne legyen különbség a két fiatalság között. Az összejövetelekre általában 50-60-an járnak el. Alig felének van meg a szükséges iskola..."[9] Ezek a találkozások id. Vértes György távozásával, munkahelyváltásával megszűntek, mint ahogy a Fábián Béla Ifjúsági Klub is megújításra szorult a 70-es évek elején.

[7] Magyarország. 1972. nov. 12.
[8] *Bagi Gáborné* 2007.
[9] Somogyi Néplap. 1972. febr. 5.

Bari Károly Cigány Klub

„Ne szórjatok elénk
Sem kölest sem zabot
Gyöngy, igazgyöngy illik
a fekete korallhoz"

(Bari Károly: Fekete korall)

Bokor József, Balogh Lajos, Fenyvesi György, Balogh Ferenc (a háttérben) és Végvári István a Bari Károly Klub nyitó rendezvényén

Az 1980-as évek közepén szükség mutatkozott egy olyan helyiségre, ahol a baráti közösség találkozni, szórakozni, művelődni tudott. Bokor József[10] azzal az ötlettel kereste meg a Művelődési Ház igazgatóját, Vértes Györgyöt, hogy a kultúrház szomszédságában álló Juhász-féle házat, melyet az akkori városi tanács kisajátított, segítsen megszerezni erre a célra. Vértes György a városvezetők felé jelezte ezt az igényt, sikerült is klubcélokra átvenni a Bajcsy u. 11. sz. alatti lakóépületet. Romos, lepusztult állapotú volt a kiszemelt ház, de ez nem szegte kedvét a tenni vágyóknak. Az akkori klubtagok (kezdetben 15-20

[10] *Bokor József* közéleti tevékenységének kezdeteiről lásd még a Somogyi Néplap. 1971. dec. 1-jei cikkét: „A kis könyvtárost felkarolják" címmel.

fő) nekilátott a helyiség rendbetételének. Takarítottak, a pince födémét – mely le volt szakadva – kijavították. Falat bontottak, festettek. Közel 700 óra társadalmi munkával újult meg a kis épület, melyhez udvar is tartozott. A berendezés előteremtésében ismét Vértes György segített. Dolgos, ügyes, talpraesett csapat találkozott ezután itt évekig. A klub alakuló ülésének 1987. november 19-én a Móricz Zsigmond Művelődési Ház adott helyet.

Névadójuknak a Budapesten élő cigány származású költőt, Bari Károlyt választották. Az ötlet az egyik ifjú klubtagtól, Fenyvesi Györgytől származott, aki sok verset olvasott tőle. Utólag kértek engedélyt az alkotótól nevének használatára. Bár irodalmi estet is szerveztek tiszteletére, ő – egyéb elfoglaltsága miatt – nem jött el a rendezvényre.

A Bokor József vezette társaság nyitó bulit tartott a klub elkészültekor: családi estre várták azokat, akik segítségükre voltak addigi munkájukban.

A klubtagok vállalásai között szerepelt, hogy a város összes játszótéri berendezéseit megjavítják, lefestik, és az ezért kapott pénzből fedezték a ház fenntartási és működési kiadásait.

A klub alapszabálya szerint – melyről a klubnapló tanúskodik – működésének célja: *„A 14 éves kortól korlátlan korú cigány lakosságának hasznos társadalmi és szabadidős tevékenység folytatása. A klubban a későbbiek folyamán olyanokat is szeretnénk beszervezni, akik már voltak büntetve, hogy talán ezzel, hogy magunk közé vesszük őket, segítünk nekik beilleszkedni a társadalomba. Az összejövetelek keretében alkalom nyílik arra is, hogy fórum formájában a klubmunka, művelődés, szórakozás, aktuális kérdések és gondjaink jobb megismerése és megvitatása lesz. Ezekhez, ha szükséges, előadókat fogunk felkérni. Kirándulásokon kívül még családos összejövetelt is szeretnénk szervezni. Ötleteinkkel és javaslatainkkal a tanácstagjaink munkáját is szeretnénk segíteni."*[11]

A felnőtt klubvezető szerepét Bokor József, az „ifivezető" szerepét a fiatalon elhunyt Csonka Péter töltötte be. Az alapítók között találjuk Orsós Györgyöt, Karsai Györgyöt, Fenyvesi Györgyöt. Tevékeny szervezőként tartották számon Óvári Jánost.

„Végre volt egy hely, ahová járhattunk. Kőműveskent sokat dolgoztam ott, de nem bántam. Már alig vártuk a péntek estét, hogy találkozhassunk a klubban, és az a hely csak a miénk volt."[12]

Tartalmas, pezsgő klubélet folyt a falak között. Heti-havi rendszerességgel találhatott programot a betérő vendég, szerveztek ismeretterjesztő előadásokat,

[11] A Bari Károly Cigány Klub naplója az 1987-88. évekről. Bokor József tulajdona
[12] Óvári János (1968) közlése

közlekedési vetélkedőt, egészségügyi felvilágosító órákat. Dr. Cseke István több alkalommal beszélt a betegségek megelőzéséről és gyógyításáról, a barcsi védőnők pedig a családvédelemről. Közös balatoni kirándulás- melyre gyermekeiket is elvitték- tette emlékezetessé a klub életét. Kapcsolatot tartottak más cigányklubokkal, tapasztalataikat és élményeiket megosztották egymással.[13] Tevékenységük nem csak azért méltó a megemlékezésre, mert országosan is úttörő munkát végeztek, hanem azért is, mert már a klubmozgalom leszálló korszakában próbáltak közösséget formálni. Nem csak cigány fiatalok jártak ide, hanem magyarok is, s a korosztály is egyre bővült. Sok-sok segítőjük akadt, akiknek öröm volt látni, megélni az összetartozás erejét.

A klubélet végét az idő múlásával fogyatkozó lelkesedés és lendület, valamint az épületet újrahasznosítása jelentette. 1992-ben a házat véglegesen eladták, az új tulajdonos tervei miatt a klubnak távoznia kellett.
Az épületben - több váltás után - ma a Colorado nevű szórakozóhely működik.

Dankó Pista Focicsapat és KISZ- Alapszervezet

A Dankó Pista Focicsapat 2002-ben

A szokatlan nevű csoportosulás tagjai többnyire olyan fiatalok voltak, akik szakmával, érettségivel rendelkeztek, ami a 80-as évek végén a cigány emberek körében kiemelkedő volt. A focicsapat élére Szegedi Tibor és Balogh Imre állt 1986-ban, valamennyien szerettek és tudtak is focizni. Akkor indították útjára

[13] Cigány ifjúsági találkozó Letenyén. Újságcikk kivágás ismeretlen sajtótermékből, .1990 k. Bokor József tulajdona

Barcson a városi bajnokságot, ezen indultak először. Az alapító csapattagok közül van, aki ma is aktív. Balog Zoltán – aki 1986-ban még csak labdaszedő lehetett – jelenleg Balogh Károllyal közösen a Dankó Futballcsapat irányítója.[14] A Dankó Futballcsapat ma is aktív részese a város sportéletének.

1986. márc.14-én tartották a Dankó Pista KISZ-Alapszervezet alakuló ülését, titkárnak Balogh Imrét, vezetőségi tagnak Szegedi Tibort és Csonka Istvánt választották.

A Dankó Pista KISZ-alapszervezet tagjai, 1986.

A KISZ-napló gondosan és következetesen vezetett lapjai tartalmas és színvonalas programokról tudósítanak.[15] Társadalmi munkák sorát szervezték (Arany János utcai futballpálya elkészítése, autóbusz-megállóhelyek festése, parkrendezés).

„1986. május 25-én alapszervezetünk gyermeknapi programokat szervezett a környékünkön élő cigánygyerekek részére. Ügyességi versenyek, szellemi vetélkedő, lepényevő verseny volt... Május 31-én folytattuk munkánkat az Arany J. úti játszótéren. A játszótéren található hintákat, mászókákat tartottuk karban. Munkánkat sok kívülálló (nem alapszervezeti tag) is segítette." [16]

[14] Balog Zoltán (1974) elmondása alapján

[15] A naplót *Balogh Imre* bocsátotta rendelkezésemre, melynek bejegyzései 1986. március 14-től 1988. december végéig olvashatók.

[16] Dankó Pista KISZ-Alapszervezet naplója

A balatonszemesi Hullám ifjúsági táborban egyhetes üdülésen vehettek részt 1986. júliusában tízen a „Dankósok" közül. Vendégük volt író-olvasó találkozó keretében Lakatos Menyhért, irodalmi esten beszélgettek Kovács József cigányköltővel, de találkoztak Péli Tamás festőművésszel és Fátyol Tivadar zeneszerzővel is az évek során.

Beszélgetés Kovács József cigány költővel. 1986.

Mindig számíthattak a helyi kulturális és oktatási intézmények vezetőinek szakmai útmutatására és együttműködésére. A Művelődési Központban, a Dráva Múzeumban és a Városi Könyvtárban számtalan rendezvényen vettek részt: gyűléseken, múzeumlátogatáson, találkozókon .

Üdvözölték a Bari Károly Cigányklub létrehozását is: *„Újjá alakult Barcson a Cigányklub. Közel húsz fővel, Bokor József és Orsós György vezetésével. Céljuk a KISZ-en kívüli fiatalok tevékenységének aktivizálása."*- olvashatjuk a KISZ-napló 1988. decemberi beírását.

Az alapszervezet munkájához sok segítséget nyújtott Kerdi Ferenc barcsi KISZ- titkár és Szőke József, a Hazafias Népfront városi titkára. A roma közösségi ház építésének gondolatát is felkarolták. *„Akarták, létrehozták a cigány fiatalok saját KISZ-alapszervezetüket. Döntöttek egy közösségi ház kialakításáról is. A tanács természetesen áldoz erre is, de hogy valóban fölépüljön, ahhoz a telepieknek is össze kell fogniuk."*– nyilatkozta Kerdi Ferenc egy városi cigányfórumon. [17]

[17] Somogyi Néplap. 1987. márc.3.

Későbbiekben a sport és a politika különvált a társulásban. A rendszerváltás időszakában átalakult: rövid ideig Cigány Ifjúsági Szövetség (CISZ) néven működött, majd megszűnt a szervezet. A politikai vonalat az 1991-ben szerveződött Dél-Somogyi Cigány Képvi-selők Szervezete (DCKSZ), majd az 1995-ben megalakult Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ) vitte tovább

A DCKSZ Szegedi Tibor városi képviselő kezdeményezésére az 1990. évi önkormányzati választások után a Barcs város és vonzáskörzetében megválasztott képviselőkből alakult. A szervezet célja a cigánytársadalom érdekképviselete és érdekvédelme, a megyében élő romák életkörülményeinek, társadalmi helyzetének javítása, a munkaerő-piaci esélyegyenlőség megteremtése.

Szegedi Tibor, a tehetséges, fiatal barcsi önkormányzati képviselő közéleti pályafutását 1986-ban kezdte a Dankó Pista KISZ-Alapszervezet ügyvivőjeként. Az 1991-ben alakult Roma Parlament alapító tagja. Az 1994. évi helyi kisebbségi önkormányzati választáson képviselői mandátumot szerzett, a barcsi Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnökévé választották. Ezt a tisztséget – a DCKSZ elnöki poszttal együtt – az 1997-ben tragikusan korán, 35 évesen bekövetkezett haláláig ő töltötte be. Szegedi Tibornak kiemelkedő és elévülhetetlen érdemei vannak a cigányság felemelkedéséért folytatott közéleti tevékenysége terén. Szegedi Tibor halála után Balogh Imre folytatta tovább a szervezetek irányítását, jelenleg is ő végzi ezt a tevékenységet.

Cigány Fiúk Hagyományőrző Együttes

1987-ben alakultak, a szervezést és a vezetést Bokor József vállalta. A tagok még általános iskolába jártak az induláskor, ma már felnőttek. Először harmonikával léptek fel a cigánytelep szélén. A megmérettetés az I. Nemzetiségi Folklór Fesztivál alkalmával jött el számukra. Sok-sok csapat érkezett ide az ország minden tájáról, többek között Letenyéről, Szekszárdról, Szedresről, de mind közül kitűntek a barcsi Cigány Fiúk.

A roma fesztivál sikeresnek bizonyult, Bokor József elmondása szerint mintegy ezer ember fordult meg a Vásártéren. Ezt a találkozót az országban elsőként Barcson rendezték meg, ezt még három követte. Bokor József, mint a fesztivál megálmodója és szervezője erre még ma is roppant büszke. Ennek mintájára rendezik meg azóta is a roma napokat.

A Cigány Fiúk eredeti felállása:

- Balogh Lajos (a Boróka Táncegyüttes táncosa)
- Balogh Viktor
- Bokor József (az együttes-vezetője)
- ifj. Bokor József
- Csatos Zoltán

Valamennyien harmonikán játszottak, az évek során számtalan fellépésük volt, bár a tagok cserélődtek.

Letenyei fellépők, Vásártér 1987.

Szekszárdi Pere Együttes fellépése, Vásártér 1987.

Szedresi fellépők, Vásártér 1987.

A mai tagnévsor:

- ifj. Bokor József (tambura, gitár), együttes-vezető, az édesapjától vette át a tisztet
- Bokor Péter (tambura, gitár)
- Ormosi József (ének)
- Csonka György (kanna)
- Bogdán István /Halacska/ (ének, tánc)

A formáció a kezdeti harmonikáról áttért a gitárra, tamburára, ceglédi kannára. Azt játszották, amit az országos hírű KALYI JAG, leutánozták a nótákat. Beás és lovári autentikus dalokat tudnak elsősorban, a közönség is ezt várja tőlük.

A Cigány Fiúk Hagyományőrző Együttes az I. Barcsi Folklór Fesztiválon. Balról: Balogh Viktor, Csatos Zoltán, Balogh Lajos, ifj. Bokor József. Barcsi régi vásártér 1987.

Lényeges, hogy ez a kis közösség a mai napig együtt maradt. CD-jük most van készülőben, s egy filmet is forgatott róluk a barcsi Híd TV. A Május 1. Parkerdőben felvett filmnek az *Erdőszélén sátoroznak* címet adták.

Sok-sok kiváló minősítést tudhatnak magukénak. 2003-ban a Népdalkörök és Zenei Együttesek Országos Minősítő Versenyén arany fokozatot szereztek, ezzel elnyerték a szakma elismerését is. 2005-ben Horvátországban, 2006-ban Romániában és Franciaországban (ld. a plakátot) vendégszerepeltek, a külföldi fellépésekről videofelvételek is készültek. Szerencsére van utánpótlás, szívesen áll a zenészek és táncosok helyébe a felnövő nemzedék. A női táncosok közül mindig lehet számítani Balogh Andreára és Csonka Alexandrára, valamint a gyönyörűen éneklő Halász Eszterre.

Toute l'Europe Danse
Et Aime Danser

GRAND BAL à MONTOURNAIS

Danses sur Musique Tsigane
Avec le groupe Hongrois : BARCSI FIUK

Danses sur Musique Musette
Avec MUSETTE 85

DANSE DE LA BRIOCHE

Entrée : 6 €
Consommations gratuites
Avec dégustation de gâteaux hongrois

Salle de la Chesnaie Montournais
Mardi 11 Avril de 14H30 à 19H30

Organisé par l'Association « Echanges sans Frontières »

Hátrányos Helyzetű Cigány Fiatalok Egyesülete

Már 1993 körül felvetődött az alapítás gondolata. Ebben az időben nem nagyon voltak civil szervezetek, nem volt cigány önkormányzat sem. A közéletben mozgó aktív cigány fiatalok szerették volna összetartani, összefogni a társaságot, programokat szervezni számukra.

Balog Zoltán 1998-ban hozta létre a civil szervezetet, melynek elnöki posztját napjainkig ő tölti be, hasznosítva a közéletben (települési és cigány kisebbségi önkormányzati képviselőként) szerzett tapasztalatait.[18]

Az alakulás évében az Autonómia Alapítvány pályázati támogatása révén 11 embernek tudtak munkát biztosítani: a cigánytelep rendbetétele, fűnyírás, szemeteltakarítás volt a feladatuk, két fő az Idősek Otthonában végzett segítői tevékenységet. Ezt a pályázatot továbbfejlesztették és 1999-ben az Országos Foglalkoztatási Alap támogatásával már 24 cigányember jutott hasonló munkához. 2001-ben,majd 2002-ben Húsvét alkalmára való tekintettel egynapos munkalehetőséget szerveztek, ennek révén pénzkereseti lehetőséghez jutott 80 barcsi cigány család. Balog Zoltán szerint a foglalkoztatási pályázatok figyelemmel kísérése rendkívül fontos feladat: „Én a fogalakoztatási helyzetben nagy problémát látok. Hiába visszük a gyerekeket különböző tanfolyamokra és oktatási intézményekbe, amíg a szülőnek nincs munkahelye, addig nem tudja biztosítani a megélhetést. Ha ezt nem oldjuk meg, nem jutunk előrébb."[19]

Felépítettek egy telephelyet a vásártéren, az épületben műhely, két iroda és vizesblokk található. Itt folytak az egyesületi szervező-és adminisztratív munkák. Ma az egyesület érdemi tevékenysége szünetel.

Közéleti Roma Nők Egyesülete (Noj Păntru Voj)

Anyák napi ünnepség a Közösségi Házban, 2003.

[18] Balog Zoltán (1974) közlése
[19] Balog Zoltán (1974) közlése

2000-ben alakult meg a ma mintegy 30 tagot számláló szervezet, mely a Somogyi Roma Nők Egyesületének mintájára működik. A beás Noj pănтru voj kifejezés magyar nyelven azt jelenti: Mi vagyunk értetek.

Létrehozója és elnöke Szegedi Tiborné. Segítői akadnak szép számmal, főleg a programok lebonyolításában kér segítséget. „Megosztjuk a munkát. Cél, hogy ne egy ember végezzen el mindent."-mondta a vele készített beszélgetésen. Az egyesület célja a cigányság szociális, foglalkoztatási, vállalkozási, egészségügyi, képzési gondjainak megoldására javaslatok kidolgozása, közhasznú munkák szervezése, kulturális és közösségi programok rendezése.[20]

Alapítványi, helyi önkormányzati és egyéb forrásból finanszírozott rendezvényeik közül kiemelhetjük a farsangot, az anyák napi, gyermeknapi műsort, a szünidei hagyományőrző nyelvi gyermektábort.

Készülődés a farsangra: Szegedi Tiborné, Balog Zoltán, Balogh Attila, 2001.

Cigány Közösségi Ház

A Közösségi Ház 2001. szeptember 27-én került átadásra, két éves munka gyümölcseként.[21] A ház megépítéséhez hathatós támogatást nyújtott a Nemzeti és Etnikai Hivatal és Barcs Város Önkormányzata valamint a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány. Az ünnepélyes átadáson részt vett Heizer Antal az

[20] Szegedi Tiborné Balogh Mária (1965) közlése

[21] A létrehozás gondolata már 1987-ben felvetődött a helyi cigány szervezetek részéről.

Etnikai Hivatal elnöke, Orsós Éva volt hivatalvezető, Farkas Flórián OCÖ elnök és Teleki László, az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke. Mindannyian arról adtak tanúbizonyságot, hogy minden támogatást megadnak a Közösségi Ház működéséhez. Sajnos az elmúlt évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a várakozások csak részben teljesültek. A ház programjai a kezdeti rendszeresség után kezdtek ritkulni, ma pedig szerény a kulturális kínálat. Ennek okait az igények visszaesésében, a finanszírozási problémákban és a Közösségi Ház szakmai vezetésének hiányában kereshetjük.[22]

A Közösségi Ház működtetésének induló célkitűzései:

Olyan információs központ létrehozása, mely segítséget nyújt a megyében működő roma civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok számára, valamint helyet ad minden olyan intézménynek, hivatalnak, melyek segítik a cigányság integrálódási törekvéseit. Az iroda minden infrastrukturális eszközzel fel van szerelve, melyekre e munka során szükség van (telefon, fax, számítógép, fénymásoló).

Orsós Éva, Dr. Koltai Dénes, Karvalics Ottó, Racsek József és Orzsi Zoltán a Közösségi Ház megnyitó ünnepségén, 2001-ben

[22] Balogh Imre (1964), Balog Zoltán (1974) és Szegedi Tiborné (1965) elmondása után

Az évek során olyan gyűjtemény halmozódott fel a cigány önkormányzat tulajdonában, amely elérhető mindazok számára, akik a cigány ügybe szeretnének belemélyedni.

A közösségi ház rendezvényeivel, programjaival útmutatást ad a helyi cigány közösség mindennapos problémáinak megoldásához, súlyozottan a cigány gyermekek iskolai előmenetelének javításához. Mindezek mellett igények alapján a szabadidős tevékenység szervezésében is szerepet vállalt a programirányító kollektíva. Szakképzett tanárok segítették, segítik a cigány gyermekek személyiségfejlődését, az identitástudat elősegítésére cigány nyelvoktatás, népismeret, cigánytánc oktatás folyik. A kisebbségi vezetők mindemellett a felnőttek képzését is feladatuknak tekintik.

„Úgy érezzük, hogy munkánk a támogatásnak köszönhetően egyre jobban kiteljesedik, egyre több olyan fiatallal kerülünk kapcsolatba, akik a munkánkat segíteni akarják." – olvashatjuk Balogh Imre cigány önkormányzati vezető beszámolójában.[23]

A Cigány Közösségi Ház épülete az Arany János utcában

[23] Beszámoló a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány pályázati anyagához. 2005. febr. 22.

Dr. Koltai Dénes, a pécsi egyetem felnőttképzési karának dékánja cigány nőknek tart előadást a barcsi Közösségi Házban, 2004-ben

Nemzetiségi Nap - Dráva Fesztivál

A Barcson élő három nemzetség hagyományainak bemutatását célzó elképzelést négy évvel ezelőtt Vértes György karolta fel. A rendezvény támogatását és megvalósítását szolgáló hátteret 2002-től a település biztosítja. Az első rendezvény alkalmával főzőversenyt hirdettek a szervezők, a cigány kisebbség volt a koordinátor. Részt vett ezen a napon a német és horvát kisebbség is a civil szervezetekkel együtt. 2004-től az Együtt a Városért Egyesület vállalta fel a szervezést, majd a találkozó a „Somogy megye különleges asztali örömei" című megyei rendezvénysorozat részévé vált. Minden kiállítónak saját standja van, a nemzetiségek a kultúrájukra jellemző ételeket főzik. A nagyszabású találkozón kóstolgat és szórakozik a szabadidőparkba látogató.

Gasztronómiai találkozó 2004-ben
Nagy László (Somogyi Hírlap) felvétele

Lányok a frissen sült punyával (pîine) vagyis „cigány kenyérrel" 2002-ben
Nagy László (Somogyi Hírlap) felvétele

A Cigány Fiúk együttes fellépése a III. Dráva Fesztiválon 2003-ban

Szegedi Tibor Emléktorna

A Dél-Somogyi Cigány Képviselők Szervezete és a Cigány Kisebbségi Önkormányzat közös rendezvényét már a 10. alkalommal tartják meg az idén. A szervezet (DCKSZ) megalakulása óta minden évben megrendezte, megrendezi egy, a cigány szervezetek és önkormányzatok focicsapatai közötti tornát. E sporteseményen Somogy megye minden roma szervezete és cigány kisebbségi önkormányzata indít egy különálló vagy közös futballcsapatot. Volt úgy, hogy több szervezet, kisebbségi önkormányzat állított össze egy válogatottat. Idővel, 1994 óta a futballtorna híre átlépte a megye határait, azóta Nagykanizsa, Kisköre, Siófok, Szekszárd város cigány kisebbségi önkormányzata is rendszeresen állít csapatot, de Budapestről is érkeztek már roma résztvevők. A rendezvény évről-évre színvonalasabbá vált, a tornán résztvevők száma évente növekszik. 1997-ben a teremtorna napján, játék közben életét vesztette Szegedi Tibor, a DCKSZ alapítója és elnöke, Barcs Város Cigány Kisebbségi Önkormányzatának elnöke, a Somogy megyei cigány politika vezéralakja. Azóta emlékének adózva, az ő tiszteletére rendezik meg Barcson az emléktornát. A régi résztvevőkön kívül új csapatokkal bővül a kerettagok létszáma. Az idei évben is elfogadta meghívásukat a Somogy megyei Rendőr-főkapitányság labdarúgó csapata, a tavalyi évek hagyományai folytatásaként.

MEGHÍVÓ

2006. MÁRCIUS 04.

IX. SZEGEDI TIBOR EMLÉKTORNA

TEREMLABDARÚGÓ KUPA

A Dél-Somogyi Cigány Képviselők Szervezete, valamint a barcsi Cigány Önkormányzat szeretettel és tisztelettel meghívja Önt és focicsapatát

2006. március 4-én
a IX. alkalommal megrendezésre kerülő

SZEGEDI TIBOR EMLÉKTORNÁRA

Helye: Deák Ferenc Általános Iskola Sportcsarnoka

A kupa célja: megemlékezés a fiatalon elhunyt cigánypolitikusról, sportolási lehetőség biztosítása

A kupa védnökei:
Teleki László cigány ügyekért felelős politikai államtitkár
dr. Gyenesei István Somogy Megyei Közgyűlés elnöke
dr. Koltai Dénes FEEK főtkár, Somogy megye címzetes tiszteletbeli vajdája
Feigli Ferenc Barcs Város polgármestere
Kosztics József SVCÉSZ elnöke
ifj. Szegedi Tibor SMRFK kisebbségi és esélyegyenlőségi referens

Nevezési díj: 7.000 Ft – átutalással kérjük befizetni a 11743057-20013358 számlaszámra, vagy rönszámú utalványon

Nevezési határidő: 2006. február 27.

Várjuk vegyes (roma és nem roma résztvevők) csapatok jelentkezését.
A legtovább jutó csapatot Tolerancia-díjjal (kupával) jutalmazzuk.

Díjazás: I-III. helyezett

Különdíjak: gólkirály, legjobb kapus, legjobb játékos

Részvételi szándékát kérjük, jelezze a 82/461-256-os telefonon.

Roma Nap

Évenként augusztus hónapban várják a cigány emberek a Roma Napot, melyet 1996-ban indított útjára a cigány kisebbségi önkormányzat. A cigány folklórtalálkozó a régebbi találkozók felújításának és továbbfejlesztésének

köszönhető. A barcsi romák az ország minden szegletéből hívják és várják társaikat. Fellépő együttesek érkeznek a közönség szórakoztatására, játszott már a fővárosi Kalyi Jag, a Romano Glassó, Fracilor, a Kanizsa Csillagai, Pálmajori Cigány Együttes, a marcali Cini Jag és a Pere Együttes. Sztárvendég is színesítette a műsort: Bódi Guszti fellépését vállalkozó bevonásával finanszírozták. A barcsi Cigány Fiúk is mindig részesei a napnak a kezdetektől fogva.

A Roma Nap megnyitója a Közösségi Ház előtti téren zajlik, de volt már helyszín a Művelődési Ház melletti terület is. A délelőtt folyamán sportmérkőzések zajlanak, ebéd után kezdődik a folklórműsor majd bállal zárul a nap. Az egész napot jó és színvonalas programmal megtölteni nem kevés munka, de a híre messze száll: évről-évre romák és nem romák ünnepelnek együtt.

MEGHÍVÓ

2003. augusztus 23-án

EBÉD

Cini Jag - Marcali

BÁL

A Dél-Somogyi Cigány Képviselők Szervezete és a barcsi Cigány Kisebbségi Önkormányzat meghívója a 2003. évi Roma Napra

Kanizsa Csillagai együttes *A marcali Cini Jag együttes*
az 1999-es Roma Napon

Cigányok a Dráva Múzeumban

2007. május 2-án *Erdő szélén, patak partján – A beás cigányok története és néprajza* címmel nyílt kiállítás a barcsi Dráva Múzeumban. A kiállítás rendezője, Mészáros Ádám néprajzos muzeológus a város és az intézmény történetében először vállalta fel a barcsi cigány közösség története és hagyományos mesterségei, a teknővájás és a kosárfonás bemutatását. Ezzel vált teljessé a múzeum által 2005-ben útjára indított sorozat, amely a Dráva menti városban élő – német, horvát és cigány – nemzetiségek kultúráját dolgozza fel időszaki kiállítások keretében. A megnyitón Mészáros Ádám igazgató beás és magyar nyelven szólt a szépszámú vendégsereghez, majd köszöntőjében Teleki László egyedülálló vállalkozásnak és követendő példának nevezte a barcsi kezdeményezést. A múzeum vezetője végül e szavakkal adta át a közönségnek a kiállítást:

„A kiállítást szívből ajánlom cigány barátaimnak azért, mert így megismerhetik azt a világot, amelyben még nagyszüleik éltek, de ma már lassan a múlt homályába vész. Nekünk, magyaroknak pedig azért ajánlom, mert ezáltal talán tisztább és emberközelibb képet alkothatunk azokról az emberekről, akik már több mint két évszázada élnek mellettünk, s akikről mégis oly keveset tudunk."[24]

Az Erdő szélén, patak partján című kiállítás részlete

[24] Részlet *Mészáros Ádám* megnyitó beszédéből, 2007. május 2.

Teleki László országgyűlési képviselő, Mészáros Ádám múzeumigazgató és a barcsi Cigány Fiúk együttes zenészei a 2007-es kiállítás megnyitó ünnepségén

Összefoglalás

Tanulmányom segítségével – reményeim szerint – bepillantást nyerhet az olvasó a barcsi cigány közösség szerteágazó, színes kulturális életébe, megismerheti az elmúlt három évtizedben létrehozott szervezeteit és az időszak jeles eseményeit.

Barcson a magyar és cigány lakosság a kezdetektől fogva békességben élt egymás mellett, és ma sincs ez másként. A többség és a kisebbség kiegyensúlyozott kapcsolatához hozzájárul a másik megismerése, mely elvezethet a szorosabb együttműködésig és együtt gondolkodásig. A többségi társadalomnak nem lehet érdeke a kisebbségek beolvasztása, inkább támogatnia kell őket identitásuk megőrzésében. A célok azonban csak kölcsönös erőfeszítések árán valósulhatnak meg, melyhez mindkét félnek munkája és tehetsége legjavát kell nyújtania.

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton köszöni meg Balogh Imre, Balog Zoltán, Bokor József valamint Szegedi Tiborné segítségét, akik nélkül ez az írás nem jöhetett volna létre. Baráti Józsefné, Rózsás Márton és Vértes György abban voltak segítségemre, hogy az adatok, számok, dátumok pontosan a helyükre kerüljenek.

Adatközlők:

Balogh Imre (szül.: 1964. Barcs)
- *1991-ben részt vett a DCKSZ megalapításában, melynek 1997-től elnöke*
- *1997-től a barcsi Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnöke napjainkig.*
- *1997-2006. A Barcsi Képviselőtestület tagja.*
- *1999-2002 közt és 2007-től az Országos Cigány Önkormányzat képviselője*

Balog Zoltán (szül.: 1974. Barcs)
- *1994-1998 közt a Cigány Kisebbségi. Önkormányzat (CKÖ) képviselője*
- *1998-tól a Hátrányos Helyzetű Cigány Fiatalokért Egyesület elnöke*
- *2002-2006 közt települési és kisebbségi önkormányzati képviselő*
- *2004-től vállalkozó*

Bokor József (szül.: 1953. Barcs)
- *Közösségi koordinátor, a barcsi Móricz Zsigmond ÁMK munkatársa*
- *1994-2006 közt a barcsi CKÖ tagja, képviselő*
- *A Cigányokért az Európai Unióba Egyesület elnöke, valamint a Szociális Kerekasztal helyi szervezetének vezetője*

Görcsi József (szül.:1955. Zalaegerszeg)
Zeneiskolai tanulmányainak befejezése után 1975-ben költözött Barcsra. „C" kategóriás hivatásos zenész. Leginkább barcsi szórakozóhelyeken muzsikált és családjával együtt ma is zenél.

Óvári János (szül.:1968. Barcs)
Kőműves, barcsi lakos, a Bari Károly Klub tevékeny tagja.

Szegedi Tiborné (szül.: Balogh Mária, 1965. Barcs)
- *A rendszerváltás óta vesz részt a közéletben. 2000-ben megalakította a Közéleti Roma Nők Egyesületét, melynek azóta elnöke*
- *1996-tól napjainkig a Somogyi Roma Nők Egyesületének alelnöke*

Az írásban közölt, de nem hivatkozott fényképeket az adatközlők bocsátották rendelkezésre, amiért a szerző ezúton is köszönetet mond.

IRODALOM

BAGI GÁBORNÉ: Arcképvázlat az áldott emlékezetű Vértes Györgyről (1920-1977). Dráva Menti Füzetek 6. Barcs, 2007.

DERNANECZ JÓZSEFNÉ:
Barcs és a barcsi cigányság. Dráva Múzeum Adattára. Ltsz: 1159-2000.

DARÓCZI ÁGNES: „Itt vagyunk hát...segédmunkás dinasztiát csiszolni magunkból" In: Új Ifjúsági Szemle 2006. tavasz

KALÁNYOS ISTVÁN:
Cigánynak születtem. Kaposvár, 2005.

ORSÓS JAKAB: Gyökerezés * Prinde rădĕcină * Buchumisaripe. Zalaegerszeg, 1992.

Dráva Múzeum Adattára és újságcikkgyűjteménye. Barcs, 1970-2007.

„Un groupe de Tsiganes reçu par l'association «Echanges Sans Frontières»" A Cigány Fiúk Hagyományőrző Együttes fellépéséről a Cigány Zene és Kultúra koncertsorozaton. In: Vendeé Matin. 2006.04.12.

„Válaszol a képviselő: Balogh Imre" In: Barcsi Körkép – Barcs Város Önkormányzatának várospolitikai, közéleti lapja. IV. évf. 3. sz. 2006. április

Világunk. Amari Luma – Lume Násztra. Cigány kulturális és érdekvédelmi magazin. 9. évf. 2007. január

www.dcksz.hu

www.romaweb.hu

www.romnet.hu

SZILVIA B. CZELLER

COMMUNAL AND CULTURAL LIFE OF THE GYPSIES IN BARCS

SUMMARY

The aim of this article is to show that through the last decades what kind of community events, cultural programmes were arranged and what kind of organizations were established to foster the gypsy culture and identity in Barcs. The author wants to show the changes in the community and how it works even today. This essay uses the memories of the main characters, leaders in the gypsy community in Barcs.

The Hungarian majority and the Gypsy minority lived and are still living in peace with each other from the very beginning. Getting to know each other leads to a balanced relationship between majority and minority which helps closer cooperation.

It is not in the majority's interest to assimilate the minorities, instead of this it should help them to preseve their own identity. These aims can only be carried out if both of them work hard on it and give their talent to it.

SZILVIA B. CZELLER

VIAȚA COMUNALA ŞI CULTURALA A ȚIGANILOR DIN BARCS

REZUMAT

Scopul acestui studiu este schițarea evenimentelor legate de comunitate, ce manifestări culturale, ce programe se pot lega sau ce organizații au luat ființă pentru întreținerea culturii şi identității lor, pe parcursul ultimelor decenii la romia Barcs. Autorul descrie transformările prin care a trecut comunitatea şi cum funcționează ea astăzi. Aceste descrieri se bazează pe forma de altădată şi pe cea determinantă de azi şi pe aducerile aminte ale conducătorilor.

La Barcs, locuitorii maghiari şi romi, de la început au trăit în pace, unii lângă alții situație neschimbată până astăzi. La relația armonioasă dintre majoritate şi minoritate contribuie cunoaşterea celuilalt, ceea ce poate conduce la o mai strânsă colaborare şi gândire comună. Societățile majoritare nu pot avea ca scop absorbirea minorităților, ci trebuie să le acorde sprijin în păstrarea identității lor. Aceste țeluri nu se pot realiza decât prin efort reciproc, prin contribuția prin muncă şi talent a ambelor părți.

B. CZELLER SZILVIA

KUSZTU SÎ KULTURÁ ÎNTRI BĂJÁS ÎN BÁRSJÉ

SZKURT DĂ SJ-O FOSZT VORBĂ

Dîn szkrijiturásztá áje ony styi, în arékityé zesjé áj kum o kusztát băjisime în Bársjé, sjé or făkut, kum or kusztát, kum îs păzestyé kulturá sî identitásu. Ony styi, kum sz-astyimbát kusztu băjásilor dă kînvá în Bársjé, sî kum kusztă áku. Ásztá ony styi dîn vorbé dă lá aminy dă băjás dîn Bársjé, k-áré s-átunsj ro fontos lok áve întri băjás, s-áku áfelyé-sz.

În Bársjé unguri sî băjási uvig în putujálă kusztá lîngă unápált, ásztá s-áku ásá-j. D-áje-j ásztá ásá, kă kityusdujinsj áve dă gînd szá szá kunaszkă, sî ásá or putut sî szá lukré, szá szá gîngyászkă uná.

Káré-sz máj mulcînsj, n-ár fi szlo-bod, szá lyé perdă pă káré-sz máj pucîny, máj binyé trébé szá-ly-ázsutyé szá-s cîjé identitásu. Kit ásztá ánume ásá szá fijé, trébé szá lukré păntr-ásztá kityusdujinsj, sî în lukrusztá héj máj ku firé, héj máj ku més trébé szá-s je rîszu áfárá.

BOTKA JÁNOS

ADATOK A BARCS KÖRNYÉKI LÖSZ-KIBÚVÁSOK MOLLUSCA FAUNÁJÁHOZ

A Kis-Bók magaspartja

Barcs városát elhagyva, közvetlenül a 6. sz. főútvonalat átszelő vasútvonal után jobbra kanyarodva, kb. 3 kilométernyire található a Kis-Bók nevű morotva. Az odavezető út az északi part mentén halad és összeköti Barcsot Drávatamásival. Az itteni magaspart része azoknak a löszkibúvásoknak, amelyek Barcs és Csurgó közt követhetőek. A holtágat a katonai felmérések térképlapjai 1784-ben még mint élő kanyarulatot ábrázolják. Az 1799-es felmérésen már morotvaként látható.

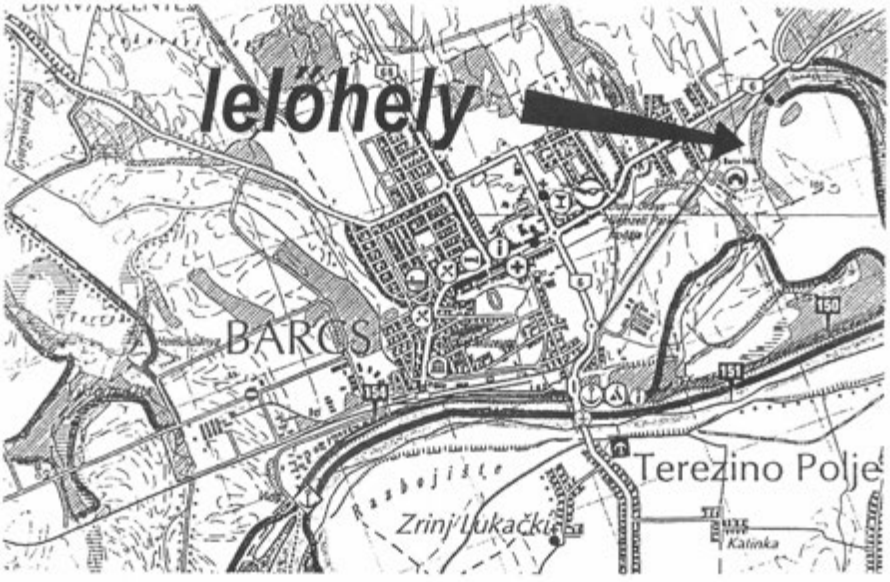

Mintavétel, feldolgozás:

A mintavétel a magaspart É-Ny-i kanyarulatában történt. A vizsgált falrészlet 3 m magas, és függőlegesen emelkedik ki környezetéből. A fal anyaga – az eddig vizsgáltakhoz képest – nagyon tömör, nehezen megbontható és igen nagy számú mészkonkréciót (löszbaba) tartalmaz. Ezek kis vagy közepes nagyságúak, felszínük sok esetben erősen érdes.

A 30 löszminta 10 cm-enként gyűjtve megszakítatlan sorozatot alkot. Súlyuk egyenként kb. 1,5 kg. Az iszapolás 0,8 mm lyukbőségű szitával történt. Határozásához ROTARIDES M., SOÓS L és KERNEY munkáit használtam.

Vizsgálati eredmények:

A mintákból 17 faj 5.320 értékelhető héja került elő. Két vízi faj 3 példánya feltűnően jó héjmegtartással, a többi szárazföldi. A fajok felsorolását és mintánkénti megoszlását az 1. sz. táblázat tartalmazza.

A gyűjtött fajok listája:

1. Lymnaea palustris (O. F. Müller 1774.)
2. Plamorbis plamorbis (Linnaeus 1758.)

1. Succinea oblonga (Draparnaud 1801.)
2. Cochlicopa lubrica (O. F. Müller 1774.)
3. Columella edentula (Draparnaud 1805.)
4. Truncatellina cylindrica (Férussac 1807.)
5. Orcula dolium (Draparnaud 1801.)
6. Vallonia costata (O. F. Müller 1774.)
7. Vallonia pulchella (O. F. Müller 1774.)
8. Vallonia temilabris (Al. Braun)
9. Punctum pygmaeum (Draparnaud 1801.)
10. Vitrea crystallina (O. F. Müller 1774.)
11. Aegopinella pura (Alder 1832.)
12. Euconulus fulvus (O. F. Müller 1774.)
13. Euconulus alderi (Gray 1840.)
14. Trichia hispida (Linnaeus 1758.)
15. Arianta arbustorum (Linnaeus 1758.)

A szelvény malakofaunája:

A 17 fajból valamennyi mintában csak 3 fordul elő. Ezek a higrofil, nyílt területen élő hidegtűrők adják az egyedszám 71%-át, ugyanakkor a fajszámnak csak 17,65 %-át. Konstancia és dominanciaviszonyaik az akkori éghajlat viszonylagos állandóságára utalnak. Ugyanakkor a színező-fajok hiánya, megléte, mintánkénti számbeli és arányváltozásai jelzik azokat a kisebb klímaingadozásokat, amelyek lehetővé tették az első nagy csoporttól eltérő ökológiai igényű fajok, faj-együttesek megjelenését. A 28 minta – faunájuk alapján – ökológiai csoportokra bontható.

Az 1-3. mintában a tágtűrésű mészkedvelő Orcula dolium jelenléte mintegy 15-16 °C-os júliusi középhőmérsékletet jelez (HUM 2006.). Viszonylag hűvös, de nem nagyon hideg telű, kiegyenlített és kellő mennyiségű csapadékot adó, így kellő növényzet meglétét biztosító éghajlatra utal a Vitrea crystallina, Euconulus fulvus és Cochlicopa lubrica jelenléte. A Punctum pygmaeum pedig már ligeterdők, erdők jelenlétére utal. Ugyanakkor a 3 tömegfaj 79,8 %-os aránya az, ami valóban mutatja az éghajlat alapjellegét.

A 4. mintától más paleoökológiai egység jelenik meg. Az egyedszám minimálisan, a fajszám azonban markánsan visszaesik. A 4. mintában a higrofil hidegtűrő Succinea, Columella és Trichia mellett csak a széles ökológiai valenciájú Valloniák vannak jelen, ami az érzékenyebb fajokat érintő hirtelen és erőteljes klímaromlásra utal.

Az 5. mintában a faj- és egyedszám hirtelen megnő. Ez nagyon gyors és kedvező környezeti változásra utal. A tágtűrésű fajok mellett megjelenik a sztyeppei Aegopinella pura. Érdekes, hogy fellelhető volt – valószínűleg az előző időszakból visszamaradva – a száraz hideget kívánó Vallonia tenuilabris 2 példánya is.

Ezután a fajszám a 9. mintáig stagnál, az egyedszám azonban – fajonként másként – folyamatosan csökken. Ez arra mutat, hogy a fajok a fokozatosan romló feltételeket elviselik ugyan, de szaporodási sikerük csökken. A higrofil hidegtűrők és a tágtűrésű Valloniák mellett érdekes színfolt a meleg és száraz sztyeppi klímát kívánó Aegopinella pura jelenléte. Megtalálható a szubhigrofil, nagyobb borítottságot kívánó Vitrea és Euconulus is.

A 10. mintában a fajszám az előzőekhez képest egyre csökken, de az egyedszám feltűnően megnő. A csökkenés fő oka a Valloniák hiánya. Helyettük megjelenik a félárnyékkedvelő, mérsékelt klímát kívánó Cochlicopa lubrica. A 11-13. minta képez újabb egységet (100-130 cm). Az egyedszám az eddigiek töredékére esett vissza, még a kifejezetten hidegtűrő fajok – Succinea, Columella, Trichia esetében is. Feltűnő, hogy a 13. minta kivételével az Aegopinella még jelen van. Ez arra utal, hogy a biotópban lehettek olyan kedvező mikroklímájú foltok, amelyek e faj számára refugiumként szerepeltek.

A 14. mintában erős egyedszám-növekedés regisztrálható. A 15. mintában látható átmeneti visszaesés után ez a tendencia folytatódik és a 18. mintában csúcsosodik. A fajösszetétel is színesedik. Újra megjelenik az Orcula dolium, jelen vannak a tágtűrésű Valloniák, a szubhigrofil Vitrea crystallina, az erdősülést jelző Punctum pygmaeum, és új elemként a mérsékelt klímaviszonyokat kívánó Arianta arbustorum. Ugyanakkor – a Columella edentula kivételével, amelynek 30,27 %-os aránya magasan domináns – a vele azonos igényű Succinea oblonga (8,53 %), illetve a Trichia hispida (10,68 %) erősen visszaszorul.

Az arianta arbustorum elsősorban a folyóparti nedves galériaerdők kedvelője, a Punctum pygmaeum tágabb elterjedésű.

A punctum relatíve magas aránya (9,7 %), és a tágtűrésűek térhódítása az éghajlat enyhülését és humidabb voltát jelzik. A 19. és a 20. minta (180-200 cm) leletanyaga hirtelen bekövetkező erős klímaváltozásra utal. A fajszám kevésbé csökken, mint az egyedszám. A 19. minta héjszáma csak 28 %-a a 18.-nak. A különböző ökológiai igényű fajok egyaránt kis számmal vannak képviselve. Ezen belül azonban nagyobb a nyílt területet kedvelők és hidegtűrők visszaszorulása. Így az összlétszámon belül megnő az erdőkedvelők aránya. A montán erdőlakó Orcula dolium és a ligeterdei-erdei Punctum pigmaeum az egyedszám 20,7 %-ot a nyíltabb, de növényzeti borítottságot kedvelő Vitrea crystallina 19 %-ot mutat. A Succinea oblonga visszaszorulása (16 db, 13,2 %) aridabb éghajlatot valószínűsít.

A 20. mintában a Vallonia costata kivételével az előző minta fajai jelennek meg. Tovább nő a mérsékelt hőmérsékletet és nagyobb borítottságot igénylők aránya (69 %), mint például az Orcula és a Vitrea. Csökken ugyanakkor a Punctum pigmaeum részaránya.

Újabb szakasz következik a 21-25. minták (200-250 cm) alapján. Az előző szakaszhoz képest minimálisan csökken a faj, de jelentősen nő az egyedszám. A szakaszon belüli fajszámingadozás – amely az éghajleti tényezők rövid idők alatti gyors változásaira utal – alig mutatkozik meg össz-egyedszámban. Ezen belül azonban érdekes az egyes fajok egyedszámának ingadozása. Folyamatosan nő a higrofil hidegtűrő Succinea oblonga száma, ugyanakkor a hasonló igényű Columella edentula csökken, a Trichia hispida pedig stagnál. Visszaszorul az Orcula dolium, de gyarapszik a Valloniák száma. A 22-24-es minták között megjelenik a melegés szárazságkedvelő stepplakó Truncatallina cylindrica. Ez és a Punctum hiánya mutatja az éghajlat melegebbé és szárazabbá válását, az erdő visszaszorulását.

A 24-25. mintákban ismét megjelenik a száraz hideget kívánó, jelenleg csak Ázsia ilyen területein élő Vallonia tenuilabris.

A 26-27. mintákban (250-270 cm) a faj és egyedszám jelentősen csökken. A higrofil hidegtűrők közül a Succinea oblonga kissé, a Columella edentula jelentősebben visszaszorul, ugyanakkor a Trichia hispida száma és aránya nő. Jelen vannak a nagy tűrőképességű Valloniák, a melegkedvelő Aegopinella pura és 1 db Truncatellina cylindrica. A sokszínű ökológiai spektrumot felölelő fajegyüttes nemcsak a klíma kicsi és finom ingadozásaira, hanem a környezet nagymérvű mozaikosságára, sokrétű feltételrendszereire is utal.

A 28. minta külön egység, amelyen már jól kivehető a talajosodás. A talált négy faj nyolc egyede alapján statisztikailag nem értékelhető.

Összegzés

A lelőhelyen talált csigaközösség tipikus „löszfauna", amely a felső pleisztocént lezáró würm glaciális utolsó szakaszában élhetett. A fajok ökológiai igényei alapján megállapítható, hogy bár a klíma mindvégig hűvös és változóan csapadékos volt, ingadozásai lehetővé tették az egyes fajok betelepülő-visszahúzódó, majd újra betelepülő mozgását. E folyamattal párhuzamosan változott a növényzet minősége a száraz sztyeppektől a ligeterdő-erdő, mint klimaxtársulásig.

1. ábra. A fajszám változása mintánként

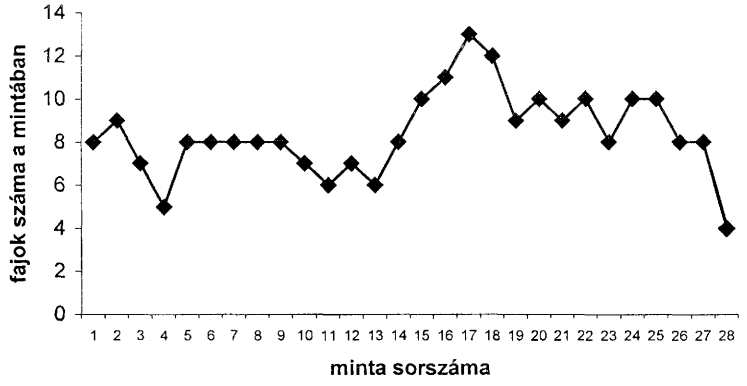

2. ábra. Az egyedszám változása mintánként

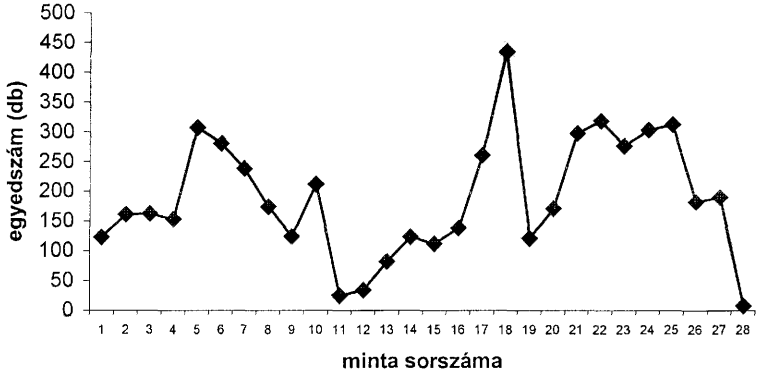

1. sz. táblázat

Minta száma		Lymnaea palustris	Planorbis planorbis	Succinea oblonga	Cochlicopa lubrica	Columella edentula	Truncatellina cylindrica	Orcula dolium	Vallonia costata	Vallonia pulchella	Vallonia temilabris	Punctum pygmaeum	Vitrea crystallina	Aegopinella pura	Euconulus fulvus	Euconulus alderi	Trichia hispida	Arianta arbustorum	Indef.	Mindösszesen db	Mindösszesen %
1.	db	-	-	7	8	56	-	6	-	-	-	3	20	-	5	-	18	-	-	123	
	%	-	-	0,57	0,65	45,5	-	0,49	-	-	-	0,24	16,2	-	0,41	-	14,6	-	-		2,3
2.	db	2	1	21	6	88	-	-	-	2	-	2	11	-	-	-	24	-	4	161	
	%	0,12	0,06	13	3,72	54,6	-	-	-	0,12	-	0,12	6,8	-	-	-	14,9	-	0,25		3
3.	db	-	-	20	6	81	-	4	1	-	-	-	9	-	-	-	41	-	-	162	
	%	-	-	12,3	3,7	50	-	2,4	0,6	-	-	-	5,5	-	-	-	25,3	-	-		3,04
4.	db	-	-	35	-	88	-	-	5	8	-	-	-	-	-	-	17	-	-	153	
	%	-	-	22,9	-	57,5	-	-	3,3	5,2	-	-	-	-	-	-	11,1	-	-		2,87
5.	db	-	-	88	-	110	-	-	21	13	2	-	-	6	-	-	61	-	6	307	
	%	-	-	28,7	-	35,8	-	-	6,84	4,2		-	-	1,95	-	-	19,8	-	1,95		5,8
6.	db	-	-	110	-	90	-	-	9	10	-	-	1	9	-	1	50	-	-	280	
	%	-	-	39,3	-	32,1	-	-	3,2	3,57	-	-	0,03	3,2	-	0,03	17,9	-	-		5,26
7.	db	-	-	93	-	67	-	-	6	10	-	-	4	5	2	-	47	-	4	238	
	%	-	-	39	-	28,1	-	-	2,5	4,2	-	-	1,68	2,1	0,69	-	19,7	-	1,68		4,47
8.	db	-	-	73	-	49	-	-	2	14	-	-	3	2	-	1	30	-	-	174	
	%	-	-	41,9	-	28,1	-	-	1,1	8	-	-	1,72	1,1	-	0,55	17,2	-	-		3,27
9.	db	-	-	36	-	46	-	-	3	1	-	-	4	2	-	1	29	-	2	124	
	%	-	-	29	-	37,1	-	-	2,4	0,8	-	-	3,2	1,6	-	0,8	23,3	-	1,6		2,33
10.	db	-	-	85	6	56	-	-	6	-	-	-	3	2	3	-	51	-	-	212	
	%	-	-	40	2,8	26,4	-	-	2,8	-	-	-	1,4	0,94	1,4	-	24	-	-		3,98
11.	db	-	-	1	-	13	-	-	1	3	-	-	-	1	-	-	6	-	-	25	
	%	-	-	4	-	52	-	-	4	12	-	-	-	4	-	-	24	-	-		0,47
12.	db	-	-	12	-	12	-	-	1	3	-	-	2	1	-	-	3	-	-	34	
	%	-	-	35,3	-	35,3	-	-	2,9	8,7	-	-	5,8	2,9	-	-	8,7	-	-		0,63
13.	db	-	-	16	-	31	-	-	1	1	-	-	4	-	-	-	25	-	4	82	
	%	-	-	19,5	-	37,8	-	-	1,2	1,2	-	-	4,8	-	-	-	30,5	-	4,8		1,54

14.	db	-	-	17	-	36	-	-	7	2	-	-	20	-	1	-	37	1	2	123	
	%	-	-	13,8	-	29,3	-	-	5,7	1,6	-	-	12,3	-	0,8	-	30,1	0,8	1,6		2,31
15.	db	-	-	3	-	49	-	2	7	8	-	-	18	5	3	-	12	3	2	112	
	%	-	-	2,6	-	43,7	-	1,78	6,2	7,1	-	-	16,1	4,5	2,67	-	10,7	2,7	1,8		2,1
16.	db	-	-	1	5	66	-	6	4	8	-	1	29	6	2	-	8	-	2	138	
	%	-	-	0,7	3,5	47,8	-	4,2	2,8	5,6	-	0,7	21	4,2	1.4	-	5,6	-	1,4		2,59
17.	db	-	-	4	17	54	-	29	3	22	-	23	80	3	2	4	17	1	1	260	
	%	-	-	1,5	6,5	20,8	-	11,1	1,11	8,5	-	8,8	30,8	1,5	0,77	1,54	6,5	0,4	0,4		4,88
18.	db	-	-	67	46	118	-	41	3	21	-	41	46	-	3	3	40	1	4	434	
	%	-	-	15,4	10,6	27,2	-	9,2	0,7	4,9	-	9,2	10,6	-	0,7	0,7	9,2	0,02	0,08		8,15
19.	db	-	-	16	12	30	-	14	2	-	-	11	23	-	3	-	9	-	1	121	
	%	-	-	13,2	9,9	24,8	-	11,6	1,6	-	-	9	19	-	0,2	-	0,6	-	0,08		2,27
20.	db	-	-	26	15	27	-	20	-	1	-	7	50	-	3	1	21	-	-	171	
	%	-	-	15,2	8,7	15,8	-	11,7	-	0,05	-	4	29,2	-	0,15	0,05	12,3	-	-		3,21
21.	db	-	-	40	16	102	-	44	-	5	-	-	65	-	3	-	21	1	-	297	
	%	-	-	13,4	5,3	34,3	-	14,8	-	1,6	-	-	21,9	-	1	-	7,1	0,3	-		5,58
22.	db	-	-	97	7	87	-	27	-	4	-	-	64	1	6	-	24	1	-	318	
	%	-	-	30,5	2,2	27,3	-	8,4	-	1,2	-	-	20,1	0,3	1,8	-	7,5	0,3	-		5,98
23.	db	-	-	85	7	50	-	56	6	10	-	-	19	-	-	-	29	-	14	276	
	%	-	-	30,8	2,5	15,7	-	17,6	1,9	3,1	-	-	6,9	-	-	-	10,5	-	5,1		5,19
24.	db	-	-	137	-	73	4	4	4	30	2	-	5	-	4	-	37	-	3	303	
	%	-	-	45,2	-	24,1	1,3	1,3	1,3	9,9		-	1,6	-	1,3	-	12,2	-	0,9		5,69
25.	db	-	-	165	-	33	1	2	15	22	2	-	-	6	1	-	46	-	19	312	
	%	-	-	52,8	-	10,6	0,3	0,6	4,8	7		-	-	1,8	0,3	-	14,7	-	6,1		5,86
26.	db	-	-	71	-	42	-	-	10	14	-	-	1	1	-	1	28	-	14	182	
	%	-	-	39	-	23,1	-	-	5,5	7,7	-	-	0,5	0,5	-	0,5	15,4	-	7,7		3,42
27.	db	-	-	69	-	34	1	-	-	16	-	-	5	3	-	2	58	-	2	190	
	%	-	-	36,3	-	17,9	0,52	-	-	8,4	-	-	2,6	1,57	-	1,4	30,5	-	1,4		3,57
28.	db	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	2	-	-	8	
	%	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	25	2,5	-	-	-	25	-	-		0,015
Össz.	db	2	1	1395	151	1590	6	255	117	228	6	90	488	53	41	14	791	8	84	5320	
	%	0,004	0,002	26,22	2,8	29,88	0,01	4,8	2,2	4,3	0,01	1,7	9,2	0,99	0,8	0,03	14,9	0,015	1,6		100

2. sz. táblázat

	A			B			C	D		E			F	G		[a]H[b]	
Fajok / **Minta száma**	Succinea oblonga	Columella edentula	Trichia hispida	Vitrea crystallina	Euconulus fulvus	Euconulus alderi	Cochlicopa lubrica	Truncatellina cylindrica	Aegopinella pura	Vallonia costata	Vallonia pulchella	Orcula dolium	Vallonia temilabris	Arianta arbustorum	Punctum pygmaeum	Lymnaea palustris	Plamorbis plamorbis
1.	7	56	18	20	5	-	8	-	-	-	-	6	-	-	3	-	-
2.	21	88	24	11	-	-	6	-	-	-	2	-	-	-	2	2	1
3.	20	81	41	9	-	-	6	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-
4.	35	88	17	-	-	-	-	-	-	5	8	-	-	-	-	-	
5.	88	110	61	-	-	-	-	-	6	21	13	-	2	-	-	-	-
6.	110	90	50	1	-	1	-	99	10	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	93	67	47	4	2	-	-	-	5	6	10	-	-	-	-	-	-
8.	73	49	30	3	-	1	-	-	2	2	14	-	-	-	-	-	-
9.	36	46	29	4	-	1	-	-	2	3	1	-	-	-	-	-	-
10.	85	56	51	3	3	-	6	-	2	6	-	-	-	-	-	-	-
11.	1	13	6	-	-	-	-	-	1	1	3	-	-	-	-	-	-
12.	12	12	3	2	-	-	-	-	1	1	3	-	-	-	-	-	-
13.	16	31	25	4	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
14.	17	36	37	20	1	-	-	-	-	7	2	-	-	1	-	-	-
15.	3	49	12	18	3	-	-	-	5	7	8	2	-	3	-	-	-
16.	1	66	8	29	2	-	5	-	6	4	8	6	-	-	1	-	-
17.	4	54	17	80	2	4	17	-	3	3	22	29	-	1	23	-	-
18.	67	118	40	46	3	3	46	-	-	3	29	41	-	1	41	-	-
19.	16	30	9	23	3	-	12	-	-	2	-	14	-	-	11	-	-
20.	26	27	21	50	3	1	15	-	-	-	1	20	-	-	7	-	-
21.	40	102	21	65	3	-	16	-	-	-	5	44	-	1	-	-	-
22.	97	87	24	64	6	-	7	-	1	-	4	27	-	1	-	-	-
23.	85	50	29	19	-	-	7	-	-	6	10	56	-	-	-	-	-
24.	137	73	37	5	4	-	-	4	-	4	30	4	2	-	-	-	-
25.	165	33	46	-	1	-	-	1	6	15	22	2	2	-	-	-	-
26.	71	42	28	1	-	1	-	-	1	10	14	-	-	-	-	-	-
27.	69	34	58	5	-	2	-	1	3	-	16	-	-	-	-	-	-
28.	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-
Össz.:	**1395**	**1590**	**791**	**488**	**41**	**14**	**151**	**6**	**53**	**117**	**228**	**255**	**6**	**8**	**90**	**2**	**1**
Σ	3776			543			151	59		600			6	8	90	2	1
%	71			10,2			2,8	1,1		11,3			0,01	0,015	1,7	0,004	0,002

Jelmagyarázat a 2. sz. táblázathoz:

A. Higrofil, nyílt területen élő hidegtűrők
B. Szubhigrofil, nyílt területen élő hidegtűrők
C. Szubhigrofil, félárnyékkedvelők
D. Melegkedvelő, szárazságtűrő sztyepplakók
E. Nagy tűrőképességűek
F. Hidegkedvelő, szárazságtűrők
G. Ligeterdei-erdei nedvességkedvelők
H. Vízi fajok:
   a - mocsárlakók
   b - állóvízi, folyóvízi fajok

IRODALOM

KROLOPP ENDRE: A tápiósülyi (=Sülysáp) felső pleisztocén csigafauna. In: Malakológiai Tájékoztató 19 (2001) pp. 29-36.

KROLOPP ENDRE: Pleisztocén Mollusca faunánk taxonómiai, faunisztikai, rétegtani és paleoökológiai értékelése. Akadémiai doktori értekezés. 2002. Kézirat.

KROLOPP ENDRE – SÜMEGI PÁL: A ságvári lösz-rétegsor csigafaunája. In: Malakológiai Tájékoztató 20 (2002) pp. 7-14.

M. P. KERNEY – R. D. A. CAMERON - J.H. JUNGBLUTH: Die Landschnecken Nord und Mitteleuropas Hamburg und Berlin 1979.

SOÓS LAJOS: Csigák II. Gastropoda II. Bp. 1959

SOÓS LAJOS: A Kárpát-medence mollusca faunája Bp. 1943.

ROTARIDES MIHÁLY: Pleisztocén puhatestűek meghatározásának módjai. Bp. 1943.

JÁNOS BOTKA

DATA TO THE LOESS SNAIL-FAUNA OF BARCS AREA

SUMMARY

The valley of river Dráva has always been very rich in flora and fauna. The author of this essay does important research in malacology for many years. His research in our region is very unique because no one else observed the river Dráva before from malacologistic point of view.

This year the author continues his series about malacology, now doing research on the loess snail-fauna of one mortlake called Kis-Bók. This area is 3 km east of Barcs. The observed area is a steep part of the previous bank of river Drava. With the help of this essay he would like to illuminate and make this lesser known branch of learning more perspicuous.

SÁR JÓZSEF – DUDÁS GYÖRGY

TALAJ-COLEOPTEROLÓGIAI VIZSGÁLATOK A VAJSZLÓI ERDŐREZERVÁTUMBAN

Abstract:

Az adatok 15 bogárcsalád (*Coleoptera*) 66 faját ismerteti melyet a vajszlói erdőrezervátum (2001 V – X. 21.) 6x10m-es kijelölt területén folyó talajcsapda gyűjtőmódszerrel kerültek elő. A szerzők a kéthetente szűrt bogár (*Coleoptera*) anyagot mennyiségi és fajösszetételi szempontokból diagramokon keresztül ismertetik, faunisztikai és termé-szetvédelmi vonatkozásokra is kitérve.

1. Bevezetés

2001. májusában a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatósága felkérésére vizsgálatok indultak a vajszlói erdőrezervátum (Drávasík) terrikol bogárfaunája (*Coleoptera*) felmérése céljából.

A felmérések a Nemzeti Park szakembere által kijelölt 6x10 m-es kvadrátban folytak (2001. V. 17. – X. 21.), kizárólag talajcsapdás gyűjtőmódszerrel.

A gyűjtések egy középkorú gyertyános-tölgyesben történtek, mely növényzete jól reprezentálta az egész terület jellegét.

2. A vizsgálatok módszere

Vizsgálatainknál a következőket kellett figyelembe venni:

a., A kiválasztott erdőrészben meghatározott nagyságú – 60 m^2 – terület talajfelszínének bogárfaunáját minél teljesebb mértékben kellett begyűjtenünk, hogy a fauna mennyiségi és minőségi viszonyait minél tökéletesebben tisztázhassuk, és következtetéseket vonhassunk le az adott erdőrész talajfelszín-lakó bogárfaunájának összetételéről.

b., A csapdákba kerülő nagy egyedszámú rovaranyag minél gyorsabb feldolgozását.

c., A feldolgozásra került anyag elhelyezése, konzerválása, preparálása, determinálása, kiszállási költségek stb.

Ezeknek a követelményeknek az úgynevezett Barber-féle csapdák egyszerűsített változata felelt meg a legjobban. A csapdák méretei: 15 cm mélységű, és a szájánál 12 cm átmérőjű műanyag poharak voltak. A csapda edényeket (15 db) peremükig süllyesztettük a talajba, melyeket a kijelölt területen 2 m-enként telepítettük.

Ölőfolyadékként ethilén-glikolt alkalmaztunk kb.: 1 dl-t csapdánként. Az ethilén-glikolt a következő tulajdonságai miatt használtuk:

- jó ölőképesség,
- jó konzerválóképesség (azaz a belekerült esővíz hígító hatása után is tartósít),
- csekély párolgás,
- szagtalanság (a pozitív és negatív kemotaxis kiküszöbölése miatt).

Az összegyűlt bogártömeget megközelítően kéthetente ürítettük ki a csapdákból, majd az anyagot a feldolgozásig 75 %-os propanolban tartósítottuk. A válogatás során előkerült más ízeltlábúakat (pl.: *Arachnoidea*, *Isopoda*, stb.) hasonló képen konzerváltuk, és helyeztük el (JPM. Term. Tud. Oszt.) későbbi feldolgozás céljából.

3. A csapdázásra kijelölt terület rövid ismertetése.

A vizsgált terület egy, a Dráva-folyó öntéstalaján létrejött síkvidéki (Drávasík), középkorú gyertyános-tölgyes erdő, gyér aljnövényzettel, helyenként ledőlt korhadó fatörzsekkel. A terület viszonylag csapadékos és enyhe éghajlatú.

Vajszló és környéke a Dráva folyóval

A gyűjtött fajok jegyzéke

1. *Carabus coriaceus* (L.)
2. *Carabus nemoralis* (O. F. Müll.)
3. *Carabus convexus* (Fabr.)
4. *Calosoma inquisitor* (L.)
5. *Abax paralellopipedus* (Dej.)
6. *Pterostichus niger* (Schall.)
7. *Pterostichus vulgaris* (L.)
8. *Harpalus pubescens* (Müll.)
9. *Bembidion dalmatinum ssp. latinum* (Dej.)
10. *Amara saphyrea* (Dej.)
11. *Agonum assimile* (Payk.)
12. *Stomis pumicatus* (Panz.)
13. *Necrophorus humator* (L.)
14. *Necrophorus vespillo* (L.)
15. *Necrophorus vespilloides* (Herbst.)
16. *Shilpha carinata* (Herbst.)
17. *Oeceoptoma thoracicum* (L.)
18. *Xylodrepa quadripunctata* (L.)
19. *Phosphuga atrata* (L.)
20. *Anisotoma humeralis* (F.)
21. *Catops nigrita* (Er.)
22. *Catops watsoni* (Spence)
23. *Catops tristis* (Panz.)
24. *Nargus velox* (Spence.)
25. *Nargus wilkini* (Spence)
26. *Platydratus chalcocephalus* (F.)
27. *Oxyterus rugosus* (F.)
28. *Staphylinus caesareus* (Ced.)
29. *Ocypus olens* (Müll.)
30. *Coprophilus striatulus* (F.)
31. *Gabrius splendidulus* (Grav.)
32. *Saprinus semistriatus* (Scriba)
33. *Margarinotus brunneus* (Fabr.)
34. *Acritus minutus* (Hoff.)
35. *Oedemera femorata* (Scop.)
36. *Ipidia quadrimaculata* (Quens.)
37. *Epurea variegata* (Herbst.)
38. *Silvanus unidentatus* (Fabr.)
39. *Cerylon fagi* (Brisont.)
40. *Uloma culinaris* (L.)
41. *Lucanus cervus* (L.)
42. *Dorcus paralellepipedus* (L.)
43. *Trox hispidus* (Pont.)
44. *Geotrupes stercorosus* (Scriba)
45. *Onthophagus verticicornis* (Laich.)
46. *Onthophagus fracticicornis* (Preysll.)
47. *Onthophagus ruficapillus* (Brulle)
48. *Onthophagus coenobita* (Herbst.)
49. *Aphodius rufipes* (L.)
50. *Aphodius granarius* (L.)
51. *Trixagus dermestoides* (L.)
52. *Trixagus elateroides* (Heer.)
53. *Brachylacon murimus* (L.)
54. *Athous vittatus* (F.)
55. *Agrilus subauratus* (Gebl.)
56. *Agrilus viridis* (L.)
57. *Mycetina cruciata* (Schall.)
58. *Coccinella septempunctata* (L.)
59. *Thea 22-punctata* (L.)
60. *Cerylon fagi* (Brisont.)
61. *Prionus coriarius* (L.)
62. *Chrysolina limbata* (F.)
63. *Cryptocephalus sericeus* (L.)
64. *Cassida nebulosa* (L.)
65. *Latyrhinsus resinosus* (Scop.)
66. *Anthribus albinus* (L.)

Gyűjtési eredmények

Az alábbiakban közöljük az egyes csapdaürítések eredményeit és azok százalékos kiértékelését diagramon ábrázolva

2001. V. 17 - VI. 1.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak	*Carabus nemoralis* (O. F. Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Calosoma inquisitor (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Pterostichus niger (Schall.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	17	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Bembidion dalmatinum ssp. latinum (Dej.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	12	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Amara saphyrea (Dej.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Agonum assimile (Payk.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Stomis pumicatus (Panz.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak	*Necrophorus vespillo* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespilloides (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	8	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Liodidae - Gombabogarak	*Anisotoma humeralis* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae - Pecebogarak	*Catops nigrita* (Er.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Nargus velox (Spence.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae - Holyvák	*Platydratus chalcocephalus* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	13	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Oedemeridae - Álcincérek	*Oedemera femorata* (Scop.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Nitidulidae - Fénybogarak	*Ipidia quadrimaculata* (Quens.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Epurea variegata (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae - Ganéjtúrók	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	23	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus coenobita (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Trixagidae - Merevnyakú bogarak	*Trixagus dermestoides* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Elateridae - Pattanóbogarak	*Brachylacon murinus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Athous vittatus (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Buprestidae - Díszbogarak	*Agrilus subauratus* (Gebl.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Agrilus viridis (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Coccinelidae - Katicabogarak	*Thea 22-punctata* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Cerylonidae - Kéregbogarak	*Cerylon fagi* (Brisont.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Chrysomelidae - Levélbogarak	*Chrysolina limbata* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Cryptocephalus sericeus (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Cassida nebulosa (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Anthribidae - Orrosbogarak	*Anthribus albinus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 1.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 15 család	29 faj				111 pld.		

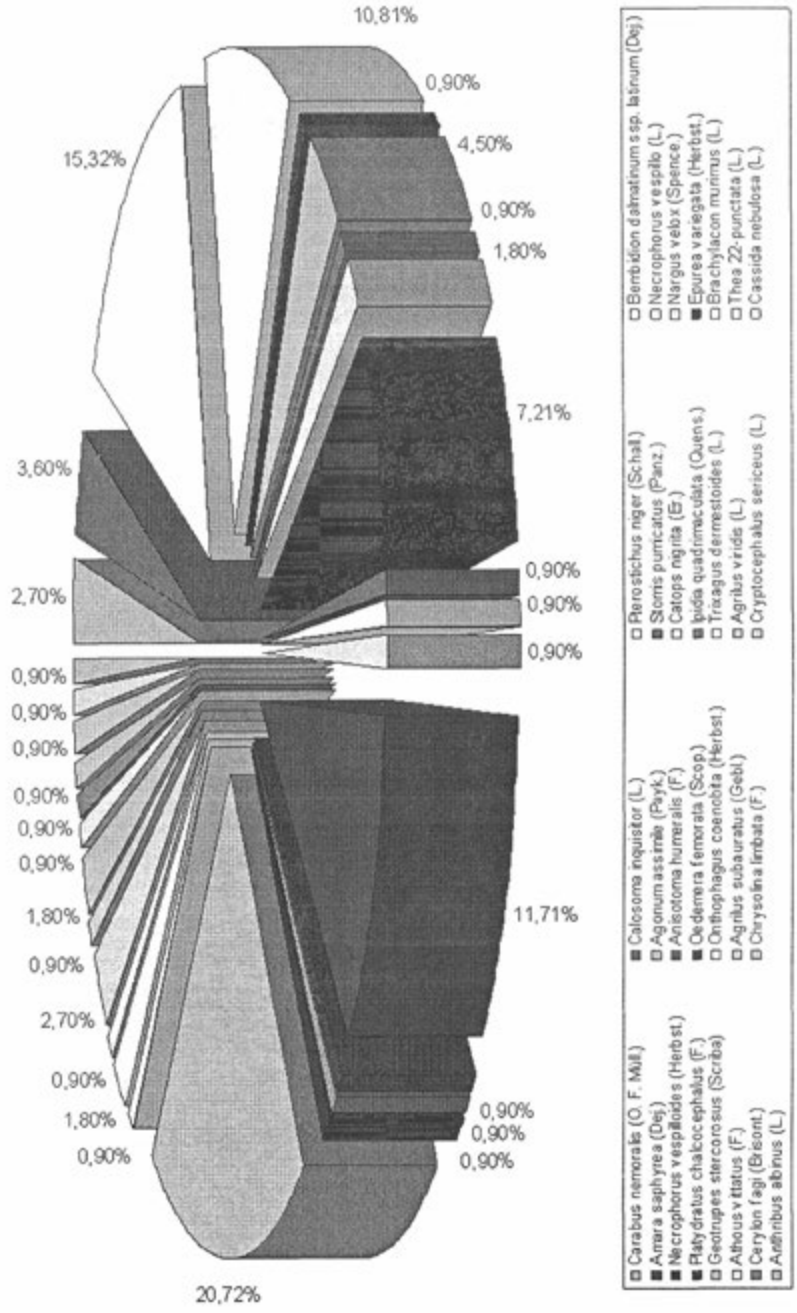
10,81%
0,90%
4,50%
0,90%
1,80%
15,32%
7,21%
3,60%
0,90%
2,70%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
1,80%
11,71%
0,90%
2,70%
0,90%
1,80%
0,90%
0,90%
0,90%
0,90%
20,72%
Carabus nemoralis (O. F. Müll.)
Amara saphyrea (Dej.)
Necrophorus vespilloides (Herbst.)
Platydracus chalcocephalus (F.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)
Athous vittatus (F.)
Ceryton fagi (Brisout.)
Anthribus albinus (L.)
Calosoma inquisitor (L.)
Agonum assimile (Payk.)
Anisotoma humeralis (F.)
Oedemera femorata (Scop.)
Onthophagus coenobita (Herbst.)
Agrilus subauratus (Gebl.)
Chrysolina limbata (F.)
Pterostichus niger (Schall.)
Stomis pumicatus (Panz.)
Catops nigrita (Er.)
Ipida quadrimaculata (Quens.)
Trixagus dermestoides (L.)
Agrilus viridis (L.)
Cryptocephalus sericeus (L.)
Bembidion dalmatinum ssp. lasinum (Dej.)
Necrophorus vespillo (L.)
Nargus velox (Spence.)
Epurea variegata (Herbst.)
Brachylacon murinus (L.)
Thea 22-punctata (L.)
Cassida nebulosa (L.)

2001. VI. 1. - VI. 16

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak:	*Carabus coriaceus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Carabus nemoralis (O. F. Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Carabus convexus (Fabr.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Pterostichus niger (Schall.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	24	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Harpalus pubescens (Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak:	*Necrophorus humator* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespillo (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	70	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespilloides (Herbst)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	57	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Oeceoptoma thoracicum (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	36	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Phosphuga atrata (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Histeridae - Sutabogarak:	*Saprinus semistriatus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Trogidae - Troxbogarak:	*Trox hispidus* (Pont.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae - Ganéjtúrók:	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	17	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus verticicornis (Laich.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	140	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus fracticornis (Preyssl.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	105	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Aphodius rufipes (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	7	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Aphodius granarius (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Elateridae - Pattanóbogarak:	*Athous vittatus* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Anthribidae - Orrosbogarak:	*Latyrhinus resinosus* (Scop.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VI. 16.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 7 család	19 faj				477 pld.		

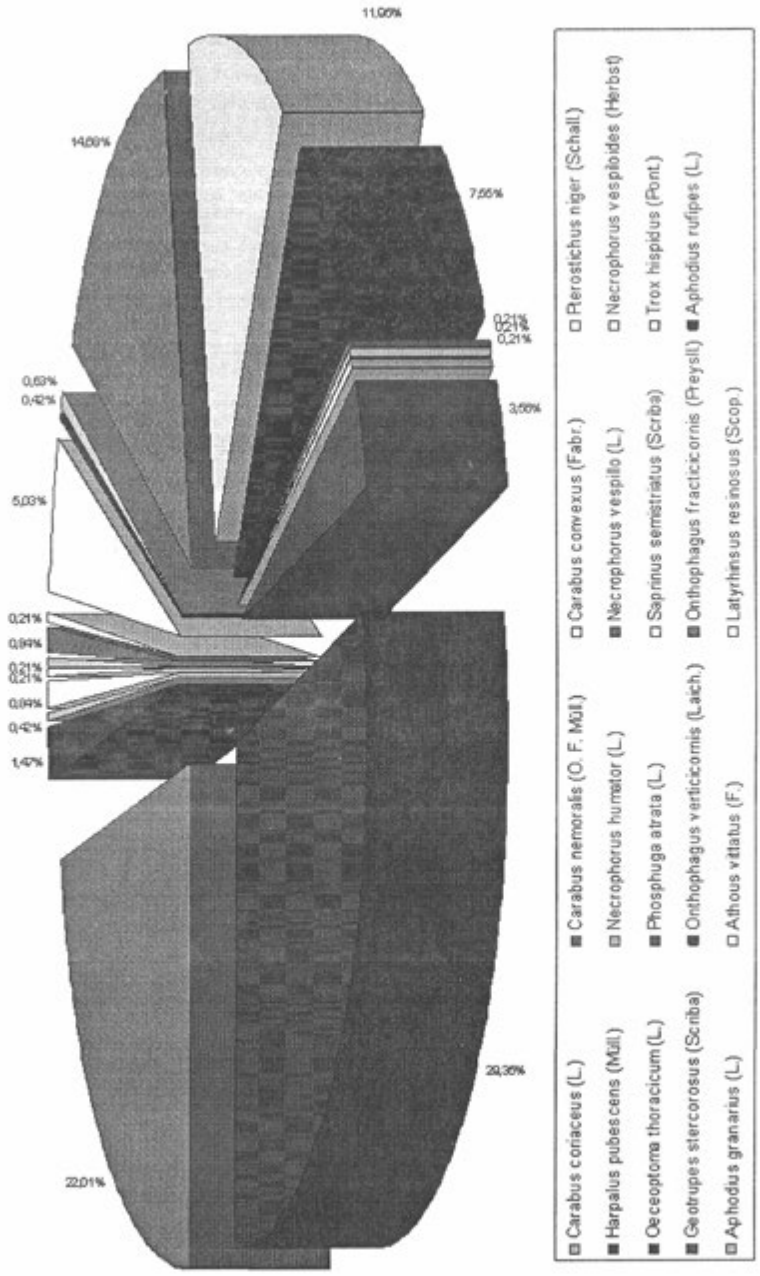
11,06%
14,66%
7,55%
0,21%
0,21%
0,21%
0,63%
0,42%
3,56%
5,03%
0,21%
0,84%
0,21%
0,21%
0,84%
0,42%
1,47%
29,35%
22,01%
Carabus coriaceus (L.)
Carabus nemoralis (O. F. Müll.)
Carabus convexus (Fabr.)
Rerostichus niger (Schall.)
Harpalus pubescens (Müll.)
Necrophorus humator (L.)
Necrophorus vespilo (L.)
Necrophorus vespiloides (Herbst)
Oeceoptoma thoracicum (L.)
Phosphuga atrata (L.)
Saprinus semistriatus (Scriba)
Trox hispidus (Pont.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)
Onthophagus verticicornis (Laich.)
Onthophagus fracticornis (Preysll.)
Aphodus rufipes (L.)
Aphodus granarius (L.)
Athous vittatus (F.)
Latyrhinsus resinosus (Scop.)

2001. VI. 16 - VII. 5.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak	*Carabus coriaceus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Agonum assimile (Payk.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak	*Necrophorus humator* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespillo (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	34	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespilloides (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	45	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Oeceoptoma thoracicum (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Histeridae - Sutabogarak	*Margarinotus brunneus* (Fabr.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Acritus minutus (Hoff.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	6	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae - Pecebogarak	*Nargus wilkini* (Spence)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae - Holyvák	*Platydratus chalcocephalus* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Nitidulidae - Fénybogarak	*Ipidia quadrimaculata* (Quens.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Cucuidae - Lapbogarak	*Silvanus unidentatus* (Fabr.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Cerylonidae - Kéregbogarak	*Cerylon fagi* (Brisont.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Tenebrionidae - Gyászbogarak	*Uloma culinaris* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae - Ganéjtúrók	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	89	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus coenobita (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	20	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Trixagidae - Merevnyakú bogarak	*Tyixagus elateroides* (Heer.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Cerambycidae - Cincérek	*Prionus coriarius* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 12 család	18 faj				210 pld.		

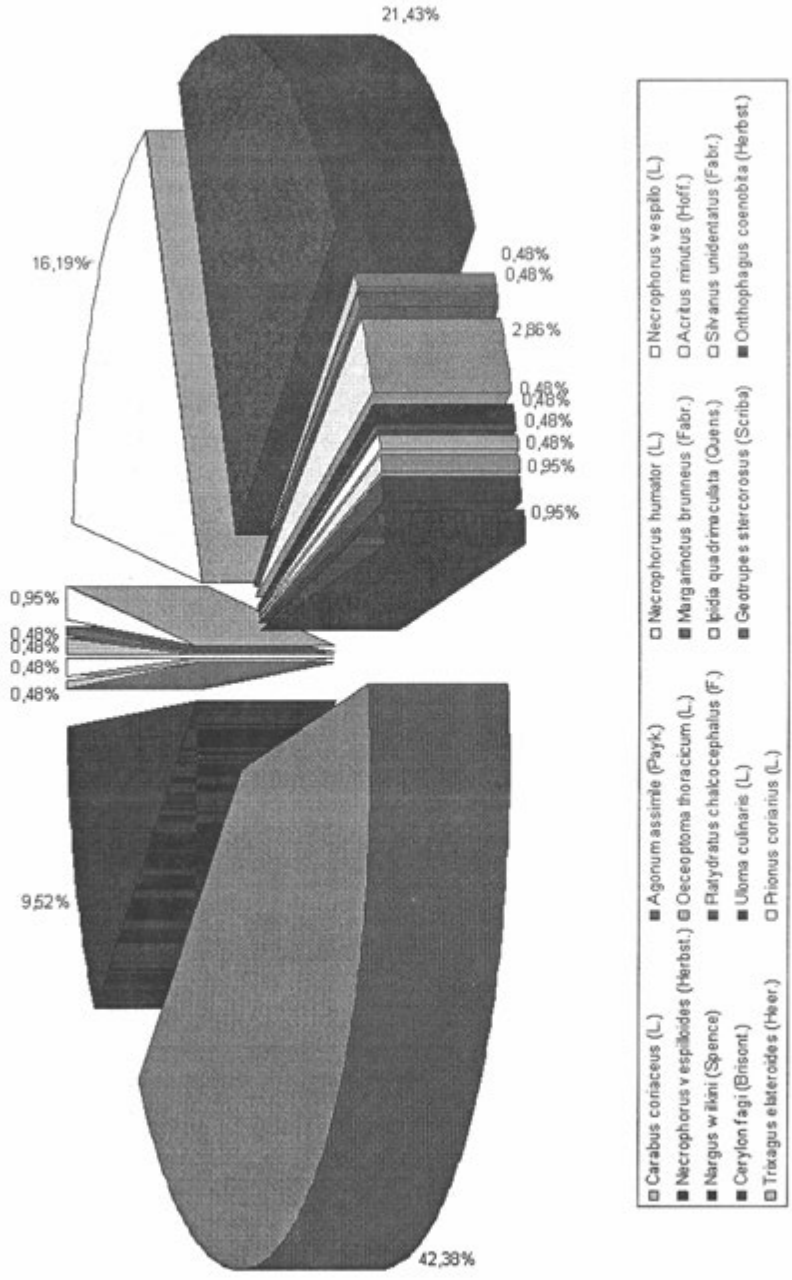
21,43%
16,19%
0,48%
0,48%
2,86%
0,48%
0,48%
0,48%
0,48%
0,95%
0,95%
0,95%
0,48%
0,48%
0,48%
0,48%
9,52%
42,38%
Carabus coriaceus (L.)
Agonum assimile (Payk.)
Necrophorus humator (L.)
Necrophorus vespilo (L.)
Necrophorus v espilloides (Herbst.)
Oeceoptoma thoracicum (L.)
Margarinotus brunneus (Fabr.)
Acritus minutus (Hoff.)
Nargus wilkini (Spence)
Platydratus chalcocephalus (F.)
Ipidia quadrimaculata (Quens.)
Silvanus unidentatus (Fabr.)
Cerylon fagi (Brisont.)
Uloma culinaris (L.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)
Onthophagus coenobita (Herbst.)
Trixagus elateroides (Heer.)
Prionus coriarius (L.)

2001. VII. 5. - VII. 20.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak:	*Carabus coriaceus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Abax parallelopipedus (Dej.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Agonum assimile (Payk.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak:	*Necrophorus humator* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespillo (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	28	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespilloides (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	37	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Xylodrepa quadripunctata (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Oeceoptoma thoracicum (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	11	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae - Pecebogarak:	*Catops watsoni* (Spence)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	18	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae - Holyvák:	*Platydratus chalcocephalus* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Ocypus olens (Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	6	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Lucanidae - Szarvasbogarak:	*Lucanus cervus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Dorcus parallelepipedus (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabacidae - Ganéjtúrók:	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	26	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus coenobita (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 5.	7	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus ruficapillus (Brulle)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VII. 20.	7	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 6 család	16 faj				163 pld.		

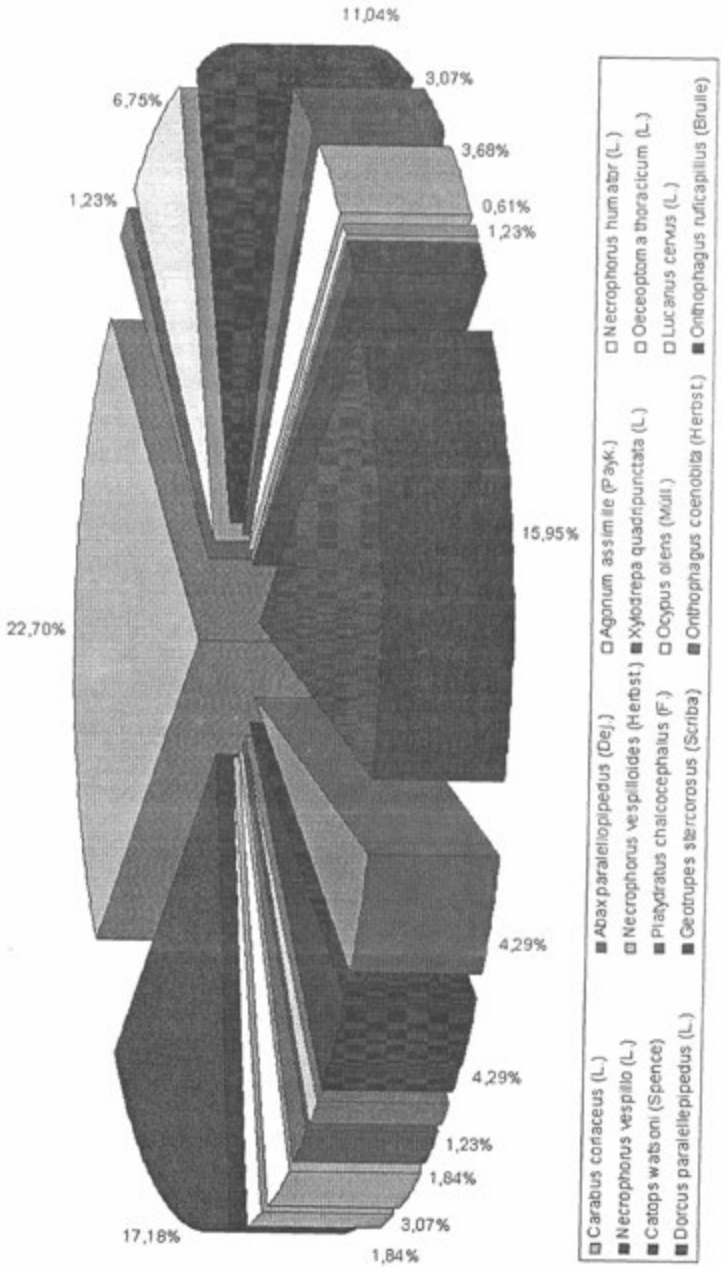
11,04%
3,07%
6,75%
3,68%
1,23%
0,61%
1,23%
15,95%
22,70%
4,29%
4,29%
1,23%
1,84%
3,07%
17,18%
1,84%
Carabus coriaceus (L.)
Necrophorus vespillo (L.)
Catops watsoni (Spence)
Dorcus parallelipipedus (L.)
Abax parallelipipedus (Del.)
Necrophorus vespilloides (Herbst.)
Platydratus chalcocephalus (F.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)
Agonum assimile (Payk.)
Xylodrepa quadripunctata (L.)
Ocypus olens (Müll.)
Onthophagus coenobita (Herbst.)
Necrophorus humator (L.)
Oeceoptoma thoracicum (L.)
Lucanus cervus (L.)
Onthophagus ruficapillus (Brulle)

2001. VII. 20 - VIII. 9.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak:	*Pterostichus vulgaris* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Abax parallelopipedus (Dej.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Harpalus pubescens (Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak:	*Necrophorus humator* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespillo (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespilloides (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	28	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Oeceptoma thoracicum (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Silpha carinata (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Phosphuga atrata (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae - Holyvák:	*Platydratus chalcocephalus* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Gabrius splendidulus (Grav.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Coprophilus striatulus (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabacidae - Ganéjtúrók:	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	12	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus fracticornis (Preysll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	19	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Coccinellidae - Katicabogarak:	*Coccinella septempunctata* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 9.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 5 család	15 faj				90 pld.		

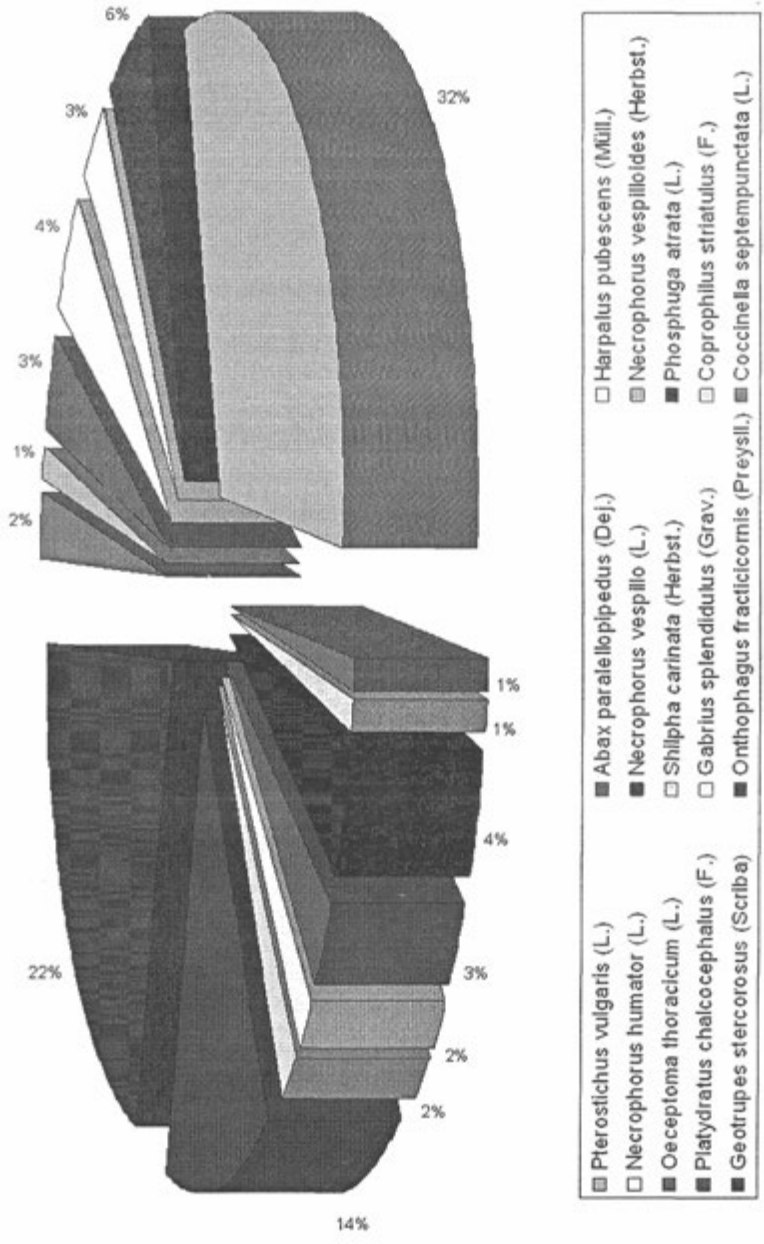
6%
3%
4%
3%
1%
2%
32%
1%
1%
4%
3%
2%
2%
22%
14%
Pterostichus vulgaris (L.)
Necrophorus humator (L.)
Oeceptoma thoracicum (L.)
Platydratus chalcocephalus (F.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)
Abax parallelopipedus (Dej.)
Necrophorus vespillo (L.)
Shilpha carinata (Herbst.)
Gabrius splendidulus (Grav.)
Onthophagus fracticicornis (Preysll.)
Harpalus pubescens (Müll.)
Necrophorus vespilloides (Herbst.)
Phosphuga atrata (L.)
Coprophilus striatulus (F.)
Coccinella septempunctata (L.)

2001. VIII. 9 - VIII. 25.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak	*Carabus coriaceus* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Abax parallelopipedus (Dej.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Pterostichus niger (Schall.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak	*Necrophorus vespillo* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Necrophorus vespilloides (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	15	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Phosphuga atrata (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae - Pecebogarak	*Catops tristis* (Panz.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Trogidae - Troxbogarak	*Trox hispidus* (Pont.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae - Ganéjtúrók	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	12	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus coenobita (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. VIII. 25.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 5 család	10 faj				47 pld.		

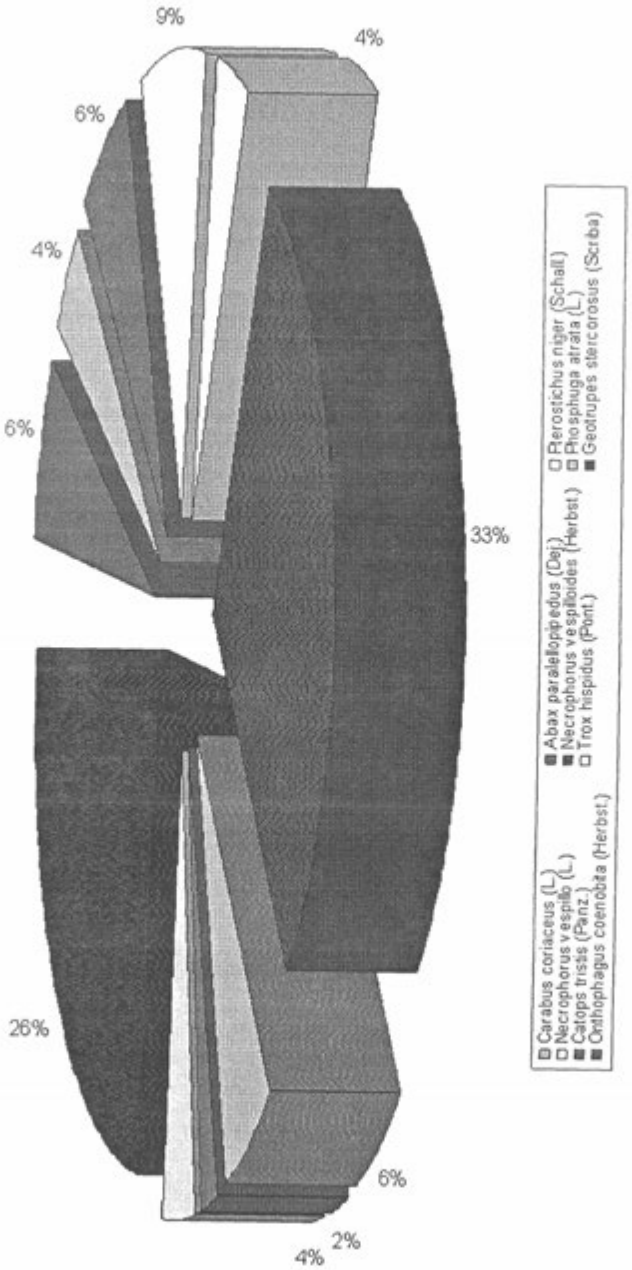
9%
4%
6%
4%
6%
33%
26%
6%
4%
2%
Carabus coriaceus (L.)
Necrophorus vespillo (L.)
Calops trissis (Panz.)
Orthophagus coenobita (Herbst.)
Abax parallelopipedus (Del.)
Necrophorus vespilloides (Herbst.)
Trox hispidus (Pont.)
Pterostichus niger (Schall.)
Phosphuga atrata (L.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)

2001. VIII. 25. - IX. 12.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae - Futóbogarak	*Pterostichus vulgaris* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Agonum assimile (Payk.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae - Dögbogarak	*Necrophorus vespilloides* (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Silpha carinata (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	7	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae - Pecebogarak	*Catops nigrita* (Er.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	8	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae - Holyvák	*Oxytenus rugosus* (F.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	6	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Staphylinus caesareus (Ced.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae - Ganéjtúrók	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Onthophagus coenobita (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 5 család	9 faj				37 pld.		

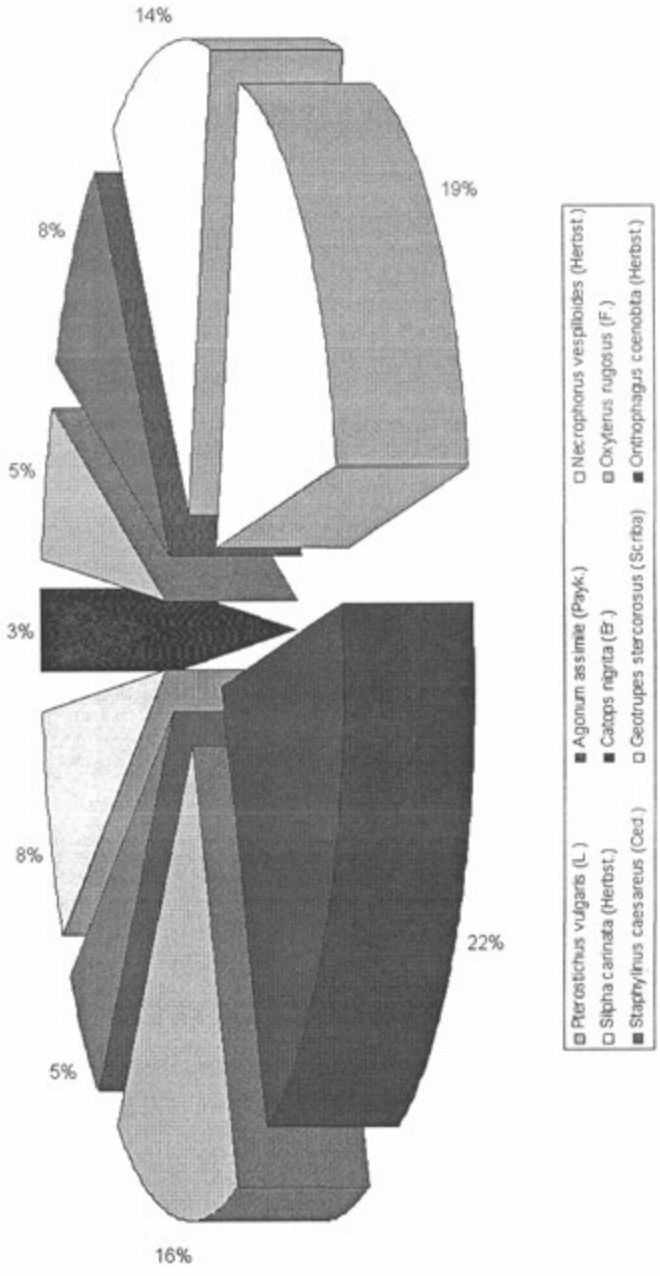
14%
19%
8%
5%
3%
8%
22%
5%
16%
Pterostichus vulgaris (L.)
Agonum assimile (Payk.)
Necrophorus vespilloides (Herbst.)
Silpha carinata (Herbst.)
Catops nigrita (Er.)
Oxyterus rugosus (F.)
Staphylinus caesareus (Ced.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)
Orthophagus coenobita (Herbst.)

2001. IX. 12. - IX. 29.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae **- Futóbogarak**	*Pterostichus vulgaris* (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Pterostichus niger (Schall.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae **- Dögbogarak**	*Necrophorus vespilloides* (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Silpha carinata (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 12.	7	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Phosphuga atrata (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae **- Pecebogarak**	*Catops nigrita* (Er.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	5	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae **- Holyvák**	*Ocypus olens* (Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Endomychidae **- Álbödék**	*Mycetina cruciata* (Schall.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae **- Ganéjtúrók**	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. IX. 29.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 6 család	9 faj				31 pld.		

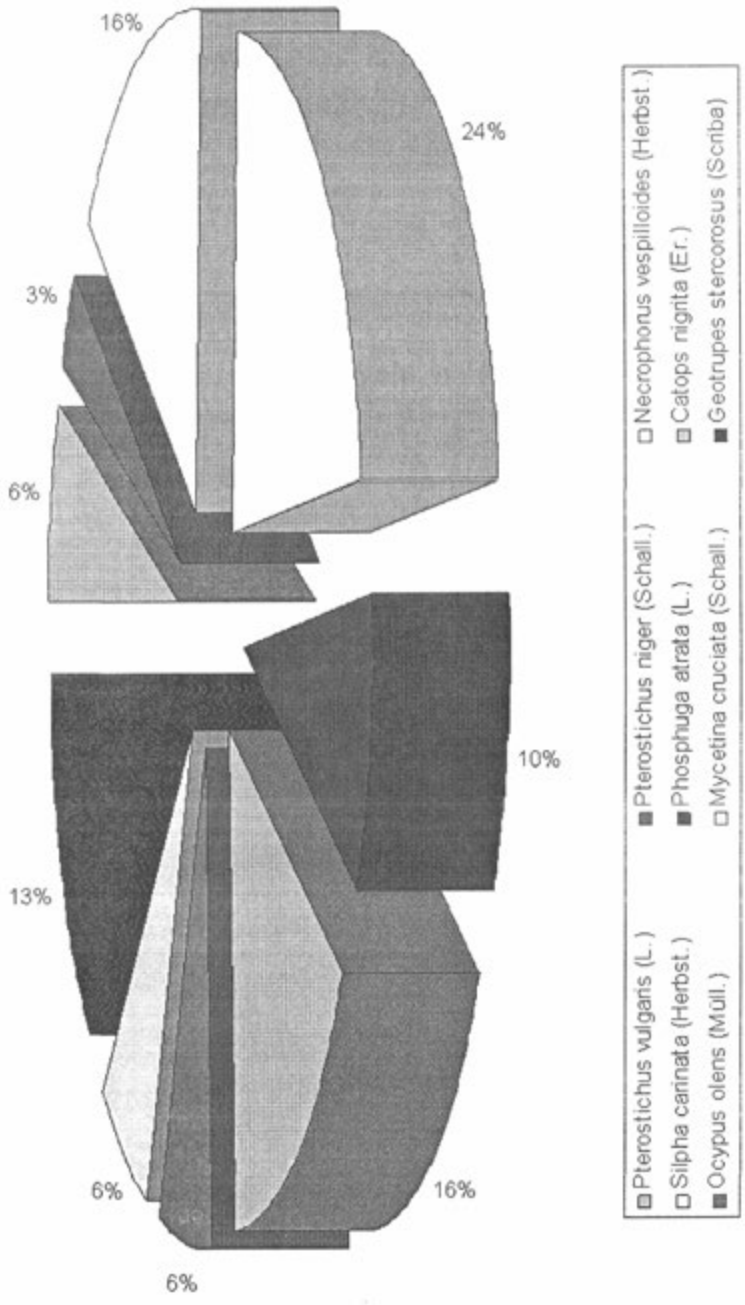
16%
24%
3%
6%
10%
13%
6%
16%
6%
Pterostichus vulgaris (L.)
Pterostichus niger (Schall.)
Necrophorus vespilloides (Herbst.)
Silpha carinata (Herbst.)
Phosphuga atrata (L.)
Catops nigrita (Er.)
Ocypus olens (Müll.)
Mycetina cruciata (Schall.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)

2001. IX. 29. - X. 21.

Család	Fajnév	Lelőhely	Módszer	Dátum	Példányszám	Gyűjtő	Det.
Carabidae **- Futóbogarak**	*Agonum assimile* (Payk.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. X. 21.	2	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Silphidae **- Dögbogarak**	*Silpha carinata* (Herbst.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. X. 21.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
	Phosphuga atrata (L.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. X. 21.	1	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Catopidae **- Pecebogarak**	*Catops nigrita* (Er.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. X. 21.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Staphylinidae **- Holyvák**	*Ocypus olens* (Müll.)	Vajszló	Talajcsapda	2001. X. 21.	4	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Scarabaeidae **- Ganéjtúrók**	*Geotrupes stercorosus* (Scriba)	Vajszló	Talajcsapda	2001. X. 21.	3	Sár - Dudás	Sár - Dudás
Összesen: 5 család	6 faj				16 pld.		

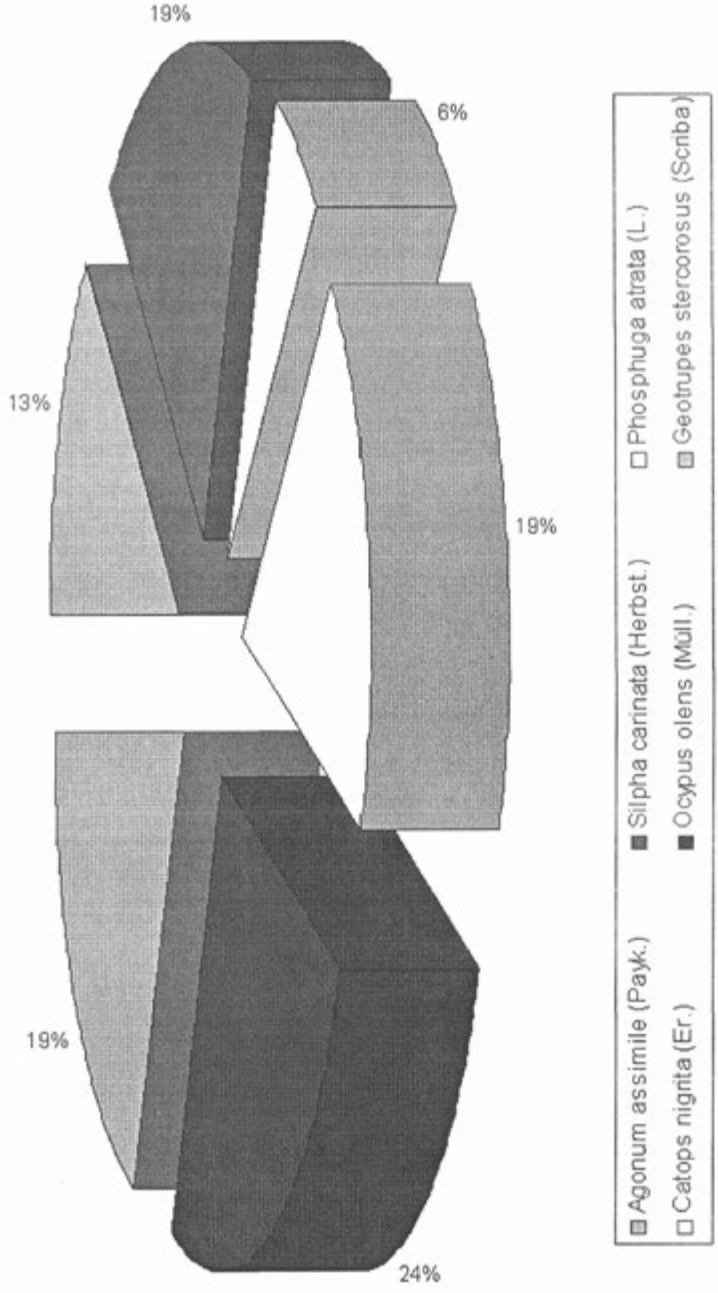
19%
6%
13%
19%
19%
24%
Agonum assimile (Payk.)
Silpha carinata (Herbst.)
Phosphuga atrata (L.)
Catops nigrita (Er.)
Ocypus olens (Müll.)
Geotrupes stercorosus (Scriba)

A 2001. V. 17. – X. 21.-i gyűjtési eredmények értékelése

Gyűjtéseink során 158 nap alatt a kihelyezett 15 db. talajcsapdával 1182 példány *Coleoptera*-t gyűjtöttünk. A begyűjtött bogáranyag 22 család 66 faj egyedeiből áll. A feldolgozott fajok zöme tipikus terrikol (talajszinten mozgó) állatok voltak.

A következőkben grafikonon ábrázoljuk a bogárcsaládok-, fajok- és egyedszámok változását a vizsgálati idő alatt.

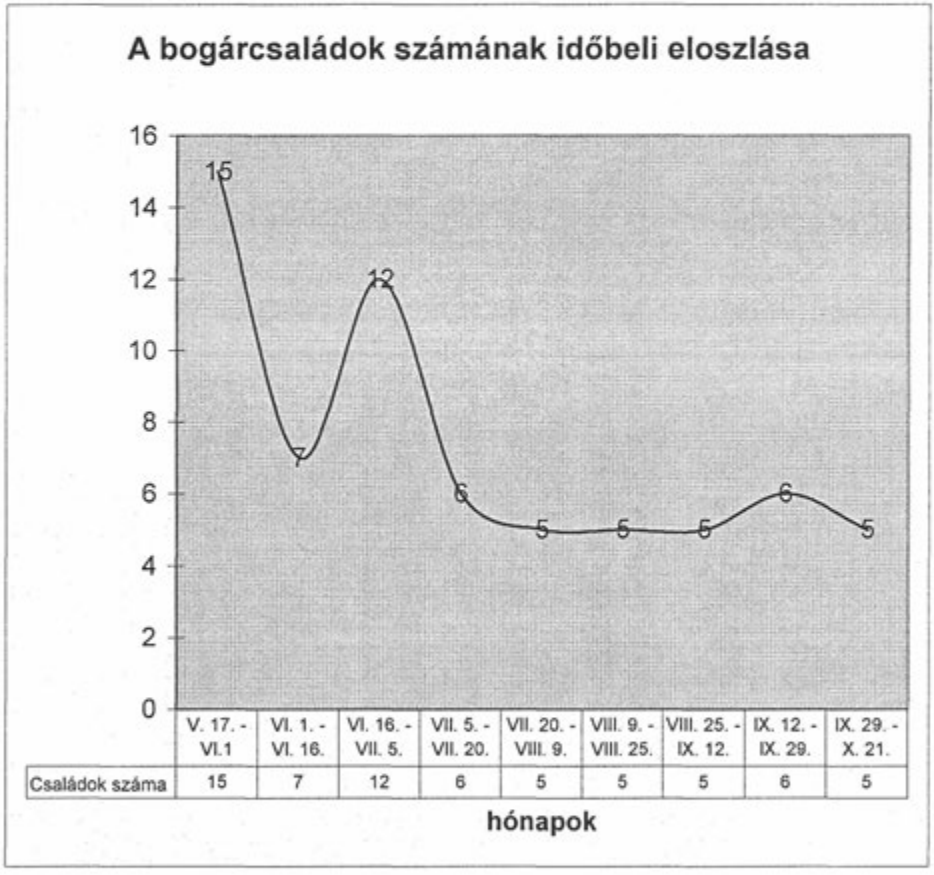

	V. 17. - VI.1	VI. 1. - VI. 16.	VI. 16. - VII. 5.	VII. 5. - VII. 20.	VII. 20. - VIII. 9.	VIII. 9. - VIII. 25.	VIII. 25. - IX. 12.	IX. 12. - IX. 29.	IX. 29. - X. 21.
Családok száma	15	7	12	6	5	5	5	6	5

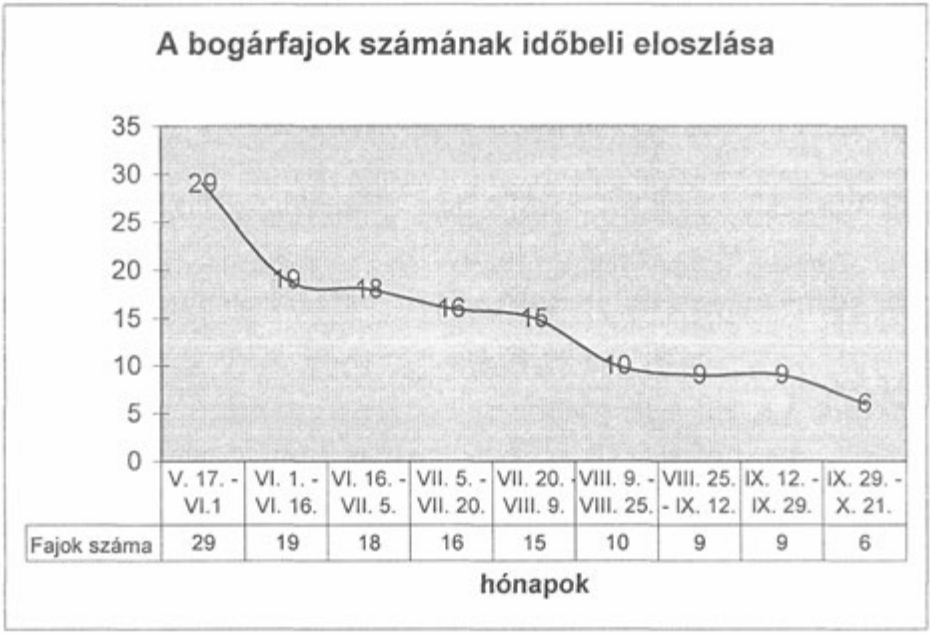
A bogárfajok számának időbeli eloszlása
35
30
25
20
15
10
5
0
29
19
18
16
15
10
9
9
6
V. 17. - VI.1
VI. 1. - VI. 16.
VI. 16. - VII. 5.
VII. 5. - VII. 20.
VII. 20. - VIII. 9.
VIII. 9. - VIII. 25.
VIII. 25. - IX. 12.
IX. 12. - IX. 29.
IX. 29. - X. 21.
Fajok száma
29
19
18
16
15
10
9
9
6
hónapok

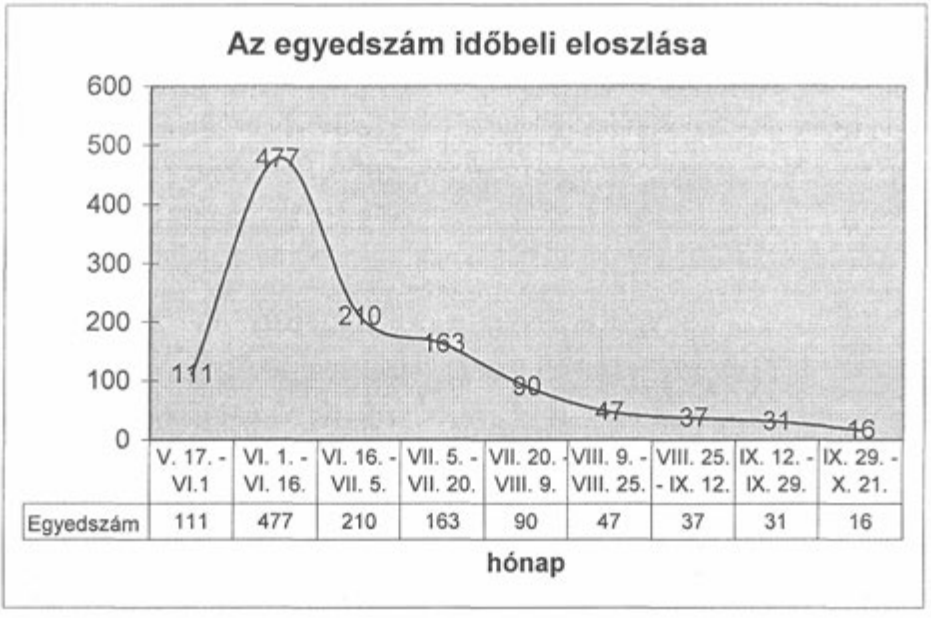
Az egyedszám időbeli eloszlása
600
500
400
300
200
100
0
111
477
210
163
90
47
37
31
16
V. 17. - VI.1
VI. 1. - VI. 16.
VI. 16. - VII. 5.
VII. 5. - VII. 20.
VII. 20. - VIII. 9.
VIII. 9. - VIII. 25.
VIII. 25. - IX. 12.
IX. 12. - IX. 29.
IX. 29. - X. 21.
Egyedszám
111
477
210
163
90
47
37
31
16
hónap

1., A feldolgozott bogárcsaládok mennyiségi és minőségi változása a következőknek tudhatók be:

- néhány bogárcsalád a területen is kimutatott fajai hosszú rajzási ideje,
- a jellegzetes erdei talajlakó bogárcsaládok jelenléte, pl.: *Staphylinidae, Carabidae,*
- az abiotikus környezeti tényezők változása (hőmérséklet, csapadék).

2., A fajdiverzitás esetében a gyakori terrikol bogárfajokat (pl.: *Abax*, *Pterostichus*, *Geotrupes*) szinte minden szűrésnél kimutattuk. A további változásokat a vegetációs idő előrehaladása illetve a száraz és csapadékos periódusok váltakozása okozta.

3., Az össz. egyedszám változását jelentősen befolyásolta a *cadaver coleoptera*-k (*Trox, Geotrupes, Shilpha, Onthophagus, Catops* stb.) jelentős száma, mit a csapdákba hullott egyéb állatok (*Mollusca, Vertebrata* stb.) tetemeinek bomlása okozott.

Mindhárom grafikon esetében jól megfigyelhető a vegetációs időszak (kisebb mértékben a rajzási idő behatároltsága) előrehaladása miatti csökkenő tendencia.

Faunisztika:

A területről előkerült bogárközösség igen jellemző a drávasíki gyertyánostölgyesekre, nagyon ritka fajt nem mutattunk ki. Az egyetlen cincérfaj (*Prionus coriarius*), ami a területről előkerült, mely az irodalmi adatok és korábbi gyűjtéseink szerint is meglehetősen ritka, rejtett életmódjának, éjszakai aktivitásának tudható be, hogy sehol nem gyűjtötték tömegesen. További kutatások során egyéb gyűjtőmódszerek alkalmazása mellett minden bizonnyal új és ritka fajok előkerülését várhatjuk.

Természetvédelem:

A következő védett fajok kerültek elő a területről:

Fajnév	Eszmei érték
Carabus coriaceus – Bőrfutrinka	2.000.- Ft
Carabus nemoralis – Ligeti futrinka	2.000.- Ft
Carabus convexus – Selymes futrinka	2.000.- Ft
Dorcus paralellepipedus – Kis szarvasbogár	2.000.- Ft
Lucanus cervus - Szarvasbogár	2.000.- Ft

IRODALOM

KASZAB ZOLTÁN: Cincérek-Cerambycidae Faun. Hung. IX (5) :1-283. Bp. 1971.

ÖTVÖS JÁNOS – LOVAS MÁRTON: Talaj-coleopterológiai vizsgálatok a Síkfőkút Projecten (111-142) 1976, Déri múzeum évkönyv 1977. Debrecen, 1976.

ÖTVÖS JÁNOS – LOVAS MÁRTON: Talaj-coleopterológiai vizsgálatok a Téglási Angolkertben 1969 (21-37), Déri múzeum évkönyv 1979. Debrecen

JÓZSEF SÁR – GYÖRGY DUDÁS

SOIL-COLEOPTEROLOGICAL EXAMINATIONS IN THE FOREST RESERVATION OF VAJSZLÓ

ABSTRACT

The soil-coleopterological examination in forest reservation in Vajszló (Drava area, Baranya county). The data show 66 species of 15 insect families, which appeared with the help of soil coleopterological collection in a 6 m x 10 m area. The authors show the material by diagrams from quantitative and species combination points of view mentioning fauna and nature protection as well.

RÓZSÁS MÁRTON

KISEBB ŐRHELYEK ÉS ERŐDÍTETT TEMPLOM BARCS KÖRNYÉKÉN[1]

Több évtizedes munka eredményeként 2005 októberében megjelent a Somogy megyében található várakat ismertető monográfia *Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig* címmel, melynek szerzői Nováki Gyula és Magyar Kálmán. Csak üdvözölni lehet ezt a nagy összefoglaló művet, amelyhez a munkát a szerzők – saját bevallásuk szerint is – inkább csak abbahagyták, mintsem befejezték.[2] Írásomban három olyan dél-somogyi kisebb objektumot szeretnék bemutatni (illetve felhívni rájuk a figyelmet), amelyek közül kettőnél a mesterséges átalakítás nem bizonyított, őrhelyként való interpretálásuk azonban helytállónak tűnik.

A Barcs-Drávaszentesen található kis domb az utóbbi időkig teljesen ismeretlen volt a kutatás számára, a Péterhidán emelkedő Góricdombra már többen felfigyeltek, de felmérése, részletesebb ismertetése és értékelése eddig még ennek sem történt meg. Ugyancsak nem találtuk nyomát az irodalomban annak az árokkal védett középkori templomnak sem, amelynek maradványai Csokonyavisonta határában porladoznak.

Drávaszentes-„Őrtorony"

A ma Barcshoz (Somogy m.) tartozó Drávaszentes[3] belterületétől ÉK-re, a Györgyös-patak árterében álló, bozóttal borított kis dombnak „hivatalos" földrajzi neve nincs.[4] *(1. ábra)* Flórián József egykori drávaszentesi tanító közlése szerint a dombot a helybéli öregek, a földterület egykori tulajdonosa után, *Skergula-domb* vagy *Őrtorony* néven emlegették – írásunkban ez utóbbi elnevezést alkalmaztuk.

A mintegy 30x20 m kiterjedésű és 4-5 m magas halmot a tőle ÉK-re húzódó, az említett patakra lefutó dombhajlat nyúlványaként a *Kenderföld*

[1] Jelen tanulmány a „Gondolják, látják az várnak nagy voltát..." – Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Bp. 2006. című kötetben megjelent írás másodközlése.
[2] *Magyar – Nováki* 2005. 6.
[3] 1193-ban a patakot *aqua Zuduryg* (MOL. DI 27), 1250-ben ugyanezt *aqua nomine Sudureg* (*Szentpéteri* 1923. 927.), 1231-ben a települést *predia Scederweg* (HO VIII. 27), 1398-ban *Zederegh* néven említik (*Mályusz* 1951, 5302)
[4] *Rózsás* 2002.a; *Papp – Végh* 1974. 806–807.

nevű szántó sarkán találhatjuk, melyet attól egykor feltehetően valamilyen módon elválaszthatták.[1] *(1. kép)*

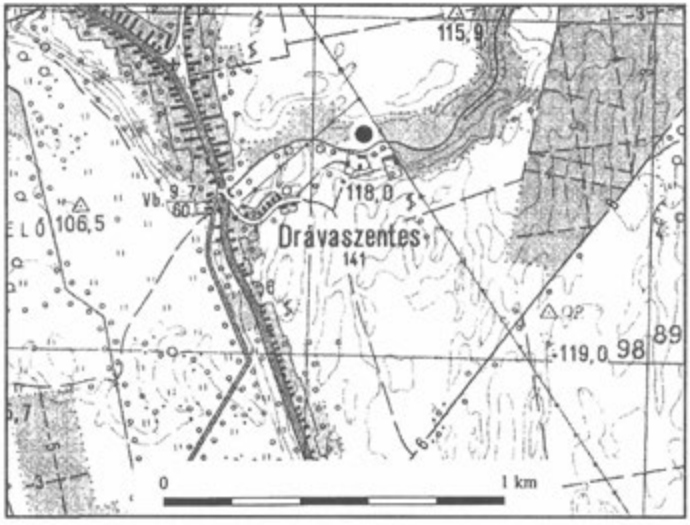

1. ábra. Barcs-Drávaszentes-„Őrtorony" és környéke

Árkolás nyoma sehol sem észlelhető, erre a dombocskát három oldalról körülvevő mocsár miatt nem volt lehetőség, de talán szükség sem lehetett rá. Az I. katonai felmérés térképlapján megközelítőleg ezen a helyen, de a patak másik oldalán egy malomépületet láthatunk.[2] A malmok, és a malomgátaknál létesített őrhelyek stratégiai jelentőségéről, egyes középkori váracskák kora újkori újrafelhasználásáról korábban már bővebben írtunk. Akkor, egy 1580-ban készült török kémtérkép elemzése nyomán azt a hipotézist állítottuk fel, hogy az azon látható nagyobb, névvel is jelölt várak között látható kisebb, névtelen körök az őrhelyeket jelölhetik. E feltételezést néhány korabeli dokumentum, térkép is alátámasztani látszik. Említett tanulmányunkban nem tértünk ki részletesen e kis objektumok lehetséges előéletére, keletkezési körülményeire.[3]

---

[1] *Terei György* régésszel 2000-ben végzett bejárásunk megállapításai a Dráva Múzeum adattárában. 1163–2000. Kb. tíz évvel ezelőtt a bozótost letisztították a dombocskáról, akkor jellege sokkal jobban látható volt. A keleti oldalon a terepszint mélyebben van, talán itt lehetett – azóta elszántott – árok.

[2] I. katonai felmérés. Coll. VII. Sect. 27. 1784. Hadtörténelmi Levéltár. – Ezen a helyen egészen az 1940-es évekig állt malom, nyílván többször át-és újjáépítve.

[3] *Rózsás* 2002.b. 137–142.

1. kép. Barcs-Drávaszentes-„Őrtorony" (2006)

Környékünket illetően e kis dombokon felszíni leleteket eddig nem találtunk, közvetlenül mellettük viszont mindig van régészeti lelőhely. A már említett Kenderföldön több korszak leletei bukkantak elő, melyeket az 1970-es évektől kezdve gyűjtöttem össze. Az őskori anyagot most mellőzve, a 9–10. századtól a 14–15. századig terjedő intervallum az, melynek leletanyaga több objektumhoz köthetően, számottevő mennyiségben és nagyobb területen van jelen. A terepbejárásokból származó információk alapján úgy tűnik, hogy a korai település a Kenderföldtől ÉK-re, az ún. *Pusztamalmi híd* közelében helyezkedhetett el,[4] és csak később, fokozatosan húzódott le a patak mentén 13–15. századi helyére, a Kenderföldre. A 16–17. században a falu eltávolodott a pataktól, és a régi helyétől északnyugatra eső mai helyére települt át, mivel ilyen korú leletek csak a belterületen kerültek elő.[5] Mindebből arra következtethetünk, hogy a kis domb talán a 13–15. századi településhez tartozó objektum lehetett.[6] Ha földvár, akkor a középkori, falusi és mezővárosi

[4] *Rózsás Márton* terepbejárása, a jelentés a Dráva Múzeum adattárában (995–93), a leletanyag a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében található.
[5] *Darvas Iván* drávaszentesi lakos bejelentése, 2005. A belterületen gyűjtött leletek a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében találhatóak.
[6] Hasonló típusúakat közöl Somogyból *Magyar – Nováki* 2005. 212, 213, 249, 258 stb.

településhez kapcsolható kisméretű földvárak közé tartozna, amelyek a 12–14. században terjedtek el Magyarországon. Ezek többségének funkciója az volt, hogy a birtokos (vagy képviselője) és családja, vagyontárgyai számára szükség esetén védelmül szolgáljon. A kevés, hasonló nagyságú és jellegű építmény kutatása és feltárása nyomán azt tapasztalták, hogy az árkon, a sáncon és a palánkon (ha voltak ilyenek) belül álló épület vagy épületek fából és szilárd anyagból (kő, tégla) egyaránt készülhettek.[7] Méreteiket az erődítési elemeken belül rendelkezésre álló terület határozta meg, a kis alapterületű váraknál a kutatók egy része toronyszerű elrendezésre gondol.[8]

Feltétlenül megemlítendő az a hipotézis, miszerint a halom a 16–17. század folyamán akár a Barcs–Babócsa közötti jelzőrendszer elemeként (góré) is szolgálhatott, annak alapját is alkothatta.[9] Mivel magán a dombon felszíni leleteket nem találtunk, így a kérdést csak ásatással lehetne tisztázni.[10]

Péterhida-Gorica / Góricdomb

A „beszélő" nevű domb a Komlósd–Péterhida közötti összekötő úttól 500 m-re D-re, a legelő szélén található *(2. ábra)*.[11] A hozzávetőlegesen 30x20 m kiterjedésű és 2-3 méter magas halom környezetéből már messziről kiemelkedik, a terepalakulatok alapján az is nyilvánvaló, hogy minden oldalról víz, illetve mocsár vehette körül. A dombra történő feljárás így csak az északi oldalról, egy keskeny földnyelven át volt lehetséges. A domb egy részét a homokbányászat már tönkretette, tetején magassági pont található. Jankovich-Bésán Dénes egyszerű homokdombként említi,[12] ami anyagára nézve igaz, egykori funkcióját viszont – neve, a száj-hagyomány és a mellette található egykori faluhely kapcsán – érdemes tovább vizsgálni. A domb elhelyezkedése ugyanis sajátságos, a *Péterhida-Várhely* néven ismert váracskával[13] csaknem átellenben, az egykori – a II. József kori katonai felmérés térképlapján még feltüntetett – mocsaras ártérrel övezett folyás másik oldalán találhatjuk. *(2. kép)*

---

[7] *Miklós* 1982. 73–75, *Feld* 1987.
[8] *Nováki – Sándorfi – Miklós* 1979. 92; *Feld* 2000.
[9] Egyes vélemények szerint akár határjelző halom is lehetett, bár annak nagynak tűnik.
[10] A korai várakat korszerűtlenné válásuk után felhagyták, a mellé települt falu viszont élt tovább. A dombot a kincskeresők már a 20. század elejétől folyamatosan bolygatták, így alakja jelentősen változhatott. (*Vándor* 1992.)
[11] *Papp – Végh* 1974. 798; *Jankovich-Bésán* 1974. 40, *Rózsás* 2002.b.
[12] *Jankovich-Bésán* 1974. 40.
[13] *Magyar* 1990, 52, 103. E kis vár közelében is több korszakot felölelő lelőhely (őskor, római kor, középkor) van.

2. ábra. Péterhida-Gorica és környéke

2. kép. Péterhida-Gorica (1990)

Ha őrhelyként interpretáljuk, úgy tűnik, hogy a helyet nem véletlenül választották ki, hisz a dombon felállított őrtoronyból (góréból) a környéket, a mocsáron átvezető utat szemmel lehetett tartani, sőt a közeli Babócsa várára is rálátás nyílhatott. (A helyi hagyomány szerint „az 1500-as években a törökök szálláshelye volt, egy török basa lakott itt",[14] ami persze megkérdőjelezhető, de utalhat esetleges török kori őrhely-funkciójára.) Feltétlenül megemlítendő – és ez nagyon hasonlít a Drávaszentes-Őrtoronynál tapasztaltakra –, hogy közvetlenül a domb mellett, attól É–ÉK-re ugyancsak ott egy késő középkori falu helye.[15] További kutatást igényel, hogy a természetes eredetű dombot átalakították-e, ha igen milyen mértékben; valóban használták-e védelmi célokra, és ha igen, mikor.

Csokonyavisonta-Pusztai rét / Nagypuszta

A Csokonyavisonta (Erdőcsokonya) DNy-i határában található templomromról alig találtam irodalmi adatokat.[16] Az 1332–37. évi pápai tizedjegyzékben említett, ide vonatkoztatható adat a segesdi főesperességhez tartozó *Tukana* vagy *Chuchana* falu plébánosát említi, ekkor már templomának állnia kellett.[17] Egy 1455-ből származó oklevél szerint Csokonya falunak *„vízzel védhető dombra"* téglából épült temploma volt.[18] *(3. ábra)*

A jelenlegi falutól DNy-ra, a *Nagypuszta* vagy *Pusztai rét* néven ismert határrészen, a Györgyös-patak nyugati partján, mai állapotában fákkal és bokrokkal benőtt kisebb dombhajlaton találhatjuk a téglatörmelékkel borított, hozzávetőlegesen 30x30 m kiterjedésű romterületet, melyet a „kincskeresők" gödrei szabdalnak.[19] A törmelék között ép téglák és mészben dús habarcsdarabok is vannak, itt-ott emberi csontok is előbukkantak. Ez utóbbi templom körüli temetőre utalhat. A templom környékén mintegy 1 km-es sugarú körben több, egymással össze nem függő régészeti lelőhely található, ezek anyaga a neolitikumtól a 16–17. századig történő megtelepedést igazol a környéken.

[14] *Papp – Végh* 1974. 798.
[15] *Rózsás Márton* terepbejárása, 1993. A jelentés a Dráva Múzeum adattárában (894–93), a leltározatlan leletanyag a régészeti gyűjteményben található.
[16] Sem *Pesty* 2001, sem *Papp – Végh* 1974. nem ismeri, múzeumi–műemléki nyilvántartásban sem szerepel. A mai falu két, egykor különálló település, Erdőcsokonya és Somogyvisonta összeolvadásából alakult ki.
[17] *Csánki* 1914. 416.
[18] *Pauler* 1899. 60.
[19] *Rózsás Márton* terepbejárása, 1988, 1990. A jelentések a DM adattárában (544–88, 667–90), a begyűjtött leltározatlan leletek a régészeti gyűjteményben találhatóak.

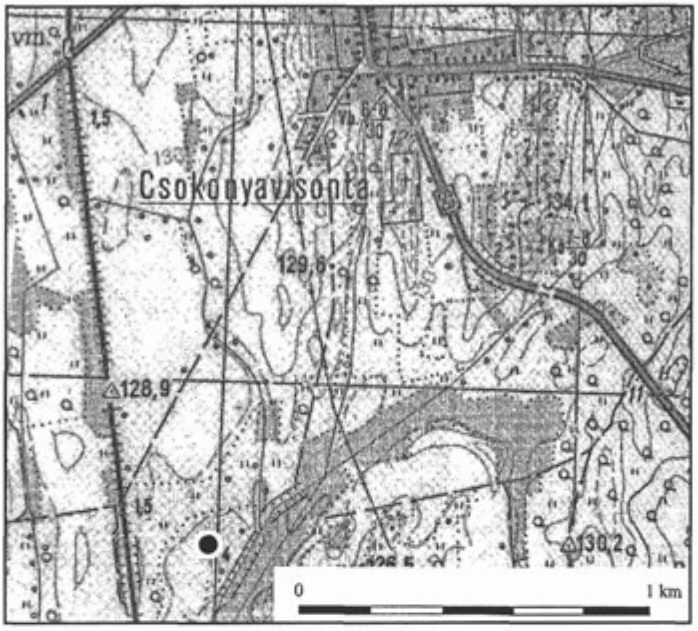

3. ábra. Csokonyavisonta-Nagypuszta és környéke

3. kép. Csokonyavisonta-Nagypuszta. A templom védőárka keletről. (2006)

Közvetlenül a templom mellett gyűjtött leletanyag alapján a templom kora (használata) a 14–15. századra tehető. Ez az a kor, amikor a kutatások alapján bizonyíthatóan megnő a megerősített templomok száma, melyek egyfajta mentsvárként is kezdenek funkcionálni. Az Árpád-ház kihalása utáni zavargások, hatalmi harcok és helyi hatalmaskodások közepette a falvak lakossága menedéket találhatott az egyszerűbb esetekben csak árokkal és sánccal, fejlettebb formájában palánkkal és tornyokkal is megerődített templomokban. A megerősítések 16. század folyamán egyes esetekben olyan mértéket öltöttek, hogy némely egyház szinte végvár szerepet is betölthetett.[20]

Számunkra jelen esetben a templommal összefüggő, egyszerűbb megerősítésre utaló nyomok érdekesek, melyek a fentebb említett, vízzel való védésre utalnak. A korabeli hidrológiai viszonyokat nem ismerjük, de a talajszerkezet tanúsága szerint a Györgyös-patak vízszintje egykor jóval magasabb lehetett, nem beszélve az élő vizet övező mocsaras öntésterületről.[21] A templom dombjának K-i részét a patak védhette, az alacsonyabban fekvő Ny-i részen is megfigyelhető egy egykori vízjárásos terület. A domborzati viszonyokat figyelembe véve, ez akár a patak egyik – azóta megszűnt – ága is lehetett valamikor. A magasabban fekvő É-i és ÉNy-i rész védelmére készülhetett az az árok *(3. kép)*, amely a pataktól kiindulva, attól Ny-i irányba távolodva egyre kisebb mélységben, DNy felé forduló enyhe ívben határolta a templomot. Mintegy 40-50 m hosszan követhető a „V" keresztmetszetű árok, melynek mélysége a jelenlegi terepszinthez mérten kb. 1,5-2 m, szélessége kb. 5 m.[22] Feltételezhető, hogy a patak magasabb vízállásakor, de talán állandó jelleggel ebben is lehetett víz. Kérdés, hogy a D–DNy-i oldalt mi védhette, mivel itt ároknak nem találjuk nyomát, és körítő falra utaló jelek sem mutatkoznak a felszínen. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy ennek esetleges nyomai a felszín alatt nem jelentkezhetnek, amennyiben a későbbiekben esetleg ilyen módon is megerősítették a templomot. Az is valószínűsíthető, hogy a templom a török hódoltság alatt pusztult el, és más középkori templomhoz hasonlóan maradványait a lakosság hordta el lakóházai felépítéséhez.[23]

[20] *Aradi* 2005. 11.

[21] A patak szabályozása során, a partoldal metszetében jól látható volt az egykori mocsárból lerakódott vastag üledékréteg.

[22] Az adatok becsültek, mivel a terület felmérése eddig még nem történt meg.

[23] A Csokonya a török kiűzése után mint a Széchenyiek birtokközpontja éledt újjá a 18. század elején.

IRODALOM

M. ARADI CSILLA: Erődített kolostorok, templomok kutatása és védelme. Kézirat. Előadás a Somogy középkori várai. c. kötet bemutatóján Segesden, 2005.okt. 4-én.

CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Bp. é. n. (1914)

FELD ISTVÁN: Megjegyzések az Árpád-kori ún. kisvárak kérdéséhez. Műemlékvédelem 31: 1, 1-8. 1987.

13. századi nemesi várak toronyépületei. Castrum Bene Hírlevél. Budapest. 2000.

JANKOVICH-BÉSÁN DÉNES: A Rinya-völgy régészeti lelőhelyei és középkori településtörténete. Egyetemi szakdolgozat, ELTE Budapest. Kézirat a DM adattárában (341-87). 1974.

MAGYAR KÁLMÁN (szerk.): Babócsa története. Babócsa, 1990.

MAGYAR KÁLMÁN – NOVÁKI GYULA: Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig. Kaposvár. 2005.

MÁLYUSZ ELEMÉR: Zsigmondkori oklevéltár I. 1387-1399. Bp. 1951.

MIKLÓS ZSUZSA: A gödöllői dombvidék várai. Aszód. (Múzeumi Füzetek 21.) 1982.

NOVÁKI GYULA – SÁNDORFI GYÖRGY – MIKLÓS ZSUZSA: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai (Vorgeschichtliche und mittelalterliche Burgen im Börzsöny-Gebirge). Budapest. (FontesArchHung) 1979.

PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF: Somogy megye földrajzi nevei. Bp. 1974.

PAULER GYULA: A magyar nemzet története. Bp. 1899.

PESTY FRIGYES: Somogy megye helynévtára. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár. 2001.

RÓZSÁS MÁRTON: Barcs és környéke régészeti lelőhelyei és leletei. Kézirat, DM. Adattára. 2002a.

Török kori őrhely Drávatamási határában. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Budapest, 137–142. (Opuscula Hungarica III.) 2002b.

SZENTPÉTERI IMRE:
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923.

VÁNDOR LÁSZLÓ: Zalai castellumok kutatásának eredményei (Die archäologische Untersuchung der castella im Komitat Zala). In: Várak a későközépkorban. Castrum Bene 2/1990. Szerk. Juan Cabello. Budapest 1992, 203–216. 1990.

Rövidítések jegyzéke:

DM	Dráva Múzeum, Barcs
HO	Hazai Okmánytár
MOL	Magyar Országos Levéltár

MÁRTON RÓZSÁS

SMALL POSTS AND FORTIFIED CHURCH AROUND BARCS

SUMMARY

The author shows three different smaller establishments in south Somogy in this article. Two of those are natural hills which were probably converted into defending purposes. The supposition seems to be underlined their similar position and the nearby medieval – late-medieval sites and the still living oral traditions which refer to their earlier functions. The third object – which has never been published – is a medieval church ruin, it is worth mentioning that a data of a 15th century document can be proved on a basis of geological formations of a defending system around the church.

BANICZ LÁSZLÓ

ADATOK A BARCSI PÉNZÜGYŐRSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

A pénzügyőrség a pénzügyigazgatás és ellenőrzés egyik legfontosabb, országos hatáskörrel rendelkező szerve. Ennek ellenére meglepően keveset tudunk történetéről. A modern pénzügyőrség kialakulása egy hosszú, több évezredes folyamat volt. A vám- és adószedés ugyanis szinte egyidős az emberi civilizációval. Az adókról és vámokról rendelkező előírások és törvények minden jelentősebb ókori forrásban felbukkannak. Egy több mint négyezer éves sumer agyagtábla intelmei szerint „Hódolj az istennek, tiszteld a királyt, de félned csak az adószedőtől kell". A vám- és adószedők közül kétségtelenül a Kafarnaumban élő Lévi ben Alfaiosz vált a legismertebbé. Lévit, Máté – arám nyelven „Jahve ajándéka" – apostolt és evangélistát már az őskereszténység idején szentként tisztelték. A 11. század környéke óta pedig a pénzügyekkel foglalkozók védőszentje.

Máté elhívása

A vámszedők társadalmi megítélése ennek ellenére rendkívül negatív volt. Tisztátalanok voltak, és nem csak a farizeusok szemében. Ennek oka, hogy míg az úgynevezett egyenes adókat általában az állami adószedők hajtották be, addig az út-, hídvám és helypénz többnyire a vám- és adóbérlők kezében volt. A haszonbérletet nyert vállalkozók egyösszegben előre kifizették az uralkodónak a kiszabott adót, majd ennek többszörösét szedték be. A középkorban az évszázados gyakorlat tovább folytatódott, tulajdonképpen a nagy francia forradalom koráig általános volt Európában.

A magyar pénzügyőrség gyökerei

Az adó- és vámbevételek – mint mindenhol – Magyarországon is az uralkodói felségjogok közé tartoztak, éppúgy mint a sómonopólium, a pénzverési, bányászati, vagy vásártartási és árumegállítási jogok. Ezek egy részét idővel egyházi és világi birtokosoknak adományozta az uralkodó. A vásárvámokat például a káptalanok szerezték meg a 12-13. században. Az út-, rév- és hídvámok esetében, az adott terület ura kapott jogot a vám beszedésére. A kincstár ellenőrzése alá tartozó belső vámokból származó bevételek harmadát az ispán, tizedét pedig az egyház kapta. A határvám, mint külkereskedelmi vám első

hiteles említése 1215-ből származik.[1] Az áru értékének nyolcvanad részét kellett leróni a határon. A nyolcvanadvámmal csaknem egyidős a harmincadvám, melyet először az ország belsejének legforgalmasabb piacain vezettek be. Ez is értékvám volt, bár nevével ellentétben csak az áru értékének 5%-át kellett kifizetni. A harmincad Károly Róbert uralkodása alatt átvette a nyolcvanad szerepét. A harmincadállomások helyszíne gyakran változott, és a 16. századik nehéz megállapítani, hogy mely településeken működtek. Annyi biztos, hogy Barcs nem volt harmincadhely. A települést ugyanis – bár a drávai átkelőt már a középkorban is használták, és stratégiai jelentőssége a hódoltság idején is nagy volt – a fontosabb szárazföldi kereskedelmi útvonalak nem érintették.

A vámok és adók minden állami kincstárnak fontos bevételi forrást jelentettek. Gazdaságpolitikai szerepüket azonban csak a 18. században ismerték fel. A modern vámrendszereket, így a bécsi udvar vámpolitikáját is a merkantilizmus jellemezte. Az 1754. február 16-án bevezetett vámszabályzat célja, egy egységes birodalmi nemzetgazdaság kialakítása volt. A harmincad értékvám jellegének megszüntetése, a vámkedvezmény és büntetővám-rendszer bevezetése azt jelentette, hogy a birodalom más tartományaiból és a birodalmon kívüli területekről importált, illetve az oda exportált árukra alkalmazott vámtételek különbözőek voltak. 1775-ben eltörölték a cseh és osztrák tartományok közötti belső vámhatárokat, de a magyar királyság továbbra is a vámunión kívül maradt. Ezt a kettős vámrendszert az 1850. október 1-jén kihirdetett vámunió szüntette meg. A modern pénzügyőrség a neoabszolutizmus időszakában jelent meg Magyarországon, ekkor még az osztrák birodalmi szervezet hivatalnokainak személyében.

Az osztrák-magyar kiegyezési törvények közül az egyik legfontosabb „a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekü viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról" szóló 1867. évi XII. törvénycikk volt. Gr. Andrássy Gyula kormányának pénzügyminisztere, Lónyay Menyhért ennek alapján adta ki az 1/1867. PM. számú körrendeletet. Ezzel egyrészt létrehozták az önálló magyar pénzügyminisztériumot, másrészt megalakult az önálló magyar pénzügyőrség. (Lónyayt állami szolgálatainak elismeréseként 1871. augusztus 3-án grófi rangra emelte Ferenc József uralkodó.) Az 1867. évi XVI. tc. értelmében tízévenként újratárgyalták a vámkérdést. 1871-ben az adó és a vámhivatalokat szétválasztották, így tulajdonképpen 1872. január 1-jétől számítható a független magyar vámhivatali rendszer kialakítása. Az osztrák-magyar vámunió egészen az I. világháború végéig fennállt.

[1] *Pach* 1999.

A barcsi pénzügyőri szakasz a 19-20. század fordulóján

Az 1867-es pénzügyőri szervezet felépítése gyakorlatilag az osztrák modellt követte. Legfelsőbb hatósága a pénzügyminiszter, illetve helyetteskénti egy államtitkár volt. A testület ügyeit az államtitkárnak alárendelt főosztály intézte. Az ország területét pénzügyigazgatósági, ezen belül biztosi kerületekre, illetve szakaszokra osztották. Az egyes biztosságok kialakításának folyamatát – források hiányában – egyelőre nehezen tudjuk nyomon követni. A barcsi szakasz alakításának pontos dátumát sem ismerjük. Közvetett források alapján azonban szinte biztosnak látszik, hogy már az első évektől szolgáltak pénzügyőrök a településen. Ezt támasztja alá, hogy az 1780 körül épített sóraktárakat dohánybeváltóvá alakították át.[2] A dohány pedig Ferenc József 1850. november 29-én kibocsátott pátense értelmében jövedéki termék volt. Barcs kereskedelmi szerepét emelte, hogy Eszék mellett csak itt volt a Dráva mentén kereskedelmi kikötő. A kikötő bonyolította le a Drávai forgalom 60-70%-át. Az Ausztriába

Adóbejelentési ív a Dráva Múzeum gyűjteményéből[3]

[2] A sóház, illetve raktárak építésének pontos dátumát nem ismerjük. Egy 1799-es térképen már szerepel a tervezett sóház helye. A sószállítás 1845 körül megszűnt, az épületeket a dohánybeváltó vette át.

[3] Dráva Múzeum tört. dok. 87.952.1.1.

és az Adriára tartó árukat Barcson osztották szét, illetve rakták vasútra.[4] Ezt a jelentős kereskedelmi forgalmat természetesen ellenőrizni, felügyelni kellett. A barcsi, pontosabban a barcs-telepi szakasz első éveiről nagyon nehezen tudunk pontos képet alkotni. Egy, a Dráva Múzeum gyűjteményében őrzött adóbejelentési íven érdekes adatok olvashatók. Egyrészt az első bejegyzés 1880-ból, az utolsó pedig 1940-ből származik, másrészt a dohánycsempészek elfogásáról szóló jelentést 1880-ban a Szigetvári Pénzügyőri Biztosság részére címezte a nagyatádi szakasz szemlésze. Ez azt jelenti, hogy Barcs az első években nem volt biztosi kerület székhelye. A barcsi pénzügyőri szakaszra, illetve biztosi kerületre vonatkozó első – legalábbis az eddigi kutatási eredmények alapján – tényként elfogadható adatokat a kataszteri térképek és vázlatok jelentik.

Egy 1866-ban felvett kataszteri térkép a későbbi pénzügyőr laktanya, illetve hivatal telekrészét és épületeit mutatja. Ugyanakkor az is jól látható, hogy a jobboldali telekrész még különálló volt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem használhatta a pénzügyőrség, hiszen bérelhette is a területet.

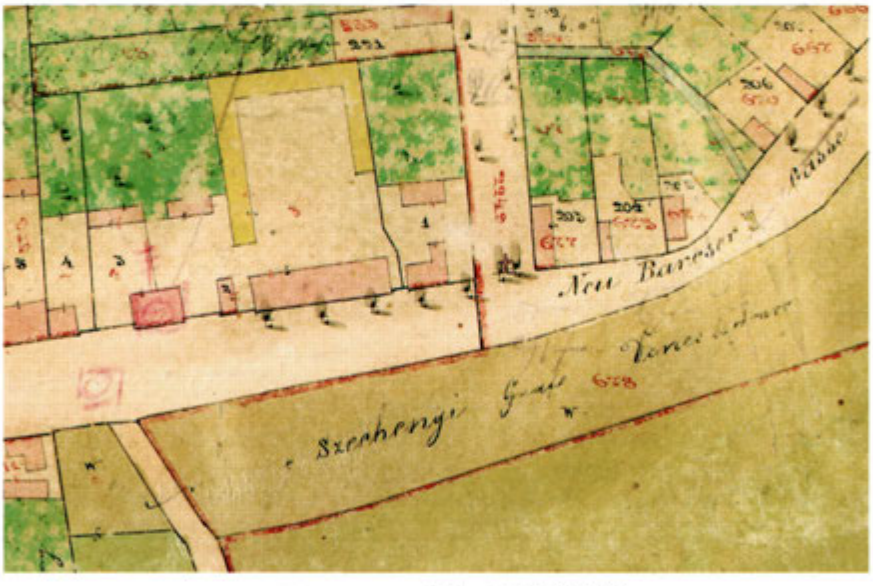

Kataszteri térkép 1866-ból[5]

[4] 1868-ban átadták a Pécs-Barcs, illetve a Barcs-Murakeresztúr vasútvonalat. Bővebben: Tomori László: Adatok a Pécs-barcsi vasút történetéhez. Dráva Múzeum adattára 947-94. – Rózsás Márton: 125 éves a Pécs-barcsi vasút. In. Dráva völgye 1993. november 18. 14-15.

[5] Dráva Múzeum tört.dok. 90.192.1.

Az épületeket több alkalommal átépítették, a sárgával jelzett, valószínűleg raktárakként szolgáló szárnyat lebontották. Balról az első épület, a volt Sóház a pénzügyőrök laktanyájaként szolgált, a középső nagy alapterületű raktár volt a dohánybeváltó. A jobboldalt látható ház eredetileg egy földműves lakása lehetett, csak később, a századforduló környékén alakították át irodává. Stílusából ítélve az is elképzelhető, hogy egy teljesen új házat építettek az eredeti helyett. A dohánybeváltó egyszintes, részben fából készült épületét 1905-ben építették át. [6] Ezek a fejlesztések szorosan kapcsolódtak az 1896-ban járási székhellyé emelt Barcs gazdasági fejlődéséhez.

A régi barcsi dohánybeváltó épülete

Az új dohánybeváltó hivatal Barcson

[6] A barcsi dohánybeváltó a budapesti felügyelőség alá tartozott. Beváltási területe Somogy, Baranya, Pozsega és Veröce vármegyékre terjedt ki. – *Barcs és Vidéke* 1905. április 30.

Az átépítés idején az épületek és a telek már biztosan a kincstár kezelésében volt. Ezt támasztja alá a Barcsi Földhivatal 1651. számú telekkönyvi betét B) jelű tulajdoni lapja, melyen a következők szerepelnek.

„1. Érk: 1971. július 20-án .... 1134. sz. a. A Barcs Nagyközség Közös Tanács VB. Szakigazgatási Szerv 449-4/1971. számú megkeresése és az ehhez csatolt vázrajz alapján a 71. számú telekjegyzőkönyvből az A.1. sorsz. alá átjegyzett ingatlanra a tulajdonjog az 1894/1881. tksz. végzés rangsorában: a Magyar Államot illeti meg, azzal, hogy az ingatlan a

„2. Vám és- Pénzügyőrség Somogy Megyei Parancsnoksága (Kaposvár Dózsa u. 9.) kezelésében áll."[7]

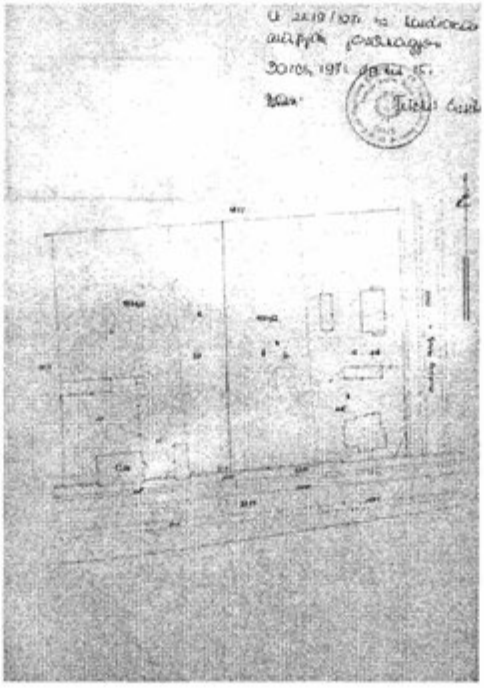

Az 1971-es telekmegosztás során felvett telekvázlat

Bár a források barcs-telepi biztosi kerületként, illetve szakaszként említik a barcsi pénzügyőrséget, ez egy kicsit megtévesztő. A fent bemutatott épületek ugyanis az egykori Újbarcs utca – a későbbi Horthy Miklós – a mai Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Munkácsy Mihály utca találkozásánál álltak, illetve állnak.

[7] Barcsi Földhivatal irattára: 1651. sz. Telekkönyvi betét

1887-ben már Barcs a biztosi kerület központja és a Pécsi Pénzügyigazgatás alá tartozik a tolnai, simontornyai és a kaposvári kerületekkel együtt.[8] Három esztendővel később létrehozzák a Kaposvári Pénzügyigazgatóságot, és a barcsi pénzügyőrök ennek alárendeltségében dolgoznak tovább. A barcsi biztosi kerülethez az új struktúrában 129 település tartozott, ami kicsivel magasabb, mint az átlag.[9] Ez annak volt köszönhető, hogy a vármegye barcsi és kaposvári biztosságra volt felosztva.[10] A századforduló gazdasági változásai 1902-ben szükségessé tették a nagyatádi kerület létrehozását is.

1. A barcsi biztossághoz 75 község tartozik, melyek felügyelete Schmidt Adolf biztosra volt ruházva. A barcsi szakaszt Schatten Károly szemlész vezette, fővigyázó Pápay Béla, Orács István, vigyázó Tamás Ferenc, Borka Mihály. A biztosi területhez tartozott a szigetvári és a szuloki szakasz.
2. Kaposvári biztosság területéhez 129 község tartozott a kaposvári, illetve kaposvári cukorgyári, a tabi és az igali szakasz.
3. Nagyatádi biztosság 104 községet ellenőrzött, nagyatádi, marcali és csurgói szakaszra osztva.[11]

Ez a szervezeti beosztás a következő esztendőkben több alkalommal változott. Egyrészt a Kaposvári Pénzügyigazgatóság 1914-ig a Fiumei Felügyelőséghez tartozott (Pénzügyőri felügyelők saját kerületük mellett idegen pénzügyigazgatási kerületek ellenőrzését, felülvizsgálatát is ellátták. Ezeket a kerületeket a pénzügyminiszter jelölte ki minden év szeptember 1-jéig. 1914-ben a következő helyeken működött felügyelet: Arad, Balassagyarmat, Besztercebánya, Brassó, Budapest székesfőváros II., Budapest-vidék, Debrecen, Eperjes, Fiume, Győr, Kassa, Lőcse, Lugos, Máramarossziget, Marosvásárhely, Miskolc, Nagybecskerek, Nagyszeben, Nyíregyháza, Nyitra, Pécs, Segesvár, Székelyudvarhely, Temesvár, Trencsén), ekkor utalták a pécsi felügyelet működési körébe. Másrészt 1908-ban a nagyatádi biztosság szerepét Csurgó veszi át.

1. Barcs biztosság Szántó Mihály irányítása alatt 75 községet ellenőrzött. A Barcsi szakasznál Vihar Imre szemlész, Kiss György, Horváth György, Nagy János fővigyázók és Kiss Kálmán, Lucza István vigyázók szolgáltak. A biztossághoz tartozott a szigetvári és a szuloki szakasz.

[8] Magyarország tiszti név- és címtára. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: MTNC) 1887.
[9] *Ardai* 1900. 269.
[10] MTNC 1890-1891.
[11] *Ardai* 1902. 276, 312.

2. Csurgó kerülete, Csurgóval együtt három szakaszra volt osztva Marcali és Nagyatád központtal. Összesen 106 település tartozott hozzá.
3. Kaposvár továbbra is 129 községet felügyelt. A városi szakasz mellett működött a Cukorgyári és a Tabi szakasz.[12]

1911-ben Marcali külön biztosi kerületet alkotott, hatáskörében működött a tabi és lengyeltóti szakasz, míg Igal 1909 óta ismét Kaposvárhoz tartozott.[13] Barcs esetében jelentősebb szervezeti változás nem történt. A biztosság vezetője a háború utolsó évében Kisgeszéni Szabó Géza volt, a szakasz vezetője Szőke János szemlész, beosztott szemlész Kiss György, fővigyázó Borka Mihály, Kiss Péter, Tóth Tivadar, Varga György, vigyázó Kutor János és Schlesinger Oszkár. A biztosi kerülethez továbbra is a szigetvári és szuloki szakasz tartozott.[14]

Az I. világháború utáni évek

Barcs társadalmi, gazdasági fénykora a 19-20. század fordulója volt. Az 1906-ban kezdődő, a világháborút megelőző utolsó jelentősebb gazdasági prosperitás az 1910-es években lelassult, majd hamarosan kitört az a háború mely teljesen átformálta Európa gazdasági és politikai térképét. A katonai összeomlást követően, 1918. november 13-án aláírt ún. belgrádi konvenció Beszterce –Gyulafehérvár – Déva felett, továbbá Arad – Makó – Szeged alatt, végül Baja –Pécs – Barcs felett húzta meg a demarkációs vonalat, mely azután a Drávát követte az országhatárig. A szerződés értelmében a demarkációs vonaltól délre és keletre eső területeket ki kellett üríteni, ami egyet jelentett Barcs szerb megszállásával. A községbe 1918. november 16-án még csupán néhány szerb katona vonult be, de hamarosan újabbak követték őket. Átvették a közigazgatás irányítását, lefoglalták az üzemeket, és a község annektálására törekedtek. A demarkációs vonalat csak a megfelelő engedély birtokában lehetett átlépni.

A szerb megszállók végül 1921. augusztus 21-én vonultak ki Barcsról.[15] A község élete csak lassan normalizálódott. A drávai hajózás szünetelt, a hidak le voltak zárva és a dohánybeváltó is bezárta kapuit. A dohánybeváltó bezárásának több oka volt. Egyrészt épületei a megszállást követően teljesen használhatat-

[12] *Ardai* 1908. 230, 284.
[13] *Ardai* 1909. 296, 340-341, illetve 1911. 311, 355-356.
[14] *Ardai* 1918. 316.
[15] A belgrádi konvenció értelmében a szerb megszállás csak a békeszerződés aláírásáig tartott, ezt követően ki kellett volna vonni a megszálló erőket.

Carinarnica u Barcu.
Prolaznica.

Strasser Károly drávaszentesi lakos határátlépési engedélye Senteš (Drávaszentes) és Čokonja (Csokonya) között, 1921. [16]

lanná váltak mivel a szerbek istállónak használták őket. Másrészt a „békeszerződés" értelmében Pozsega és Verőce megyék a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek.[17] Az egykor virágzó község elvesztette gazdasági vonzáskörzetének felét, a gazdasági élet szinte teljesen összeomlott. Ennek ellenére Barcs a jelek szerint megőrizte a térségben betöltött gazdasági szerepét. A statisztikai adatok szerint a nagy gazdasági világválság előtt a foglalkoztatottak 51%-a az iparban és a szolgáltató szektorban dolgozott.[18] Ez kétségtelenül kiemelkedő volt a maga korában.

[16] Dráva Múzeum tört. dok. 2002. 71.1.
[17] A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1929-ben vette csak fel a „Jugoszlávia" nevet.
[18] *Bihari* 1970. 70.

A trianoni diktátum nem „csupán" az ország gazdasági és politika struktúráját, de társadalmi felépítését és Európában betöltött katonai, stratégiai szerepét is gyökeresen megváltoztatta. A szerződés V. része pontosan meghatározta a magyar fegyveres erők létszámát és felszereltségének mértékét is. Az V. rész II. fejezetének 107. cikke értelmében.

„A csendőrök, pénzügyőrök, erdőőrök, községi és városi rendőrök vagy egyéb hasonló közegek száma nem haladhatja meg azoknak számát, akik 1913-ban hasonló szolgálatot teljesítettek és akik most Magyarországnak a jelen Szerződésben megállapított határain belül szolgálnak. Mindazonáltal a Szövetséges és Társult Főhatalmak felemelhetik ezt a számot abban az esetben, ha azt a 137. Cikkben említett Ellenőrző Bizottság helyszíni szemle alapján elégtelennek ítélné.Ezeknek a közegeknek számát a jövőben csak az őket alkalmazó községek vagy városok népességének szaporodása arányában szabad emelni. Ezeket az alkalmazottakat és közegeket, valamint a vasúti személyzetet, bármilyen katonai gyakorlaton való részvétel céljából összevonni nem szabad." [19]

A magyar politikai és katonai vezetés az ún. rejtett szervek képzésével próbálta megerősíteni az ország védelmét. Egy ilyen szerv volt a vámőrség és részben a pénzügyőrség is. A vámőrség felállításáról a Minisztertanács 1920. január 4-i ülésén döntöttek.[20] A magyar királyi vámőrség és a magyar királyi pénzügyőrség létszámának, kiegészítési módjainak és felfegyverzésének megállapításáról szóló 1922. évi VIII. törvénycikket pedig szó szerint idézem:

„1. § A m. kir. vámőrség egyenruha és fegyver viselésére jogosított tagjainak száma 4500 főben, a m. kir. pénzügyőrség egyenruha és fegyver viselésére jogosított tagjainak száma pedig 3000 főben állapíttatik meg.

A vámőrség 4500 főnyi létszámában legfeljebb 400 egyenruhát és fegyvert viselő tisztviselő, a pénzügyőrség 3000 főnyi létszámában pedig legfeljebb 200 egyenruhát és fegyvert viselő tisztviselő lehet.

2. § A m. kir. vámőrség és a m. kir. pénzügyőrség személyzetének kiegészítése kizárólag önkéntes jelentkezés alapján történik.

3. § Úgy a m. kir. vámőri, mint a m. kir. pénzügyőri tisztviselők szolgálati kötelezettsége legalább 20 évre terjed. Ebbe az időtartamba a vámőrségnél, illetve a pénzügyőrségnél, valamint a katonaságnál eltöltött szolgálati évek beszámíthatók.

Az altiszti és legénységi állományhoz tartozó egyének szolgálati kötelezettsége 6 évre terjed, melybe a katonaságnál eltöltött szolgálati időből legfeljebb 3 év számítható be.

Ha valaki a vámőri vagy pénzügyőri altiszti állományból tisztviselővé neveztetik ki, az ily módon kinevezett egyén szolgálati kötelezettségének időtartama 20 évnél szintén nem lehet rövidebb és még az esetben is, ha altiszti minőségben 10 évnél hosszabb időt töltött el, tisztviselői minőségben még további 10 esztendőt köteles szolgálni.

[19] Forrás: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis
[20] *Joó* 2003. 6.

Azok, akik köteles szolgálati éveik eltelte után tovább kívánnak szolgálni, szolgálatukat - legalább egy-egy évre terjedő kötelezettséggel - folytathatják.
4. § Azon vámőri és pénzügyőri tisztviselők, illetve az altiszti vagy legénységi állományhoz tartozó azon vámőrök és pénzügyőrök, akik ezen alakulatok valamelyikéből szolgálati kötelezettségük letelte előtt bocsáttatnak el, új kinevezés, illetve felvétel útján az 1. §-ban megállapított létszámnak évenkint csakis 1/20 (egyhuszad) része erejéig pótolhatók.
Az elbocsátás azokra vonatkozólag, akik fegyelmi úton bocsáttattak el, vagy pedig akár önhibájukból, akár önhibájukon kívüli okokból a vámőri vagy pénzügyőri szolgálatra teljesen alkalmatlanokká váltak, végleges. Az elbocsátottak a vámőrségnél, illetve pénzügyőrségnél újabb szolgálatra többé nem alkalmazhatók.
A jelen törvény életbeléptét követő első 3 éven át a vámőrségnek az 1. §-ban meghatározott 4500 főnyi létszámában átmenetileg 600 egyenruhát és fegyvert viselő tisztviselő lehet, az évi fogyaték pótlása azonban ezen 3 éven belül is csak az 1. §-ban megállapított tisztviselői létszámra nézve foglalhat helyet.
5. § Lőfegyverül minden vámőr a határszolgálatban puskát vagy karabélyt, a belső szolgálatban pedig rövid pisztolyt vagy revolvert viselhet.
A vámőrség fegyverzeti összfelszerelése 900 rövid pisztolyban, vagy revolverben (tartalékolás kizárásával) és 3767 puskában állapíttatik meg, mely utóbbiban 7%-os tartalékolás is bele van számítva. A pénzügyőrök csak rövid pisztollyal vagy revolverrel fegyverezhetők el; fegyverzetük összállománya 2250 darabnál több nem lehet.
Hadifegyver jellegével nem bíró pisztollyal vagy revolverrel úgy a vámőrség, mint a pénzügyőrség egész személyzete felszerelhető.
6. § Az évi fogyaték pótlására a jelen törvény 4. §-ában megállapított korlátozás mellőzhető az e törvény életbeléptét követő első évben, mikor is a bármely okból elbocsátott és az illető keretekbe helyettük kinevezhető, illetve felvehető egyének az 1. §-ban megállapított létszámnak 1/10-ét (egytizedét) tehetik ki; továbbá az e törvény életbeléptét követő első 3 év alatt abban az esetben is, ha a rendkívüli fogyaték abból áll elő, hogy az ujonnan alkalmazottak közül azért kell többeket elbocsátani, mert az elméleti vagy a gyakorlati követelményeknek nem felelnek meg.
7. § A vámőrségnél az orvosok, továbbá a számviteli, élelmezési és anyagkezelő, valamint a szolgaszemélyzet nem számít bele az 1. §-ban megállapított 4500 főnyi létszámba. Ezek nem viselhetnek sem egyenruhát, sem fegyvert.
8. § A vámőrségnél jelenleg sorozás alapján szolgáló egyének ennél a testületnél a pénzügyminiszter által a belügyi és honvédelmi miniszterekkel egyetértően külön rendelettel megállapítandó időpontig visszatarthatók. Ezen az időponton túl egyetlen sorozás alapján szolgáló egyén sem lehet a vámőrség létszámában, ha csak nem vállal a 2. § értelmében önkéntes szolgálati kötelezettséget.
9. § Úgy a m. kir. vámőrség, mint a m. kir. pénzügyőrség minden tekintetben és kizárólag a m. kir. pénzügyminiszternek van alárendelve.
10. § Ez a törvény kihirdetése napján lép életbe s azt a magyar kir. pénzügyminiszter hajtja végre." [21]

[21] Forrás: CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis

Az ország területét a honvédség vegyesdandár-beosztásához hasonlóan hét vámőrkerületre osztották: Budapest, Debrecen, Győr, Kaposvár, Miskolc, Szeged és Szombathely székhellyel. A kerületek szakaszparancsnokságokra, azok pedig vámőrsökre tagolódtak. Az 52 szakaszparancsnokság alá egyenként 3-6 határszéli vámörs, határátlépőnél utasellenőrző vámörs tartozott. A 4. vámőrkerület – Kaposvár – alárendeltségében a gyékényesi, a babócsai, a barcsi, a sellyei, a siklósi, a magyarbólyi és a mohácsi szakasz működött. Barcshoz tartozott a péterhidai, a barcsi, a drávaszentesi és a Kraucerea-pusztai vámőrs.[22]

A pénzügyőrség és a vámőrség, egy különös, és közel sem tökéletes szimbiózisban működött. Az ellentétek a két testület jellegéből eredtek. A vámőrség kifejezetten katonai szervezet volt, és az ország határainak védelme érdekében hozták létre. A trianoni „béke"-szerződés katonai előírásait ellenőrző bizottság tagjai elől ezt az alapvető és elsődleges feladatot el kellett rejteni.[23] Ennek egyik módja az volt, hogy – hasonlóan a többi ilyen jellegű szervezethez – egy polgári tárca irányítása alá helyezték. Ez ebben az estben a Pénzügyminisztérium XIX. osztályát jelentette. A pénzügyigazgatás irányítói attól tartottak, hogy a határjövedék ellenőrzése ennek ellenére kikerül a kezükből. A katonapolitikai és financiális érdekek között feszülő ellentétet úgy próbálták feloldani, hogy a vámörsökhöz pénzügyőr altiszteket rendeltek ki. Az 1924. évi 444/PM számú rendelet értelmében a vámőrség elsődleges feladata a határőrizet, a gazdasági csak másodrendű.[24] A vámjogról szóló 1924. évi XIX. törvénycikk hatályba lépését (1926) követően egy pénzügyminiszteri rendelet értelmében a vámhivatali segédszolgálat mind a belterületen, mind a határőrkerületekben és a határokon a pénzügyőrök feladata. A vámjövedékekkel kapcsolatos eljárások szintén visszakerültek a pénzügyőrség szolgálati körébe. Az első önálló magyar vámtörvény 1951. október 1-ig volt hatályban.

1925-ben a barcsi pénzügyőri kerület ellenőrzése alá 71 község – barcsi, szuloki és szigetvári szakaszokra osztva – és 52 kilométer hosszúságú országhatár tartozott. A kerület vezetője Baralyi Finta István, a barcsi szakasz parancsnoka Albert Mózes szemlész, beosztott szemlész Szerecz Vendel és Vereb Nándor. Fővigyázók Bakos Lajos, Ember Géza, Kolsovszky János, Kun József, Nagy Imre, Nagy Jenő, Paulin József. Vigyázók Angyal János, Becsei Ferenc valamint Benkő Barna.[25]

---

[22] *Ardai* 1925. 70-71.

[23] A Katonai Ellenőrző Bizottság valójában képtelen volt feladatának teljesítésére, bár ismerték a rejtett katonai alakulatokat. Hazánk a gazdasági krízis miatt még az engedélyezett 35000 fős hadsereg fegyverben tartását sem tudta biztosítani.

[24] *Joó* 2003. 9.

[25] *Ardai* 1925. 249, 280.

A legénység tagjairól, nevükön kívül sajnos nagyon keveset tudunk. Becsei Ferenc esetében, a megőrzött dokumentumoknak köszönhetően valamivel több információval rendelkezünk. A pénzügyőrséghez küldött felvételi kérelméhez csatolt szülői beleegyezés némileg meglepő. Ugyanis a testületbe történő felvétel egyik kritériuma a 20-ik életév betöltése volt.

Szülői beleegyezés

Melynesint alulírott szülők részéről kijelentetik, hogy Becsei Ferenc nevű 17. évét töltő kiskorú fiunk ki a m. k. pénzügyőrség testületébe belépni szándékozik, ezt beleegyezésünket adjuk, s ellene kifogásunk nincsen.

Barcs 1923. évi február hó 7. én

Becsei János
nyug. pűvri szemlész

Becsei Jánosné
mint szülők

Becsei Ferenc szüleinek beleegyező nyilatkozata [26]

Az 1907. január 1-jén született Becsei Ferenc – szülő beleegyezéssel – már 1923-ban, korkedvezménnyel felvételt nyert. Ebben nagy szerepet játszhatott az a tény, hogy édesapja nyugalmazott pénzügyőr szemlész volt. A dokumentumok alapján az ifjú Becsei méltó volt a bizalomra. A három évi próbaidős szolgálatot követően véglegesítették. 1926-ban fővigyázói, 1950-ben főszemlészi rangban szolgált.

A barcsi biztosi kerület szervezetileg stabilnak számított, az állomány létszámában nagyobb ingadozások nem tapasztalhatók. 1918-tól 8 és 10 fő között mozgott a szolgálatot teljesítők száma. 1927-ben a kerületet Medvecz Ferenc

[26] A dokumentumot a család bocsátotta rendelkezésemre

főbiztos igazgatta. A barcsi szakasz vezetője Szerecz Vendel szemlész, beosztott szemlész Hóber József. Fővigyázók Bakos Lajos, Becsei Ferenc, Fekete István, Kun József, Nagy Imre, Nagy Jenő, Paulin József. Vigyázó Átol József. A kerület továbbra is Barcs, Szigetvár és Szulok szakaszokra volt osztva.[27]

Az állandó létszám biztosítása fontos volt a hatékony működés érdekében, hiszen a vámjövedékek ellenőrzése 1926-ban ismét a pénzügyőrök feladata lett.

Fővámhivatal Budapesten, Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Pécsett, Sopronban és Szegeden székelt. A győri, a komáromi, a Budapest-vidéki, a balassagyarmati, a miskolci, a sátoraljaújhelyi, a pécsi, a kaposvári, a zalaegerszegi, a nyíregyházi, a debreceni, a gyulai, a makói, a bajai, a szombathelyi, a soproni és a szegedi pénzügyőri kerületek területén összesen 65 további kirendeltség működött.[28] A kaposvári kerületben Barcson, Berzencén és Gyékényesen működött vámhivatal. A barcsi vámhivatalnak Jugoszlávia felé volt intézkedési jogköre, belterületen viszont nem.

Medvecz Ferenc pénzügyőr főbiztos

A II. világháború előestéjén a Pénzügyminisztérium XVIII. főosztályának irányítása alatt 24 pénzügyigazgatás működött. Az igazgatóságok területe összesen 100 pénzügyőri biztosi kerületre volt osztva, ezek alárendeltségében 216 pénzügyőri szakaszon dolgoztak pénzügyőrök, ezen belül 24 szakasz működött az államhatár mellett.[29] A terület-visszacsatolásokat követően 20 új pénzügyigazgatóságot szerveztek meg. Ezek összesen 84 biztosi kerületre voltak osztva, a szakaszok száma 180-nal gyarapodott.[30] A barcsi szakasz életét a háborús események annyiban érintették, hogy a partizánok és a csempészek miatt jelentősen szigorítottak az államhatár védelmén.

E rövid tanulmány keretei közt természetesen nem tudtunk teljes betekintést nyújtani egy olyan fontos testület történetébe, mint a pénzügyőrség. Ez a barcsi pénzügyőri szakasz esetében sem volt lehetséges, egyrészt a terjedelem, másrészt a források hiányosságai miatt. Bemutattuk a barcsi pénzügyőri szakasz kialakulását, és működését a II. világháborúig, és felvillantottunk néhány olyan történeti eseményt, melyek mind az adott korban, mind a későbbi évtizedekre meghatározóknak bizonyultak.

[27] *Ardai* 1927. 338.
[28] *Ardai* 1927. 272.
[29] *Kiss* 2003. 31.
[30] *Kiss* 2003. 46.

IRODALOM

PACH ZSIGMOND PÁL: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján. In: Történelmi Szemle 1999. 3-4. sz.

ARDAI IGNÁC: Pénzügyi Zsebnaptár. A Magyar Királyi Pénzügyőrség Évkönyve. (1981-től)

DR. BIHARI OTTÓ (SZERK.): Barcs múltja és jelene. Barcs, 1979.

JOÓ GÁBOR: A pénzügyőrség történetének vázlata (1920-1940). In: Köpf László szerk.: Fejezetek a magyar vámigazgatás és a pénzügyőrség történetéből. Tipico Design Kft. 2003.

KISS ISTVÁN GÉZA: A határszéli magyar királyi pénzügyőri szakaszok áttelepítése a területi visszacsatolások után. In: Köpf László szerk.: Fejezetek a magyar vámigazgatás és a pénzügyőrség történetéből. Tipico Design Kft. 2003.

LÁSZLÓ BANICZ

DATA TO THE HISTORY OF THE BOARD OF CUSTOMS AND EXCISE IN BARCS

SUMMARY

The Board of Customs and Excise is the most national organ of the administration of inland revenue and supervision. We hear a lot about it but we know surprisingly little about the history of the organization, which was established by uniting of the two other establishments. The modern Board of Customs and Excise was established in the period of neo-absolutism in Hungary at that time only with the officials of Austrian Empire. The independent Board of Customs and Excise was announced by Menyhért Lónyay on 10th March in 1867 by a general order. With this the Hungarian Royal Ministry of Finance was established and the Hungarian Royal Board of Customs and Excise was formed.

The aim of our study is to show the developing and functioning of The Board of Customs and Excise in Barcs and to allow a closer inspection to the life of this organization. The essay as a genre also means the limit of length tat is why here we can only outline the period until the World War II. Showing the decades after the World War II is a task for the future.

NECZE GÁBOR

„SZÜLETTEM 1915-BEN…" EGY RÉGI BARCSI VISSZAEMLÉKEZÉSEI

Bevezető

Írásunk főszereplője méltán nevezhető akár főhősnek is, aki tanúja és legtöbbször szereplője is volt a 20. századi magyar történelem meghatározó eseményeinek. Bár az első világháború alatt még kisgyermek volt, fiatal korában katonaként részt vett az 1938-as fölvidéki katonai bevonulásban és a második világháborúban. A Don kanyarulatában, 1943 januárjában bekövetkezett szovjet katonai áttöréskor fogságba esett, ahonnan csak 1951-ben térhetett vissza a szeretteihez. Ugyanakkor főhősünk – nevezzük nevén: Parádi József, született Petrovics József, jelenleg szekszárdi illetőségű lakos – Barcson töltötte fiatalságának legszebb éveit 1927 és 1937 között, amelyekre a ma, majd' 92 évesen is meghatódva emlékezik vissza. Élete legmeghatározóbb élménye mégis a hadifogság keserves, közel 9 évig tartó kényszermunkája volt, melynek túlélése jelentette az igazi próbatételt egy ember számára, amihez elengedhetetlen volt a megfelelő mentális és fizikai állapot.

A barcsi évek Parádi (Petrovics) József számára többnyire a gondtalan fiatalságot jelentették. Visszaemlékezése során visszaköszön egy-egy barcsi köztiszteletben álló, illetve közismert személyiség, akik a két világháború közt kortársai voltak a visszaemlékezőnek. A polgári iskola elvégzése után a leventeoktatás és a cserkészet közül kellett választania a többi végzős fiatalemberrel egyetemben. Ő a cserkészetet választotta, mondván, ez a szervezet kötetlenebb jellegű a leventéknél. A cserkészetben jelentős eredményeket értek el, aminek a kézzelfogható eredménye az volt, hogy a barcsi 666. számú Zsolnay cserkészcsapat képviselte Somogy megyét az 1933-ban Gödöllőn megrendezett cserkész világtalálkozón, akkori megnevezéssel élve – 'világjamboree'-n, noha Somogy megye több cserkészcsapattal is rendelkezett.

Parádi József barcsi évei alatt szembesült a pályaválasztás nehéz feladatával. Mindez egy olyan korszakban történt, amikor a gazdasági (világ)válság által sújtott országban nehézséget okozott még a szakma kitanulása is, mert a mesteremberek nem fogadtak inasokat. Mindez gátolta az önálló egzisztencia megteremtését is. Szerencsére Parádi Józsefnek másodszori nekifutásra sikerült megtalálnia a megfelelő szakterületet, amelyet remekül tudott kamatoztatni a későbbiekben is.

Az első igazi próbatételt mégis az 1937-es első katonai behívó jelentette számára. Parádi József ekkor került el végleg Barcsról. A korábban megtapasztalt rendszertelen munkalehetőségeken okulva a katonaságtól való leszerelést követően elvégezte a pénzügyőri tanfolyamot, minek következtében biztos állami állásra tett szert. Mint a későbbiekben olvashatjuk, a köztisztviselői élet kifejezetten vidám mederben folyt egészen a 2. magyar hadsereg mozgósításáig.

1942 nyarától kezdődik a vérzivataros időszak hősünk életében. Miután a katonai alakulatát, a 18. gyalogezredet kivezényelték a Don-menti védvonalra, egyből a harcok sűrűjébe keveredtek: Az 1943-as januári doni szovjet áttörések, a hadifogságba esés körülményei és – nem utolsósorban – maga a hadifogság következett. A hadifogság nyomai mind lelki, mind fizikai tekintetben egy életre rányomták bélyegüket Parádi József lényére. Az éhezés, a szomjúság, a nélkülözés, az orosz tél, a fizikai kimerültség, a betegségek próbára tették az emberek fizikai és lelki állapotát. E tényezők együttesét sokkal kevesebben élték túl, mint ahányan visszatértek a hadifogságból.

A szabadulás örömébe egy nagy adag üröm is belevegyült. A megváltozott hazai politikai rendszer következtében a hatóságok nem fogadták tárt karokkal a több évi kényszermunka után hazatérteket. Úgy kezelték őket, mint a rendszer ellenségeit, akik fegyveresen harcoltak a Szovjetunió ellen. Parádi Józsefet hazatérte után rendőri felügyelet alá helyezték „demokráciaellenes tevékenység" vádjával. Történetünket a szigetvári 1956-os eseményekkel zárjuk, melynek Parádi József is részese volt. Azért a szigetvári eseményekkel, mert Parádi József a korábbi rendőri felügyelet miatt csak itt tudott állást szerezni.

Mindezek után jogosan feltehetjük azt a kérdést, hogy miért van szükség ilyen visszaemlékezésekre, hiszen sokan átélték az általunk felelevenített kort? Egyre kevesebben, de még mindig vannak olyanok, akik sokat tudnak mesélni a két háború közti korszakról. Miben különbözik ez a visszaemlékezés más visszaemlékezésektől, milyen haszna lehet egy ilyen visszaemlékezésnek tudományos szempontból? Műfaját illetően írásunk visszaemlékezés, vagy memoár. Az elbeszélőre bíztam, hogy mi legyen a mondanivaló váza. Ez rávilágít azokra a mozgatórugókra, amelyek közrejátszottak az egyes ember, konkrétan Parádi József döntéseiben, a kritikus helyzetekben. Szerző-szerkesztőként e – Parádi József által létrehozott – váz keretein belül próbáltam kibővíteni a már felszínre hozott emlékeket az interjú módszerével. Az írás ettől lett kicsit több, mint memoár, és ettől vált – idegen kifejezéssel élve – „*oral history*"-vá, elbeszélt történelemmé. A mű finoman, de feszegeti a történetírás kereteit azzal, hogy az események leírásán túl az elbeszélő belső fejlődését is nyomon követhetjük.

A hősünk életéről szóló írás fő jelentősége abban áll, hogy adalékkal szolgál az adott kor történetéhez. A doni 2. magyar hadsereg pusztulásáról számtalan

visszaemlékezés megjelent. A szovjet hadifogságból visszatértek is jelentős memoár-irodalmat hagytak az utókorra – bár korántsem akkorát, mint a doni katasztrófáról szóló irodalom. Szám szerint több az olyan visszaemlékezések száma, amelyeknek a szerzői részt vettek a Don-menti harcokban és sikeresen hajtották végre a szovjet áttörés utáni visszavonulást, miáltal sikerült visszavonni őket a hátországba, mint a hadifogságból szerencsésen hazatértek történetei. A legnagyobb veszélynek ugyanis az arcvonalon szolgálatot teljesítők voltak kitéve. Őket érintették legelőször a szovjet támadások és az áttörés. A túlélésre és fogságba esés elkerülésére nagyobb esélye volt azoknak, akik az arcvonal mögötti részen teljesítettek szolgálatot. Ezáltal a szovjet bekerítést is sikeresebben tudták elkerülni. Azok a csoportrészek is előnyben voltak, akiknek sikerült együtt maradni. Saját vezetőikkel nagyobb esély volt a túlélésre, mint a magányos visszavonulóknak.

A fogságba esettek túlélési esélyei erősen lecsökkentek a foglyok gyűjtőtáborokba való szállítása alatti időszakban. A többhetes szállítás alatt a foglyok vizet és élelmiszert alig kaptak. A hadifoglyok nagyobb hányada már szállítás közben meghalt. Azok számára, akik túlélték a fogolytáborokba való szállítást, a lágerek embertelen megpróbáltatásai még csak ezután következtek. Főként a lágerélet kezdeti szakaszában voltak elviselhetetlen viszonyok a munkatáborokban. Ezért történhetett meg, hogy a doni katasztrófáról szóló memoárok többsége azon katonák visszaemlékezéseiből állt össze, akik sikerrel vonultak vissza.

A visszaemlékezések lényegében a harci cselekmények bemutatásán túl a háború, illetve a lágerek kilátástalannak tűnő emberi erőfeszítéseit mutatják be az elbeszélő egyéniségének megfelelő hangnemben. Vannak memoárok, amelyek a katonai cselekményekre helyezik a hangsúlyt, és vannak, amelyekben jelentős szerepet kap az emberi tényező, a mindennapok viszontagsága. Egy-egy újabb elbeszélő gazdagítja, árnyalja a már meglévő tudásanyagot. Minden egyes túlélő létrehozza a saját, erősen szubjektív jellegű múltját.[1] Máshogy interpretál bizonyos eseményeket a doni harcokban részt vett ludovikás katonatiszt, máshogy egy közlegény, és máshogy szemléli ugyanazon eseményeket egy emberileg megalázott, fegyvertelen, kiszolgáltatott munkaszolgálatos.

Ezáltal a különféle visszaemlékezések egymás mellett létező igazságokat képviselnek. Jelen esetben a történésznek le kell számolnia azzal a gondolattal, hogy csak egy abszolút történeti igazság létezik az *oral history*, illetve a memoárirodalom kutatása során. Egymással párhuzamosan létező történeti síkok léteznek, ami a történeti szakszöveggel ellentétben nem a múlt magyarázata

[1] *Tóth* 2000. 173.

szempontjából fontos. Az *oral history* a múlt megértése szempontjából bír nagy jelentőséggel.[2] Míg a történész felülről vizsgálja, kutatja a történeti eseményeket, a visszaemlékező maga teremti meg a saját történelmét, általa közvetlenül a múlt szólal meg.[3] Parádi József élettörténete egy ilyen „többsíkú" történeti rendszerbe illeszkedik bele.

Kutatásunkkal bővíteni kívánjuk a meglévő „kollektív bibliográfiát" mind a 2. magyar hadsereg szerepvállalása, mind a magyar hadifoglyok Szovjetunióban való raboskodása kapcsán. Továbbá alapot szeretnénk szolgáltatni a Barcs korábbi időszakára vonatkozó *oral history* kutatásnak.[4] Az így létrejövő, azonos szempontok szerint felépített interjú-adatbázis különféle szempontok szerinti elemzése árnyalt és plasztikus képet tudna szolgáltatni Barcs háború előtti kulturális, gazdasági, oktatási, és egyéb viszonyairól. Ezekkel a gondolatokkal adom át a szót Parádi Józsefnek:

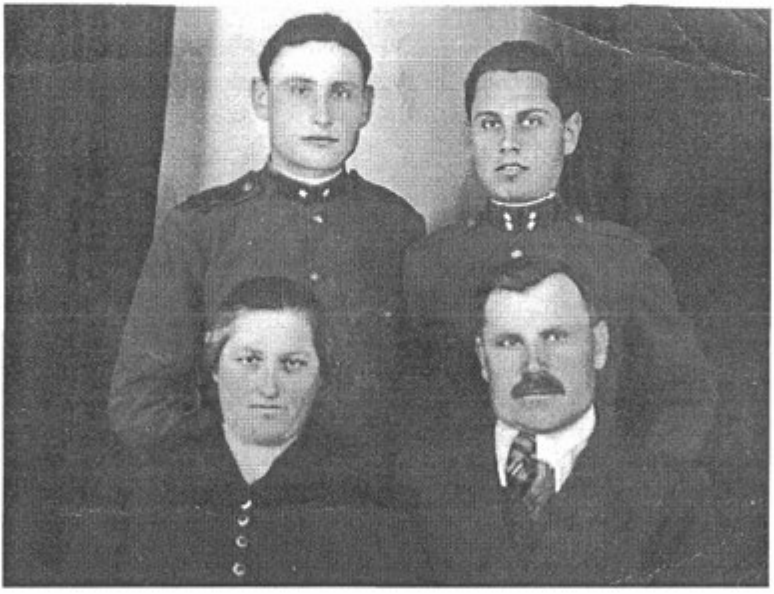

Parádi (Petrovics) József 23 évesen (hátul, bal oldalt), testvére, János, és szüleik: Böröcz Anna és Parádi (Petrovics) János. Barcs, 1938.

[2] *Gyáni* 1998. 299.
[3] *Gyáni* 2003. 16.
[4] Barcs történetében már volt példa a millennium idején, hogy lokálpatrióták még élő, idős barcsiak régi élményeit gyűjtötték. – *Rózsás* 2005. 48.

1. A kezdetek...

„Már több esetben is elkezdtem az életem viszontagságos történetét leírni, de sosem sikerült befejeznem. Most megpróbálom ezt pótolni, és magnókazettára elmondani. Először is a szüleimről szeretnék beszélni. Édesapám Pécsen született 1887-ben egy iparos családban. Ők hatan voltak testvérek, négy fiú és kettő lány. A lányok férjei és a fiúk is iparosok voltak. Anyám 1895-ben született Kadarkúton. Ők viszont heten voltak testvérek, négy leány és három fiú. Ők részben földműveléssel, részben iparral foglalkoztak. 1900 körül az anyám szülei elköltöztek Visnyeszéplakra. Ez egy hegyközség volt Kaposvártól körülbelül 10 km-re, a Zselic-hegység alsó részén. A hegyközség különben Visnye községhez tartozott, ami Széplaktól kb. 4 km-re volt. Ez hegyes-dombos vidék volt, és rengeteg erdővel volt szegélyezve. A hegyközség tanyaszerű település volt, ahol a nagyszüleim kb. 10 kataszteri hold földterületet birtokoltak. Ennek nagy része szántóföld, rét, és a domboldalon egy nagy szőlőterület volt. A területen rengeteg gyümölcsfa volt, a ház körül és a szőlőben, a réten is. A földterület közepén volt a lakóház és körülötte gazdasági épületek. Közvetlen a szélén pedig volt egy nagy erdő, ahol Boross Péter[5] nagyapja volt a főerdész. Ebből az erdőből rengeteg vadhúshoz is hozzájutottak.

Az apám Pécsen kádármesterséget tanult. Amikor felszabadult, az akkori szokás szerint vette a vándorbotot, és elindult az országba. Kádármestereket látogatott, ahol 1-2 napot, vagy 1-2 hetet dolgozott, és azután indult tovább, ahol ugyanúgy tapasztalatot szerzett. Így került 1912 körül Vásárosbécre, ami Visnyeszéplakhoz 2-3 km-re volt. Itt ismerkedett meg az anyámmal. 1913-ban össze is házasodtak a szüleim, és Hedrehelyen vettek egy házat, ahol apám egy műhelyt készített, és ott elkezdte a kádármesterséget gyakorolni.

Elég jó bortermő vidék volt a környék, ezért az üzlet is jól ment. Ráadásul csak ő volt egyedül kádármester a faluban. 1914-ben született meg a bátyám, én pedig 1915-ben. Közben az apámat behívták katonának az első világháborúba, ahol ő is hadifogságba esett Oroszországban. De ahogy elmesélte, nekik sokkal jobb sorsuk volt, mint nekem alig három évtized múltán, mivel ők nem lágerban, hanem családoknál, családi házaknál dolgozgattak. Ez idő alatt nagyon sokszor voltunk Visnyeszéplakon a nagyszüleinknél és még később is, ahol igen sok mindent meg lehetett találni. Voltak tehenek, lovak, disznók, juhok, sőt még méhészetük is volt, nem beszélve a rengeteg jófajta gyümölcsről.

Hedrehely egy 4-500 lakosú falu volt, ahol többségben reformátusok éltek. Alig volt 1-2 katolikus család, ezért minket nem nagyon szívesen néztek. En-

[5] Magyarország miniszterelnöke 1993-94-ben

nek dacára 1920-ban a bátyám, 1921-ben pedig én elkezdtük a hedrehelyi elemi iskolában a tanulmányainkat. Az első 4 osztályt még a hedrehelyi református iskolában végeztem el, de addigra már annyira kiéleződött a két vallás közt a viszony, hogy az 5. és 6. osztályt az 5-6 km-re lévő Saroltapusztán végeztem el, ami Németladhoz tartozott. Itt egy tanítónő dolgozott. Visszaemlékezésem szerint nagyon sok nehézséggel kellett már akkor is megküzdenem, főleg a téli időszakban. Sokszor térdig érő hóban, nagy hidegben kellett már 6 órakor elindulnom, hogy 8 órára odaérjek az iskolába. Gyalogút volt végig a réten, szántóföldön keresztül és állandóan egyedül kellett mennem.

Bátyám a 6. osztály elvégzése után Pécsre ment a rokonokhoz és ott végezte el a polgári iskola első osztályát. De annak dacára, hogy a rokonoknál volt, nagyon sokba került a szüleimnek, és ők úgy döntöttek, hogy – mivel engem is a következő évben polgáriba akartak járatni – olyan helyre költöznek, ahol helyben van a polgári iskola. Így kerültünk 1927-ben Barcsra. A Barcsra való átköltözéssel az én jövőmet is jobban meg akarták alapozni. Apámnak ez nem volt nagyon jó, mert a környék nem volt bortermő vidék, és a kádármesterség nem nagyom ment. Úgyhogy a háború után a család elköltözött Szentlőrincre.

2. A Barcson eltöltött évek (1927-1937)

Élt Barcson egy régi ismerősünk, Újhelyi Pál, aki távoli rokonunk volt. Gyermekkori emlékeim szerint jellemző volt rá, hogy tehén húzta a kocsiját. További furcsasága volt még, hogy mindig úgy búcsúzott, hogy „Isten velük és velünk, maguktól és mivelünk". Tőle érdeklődött az apám a barcsi viszonyokat illetően. Ez az ismerős rábeszélte a szüleimet, hogy jó helyre fog kerülni a család Barcson. Így vettünk egy házat Barcson. A barcsi házunk három szobás volt, később építettünk az udvarban egy kis melléképületet, ami a mai napig áll.[6] A '30-as évek elején az egyik szobát kiadtuk egy borbélynak. A '30-as évek végén lengyel menekültek laktak a házunkban, de ekkorra én már elkerültem a szülői házból.

A családnak, a gyerekeknek jó volt itt élni, apámnak viszont nem. Neki Barcson nem volt rendes munkája. Az volt a szerencse, hogy a közelben volt egy fűrészüzem, ahol sokszor sikerült munkát kapnia. Sokszor én is besegítettem apámnak. Egyszer egy akkora nagy kádat készített az apám, hogy állványt kellett ácsolni hozzá, annyira magas volt. Édesanyám testvérét a családjával együtt (Marosvári) szintén sikerült lecsalni Barcsra (édesanyámnak négy vőtársa volt, akik a testvérek férjei voltak, és hármat közülük Petrovicsnak, Márko-

[6] A ház a Nagyhíd utca 44. szám alatt napjainkban is áll.

vicsnak és Morovicsnak hívtak). Apám később el is költözött Szentlőrincre, ahol kibérelt egy pajtát, amit műhelyként használt. Hétközbe itt lakott, csak hétvégenként járt haza Barcsra.

Polgári iskolás évek és cserkészévek (1927-1933)

Ebben az időben fiúk és lányok együtt jártak polgári iskolába Barcson.[7] Csak egy óra volt, amikor nem a harmadikos lányokkal voltunk, hanem a negyedikesekkel. Az osztályba elég sok helyről jártak gyerekek: Bogdásáról, Háromfáról, Babócsáról, Kétújfaluból, Teklafaluból. Az iskolás éveim alatt nagyon élveztem az iskolán belüli sportrendezvényeket. Az iskola sportélete elég színvonalas volt. Rendszeresen rendeztek iskolán belüli atlétikai versenyeket. A tornát, mint testedzést eléggé komolyan vették abban az időben. Csak egy gyerek volt felmentve az osztályból a kövérsége miatt. Én a polgári elvégzése után is foglalkoztam sporttal. Bokszórákra jártam. A legjobb barátom is az osztálytársaim közül került ki, utána a cserkészetben is együtt voltunk. Bokszra is együtt jártunk.

3-4.osztályos korunkban új rajztanár érkezett az iskolába, mert az előző nyugdíjba ment. Az új tanárról az a hír járta, hogy vonzódott a fiatal fiúkhoz. Nemcsak homoszexuális, de pedofil is volt. Egy srácot kiválasztott magához, akihez állítólag rendszeresen eljárt. A rajztanárnak volt egy olyan szokása, hogy magyarosította a diákjai nevét. Belőlem, Petrovicsból, Patakit csinált. Barics Jóskából Bertalan Józsefet, Francsicsból Faragót. Egy alkalommal a tanár szólította Faragót. Az osztálytársam hallotta, hogy Faragó néven szólítanak valakit. Mivel nem szokta meg ezt a nevet, ezért nem reagált rá. Én pedig odaszóltam, hogy „Francsics, neked szólnak!". Erre föl kaptam egy pofont a tanártól (biztos azt gondolta, hogy kommunista vagyok). Utána valószínűleg megbánta a tanár. Érezte, hogy kicsit túlzásba vitte a dolgot, mert az eset után elkezdett nekem hízelegni. Ez a Francsics fia volt az angol úri szabónak,[8] Francsics Istvánnak.[9]

[7] A barcsi polgári fiú- és leányiskolát 1923-ban vonták össze. Ettől fogva az iskola Barcs legjelentősebb művelődési intézményévé vált. – *Újvári* 1979. 115.

[8] Akkoriban a ruhabeszerzés leginkább kétféle úton történt. A vékonyabb pénztárcájú vevő általában a vásárokon, a vásári szabóktól tudott előre elkészített ruhákat vásárolni. A módosabb vevők megengedhették maguknak, hogy szabómesterrel készítessék el a ruháikat. Az angol úri szabóság abban rejlett, hogy angol szövetből, vagy hozott anyagból, előkelőbb emberek részére készített a szabómester ruhákat jobb minőségben, esetleg angol divat szerint.

[9] Francsics István szabómester reklámjaival találkozhatunk a korabeli helyi sajtó reklámhasábjain. – *Rózsás* 2005. 90.

Az iskolán kívüli élet is színesen alakult. A Dráva-parti strand eléggé közel volt hozzánk. Nyári strandszezonban még a vonat is megállt a strandnál. De színvonalas volt a helyi kulturális élet is. A helyi rendezvények egy részét az Iparos Kör szervezte. A barcsi futballcsapat és a dalárda is az Iparos Köré volt. Egy időben én is a barátaimmal dalárda tagok voltunk. Működött színjátszó kör, ahol egyszer én is kaptam statisztaszerepet.[10] Ugyanakkor nyaranta vándorszínészek is megjelentek Barcson. A templomban női énekkórus működött. Mikor nagyobb legényke voltam, minden szombat este és vasárnap mentünk táncolni. Huber[11] apátplébános lánya (!) nagyon kedvelte a gyors csárdásokat, amiket szeretett velem táncolni. Csárdások alkalmával mindig felkértem őt táncolni, egyébként pedig egy takarékpénztárban dolgozott. Kedvelt szórakozóhelyünk volt még a Dobai vendéglő, ahova iszogatni, biliárdozni jártunk. A vendéglő mellett lakott édesapám jó barátja, Klaus Gyurka bognármester.

Abban az időben az iskola elvégzése után, míg be nem vonult az ember katonának, leventének vagy cserkésznek kellett menni. A polgári iskola elvégzése után beálltam leventének, ami katonai előképzést nyújtott. Volt fapuskánk, amivel puskagyakorlatokat végeztünk. Az egyik ismerősöm szólt, hogy a cserkészethez is el lehet menni, azzal a leventeséget ki lehet váltani.[12] A cserkészetet jobban testhezállónak tartottam, mint a leventeséget. Így léptünk be a Csióval (Pandúr Józseffel – *a szerző*) a cserkészetbe, ahol egy őrsbe kerültünk. Ez azt jelentette, hogy hetente egyszer kellett cserkészfoglalkozásra, őrsi ülésre menni, és katonai alapképzésben részesítettek minket, ami nem volt olyan szigorú, mint a leventéknek.

Cserkészfelvonulás Barcson, az 1933-as jamboree előtt

[10] A községben virágzott a műkedvelő színjátszás. – *Újvári* 1979. 122.
[11] Huber Gyula apátplébánosról bővebben ld.: *Rózsás* 2005. 94-96.
[12] A kormányzat a cserkészetet számításba vette, mint az ifjúság katonai előképzésének intézményét, „keresztény-nemzeti" nevelését. A cserkészet külföldi eredete és ebből eredő kapcsolatai, liberálisabb szellemisége miatt hozták létre a leventeintézményt. Emiatt a cserkészet sokkal népszerűbb volt a leventeintézménynél. A leventeintézmény a Honvédelmi Minisztérium céljainak jobban megfelelt, mint a cserkészet. – *Gergely* 1989. 45, 131, 135.

Eközben mással is foglakoztunk, mint pl. Morse-val. A cserkészet szorosan összefonódott a polgári iskolával, mert vezetője, Göndöcs János, a polgári iskola igazgatója volt. Közvetlen parancsnokunk is egy tanárember volt a polgáriból, Farkas Sándor személyében.

A cserkészetben nagyon jól éreztem magamat. Nem számítottak a rangbeli különbségek. Voltak köztünk olyanok, akik idegen nyelveket beszéltek, és olyanok is, akik egyszerű iparosok voltak. Két barcsi borbélysegéddel barátkoztunk Csióval a cserkészeten belül Berkics Miskával és Fekete Józseffel, akik idősebbek voltak nálunk 1-2 évvel. Az őrsünkből mi négyen annyira összebarátkoztunk, hogy állandóan együtt jártunk. El sem tudtak képzelni minket egymás nélkül. Este szórakozni jártunk, énekeltünk, és szerenádokat adtunk, mert szépen tudtunk énekelni. Nekem például annyira vékony hangom volt, hogy lányhangon tudtam énekelni. Sokan megkérdezték tőlünk, hogy ki volt az a lány, aki velünk énekelt? Pedig én voltam az. Annyira összeszoktunk a cserkészetben, hogy a barcsi fúvószenekarral együtt gyakoroltunk szájharmonikázni. Mindenki csak „víg-fiúknak" hívott bennünket. Időnként csatlakoztak hozzánk mások is, de mi négyen voltunk a „törzsgárda".

JÓ MUNKÁT! LÉGY RÉSEN!

Emléklap.

Petrovics József

cserkész részére, aki mint a barcsi 666 sz. „Zsolnay" cserkészcsapat tagja részt vett az 1933. július hó 26-tól augusztus hó 15-ig Gödöllőn megtartott IV. cserkész

VILÁGJAMBOREEN.

Fegyelmezett magatartásával és felkészültségével a magyar cserkészetnek s az igazságos magyar ügynek az egész világ előtt való elismerését elősegítette. Ennek bizonyságául és elismerésünk jeléül ezen emléklapot kiadjuk.

Barcson, 1933. december hó 2-án.

Emléklap az 1933-as gödöllői jamboree-ról

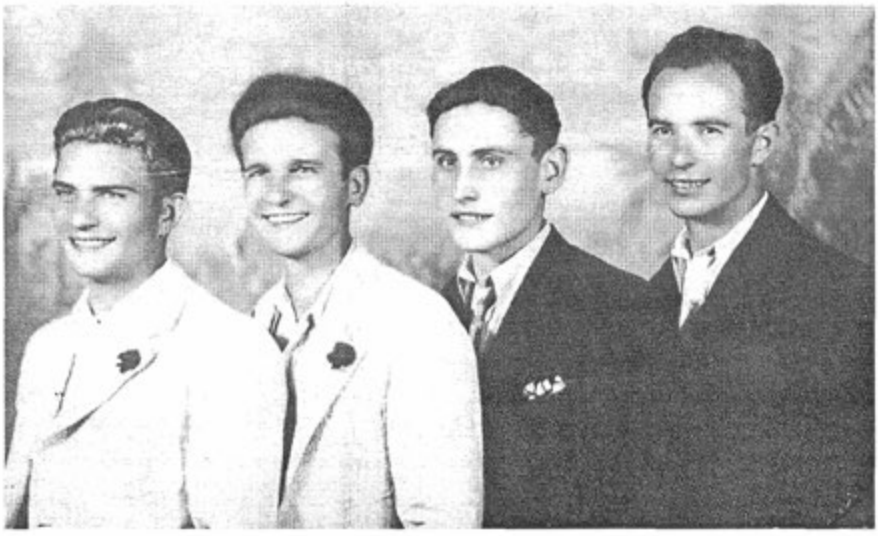

A „vig fiúk": Pandur József (Csió), Berkics Mihály, Parádi (Petrovics) József és Fekete József. Barcs, 1935.

1933-ban a cserkész világdzsemborin is részt vettünk Gödöllőn,[13] amire már régóta készültünk. A táncot is be kellett gyakorolni.[14] A dzsemborira való előkészületkor mi négyen egy szájharmonika zenekart alakítottunk, és gyakoroltunk, úgyhogy a dzsemborin a tánccsoportnak mi szolgáltattuk a zenét, sőt esténként a tábortüzeknél is felléptünk a zenekarral. A dzsembori helyszínén volt egy szabad tér, ahol a különféle fellépések történtek. Mi itt is szolgáltattuk a zenét. Egy este, a tábortűznél fellépett egy angol tiszt, akinek a táncához szintén mi adtuk a zenét, de volt magyar tánc is. Volt tam-tam zene is. Felöltöztünk négereknek, befestettünk magunkat, kukoricacsuhét kötöztünk a kezünkre, lábunkra és utánoztuk a táncukat. Ekkor ez volt a divat. Valaki közülünk tudott angolul, és megtanított bennünket egy angol dalra. A dal angol szövegére a mai napig emlékszem, csak az a baj, hogy nem értem a szövegét.[15] 1935-ig voltam cserkész.

---

[13] A cserkészcsapat Gödöllőn készült korabeli fotóját lásd *Rózsás* 2005. 93. (Parádi József a legalsó sorban balról a harmadik cserkész, 18 éves korában.)

[14] Minden cserkészcsapatnak valamilyen tánccal kellett készülni a világtalálkozóra. A szekszárdi Garay János Gimnázium 40. sz. „Szekszárdi Cserkészek" csapata sárközi táncot mutatott be. – *Marth* 1995. 37.

[15] A 25.786 táborozó cserkész 52 országból sereglett össze. A IV. Csodaszarvas Világjamboree-ről ld. bővebben: *Gergely* 1989. 156-168.

A négy barát közül a Csióval – aki egy utcában lakott velem – már polgáriba is együtt jártunk. Ő mindig azt tervezte, hogy pénzügyőr lesz, én viszont pilóta akartam lenni. A sors úgy hozta, hogy pont az ellenkezőjét hozta. Ő 1939-ben bevonult a repülősökhöz és kikerült Olaszországba vadászpilóta-kiképzésre. El is végezte. Egy évig volt kint, utána hazajött és '40-ben, Erdélyben, gyakorlatozás közben, műszaki hiba folytán lezuhant a géppel együtt, és szörnyethalt. Az édesanyja értesített engem. Én akkor már Tolnában, Nagydorogon voltam pénzügyőr, és elmentem a temetésére. Nagyon nagy temetés volt. Repülőgépek röpködtek felettünk egészen addig, ameddig ki nem értünk a temetőbe.

1992 táján elutaztam a családom néhány tagjával Barcsra. Meglátogattuk Csió sírját. Egy régi barátom nem messze lakott a temetőtől. Amikor a barátom felesége meglátott, egyből felkiáltott: jé, a Dusán. Amióta 1937-ben elkerültem Barcsról, azóta nem találkoztunk. Ennek ellenére emlékezett a becenevemre. Az eltelt 55 év ebben a pillanatban szinte semmivé foszlott. Egy olyan érdekes érzés fogott el, mintha ez az 5 évtized meg sem történt volna. A Dusán becenév is rég a feledés homályába veszett, aminek szintén megvan a maga története, magában rejtve a háború előtti kor szellemét. A '30-as évek elején még Petrovics volt a vezetéknevem. Édesapám 1940-ben magyarosította Parádira a nevét. Ezzel automatikusan a bátyám és az én nevem is megváltozott. Volt ekkoriban egy Petrovič Dušan nevű szerb merénylő, ezért engem is elneveztek Dusánnak.

A baráti köröm négy tagja közül az egyiknek katona korában volt egy Mátrai nevű határőr alhadnagy parancsnoka, aki Barcson élt, és nagyon szigorú ember volt. Három lánya volt. A középső lánynak a barátom udvarolt. A legidősebbel, Borikával egy osztályba jártam a polgári iskolába, utána pedig elkezd-tem neki udvarolgatni, de úgy, hogy a lány anyja mindenhova jött velünk, de akkoriban még őhozzájuk sem lehetett elmenni, csak ha a ház ura nem volt otthon. Eléggé goromba ember volt a lány

édesapja. Időközben nyugdíjba ment az alhadnagy és elköltöztek Szekszárdra. Egy szombati napon megbeszéltem a barátommal, hogy meglátogatjuk őket Szekszárdon, kerékpárral. Szombaton este 11 óra felé elindultunk, és vasárnap reggelre megérkeztünk Szekszárdra, este pedig hazaindultunk. A barátommal együtt összesen kétszer tettem látogatást Szekszárdra, de egyedül többször sikerült megjárni kerékpárral a Barcs-Szekszárd útvonalat. Egy alkalommal Barcsra jövet Szekszárdtól 10 km-re, Kakasdnál az erős szembeszél miatt már anynyira elfáradtunk, hogy tolni kellett a kerékpárt.

Az idő multával azonban kiábrándultam a lányból. A lány családja és maga a lány is felvágtak arra, hogy az édesapja alhadnagy volt, noha akkoriban ez a fokozat nem számított tiszti rangnak. Az alhadnagy a legmagasabb fokozatú altiszti rang volt, de az öreg-nek még így is havi 400 pengő volt a havi nyudíja. Egy alkalommal a leány elszólta magát, hogy úgysem lehetünk egymásé a köztünk meglévő rangkülönbségek miatt. Ennek ellenére, amikor 1937-ben bevonultam katonának, még írogatott nekem. A katonaság ideje alatt egyszer sem látogattam meg. Ugyanakkor lelki-ismeret furdalást éreztem a lány miatt. Gondoltam, hogy hátha megint beleszeretek, és újra összejövünk. Pénzügyőri kinevezésem után (1939) ezért kértem magamat Tolna megyébe. Ugyanakkor Somogyba nem kérhettem magamat, mert onnan származom, ez pedig kizáró ok volt a pénzügyőrségnél. Így kerül-tem Nagydorogra, ahol felkeresett engem a Borika. Ekkor jöttem rá végérvényesen, hogy nincs értelme tovább erőltetni ezt a kapcsolatot, és elváltak útjaink. Sok-sok évvel később, már a hadifogság után, a sógorral mentünk a szőlő-be Szekszárdon, és a sógor észrevette, hogy jön utánunk a Borika. Ekkor bementünk egy házhoz, nehogy találkozzunk vele, de ekkor már férj voltam. Menekültem előle. Sokszor az ember csak utólag jön rá, hogy nevetséges dolgot tett. Egyszer még találkoztam vele egy vendélőben, ahol egy öreg postással, levélhordóval beszélgetett.

Az ifjú kor nem múlhatott el csintevések nélkül sem. Volt, amikor – utólag megítélve az eseményeket – felelőtlen módon viselkedtem, ugyanakkor előfordult olyan eset is, amikor figyelmetlenségből követtem el esztelenséget. 1934-ben történhetett, hogy ezen év márciusában két barátommal csónakázni indultunk a Dráván. Én ültem a csónak végén, így én voltam a kormányos. A víz besodort minket egy, a kikötőben horgonyzó komp elülső része alá. A víz sodrása olyan erős volt, hogy a csónakot teljesen besodorta a komp alá. Mi úgy menekültünk meg, hogy a két barátom egy horgászzsinórban tudtak megka paszkodni, ami a kompról lógott le. Az egyikőjük a zsinórba kapaszkodott, aki a másikat a kezénél fogva tartotta. Én a horgony láncába tudtam megkapaszkodni. A hajón lévők mentettek ki minket ebből a helyzetből. Az eset után nem mertünk hazamenni. Este teljesen ázottan még elmentünk moziba. Egy másik

eset szintén a '30-as évek elején történt, de szerencsére nem velünk. Az egyik évben olyan nagy tél volt, hogy befagyott a Dráva. Akkoriban Kastélyosdombóról lovas kocsin hordták a tejet Barcsra. A befagyott Dráva jegén keresztül farkasok keltek át Jugoszlávia felől, és megtámadták a tejszállító lovas kocsit. A kocsis csak úgy tudott megmenekülni, hogy a lovak közé csapott.

A következő eset nem sokkal Matuska Szilveszter 1931-es biatorbágyi vasúti merénylete után történt meg velem, amikor szigorú intézkedéseket tettek a vasúti hidak védelmében. Minden hídhoz őrt állítottak. Egy alkalommal a vasút mentén sétáltunk a barátaimmal az esti órákban. Volt nekem akkoriban egy zseblámpám, amire madzag volt rákötve. Séta közben, szórakozásból a madzagon keresztül kör-körösen lógattam a lámpát. Épp akkor járt arra egy szerelvény, ami a lámpa kör-körös mozgatására megállt. Én, az ijedtségtől azonnal elszaladtam, de a barátaim ott maradtak. Ők mesélték, hogy a vonatról leszálló vasutasok kérdezősködtek, hogy ki lehetett az, aki megállította a vonatot, de ők tagadták, hogy bárkit is láttak volna.

Munkában eltöltött barcsi évek (1931-1937)

Barcs a háború előtt elég forgalmas hely volt. Hajókikötővel rendelkezett, vasúti gócponttal, ahonnét hatféle irányba lehetett közlekedni. Pécs, Siklós, Nagykanizsa, Nagyatád és még Jugoszlávia felé is indult egy vasúti vonal. Két híd is vezetett át a Dráván Jugoszláviába. Egy vasúti- és egy közúti híd. Mind a két hidat lebombázták a németek a háború alatt. Közülük csak a közúti hidat hozták helyre, ahol a jelenlegi közlekedés is folyik, de a vasúti hidat nem állították vissza, úgyhogy a mai Horvátországba jelenleg Barcson keresztül nem is közlekednek vonatok. A '30-as évek elején a hatóságok három napra szóló kishatár-forgalmi engedélyeket adtak ki, amelyek Jugoszláviába szóltak. Ez azonban csak 1-2 évig működött.

1930-ban a bátyám elvégezte a polgárit, és egy nagy élelmiszerkereskedésnél kapott állást. Irodában dolgozott. Én 1931-ben fejeztem be a polgárit. Valamilyen ipart akartam tanulni, de abban az időben ugyanúgy, mint most, olyan nagy volt a munkanélküliség, hogy még inasnak is csak nagy nehézségek árán tudtak felvenni.[16] Először mégis hentes szerettem volna lenni. Az utcánkban, a Nagyhíd utcában volt egy hentes, Standovár, akihez elmentem tanoncnak. Két hétig voltam nála, de otthagytam, mert nem tetszettek az ottani körülmények. „Fuseráló" mester volt. A disznót úgy vágta le, hogy először doronggal fejbe verte, és utána szúrta le késsel. A romlott hurkát, amikor már a bőre is

[16] Barcson a gazdasági világválság később éreztette hatását, mint a dél-magyarországi megyékben, de a '30-as évek elejére a településre is begyűrűzött. – *Mérey* 1979. 70.

lefoszlott róla, egy újabb hurkatöltésnél belekeverte a töltelékbe. De a legroszszabb az volt, hogy a felesége rosszul főzött, én pedig náluk étkeztem. A lányát viszont elvettem volna. Később a hentes feladta a mesterségét, és zöldségkereskedő lett Pécsen. A háború után a pécsi piacon találkoztam vele, ahol az árut szerezte be.

A kéthetes hentes tanonckodásom után újra körbenéztem, hogy milyen inasnak lehetett volna elmenni. Végül Landgruber Edénél nyertem felvételt, mint villanyszerelő inas. Az elméletet egyáltalán nem tanította meg, viszont sok mindennel foglalkozott. Csináltam én vízvezetéket, ha kellett, fagylaltért szaladgáltam. Ha betért egy vevő, a kívánságát igyekezett a villanyszerelő mester teljesíteni. Ha fagylaltot kért, akkor át kellett mennem a szomszédba fagylaltért, hogy kielégítsem a vevő kívánságát. Egy alkalommal vett a gazdám egy autót, aminek rosszak voltak a gumiabroncsai. Ezeket szintén sikerült megszerelnünk. Két és fél évig tanultam a mesterséget, utána fölszabadultam, és felvettek egy másik inast. Fél évig még együtt dolgoztunk. Amikor az új inas már beletanult a mesterségbe, engem elbocsátottak. Csak olyankor hívtak be dolgozni, amikor nagyon sürgős munka volt, pl. villanyvezetékek beszerelése házakba, lépcsőházakba. Közben különböző helyeken dolgoztam: a barcsi fűrészüzemben segédmunkásként, egy esetben pedig a Dráva-parti raktárakban, ahol faládákat szegeltünk össze,[17] amibe burgonyát szállítottak Amerikába. Elég jól kerestem ebben az időben. Négy pengőt kaptunk naponta, ami nagy pénz volt abban az időben. Két nagyot halló gróf irányította a munkálatokat. Jókat nevettünk rajtuk, amikor egymással beszélgettek. Egy alkalommal sétáltam az ismerőseimmel és a két gróf előttünk ment. Az egyik a következőt kérdezte a másiktól:

– *Nem mész el holnap moziba? Nagyon jó filmet játszanak.*
– *Nem, kérlek. Más elfoglaltságom van. Én moziba megyek.*

1937-ben Pécsen egy villanyszerelő mesternél dolgoztam egészen addig, amíg ugyanezen évben be nem hívtak katonának. Pécsen a Boltív közben találtam magamnak munkát. Ez az utcácska a Király utcát kötötte össze az alatta lévővel. A munkaadóm egyből felhívott magához, és mondta, hogy másnap menjek be hozzá. Másnap be is mentem hozzá. Ő hellyel kínált engem. Én leültem, de közben elérkezett 7 óra, a munkakezdés ideje. Ő azt mondta, hogy üljek csak nyugodtan. Közben adott nekem olvasnivalót, amiben eléggé pikáns képek voltak, majd külön képeket is adott. Ekkor már sejtettem 22 évesen, hogy itt valami nem stimmel. Nemsokára odaült mellém, és megfogta a com-

[17] A parkettagyár, az új viszonyokhoz alkalmazkodva, 1930 után ládagyártásra állt át. – *Mérey* 1979. 71.

bomat. Erre én felugrottam, és mondtam, hogy nagyon rossz helyen tapogatózik, én ilyenre nem vagyok hajlamos. Utána próbálkozott még azzal, hogy nem fogom megbánni, mert jó helyen leszek én itt. Egy idő után látta, hogy nem tud velem dűlőre jutni, majd mondta, hogy ne haragudjak, és nehogy szóljak erről valakinek, mert abban az időben büntették a homoszexuálisokat. Az eset után kivitt a munkahelyemre, a Légszeszgyár utcától nem messze, ahol megmutatta, mit kell csinálni, és elment. Magamra hagyott. Délelőtt megérkezett három ember, kérdőre vontak azzal, hogy miért dolgozom itt. Én nem tudtam mire vélni a kérdést. Elmondtam, hogy ma kerültem erre a munkahelyre. Azok közölték, hogy ma sztrájk van, amiről én semmit nem tudtam, majd fölvittek az iparos-székházba, ami a Mária utca környékén volt, ahol újra tájékoztattak a sztrájkhelyzetről. S a végén megkérdezték, hogy mennyi a keresetem, ami akkor 35 fillér volt óránként. Ekkor derült ki, hogy azok kerestek ekkora összeget, akik mögött már többéves munkaviszony állt. Én pedig nem dolgozhatok addig, amíg be nem fejeződik a sztrájk, de hamarosan befejeződött, és én mehettem dolgozni.

A pécsi szállást úgy oldottam meg, hogy a Rét utcában ekkoriban volt egy iparostanonc iskola, ahol napi egy pengőért szállást és ebédet tudtak biztosítani. Ezen a helyen szintén sikerült bekerülnöm egy fiatal társaságba, akikkel jártunk vidékre táncolni. Emlékszem, még egy lánynak is udvaroltam a Vas Gereben utcában. Nem sokáig maradtam ezen a munkahelyen, mert ez év őszén, 1937 októberében behívtak katonának.

3. Az első katonai behívó és pénzügyőri pályafutásom (1937-1941)

1937 őszéig vígan éltük az életünket Barcson. Október 5-én megkaptam a katonai behívómat Győrbe, az utász-zászlóaljhoz. Fogalmam sem volt, hogy milyen alakulat ez, mivel én pilóta szerettem volna lenni. 1938-ban megalakult Szombathelyen az első ejtőernyős próbaszázad, és önként jelentkezőket kerestek. Én is jelentkeztem másodmagammal, úgy gondolván, hogy akkor könnyebben bekerülök a repülősökhöz. Jelentkeztem, és az orvosi vizsgán meg is feleltem, de mivel már tisztes voltam (őrvezető), ezért nem engedtek el a zászlóaljtól, de talán jobb is, mert miután hazajöttem a hadifogságból, úgy hallottam, hogy akik oda jelentkeztek, majdnem mind meghaltak. De én az utászokat is szerettem, mert állandón a vízen kellett dolgozni, és én ezt már megszoktam Barcson, a Dráván. Úgyhogy evezésből még kormányos kitüntetést is kaptam, ami nagyon kevés utásznak volt meg.

1938-ban elkezdődött a háborús készülődés és megalakították a menetszázadot, amibe én is bekerültem. Az volt a feladatunk, hogy Nyergesújfalunál a

tüzérséget és a gyalogságot átszállítsuk a Dunán a Fölvidékre. Oda is értünk Nyergesújfaluba, és reggel elkezdtük a kikötő hídrészt készíteni. Nem híd lett csinálva, hanem pontonokon fektettünk le, de kikötő hídrészt kellett csinálni. Sehogyan sem sikerült, mert Nyergesújfalunál olyan gyár volt, azt hiszem palagyár, hogy az abból kifolyó szennyvíz olyan kemény talajt hozott létre a Duna partján, hogy nem tudtuk a vascsöveket leállítani a vízbe, mert mindig elcsúszott. Kínlódtunk vele, már a gyalogság és a tüzérség is át szeretett volna kelni, de mi még mindig nem voltunk készen. Erre én levetkőztem, csákánnyal bementem a vízbe, és előkészítettem a helyet, úgyhogy utána hamarosan kész lett, és lehetett szállítani a gyalogságot és a tüzérséget. Az átszállítás után a tevékenységünk itt már be is fejeződött. Utána még átmentünk Fölvidékre gyalog, az esztergomi hídon, de különleges feladatunk már nem volt.

Magyar honvédek vonulnak be egy visszacsatolt városba a bécsi döntés után

A katonaságot élveztem, annak dacára, hogy nagyon nehéz munkát végeztünk. Nem éreztem soha, hogy elfáradtam volna, pedig az utászoknak kemény dolga volt. Időnk nagy részét lefoglalta a győri Kis-Dunán való gyakorlatozás. Évente egyszer került sor a sebes-vízi kiképzésre, amire Kisbodán, – Medvével szemben – került sor. A feladatok eléggé kimerítőek voltak, estefelé azonban még képesek voltunk birkózni is egymással.

1939 őszén, a leszerelés előtt tudomásunkra jutott, hogy a pénzügyőrségre már felvesznek négy polgárival is, mivel a Fölvidék visszakerült, és több pénzügyőrre volt szükség. Azelőtt csak érettségizett embereket vettek fel. Tekintettel arra, hogy leszerelésem után nem sok esélyem volt arra, hogy a szakmámban el

tudjak helyezkedni, így én is jelentkeztem a pénzügyőrségre, ahova a felvételi vizsga után fel is vettek. Leszerelés után közvetlen Pestre mentem a pénzügyőriskolába, ahol elkezdtük a tanulást, amit Karácsonyra már be is fejeztünk. Úgyhogy engem kineveztek a szekszárdi igazgatóságra, a nagydorogi szakaszra. Ott ismerkedtem meg Virág Jóskával, aki a végén a sógorom lett.

Parádi József pénzügyőr igazolványa, 1941.

Nagydorog dohánytermelő vidék volt, és a pénzügyőrségnek a dohánytermelőkkel volt a legtöbb dolga: De mást is ellenőriztünk: pálinkafőzést, ásványolaj fogyasztókat, italboltokat, italüzleteket, mert abban az időben mindezek állami egyedárusági termékek voltak. Nagydorogon egy nagy családi ház volt a laktanyánk. Ebben volt négy szoba, konyha, ebédlő, fürdőszoba. Általában heten-nyolcan szoktunk nőtlenek lakni. Úgyhogy közös konyhát vezettünk. Volt egy szakácsnőnk, később egy férfi szakácsunk. Ezek főztek, bevásároltak. Nekünk be kellett fizetni egy bizonyos összeget, de abból sok visszatérítést kaptunk, mert sok nagygazdaság volt a körletben, és akik dohánytermelők voltak, azoktól sokszor kaptunk zöldségfélét, nyulat, fácánt, volt, hogy egy egész hízót, és ezzel lényegesen olcsóbbá tették az étkezésünket.

Akkor még gyalog vagy kerékpárral jártuk be a körzetet ellenőrzés végett. De akkor még fiatalok voltunk, és szórakoztunk utána, nem számított, hogy mennyit gyalogolunk. Volt, hogy 30 km-t is gyalogoltunk egy nap. Utána buliztunk, szórakoztunk, sokszor túlzásba is vittük a kicsapongó életet. Sokszor

fegyveres alakulathoz nem méltó módon viselkedtünk. Ez abban nyilvánult meg, hogy nagyon sokat mulattunk, részegeskedtünk különféle kocsmákban. Sokszor kocsival kellett hazahozni bennünket. Mindezen okok mögött az állt, hogy nem volt nálunk fegyelem. 8-9-en voltunk fiatalok, és szabadidőnkben lényegében azt csinálhattunk, amit akartunk. Úzdon élt egy volt pénzügyőr, aki gazdasági vezető volt az ottani nagybirtokon. Megbeszéltük vele, hogy amikor nincs otthon, az ottani szőlősbirtokát igénybe vehetjük, a pincekulcsot pedig egy előre megbeszélt helyre teszi el. Mi ki is használtuk ezt a lehetőséget. A mulatozás végeztével saját erőből nem tudtunk hazajönni, úgy kellett hazahozatni bennünket. Közben a háború folytatódott. 1940-ben volt az erdélyi bevonulás, utána pedig a délvidéki. A behívókat hordták a katonáknak. Nekem is küldtek párszor, de a pénzügyőrség felmentett.[18]

Még pénzügyőr koromban, 1940-ben ismertem meg a menyasszonyomat. Virág Jóska elhívott a szülőfalujukba, Rétszilasra, Fejér megyébe, a búcsúra, október harmadik vasárnapján és ott mutatta be menyasszonyjelöltként a menyasszonyának a húgát. Amint megláttam a leendő feleségemet a nagybátyja főgazdatiszti hintajában, egyből beleszerettem. Amolyan szerelem első látásra volt, de ez igaz volt az ő részéről is. Körülbelül egy évig udvarolgattam a lánynak, és 1941 Karácsonyán megtartottuk az eljegyzést közösen Virág Jóskáékkal, mivel Jóska a menyasszonyom testvérét jegyezte el. Az eljegyzésre a szüleim is eljöttek.

Akkoriban az állami alkalmazottak csak rangban hozzá illő nőt vehettek el feleségül. Még a szekrénybe is benéztek, hogy meg van-e a lány kelengyéje. A szemlész kijött, és megnézte. Ő volt a járási székhelyen a pénzügyőri szakasz vezetője. Felettese volt a megyei parancsnok, a felügyelő. A szemlész ellenőrizte a kelengyét, és jelentette tovább. Csak az nősülhetett a pénzügyőrségnél, aki elért egy bizonyos rangfokozatot. Voltak nálunk már 10 éve olyan fiatalemberek, akik még nem nősülhettek. Én 1942-ben már fővigyázó lettem. Ekkor már nősülhettem.

A hadifogságom kezdetén még nem lehetett tudni rólam semmit, ezért a sógorom (Virág Jóska) öccse kezdett el udvarolni a menyasszonyomnak és el akarta venni őt feleségül. A sógor szülei reformátusok voltak, a menyasszonyom és a szülei pedig katolikusok. Ekkoriban még mindig jelen volt a vallási ellentét a felekezetek között, és a sógor anyja kijelentette, hogy – Virág Jóska menyasszonyára célozva – katolikusból egy is elég a családba. Abban biztos vagyok, hogy a menyasszonyom férjhez ment volna, ha lett volna rendes kérője.

[18] A katonai mozgósítások alkalmával behívott tartalékosok nagy részét leszerelték, miután befejeződött a katonai akció (felvidéki, erdélyi, délvidéki bevonulás).

4. Az újabb katonai behívó és a háborúban való részvétel (1941-1943)

1942 májusában megkaptam az újbóli katonai behívót, de sajnos akkor már nem mentettek fel. Legnagyobb csodálkozásomra nem Győrbe, az utászokhoz, hanem Sárbogárdra, a gyalogsághoz hívtak be. Nekem tizedesi rangom volt, de gyalogsági kiképzésem nem volt. Tizedesi rangomnál fogva beosztottak Kókány Jenő rohamszakaszába rajparancsnoknak. Kókány Jenőt ott ismertem meg.

Parádi József menyasszonyával a honvédséghez való bevonulás előtt 1942-ben

Hadnagyi rendfokozata volt, és a feleségemnek volt a nagybátyja. Elég szoros rokoni kapcsolatban voltak. A frontra való kivonulásunk előtt egy háromgyerekes szakaszvezetőt leszereltettek, nem kellett neki kivonulni. Ennek a szakaszvezetőnek a beosztása század csapat-csendőr volt. Ez olyan beosztás volt, ami csak háború esetén a kivonuló századoknál volt meg, de semmi köze nem volt a csendőrséghez vagy a tábori csendőrséghez. Mivel nekem nem volt meg a gyalogsági kiképzésem, Kókány Jenő szólt nekem, hogy nem vállalnám-e el ezt a beosztást. Adott egy füzetecskét, amibe le voltak írva a csapatcsendőr kötelességei. Én elolvastam és láttam, hogy nincs benne semmi olyan különös,

amit ne tudnék teljesíteni és elvállaltam. Sokszor gondoltam rá a hadifogságban, hogy ez lett a vesztem, és ezért voltam olyan sokáig hadifogságban.[19]

Amikor viszont arra gondoltam, hogy *Korotojak*nál, az első támadásnál négy rajparancsnokból három elesett, és az is elesett, aki énhelyettem lett rajparancsnok, akkor rájöttem, mégiscsak jobb volt így.

1942. július 14-én bevagoníroztunk Sárbogárdon, és indultunk Oroszországba.[20] Az indulásnál ott volt az anyám és a menyasszonyom is. Nem volt kimondottan jó érzés vagonokban indulni Csehszlovákián, Lengyelországon át éjjel-nappal Fehéroroszországba. *Recsicán* kötöttünk ki. Ott vagoníroztunk ki és onnét indultunk január 20-a körül *Gomel-Csernyigov*on át *Osztrogozsszk*ig. A menetelés úgy történt, hogy a legénység teljes felszereléssel gyalog, a tisztek lóháton mentek. Kocsik is voltak a századnál. Ezek a konyhafelszerelést, a tisztek holmiját és egyéb harci felszereléseket vittek. Nekem az volt a feladatom, hogy az úton a század után mentem, és senkit sem hagyhattam lemaradni. Ha valakinek megfájdult a lába, vagy beteg lett, azt a kocsira fel kellett rakni. Végeredményben senki sem maradhatott le. Körülbelül 1500 km-t gyalogoltunk, naponta 30-40 km-t. Közben egy-egy nap pihenőt is tartottunk, ha nagyon kifáradt a társaság. Éjszaka nem mentünk, hanem egy-egy faluban vagy városban megálltunk és ott saját sátrakban és nem házaknál töltöttük az éjszakát.[21] A tisztek viszont jobb helyeken, házakban lettek elszállásolva. Útközben elég sok nehézség volt, mert földúton mentünk végig és esős időben akkora sár volt, hogy a lovas kocsikat nekünk kellett kisegíteni, mert a lovak előbb kidöglöttek, mint az emberek. Nekem kellett ellenőrizni, hogy a századból senki se beszélgessen az orosz lakossággal, és főleg semmit el ne tulajdonítsanak tőlük. Ilyen a századunkban nem is történt meg. Sokszor csodálkoztam azon, ahogy mások cselekedtek az orosz lakossággal szemben, én nem tudom elképzelni, mert a mi századunknál ilyen nem történt meg. 1942. augusztus 5-én délután értünk

[19] Parádi József fenti megfigyelése jogosnak látszik egy másik volt hadifogoly visszaemlékezésének tükrében. Ez utóbbi visszaemlékező említi, hogy hazaindulásuk idején az oroszok félreállították a németesen hangzó nevűeket, valamint a csendőr, rendőr és más „őr"-re végződő foglalkozású hadifoglyokat. – *Korchmáros* 2005. 226-227.

[20] A 2. magyar hadsereg Donhoz való kiszállítása július 27-re befejeződött. – *Horváth* 1959. 24.

[21] A katonai egységek kivagonírozása több száz km-re az arcvonal mögött történt. Lajtos Árpád, a 2. magyar hadsereg vezérkari tisztje szerint minderre azért volt szükség, mert a sztálingrádi harcok miatt eléggé leterheltek voltak a vasúti vonalak. – *Lajtos* 1989. 69. A Donhoz való kivonuláskor jellemző volt, hogy a katonák a lakossággal való érintkezést igyekeztek a legszükségesebb esetekre korlátozni. Az elszállásolás saját sátrakban történt. – *Kadosa* 2000. 114.

Osztrogozsszk alá. Ott leállítottak bennünket, mert az előző napokon a 6-okat és a 36-okat átnyomták a Donon, akiknek hatalmas veszteségük volt. Ezért másnap reggel 6 órakor teljes felszereléssel, pihenés nélkül bevetettek minket Korotojakon az oroszok ellen.[22] Igaz, hogy ezen a részen az oroszokat átnyomtuk a Donon, de rettenetes veszteségbe került.[23]

Parádi József menyasszonyának írt tábori levele,
amely két nappal az orosz frontra való indulás előtt kelt

Én közvetlenül a harcban nem vettem részt, mivel most is leghátul kellett lennem, és összeszedni a lemaradt katonákat. 12 katonával, egy tiszttel – Kókány Jenővel – és egy altiszttel, valamint 10 közlegénnyel a csapattól teljesen lemaradva egy horhosban éjszakáztunk. Nem tudtuk, hogy merre menjünk, mert még hátulról, Osztrogozsszk felől is lövéseket hallottunk. Reggel, ahogy világos lett, elindultunk a városba, hogy megtaláljuk a csapatunkat. A horhoson kellett végigmenni, hogy az oroszok észre ne vegyenek bennünket. Menet köz-

[22] A Don innenső oldalán, a magyar védelmi szakaszon meglévő három szovjet hídfő – Uriv, Korotojak, Scsucsje – képezte a fél évig tartó védelmi harcok magvát.
[23] A korotojaki szovjet hídfőt véglegesen a németeknek sikerült felszámolniuk szeptember 3-án. – *Szabó* 1994. 133.
A 2. magyar hadsereg által ellenőrzött védvonalon, a hídfőcsaták közül csak ez az egy zárult katonai sikerrel.

ben rengeteg hadifelszerelést találtunk. Csapatunkat megtalálva, jelentettem a századosnak, hogy a lemaradtakkal bevonultam. A tisztet és az altisztet a százados letolta, és azonnal elküldte a városba, hogy a visszamaradt oroszokat felderítse. Minket pedig tizedmagammal visszaküldött, hogy a hadfelszerelést gyűjtsük össze. Azonban ez nem sikerült, mivel ahogy a horhosból kidugtuk a fejünket, az oroszok észrevettek bennünket, és azonnal elkezdtek lőni minket. Még egy Sztálin-orgonával,[24] vagyis sorozatvetővel is lőttek bennünket. Egyik katonánk meg is sebesült. Nem tudtunk mást tenni, mint visszamenni a századunkhoz. Amikor odaértünk, akkor láttuk, hogy Kókány Jenőt sebesülten viszik a mentőautóhoz, és viszik hátra. Még irigyeltem is a Jenőt, hogy ilyen könnyen megússza a háborút.

Tekintettel, hogy a századunknak nagy volt a vesztesége, úgy döntöttek, hogy a 48-asok leváltanak bennünket.[25] A parancsnokuk már ott is volt velünk egy házban, ahonnét nagyon gyönyörűen lehetett látni, hogy a velünk szemben lévő domboldalon hogy jönnek a 48-asok minket leváltani. Ahogy lőtávolságon belül értek, az oroszok elkezdték őket lőni. Borzalmas volt hallani és látni azt a rettenetes jajveszékelést és fejvesztett rohangálást, ami ott volt. A parancsnokuk, aki ezt végignézte, valósággal megzavarodott. A századparancsnokunk okulva a látottakon, nem akarta, hogy a mi századunk is úgy járjon, mint a 48-asoké, ezért úgy döntött, hogy – mivel én már kétszer is bejártam ezt az utat, és tudom, hogy melyik úton lehet elmenni úgy, hogy a századot veszteség ne érje – én vezessem ki a századot lőtávolságon kívülre. Ez sikerült is, de amikor kiértünk a sík terepre, ott egy repülőtámadást kaptunk. Szerencsére senki sem sebesült meg.

Azt gondoltuk, hogy pihenőre megyünk, de nem így történt. Mi egy hosszú horhoson mentünk végig, és egy faluba érkeztünk, amit *Mutnik*nak neveztek. Ez egy domboldalon feküdt, melynek alsó fele teljesen lapos, füves terület volt, ami a vasútállomásig terjedt, ez mögött pedig egy erdő volt. Az oroszok a vasúti töltés mögött voltak, úgyhogy ők nagyon jól beláttak hozzánk, de mi őket egyáltalán nem láttuk. Hiába próbáltuk őket a Donon túlra szorítani, de nem tudtuk, a nagy emberveszteség mellett sem. Úgyhogy már a második századnál a legmagasabb rangú ember tizedes volt, aki a századparancsnok volt. A mi századunknál például 200 főből csak 79-en maradtunk. Ezalatt a két hét alatt lehetett megismerni igazán az embereket, főleg a hivatásos tiszteket és az al-

[24] Az orosz fronton szolgáló katonák több mindent neveztek el Sztálinról: Sztálin-orgona, Sztálin-gyertya, Sztálin-beton (keményre száradt földes út), Sztálin-brikett (a falusi lakosság körében tüzeléshez használt szárított istálló-trágya).
[25] A 48-as gyalogezred a 18. gyalogezrednek volt az úgynevezett iker-ezrede.

tiszteket, akik mindig azt keresték, hogyan tudják kivonni magukat a harcokból.[26]

A konyhánk az osztrogozsszki erdőben volt, tőlünk körülbelül 4-5 km-re. Naponta egyszer hozták ki az élelmet. A melegételt délben és ugyanakkor hozták ki a vacsorára valót és a másnap reggelre való hidegélelmet. A szolgálatvezetőnk, aki hivatásos szakaszvezető volt, az állandóan a konyhánál volt, nem jött ki az első vonalba. Úgyhogy a századparancsnok engem bízott meg, hogy a szolgálatvezetői teendőket ellássam és az ebédet, vacsorát, reggelit kiosszam.

A sok sebesült közül csak párat tudtak a sebesülthordozók kihozni az oroszok által állandóan tűz alatt tartott veszélyes területről.[27] A halottakat a faluba eltemettük, amennyire lehetséges volt a kemény talaj miatt. Én keresztet készíttettem a sírokra, és értesítettem a halottak hozzátartozóit. A nagy veszteségek miatt augusztus 18-án leváltottak bennünket a németek, a századunk pedig visszavonult az osztrogozsszki erdőbe, ahol a konyhánk volt. Engem két fővel otthagytak azzal, hogy másnap küldenek két kocsit, és az ottmaradt hadifelszerelést vigyük utánuk. Másnap reggel meg is jött a két kocsi. Mi felrakodtunk és elindultunk visszafelé. Majdnem beértünk az erdőbe, amikor hat darab „Rata" vadászrepülő megtámadott bennünket. A lovak megijedtek, a kocsis leugrott, és lefeküdt a füre, én elkaptam a gyeplőt, hogy megfékezzem a lovakat. A repülőgépek elmentek, és utána látom, hogy a kocsis megsebesült. Egy repülőről géppuskával átlőtték a térdét. Ha fennmarad a kocsin, semmi baja nem történt volna. Utána bevittük a századunkhoz, a körletbe, és ellátták a sebesültet. Másnap pihenőre mentünk *Krutez* községbe.

Az ezred nagy vesztesége után az első zászlóaljat megszüntették, és az abból visszamaradt emberekből feltöltötték a 2. és a 3. zászlóaljat. De ez sem volt még elég a feltöltéshez, és hazulról hoztak embereket, akik fegyencekből, büntetett előéletűekből, illetve politikai okokból megbízhatatlan emberekből áll-

[26] A hivatásos tisztekkel kapcsolatos panaszok, miszerint kivonják magukat a nehezebb feladatok alól, más visszaemlékezésekben is visszatükröződnek. Egy hivatásos tiszt, Deák Gyula is tapasztalt olyan esetet, amikor lehetőségeikhez képest alulteljesítettek az egységében szolgáló tisztek (*Deák* 2004. 12.).

[27] Parádi Józsefet idézi a századhoz beosztott munkaszolgálatosokkal kapcsolatosan Szilágyi Mihály és Szabó Péter könyve: *„Amikor csapatcsendőr társammal együtt a kitűzött helyen és időben megjelentem, a zsidók akkora ricsajt csaptak, hogy észrevette őket az orosz, és lőni kezdett. Mindnyájan a lövészárkokba ugráltunk, és rábeszéltük a zsidókat, hogy maradjanak veszteg, mi majd ketten kimegyünk és kijuttatjuk a spanyolbakokat. A legyengült munkaszolgálatosok boldogan maradtak csendben a lövészárokban, hálálkodva ígérték, hogy hazatérve nem feledkeznek meg jótevőikről. Nem hiszem, hogy megérték ép bőrrel a háború végét."* – *Szabó-Szilágyi* 2001. 189-190

tak.[28] Itt történt, hogy Korotojaknál nagy veszteségekkel, mégis eredménytelenül harcoló egységből még megmaradt katonákat összehívták, és egy magas rangú tiszt – a nevére és rangjára már nem emlékszem – letolt bennünket, és elmondott mindenféle gyáva szedett-vetett társaságnak.

A századparancsnok már az úton is, gyaloglás közben és a Korotojaknál való nagy veszteség után is mindig arról érdeklődött, milyen a legénység hangulata, és azt akarta, hogy minden nap jelentést adjak róla.[29] Én ezt nem csináltam, és ha kérdezett is, mindig azt feleltem, hogy a legénység körében nincs semmi különös. Annak dacára, hogy ő hivatásos tiszt volt, a látottak alapján nem volt nagy híve ennek a háborúnak. És mégis, mivel én nem teljesítettem a kívánságait, mellém osztott be egy ruszin gyereket, akinek nagyobb hajlama volt a fecsegésre.

Itt, Krutezban nem tiltották annyira az orosz lakossággal való érintkezést, úgyhogy itt már tejet és zöldségféléket cseréltünk kenyérért az oroszoktól. Amikor feltöltötték a századunkat szeptember 10-e körül, a Károly-tanyánál lévő téli védőálláshoz vonultunk. Azt nem tudom, hogy már szeptemberben miért kellett nekünk téli védőállásba vonulni... Azért, hogy megvárjuk a 30-38 fokos hideget, ami az oroszoknak kedvező a támadásra? A vonalon egyelőre nyugalom volt, hacsak el nem kezdett valaki lövöldözni, mire Sztálingrádtól Leningrádig mindenki lövöldözni kezdett. Sőt, a tüzérségnek ki is volt adva, hogy naponta egy bizonyos mennyiségű lőszert lőjön ki, ha látott ellenséget, ha nem.[30] De jó lett volna az a sok elpazarolt lőszer januárban, amikor az oroszok támadtak. Abban az időben azt beszélték, hogy az oroszok kapitulálni fognak, mivel elfogyott már a fegyverük. De sajnos nem így történt, mert az amerikaiak megsegítették őket a mi vesztünkre.

A hazulról kapott levélből megtudtam, hogy a pénzügyőrség előléptet, és jó lenne, ha hazamennék. A századparancsnokomnál sikerült is elintézni a szabadságolásomat, úgyhogy szeptember közepén elindultam szabadságra. Az

[28] Köztörvényes bűnözők, fegyencek alkalmazásáról a hadműveleti területen Lajtos Árpád is említést tesz a visszaemlékezéseiben. – *Lajtos* 1989. 57.

[29] A századon belüli hangulatjelentéseket más századnál is megkövetelték. Az olyan jelentéseket viszont, amelyek az ellátás, felszerelés hiányosságaira világítottak rá, nem mindig tolerálták a jelentést tévő felettesei. – *Deák* 2004. 30.

[30] Egy visszaemlékező szerint a frontnak megvolt a maga lüktetése, ami abból állt, hogy bizonyos időközönként ki kellett lőni néhány lövedéket. Ezt a szokást hasznos volt betartani, mert az ellenség felfigyelt a változásokra, amiből következtetéseket vonhatott le. (*Viczián* 1989. 154-155.) Ugyanakkor a gránátvetőkhöz, aknavetőkhöz, ill. más tüzérségi lövegekhez csak korlátozott mennyiségben állt rendelkezésre lőszer. (*Ungváry* 2005. 161.)

első vonalból fényes nappal jöttem ki. Az oroszok megláttak, elkezdtek rám lőni, úgyhogy az út egy részét kúszásban kellett megtennem. Akkor úgy gondoltam, hogy csak lőjetek, én már úgysem jövök ide vissza.[31] Sajnos nem így történt. Hazafelé menet láttam, hogy milyen különbség van a német katonák és a magyar katonák között. Mi kaptunk egy egykilós konzervet és egy kenyeret az útra, és harmadosztályú kocsiban utaztunk. A németek viszont első osztályú kocsiban utaztak, és az ellátásukat össze sem lehetett hasonlítani a miénkkel. A németek minket alsóbb rendű egyéneknek tekintettek. Például előfordult, hogy egy német őrmester egy magyar századosnak adott utasítást. De ugyanúgy volt ez a felsőbb hadvezetésben is. Mindezek mellett szerencsésen hazaértem. Sárbogárdon szálltam ki, és a legnagyobb meglepetésemre a menyasszonyommal találkoztam, aki pont egy olyan katonát keresett, aki visszafelé ment, mert nekem csomagot akart küldeni. Nagyon meglepődött, amikor meglátott, mert nem sejtette, hogy szabadságot fogok kapni, és hazajövök. Szabadságom alatt meglátogattam a szüleimet is.

Sajnos nem úgy történt, ahogy elgondoltam, mert a szabadságom lejárta után csak vissza kellett menni. A menyasszonyom le akart beszélni róla, de nem tudom, mi lett volna ez esetben, mert még nagyon sokára ért véget a háború. Visszautazásomkor a menyasszonyom elkísért Budapestig, és ott, a búcsúzkodás nehéz volt. Mintha éreztük volna mind a ketten, hogy nagyon sokára, vagy sosem találkozunk már újra. A nehéz búcsúzás után elindultunk Kassára. Kassán még három napot rostokoltunk. Már abban reménykedtünk, hogy talán nem is kell visszamenni, de a negyedik nap mégiscsak elindultunk.

November közepén találtam meg a századomat *Maja* községben, ahol pihenőt tartottak. Ott történt meg velem, hogy egyszer kimostam a két meleg alsónadrágomat, és kitettem száradni az udvaron egy drótra. Másnap reggel arra lettem figyelmes, hogy egy tehén rágja a gatyámat. Azonnal kiszaladtam, de úgy látszik, hogy az egyiket már megette. A másikat még sikerült kiráncigálni a szájából. Az orosz lakosság gyakran egy fedél alatt élt a háziállatokkal, ami hozzájárult a meleg megtartásához a téli hidegben. Láttam olyat, hogy amikor benéztem egy házba, egy tehén nézett vissza rám.[32]

Amikor visszajöttem a szabadságról, akkor a századhírnök ment szabadságra, és nekem kellett az irodai teendőket ellátni. Közben megbetegedtem, és

[31] Valójában a katonák elhitték, vagy elhitették velük, hogy a szovjet hadsereg felbomlóban van. (*Bártfai* 1988. 38.). Bizonyára ez is közrejátszhatott a rossz harci morál kialakulásában.

[32] Ezt a szokást más honvédek is megtapasztalták. Mivel ez magyar szemszögből nézve furcsaság volt, több visszaemlékezésben is megemlítik. – *Szabó-Szilágyi* 2001. 181.

hátra akartam menni az orvoshoz. De a századparancsnok nem engedett, mert nagyon sok munkám volt. Akkor kellett kitüntetésre fölterjeszteni a katonákat. Azt mondta, hogy az orvos úgyis kijön, mert több beteg is van. Így a bunkerben dolgozgattam, amikor már jobban éreztem magamat. Téli ruházatot és felszerelést nem kaptunk, mivel azt mondták, hogy leváltanak bennünket. A bunkerünk mellett tüzelőállásban volt egy páncéltörő ágyú, amit mindig áthúztak a másik zászlóaljhoz és vissza, ahol mindig leadtak három lövést, hogy az oroszok azt gondolják, itt is van egy páncéltörő ágyú és ott is.[33]

December elején vonultunk a téli védőkörzetbe. Névtelen tanyának hívták ezt a védőkörzetet. *Scsucsje* községgel szemben egy fátlan, sík terület volt, távol a falutól. A Donnak egy olyan kanyarulatában volt, ahol az oroszok a Don innenső oldalában voltak egy hídfőállásban, és a támadást innét lehetett várni. Január 12-én az oroszok *Urivnál* áttörték a vonalat, és a 23. és a 35. gyalogezred vonalán törtek előre. Mi tőlük délre, körülbelül 40 km-re még 14-én reggel sem tudtunk semmiről. Azt sem tudtuk, hogy *Sztálingrádnál* az oroszok megsemmisítették a német sereget. 14-én reggel hat óra körül tüzérségi támadásra lettünk figyelmesek. Először még azt gondoltuk, hogy a németek lőnek, és vissza akartuk szólni, hogy előrébb lőjenek, mert a mi védőkörzetünkbe potyognak a lövedékek. Aztán rájöttünk, hogy nem a németek, hanem az oroszok lőnek. Körülbelül félórai tüzelés után megindultak a T34-es tankok, és utána a gyalogság.

Mikor a T34-es tankok megindultak felénk,[34] akkor a mellettünk lévő tüzelőállásból a páncéltörő ágyú kilőtte azt a három lövedéket, ami volt neki, és ezzel befejezte a tevékenységét. De így volt ez a géppuskásoknál és a többi lövésznél, hogy elfogyott a lőszerük. Hiába küldtünk a zászlóaljhoz kocsit, hogy lőszert hozzon, a zászlóaljat már nem találták meg, mert visszavonult. Mi sem tehettünk mást, de hátrafelé már nem mehettünk, mert a T34-esek már mögöttünk voltak. Mivel napok óta bunkerben voltam betegen, fölöltöztem, és a rumosüvegből ráhúztam, – mert abból volt bőven – hogy vegyek egy kis bátorságot és erőt, hogy elindulhassak hátrafelé. A századparancsnokunk vezetésével el is indultunk, de mivel hátrafelé már nem tudtunk menni, az első lövészvonal árkán végig délre, az olaszok védőállása felé megindultunk. A sok hó miatt olyan magasan volt a part, hogy nem tudtunk kimenni. Végre találtunk

[33] A tüzérségi lőszerhiány miatt 1942 őszétől erősen korlátozták a tüzérségi tevékenységet. – *Szabó* 1994. 157.

[34] A 18. gyalogezred lövészárkait több tucat szovjet harckocsi rohanta le. A 18. gyalogezredet is magába foglaló 12. hadosztály 10 óra alatt elvesztette harcos személyi állományának 70%-át. – *Ungváry* 2005. 192.

egy olyan helyet, ahol el tudtuk hagyni az árkot. De ott olyan zűrzavar volt, hogy előttünk is oroszok, mögöttünk is oroszok, a magyarokkal fölváltva összevissza lövöldöztek. Volt egy magyar tiszt, aki hátul, a tartalékos zászlóaljnál volt, aki kiabált ránk, hogy foglaljunk tüzelőállást, de mivel lőszerünk nem volt, így a századparancsnokunk vezetésével 7-8-an elindultunk csúszva-mászva hátrafelé. Amikor kiértünk a lőtávolságból, akkor már sötétedett. Estére beértünk egy faluba, és bementünk egy házhoz. A századparancsnokunk (Rimanóczi) azt mondta, hogy maradjunk itt, ő körülnéz, és szerez élelmiszert, mert már éhesek voltunk. Egy darabig vártuk a századparancsnokot, de csak nem jött vissza. Úgy látszik, hogy jobbnak látta, ha egyedül megy, mert így jobban el tud lavírozni, és megszabadult tőlünk.

Később tudtuk meg, hogy neki sikerült is a hadifogságot megúszni, és hazamenni.[35] Közben az oroszok közeledtek, és nekünk is el kellett indulni. El is indultunk a nagy tömeg után, és reggelre *Márki*ba értünk. Márkiban különböző csapattestektől már rengeteg katona gyűlt össze. Itt volt a 37. gyalogezred parancsnoksága. Itt ellentámadásra próbálták összeállítani a csapatokat. Adtak minden két embernek egy kenyeret, ami úgy meg volt fagyva, hogy fűrésszel kellett elosztani. Ebédre meleg ételt ígértek, utána pedig ellentámadásra kellett indulni. A csapatokat össze is állították, engem is beosztottak egy szakaszba szakaszparancsnok-helyettesnek. Egy zászlós volt a szakaszparancsnokom.

Márki egy völgyben feküdt. A szakasz egy olyan házban volt elszállásolva, ahonnan szépen belátható volt, hogy mindkét oldalon milyen mozgás van. Láttuk, hogy tömegesen jönnek az egyik oldalról hátrafelé a katonák, és a másik oldalon mennek fel, tehát tömegesen vonultak vissza. 11 óra táján megjelent két német tank, amelyek az oroszok felé mentek fel a hegyre. Amikor fölértek, az oroszok elkezdték őket lőni, mire ők visszavonultak. A látottak után megkérdeztem a zászlóst, hogy velünk mi lesz tulajdonképpen, látva, hogy mindenki vonul vissza. A zászlós azt felelte, hogy ő nem kapott semmiféle utasítást, így ő nem indulhat visszafelé. Erre én szóltam a századunkból 5-6 embernek, és elindultunk toronyiránt a nagy hóban visszafelé. Ez 15-én délelőtt volt.[36] Egész éjjel mentünk. Én lázas voltam, de egyelőre bírtam a menetelést. 17-én *Szagunyba* értünk. Itt nagy élelmiszerraktár és nagyon sok visszavonuló katona volt, akikből itt újra századokat akartak összeállítani ellentámadásra. A századot össze is állították, én szakaszparancsnok-helyettesi beosztást kaptam, de szerencsém volt, mert az utolsó szakasz szakaszparancsnoki

[35] Egy Parádi József birtokában lévő, 1944-ből való fényképen Rimanóczi századparancsnok felismerhető Kókány Jenő esküvőjén.
[36] Márkit 16-án vették be a szovjet csapatok. – *Horváth* 1959. 277.

helyettese voltam, aki az induló csapat leghátsó embere volt. Előttem közvetlenül a századom-béliek voltak. Ahogy ellentámadásba indult a csapat, kiértünk Szaguny községből, észrevettem, hogy szemben jön velem egy szán, amit a zászlóalj-parancsnokunk legénye hajtott. Én megkérdeztem tőle, hogy a zászlóalj-parancsnokunk hol van, mert szerettem volna a saját csapattestemhez kerülni. Ő azt mondta, hogy itt van Szagunyban. Én erre kiléptem, amit észrevettek a századbeliek, akik szintén kiléptek, és visszamentünk. Szerencsére nem vettek észre bennünket, mert akkora szél- és hófúvás volt, hogy senki nem tekintgetett másfelé. Különben azt hiszem, egyből agyon lőttek volna bennünket. A század pedig ment tovább az ellentámadásba, vagyis a halálba. Egy barcsi fiúval találkoztam, aki szintén az ellentámadásba indulók között volt, de soha nem tért vissza. Én vittem haza a testvérének a hírt, hogy nyilván meghalt.

Ahogy visszaértünk Szagunyba, láttuk, hogy itt már nagyon nagy bajok lehetnek, mert a civil lakosság a raktárakból folyamatosan hordta szét a rengeteg élelmiszert, szalonnát, cukrot, cigarettát. Teljesen kifosztották a raktárt. Mi is tudtunk még szerezni egy kevés kekszet és pálinkát, de a zászlóalj-parancsnokunkat már nem találtuk, úgyhogy újra magunkra maradtunk. Nem tudtuk, hogy mit csináljunk és merre menjünk. Végül elindultunk hátrafelé, de az utat lezárták a tüzérek, ezért meg kellett kerülnünk őket. A kertek alatt mentünk, hogy elkerüljük a falut. Mikor elhagytuk a falut, visszamentünk az útra. Nekem ekkor már nagyon fájt a lábam. A térdem nem hajolt. Csúszkáltam a havon, míg nem jött egy szánkó, aminek a talpára álltam, de a társaim kiabáltak, hogy ne menjek, ne hagyjam itt őket. Erre leszálltam és továbbcsoszogtam az úton.

Estére *Kodenzovó*ba[37] értünk. Itt rengeteg katona volt már: tüzérség, gyalogság, lőszeres lovas kocsik, stb. Itt azt mondták, hogy éjfélkor bezárul a kör, vagyis az oroszok elzárják az utakat, és nem tudunk továbbmenni. A századombéliek, akikkel együtt voltam, mondták, hogy *tizedes úr, menjünk tovább.* Mondtam, gyerekek, menjetek tovább, én sajnos nem bírok veletek menni, mert nagyon fájnak a lábaim. Lesz, ami lesz, én nem bírok tovább menni. Erre föl ők is ott maradtak. Reggelre rengeteg katona jött össze mindenféle alakulatól. Rengeteg lőszer is volt, csak olyan tiszt nem volt, aki összefogta és irányította volna a társaságot. Az ellentámadásoknál tudtak intézkedni, és halálba vinni azt a rengeteg katonát, de itt nem...

[37] Kodenzovó falu a magyar védvonal déli részén feküdt, kb. 8 km-re a Don-menti védővonaltól. A településen raktárak voltak kialakítva, ahonnan lőszerrel és élelmiszerrel látták el a csapatokat. – *Boldizsár* 1982. 43.

5. A hadifogság évei (1943. január-1951. december)

Megindultunk a faluból kifelé, egy domboldalon fel, amikor észrevettük, hogy az előttünk lévő emberektől szedik el a puskát, és a karjukról csatolják le az órákat. Józserével semmit sem láttunk a nagy hóban, még ki sem lehetett oldalra lépni, mert az oroszok azonmód ránk lőttek. Állítólag elől egy alezredes ment, aki megadta magát, és utána nekünk is meg kellett adnunk magunkat, elszedték a fegyverünket. Mire fölértünk a dombra, akkor vettük észre, hogy az oroszok talán még ötvenen sem voltak. Ez volt a magyar tiszti kar fejetlenségének az eredménye. Kivételek köztük is voltak. Utólag meg lehet érteni őket is, mivel saját elhatározásuk szerint nem nagyon intézkedhettek. Még a legmagasabb rangban lévő tiszt sem intézkedhetett egyedül, mert mindent a németek utasítása szerint kellett végezni, és főleg tudták azt, hogy ez a harc nem a mi érdekünkben folyik.

Ahogy fölértünk a dombtetőre, az oroszok elszedtek tőlünk mindent. Én eldobtam a naplómat is, mert nem volt benne túl jó vélemény az oroszokról. Január 18-án fogságba estünk.[38] Nem tudom hányan voltunk, de nagyon sokan. Megindult a reményvesztett és elkeseredett, már hadifogolyként szereplő menet. Úgy éreztük, hogy halálra vagyunk ítélve. Nagyon hideg volt. Esett a hó és egész éjjel gyalogoltunk. Estére beérkeztünk egy faluba. Reggel láttuk, hogy még mindig a faluban vagyunk. Akkor vettük észre, a faluba körbe-körbe visznek bennünket, mert nem tudtak elszállásolni minket. Azért, hogy meg ne fagyjunk, állandóan meneteltették a társaságot. Voltak, akik bementek a házakba. Én akkor már olyan beteg és gyenge voltam, hogy vezettek a századtársaim. Egész nap mentünk tovább. Én estére annyira legyengültem, hogy azt mondtam a századtársaimnak, hogy menjenek, önekik is van elég bajuk, én pedig lefekszek itt a hóba, és egy kicsit pihenek. Nagyon hideg volt, és észak felől fújta a szél a havat. A jobb fülemet és jobb szememet telefújta hóval a szél, és én olyan tehetetlen voltam, hogy azt hiszem, még a hó is belefagyott a szemembe. A szememmel egyáltalán nem láttam egy évig, a jobb fülemre még most sem hallok.

A századtársaim elmentek. Én pedig lefeküdtem a hóban. Nem tudom, meddig fekhettem ott, de egyszer csak egy katona elkezdett rugdosni, és mondta, hogy keljek fel, mert itt van a menet vége, és akit itt találnak, abba az oroszok beleengednek egy sorozatot, azt gondolván, hogy szimulál, hogy utána meglóg-

[38] A fogságba esés ténye összhangban van a helyszíni harctéri tudósítással, miszerint a Márki-i csoportokat 18-ikára körülzárták a szovjetek. Kitörni csak csapatrészeknek sikerül. – *Horváth* 1959. 278. *Szabó-Szilágyi* (2001. 213.) valószínűleg téves adatot közöl, mikor Parádi József fogságba esését *Karpenkovó*ba teszi.

hasson. Én föltápászkodtam, és elindultam a menettel, de szerencsére nemsokára beértünk egy faluba. Ott egy éles kanyarban sikerült bemennem egy házba úgy, hogy az őrök nem vettek észre. Lefeküdtem a ház istállójában a tehenek, borjak közé, ahol kissé felmelegedtem. Reggelre megerősödtem annyira, hogy elindultam a menet után. Szerencsére a menetet sikerült utolérnem, mert ők egy nagy pihenőt tartottak. Ezután már együtt mentünk végig, de a századtársaimmal többé már nem találkoztam.

Január 29-ig gyalogoltunk, de ezalatt csak egyszer kaptam enni. Igaz, hogy háromszor is osztottak élelmet, de én olyan gyenge voltam, hogy nem bírtam odaférkőzni. Az erősebbek elnyomtak, és ezáltal nekem nem jutott élelem. Egy alkalommal a töltőtollamért fél kenyeret kaptam egy mellettünk elhaladó autóból. Mindeközben valaki lekapta rólam a takarót. A jegygyűrűmért egy öregasszony adott egy darab kenyeret. A gyűrűt nem akarta elfogadni, de mégis odaadtam neki. Talán az életemet mentette meg ezzel. Útközben éjszakánként górében, birkaakolban vagy elhagyott épületekben éjszakáztunk. Legtöbbször azonban nem tudtak bennünket elszállásolni, hisz' 3-4 ezren voltunk. Az élelmesebbek még a meleg szobába is befurakodtak idegen házakba, családokhoz. Sajnos én nem ezek közé tartoztam. Egyszer egy épületben olyan szorosan voltak összepréselődve az emberek, hogy állva aludtunk. Aki véletlenül lecsúszott, az onnét felállni már nem tudott. Egymással senki sem törődött. Mindenki a saját életét mentette. Esetleg ha voltak barátok, ismerősök, azok vigyázhattak egymásra, de én ezt nem tapasztaltam. Amíg a századombéliekkel voltam, addig megvolt az összetartás.[39] Amióta rosszul lettem, végleg elváltunk.

Az egyik éjszaka egy kutyaól-szerű helyen aludtam, de reggel, amikor felébredtem, annyira fázott a lábam, hogy mikor sikerült bejutnom egy házba, ahol levetettem a bakancsomat, láttam, hogy a kapcarongy annyira belefagyott a bakancsomba, hogy ki kellett feszegetni. Nem tudom megérteni, hogy sok katonának (mind a katonaság, mind a hadifogság alatt) megfagyott a lába. Én beteg voltam, és mégsem fagyott le semmim. A hadtestparancsnok, Stomm Marcellnak is annyira elfagytak a lábai, hogy amputálni kellett őket.

Január 30-án bevagonírozták bennünket. Mi, 52-en egy 15 tonnás vagonban lettünk elszállásolva. A vagonban egy vaskályha volt, a füstcsöve a vagon tetején ment ki. Tüzelőt nem adtak; lényeg, hogy volt bent kályha. Egy sor deszkapriccs volt a vagonban, s azon feküdtünk. Ekkor már több időnk volt a

[39] Egy, a doni harcokat megjárt visszaemlékező szerint: *„A bajtársiasság nagyon szép fogalom, de rá kellett jönnöm, legfeljebb jól összeszokott emberek között alakulhat ki igazán. Az egyéni önzés túlteng ilyen nehéz helyzeteken: a menekülés lehetőségének biztosítása terén nem nagyon lehet beszélni erről..."* Idézi: *Szabó-Szilágyi* 2001. 173.

tetvekkel foglalkozni, mint azelőtt, mert volt belőlük bőven. Volt köztünk egy ruszin gyerek, aki az első napon még nagylegény volt, és azt mondta, hogy a fogságban majd eke elé fogja a magyarokat, és szántani fog velük, mert ő tudott oroszul... De szegénynek nem sikerült, mert ő lett az első halottunk. A tetvek a nyakát teljesen véresre csipkedték, mire fel az oroszokat kezdte el szidni, mert nem adtak eleget enni. 20 nap alatt háromszor kaptunk enni. A leghosszabb idő 8 nap volt, ami alatt sem enni-, sem innivalót nem kaptunk. A szomjazás sokkal rosszabb volt, mint az éhezés. A kályhacsövet kivettük a vagon tetejéből, és így szedtük ki a havat, amit elosztottunk egymás között.

A ruszin gyerek halála után a többiek következtek. A halottakat nem engedték kitenni a vagonból. Sőt, vécére sem engedtek ki bennünket – egyszer sem. Ha a vagon oldalára valaki rávizelt, az odafagyott, a másik pedig azt vakargatta le a szomjúságtól... Egy esetben az őrök megengedték, hogy a mellettünk álló szerelvényről havat hozzunk be a szomjúság ellen. Ez a nyitott platós vagon mellettünk állt, és a hó alatt cukorrépa volt. Így a fogolytársak nem havat, hanem cukorrépát hoztak be. Ezt elosztottuk, mindenkinek négy darab jutott. Miután ezt megettük, hasmenést kapott mindenki. Józan ésszel el sem lehet azt képzelni, hogy milyen siralmas állapot volt ott. A halottakat átlépve lehetett csak közlekedni. Egy haldokló pesti gyerek, aki korábban pincér volt otthon, teljesen megzavarodott, és úgy tett, mintha kiszolgálná a vendégeket. A végén, amikor már azt gondoltuk, hogy meghalt, – egy ember le akarta venni róla a köpenyt – egyszer csak megszólalt: *„ne vegyétek le rólam a köpenyt, még élni akarok, két gyermekem van, ne vegyétek le"*. Az ember teljesen el tud állatiasodni, igaz, hogy itt kényszerből volt, de emellett mégis többet kibír az ember, mint egy állat.[40]

Február 20-án megérkeztünk *Tambov*ba. Erdő szélén, nyílt pályán állt meg a vonatunk. Ekkor már a vagonunkban 13 halott volt,[41] de ezeket itt sem engedték kirakni, nekünk pedig azt mondták, hogy aki ki tud szállni a vagonból, és menni tud, az itt marad. A többieket pedig viszik tovább Szibériába, a kórházba. Mindenki összeszedte az utolsó erejét, hogy ki tudjon szállni, mert már senki sem szeretett volna tovább maradni abban a vagonban, ahol 13 halott

[40] Egy táborlakó visszaemlékezése szerint: *„Az ember értékelése akkor és ott annyi volt, mint amikor a kezünkre szállt szívó szúnyogot agyoncsapjuk"*. Idézi *Stark* 2006. 194.

[41] A legmagasabb halálozási arány azon hadifoglyok körében volt megfigyelhető, akik a világháború alatt Sztálingrád és Voronyezs közötti térségben, a különböző bekerítő hadműveletek során estek fogságba (*Galickij* 1991. 26.). A kiszállítások esetében elfogadott átlagos 10-20%-os halálozási arány (*Stark* 2006. 124.) esetünkben sokkal magasabb volt. 52 főből 13 halott pontosan 25%-os halálozási arányt jelent. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy a mozgásképteleneket továbbszállították Tambovon túlra.

volt. A vagonból csak hárman vagy négyen tudtunk kiszállni. Az 52 főből 35-36-an maradtak a vagonban. Minket egy közeli erdőben lévő lágerba vittek.

Legelőször lefertőtlenítettek bennünket, majd megfürödtünk, minek során végre megszabadulhattuk a sok tetűtől. Ezután kaptunk egy deciliter kását, mert tudták, hogy a gyomrunk nagyon össze van szűkülve. Úgy látszik, nekik már gyakorlatuk volt ebben, hogy ilyenkor nem lehet egyszerre sokat enni. A fekhelyünk egy bütykös fadorongokból lerakott priccsből állt. Csupán a ruhánkban feküdtünk mindenféle takaró nélkül, és alattunk sem volt semmi a priccsen kívül. Viszont rendszeresen kaptunk enni, még ha keveset is. Egy első világháborúból itt maradt magyar adott egy darab papírt mindenkinek, és azt mondta, hogy *írjátok meg az otthoniaknak, hogy Húsvétra otthon lesztek.* Azt viszont elfelejtette megmondani, hogy melyik Húsvétra...

Aki járni tudott közülünk, azokat kivitték az erdőbe sírt ásni az olaszok részére. Akkora sírhelyeket ástunk, hogy egy kisebb családi ház belefért volna. Rengeteg olasz hadifoglyot temettek itt el. Szánon hordták ki őket, és megfagyva, meztelenül úgy néztek ki, mint a viaszbabák. Ekkor volt az első nézeteltérésem az oroszokkal. Kivittek bennünket az erdőbe, ahol ácsorogtunk, fagyoskodtunk, én pedig szidtam őket. Ha már egyszer kihoztak bennünket, miért nem dolgoztatnak? Mindezt meghallotta egy ruszin gyerek, és elárulta az orosz őrnek. Az őr félreállított engem, és megfenyegetett, hogy agyonlő. Végül meggondolta magát. Úgy látszik, ő is nekem adott igazat.

Tambovban általában sírásással foglalkoztunk. Március 28-án bevagoníroztak bennünket, és elvittek minket az Urálba. *Gubahá*nak nevezték azt a helyet, ahova mentünk. Ez egy magas hegyoldalban feküdt. Város nem volt a közelben. Állítólag egy gyár alapjait kellett volna elkészítenünk, de sok hasznuk nem volt belőlünk, mert nem volt erőnk dolgozni. Itt volt egy szűkszemű lágerparancsnokunk, aki rettenetesen haragudott a hadifoglyokra. Mindemellett a koszt is pocsék volt. Furkósbottal hajtott ki bennünket dolgozni. Az egyébként is elkeserítő fizikai állapotunk tovább súlyosbodott. Itt még tartott a tél, mert nagy hó volt, s hideg is volt. Egy 25 személyes sátorban volt a szállásunk. A sátor közepén helyezkedett el a kályha, de fűteni sosem tudtunk, mert a fát, amit hoztunk, egyenesen a konyhára kellett vinni. Az orosz orvosnő állandóan vitatkozott a lágerparancsnokkal, hogy a rossz koszt és ilyen munka mellett annyira legyengülnek a foglyok, hogy mindenki meg fog halni. De a lágerparancsnok nem sokat törődött vele. Egy paksi gyerek tudná megmondani, hány halottat vitt ki a lágerből, és hova vitte őket. Ő egész nap halottakat szállított.[42]

[42] A paksi hadifogolytársból később vezető személyiség lett egy tsz-nél, ezért kínossá vált számára a hadifogoly múltja. Ezt, mikor Parádi József meglátogatta őt, vele is éreztette.

Mikor már a lábamat is alig bírtam emelni a rossz erőnléti állapotom miatt, estére én is elmentem a gyengélkedőre, az orvosnőhöz. Akkor is a lágerparancsnokkal veszekedett, és egyenként mutogatva ránk azt mondta, hogy *„utrom kaput, utrom kaput"* Magyarul azt jelenti: 'reggelre meghal'. Én sem maradtam ki a sorból, énrám is mutatott. El voltam keseredve, mert gyógyszert nem tudtak adni. Ugyanakkor nekünk nem gyógyszer kellett, hanem a koszt hiányzott. Hazamentem a sátrunkba, és gondoltam, reggelre úgyis meghalok. Reggelre viszont megerősödtem, és ráadásul még dolgozni sem kellett kimenni.

Ekkor már a hó is kezdett olvadni, a fű pedig zöldülni. Kimentünk a sátor mellé, és a füvet elkezdtük eszegetni, mint az állatok. Május eleje körül szerencsénkre a Vöröskereszttől ellenőrök (komisszió) jöttek. A látogatás után minden megváltozott. Megjavult a koszt, dolgozni sem kellett menni. Az orvosi vizsgálaton külön választották a betegeket és a gyengéket. A gyengéket feljavító táborba, a betegeket pedig kórházba vitték. Engem a gyengék közé soroltak be. Ezek után elvittek bennünket *Karpinszk*ba, ahol papírgyár és fűrészüzem volt.

Szinte hihetetlen, hogy mekkora különbség van az egyik és másik láger között, de legfőképp a lágerparancsnokok között. Ez tényleg egy feljavító láger volt. Emeletes ágyak voltak. Takaró és szalmazsák is volt már. Naponta ötször kaptunk enni, és egy nagyon rendes lágerparancsnokunk volt. Lassan bár, de kezdtünk feljavulni. Amikor már erősebbek voltunk, kértük magunkat, hogy dolgozhassunk a fűrészüzemben. A lágerparancsnok csak úgy engedett ki bennünket, ha előtte orvosi vizsgára mentünk. Megnézte a ruházatunkat, hogy jó-e a bakancsunk, stb. Ha az ember kimenetelnél sápadt volt, kiállította a sorból, és elküldte a gyengélkedőre. Aki kijárt dolgozni, az kapott egy kiló kenyeret. Én is kijártam dolgozni, emellett, mint villanyszerelő, a konyhán is dolgoztam. Innen is sikerült hozzájutnom egy kevés élelmiszerhez.[43]

A spicliskedés mindvégig működött a láger területén. Néhányan képesek voltak a bajtársakat elárulni, hogy valamilyen előnyhöz hozzájussanak. Egy alkalommal az étkezdében a hadifogoly-újságot[44] olvastuk, ahol azt írták, hogy az oroszok mekkora csapást mértek a németekre. Én erre véletlenül azt találtam mondani, hogy az újságban nem lehet mindig hinni, arra hivatkozva, hogy amikor a frontról hazamentem Magyarországra, a magyar újságok sem azt írták,

[43] Legtöbb táborban általában pluszmunkával elviselhetőbbé lehetett tenni a lágeréletet.
[44] A magyar hadifoglyok számára kiadott magyar nyelvű újság – feltehetően a Pravda mintájára – az Igaz Szó volt, amely 1942-től 1949-ig jelent meg. Az újság alkalmas volt a hadifoglyok hangulatának befolyásolására. – *Varga* 2006. 18.

ami a fronton történt.[45] Mindezt egy alföldi származású hadifogolytársam meghallotta, és képes volt elárulni egy magyar származású GPU-s[46] orosz tisztnek, aki pedig elküldött engem egy büntetőlágerba, *Szolikamszk*ba, ahova teherautóval vittek ki.

Szolikamszk a Káma folyó partján feküdt. Minden reggel ki kellett mennünk a folyóra, ahol egy uszály be volt fagyva, amiben széna volt. Ezt a szénát kellett kiraknunk. Reggel mentünk ki, és este jöttünk vissza. Rettenetes hideg volt. Az emberek fagytak meg. Két hétig voltunk itt, de ezalatt az idő alatt annyi halott volt, hogy bezárták a lágert- és visszavittek minket az eredeti lágerünkbe. Visszaérkezésemkor a GPU-s tiszt megkérdezte, hogy hiszek-e már az orosz újságnak? Én azt feleltem, hogy én már mindenben hiszek, és örültem, hogy végre megszabadulhattam onnét.

1944 tavaszán elszállítottak bennünket *Nyizsnyij-Tagil*ba,[47] ami egy épülő, nagy gyárváros volt. Itt a vasgyárban, illetve a vasúton dolgoztunk, ahol talpfákat és síneket cseréltünk, még a téli 35-40 fokos hidegben is. A vasúton rengeteg kokszot szállítottak. Valahonnét szereztünk egy koksz-kályhát, amit a vagonokból kipotyogott kokszból fűtöttük. Ennek köszönhetően munka közben fel tudtuk melegíteni a testünket. Érdekes, hogy az élet milyen embereket tud egymással összehozni. Volt a hadifoglyok között egy konyhás, és egy volt csendőr, akik már korábbról is ismerték egymást. A lágerban konyhásként dolgozó hadifogoly korábban vállalkozott arra, hogy kémkedni fog az oroszoknak. Az oroszok ledobták ejtőernyővel Magyarország területére, de elfogta őt egy csendőr. Az oroszok később elfogták mindkettőjüket, és Nyizsnyij-Tagilba kerültek, de jó viszony volt közöttük. A konyhás mindig segítette a csendőrt.[48]

Időközben minálunk is elkezdték szervezni az úgynevezett antifasisztamozgalmat, amit az emigráns magyar kommunisták szervezték. Azt mondták nekünk, hogy a jelentkezőket felfegyverzik és elviszik őket harcolni a németek ellen. Elég sokan jelentkeztek, mert az „antifasiszták" dupla levest és dupla kását kaptak. De közéjük is csak úgy lehetett bejutni, ha valaki a hazáját ócsá-

[45] A magyarországi újságokba kerülő haditudósításokkal a VKF (Vezérkari Főnökség) 6. osztálya foglalkozott, melynek az volt a célja, hogy a „hadviselés érdekeivel ellentétes" közlések ne jelenhessenek meg. – *Kádár* 1984. 429-430.

[46] Goszudartsztvennoje Polityicseszkoje Upravlenyije (Állami Politikai Hatóság) – az ÁVH-nak megfelelő szovjet szerv.

[47] A Nyizsnyij-Tagil-i táborban a románok és németek mellett a magyar hadifoglyok voltak többségben. – *Mezei* 2000. 118.

[48] Valószínüleg ugyanarról a két emberről lehet szó, akiket Örkény István is említ a Nyizsnyij-Tagil-i táborban, a lágeréletről szóló művében. A szakács és a volt csendőr, mint két jó barát. – *Örkény* 1981. 55.

rolta. Az egyik fiú csak úgy tudott bekerülni, hogy ezt mondta: otthon akkora volt a szegénység, hogy az egerek is éhen haltak a spájzban.[49]

Végül semmi nem lett az antifasiszta mozgalomból.[50] Senki nem kapott fegyvert, és senkit nem vittek el. Eközben minden hónapban önéletrajzot kellett írni.[51] Az önéletrajzok alapján próbálták kiszűrni azokat az embereket, akik a hadműveleti területen kegyetlenkedtek, illetve kárt okoztak az orosz lakosságnak. A GPU-sok sokunkat behívtak kihallgatásra, és akit gyanúsnak találtak, azt elvitték a helyszínre, ahol összehívták a lakosságot, és szembesítették velük. Ha valaki rosszat mondott az illetőről, akkor azt 10-15 évre elítélték. A GPU-s tisztek rafináltak voltak, mert sok emberből ki tudták csalni az igazságot. Egy esetben engem is behívtak. Az orosz tiszt elővett egy újságot, és elkezdte olvasni, hogy *„Jozef Parádi..."* (a többire már nem emlékszem). Én megkérdeztem a tolmácstól, hogy mi az, amit felolvasott az újságból? A tolmács azt mondta, hogy azt kérdezi tőlem a tiszt, hogy mit csináltam én Krutezban egy Anna nevű nővel. Én elkezdtem nevetni, amire az orosz tiszt nagyon mérges lett, és közölte, addig nem enged ki a fogdából, amíg be nem vallom, mit csináltam Krutezban. Én azt mondtam neki, hogy azt tesz velem, amit akar. Akár fel is akaszthat, hiszen az ő kezükben vagyok, de nem félek, mert nem tettem semmi rosszat. Erre elengedtek, és többet nem zaklattak. Bár 1948-ban szintén lefényképeztek, és elküldték a fényképet azokra a helyekre, amerre jártam, de egyik községből sem érkezett vissza jelentés, ami ellenem szólt volna, így nem sikerült semmit rám fogni.

1944-ben, Nyizsnyij-Tagilban Gábor komisszár, aki szintén magyar származású volt, elárulta nekünk, hogy a doni áttörésnél 65.000-en estünk fogságba, de ebből már csak hatezren maradtunk.[52] A háború végével reménykedtünk, hogy hamarosan hazajövünk. Ugyanakkor csak ezután, a háború végén jöttek

---

[49] A szervezők között találjuk Rákosi Mátyást és Gerő Ernőt. A magyar légió felállításánál jelentős szerepet szántak a fogságban lévő gróf Stomm Marcellnek, aki 2. magyar hadsereg három hadteste közül a III. hadtestnek volt a parancsnoka. Őt szemelték ki a légió vezetőjévé. Stomm támogatta a légió felállítását, de megvalósítását feltételekhez kötötte. E feltételeket viszont a szovjet fél elutasította. – *Stomm* 1990. 148, 153, 154.

[50] A magyar légió azért sem valósult meg, mert a szovjet hadsereg annyira előrenyomult a nyugaton, hogy már nem tartott igényt a magyar fegyveres erőkre. – *Varga* 2006. 12.

[51] A szovjet hatóságoknak bevett szokása volt, hogy a foglyokat önéletrajzok írására kötelezték. – *Mezei* 2000. 192.

[52] A doni szovjet áttörésnél fogságba esett magyar honvédek létszámáról a mai napig folynak viták. A leggyakrabban idézett adat a 30.000 körüli létszám. A HM veszteségi nyilvántartási osztálya szerint a doni harcokban 40.551 főt nyilvánítottak eltűntnek, emellett igazolható módon 2747 honvéd került hadifogságba – *Stark* 2006. 22.

az újabb hadifoglyok és a „málenykij robot"-osok.[53] Az újonnan érkezetteknek nagyon nem ízlett a korpa- és köleskása. Amit nem ettek meg, azt otthagyták. Mi pedig lestük ezt. Ennek az lehetett az oka, hogy elég hamar kikerültek Oroszországba. Nem volt idejük éhezni. Szerintem azért hozták őket, hogy az elpusztult hadifoglyokkal el tudjanak számolni, mivel a doni áttörésnél fogságba esettek közül rengetegen meghaltak.

1946-ban megkezdődött a hadifoglyok hazaszállítása. Egyelőre csak azokat vitték, akik betegek voltak, és nem volt rá semmi esély, hogy valaha is dolgozni tudnának a Szovjetunióban. Engem is beosztottak egy csoportba, de sajnos minket nem haza, hanem egy másik lágerba, *Kraszno-Uralszk*ba vittek, ahol rézbányában kellett dolgozni.[54] Én is dolgoztam a bányában, de csak három hétig, mert olyan rossz körülmények között kellett dolgozni, hogy nem bírtam sokáig. Bányafát szállítottunk az ácsoláshoz. A huzatos és hideg bányaakna annyira meg volt süllyedve, hogy csak hason csúszva tudtunk a járatban közlekedni. A bányafát ácskapoccsal húztuk magunkkal. Ahova pedig el kellett vinni a fát, 40 fokos meleg volt. Hiába voltak 4-5 fogásos étkezések, három hét múlva újra legyengültem. Emiatt feljavító táborba kerültem, ahol minden reggel megmérték a lázunkat. Egy reggel, amikor a felcser az én lázamat mérte, csodálkozott azon, hogy még élek, mert annyira alacsony volt a hőmérsékletem. Itt is sok halottunk volt, mert akik a rézbányában dolgoztak, a fejtés során beszívták a port, amitől tüdőbetegséget kaptak.

---

[53] Sokakkal együtt Parádi Józsefet is eltűntnek nyilvánították. Egy orosz levéltári dokumentumok alapján készült munka szerint 1943.02.03-án 31.299 fő a magyar nemzetiségű hadifoglyok száma Szovjetunióban. Ez a szám 1943 végére már csak 3258 fő. A hiány óriási. Több mint 28.000 fő. Ugyanakkor – szintén orosz levéltári források alapján – 1941-1945 között 31.820 magyar hadifogoly pusztult el az orosz lágerekben. Az adatok szerint 1943-ban volt a legmagasabb a halálozási arány. Sajnos arra vonatkozóan nincsenek megbízható adatok, hogy a szovjet fogolytáborokba való szállítás közben hány hadifogoly halt meg. (*Varga* 9, 31.) Véleményünk szerint az 1944-1945 közötti, mintegy 4000-es halálozás alacsonynak tűnik. A szovjetek '44-'45 során egy sor lágert állítottak fel Romániában és Magyarországon, amelyek szinte haláltáborként működtek – (főleg a temesvári), – mert az embertelen higiéniai állapotok, élelmiszerhiány, illetve orvoshiány miatt tömeges volt az elhalálozás. – *Korchmáros* 2005. 112-118.
Egy „málenykij robot"-ról (kis munka) szóló munka szerint a szovjet táborokban külön kezelték a kényszermunkára elhurcoltakat és a hadifoglyokat. Többségük a Nyizsnyij-Tagil-i táborban volt elhelyezve, és háborús jóvátételi munkára kötelezték őket (*Füzes* 1990. 11.). Ugyanakkor a hadifoglyok és a málenykij robotosok mégis közös táborban éltek, és az életkörülményeik sem különböztek lényegesen egymástól.

[54] A Kraszno-Uralszk-i tábor lakóinak az élelmezését komolyan vették a fenntartók, amit alátámaszt az ottani magyar konyhafőnök visszaemlékezése. – *Mezei* 2000.131-132.

Feljavulásom után, 1947-ben fölvittek bennünket egy másik lágerba, ami annyira északra volt, hogy tovább már vasút sem vezetett. Azt mondták, hogy az eszkimók oda járnak le bevásárolni. Itt szintén egy épülő gyárban dolgoztunk. Engem a lakatos műhelybe osztottak be, ahol talicskákat készítettünk. Itt már volt alkalma az embernek arra, hogy fusizhasson. Én lakatokat készítettem, amit eladtam a civil lakosságnak. 1948 tavaszán húszas csoportokba osztottak be bennünket, mert közölték velünk, hogy haza fognak szállítani bennünket.[55] Két-két őrrel bevagoníroztak bennünket, és Moszkván keresztül elindultunk *Voronyezs*be. Moszkvában álltunk egy napot, amit ki is használtunk. Az őröket rábeszéltük arra, hogy egy busszal járjuk körbe a várost úgy, mint a turisták. Az őrök bele is egyeztek. Az idegenvezetőnk végigmutogatott mindent, melyekről kiderült, hogy a világ legnagyobb, legjobb, legszebb dolgai voltak. Ami engem illet, a Kreml nagyon lenyűgözött. A Kreml főbejárata előtt csak futólépésben közlekedhettünk. A kísérőink elmondták, hogy sohasem lehet tudni, hogy Sztálin mikor jön ki a főkapun, mert több hasonmása is volt, akik a megtévesztést szolgálták. A Lenin-mauzóleumot is érdekesnek tartottam.

Moszkvától Voronyezsig személyvonattal mentünk. A vonatból kinézve egyszer csak megpillantottuk Micsurint,[56] a hosszú szakállával, aki faekét húzott, hátul pedig a fia fogta az eke szarvát. Emlékszem, egymás között megemlítettük, hogy milyen ósdi módon műveli ez a híres ember az orosz földet. Voronyezsben azt mondták az oroszok, hogy nem mehetünk még haza, mert amit leromboltunk, azt fel kell még nekünk építeni. Szakmák szerint brigádokat alakítottak. Én egy villanyszerelő brigádba kerültem és egy nagy hídgyárban kezdtünk el dolgozni, ahol egy hatalmas darut kellett villamosítani. Amikor készen lettünk vele, a mellettünk dolgozó orosz brigádnak is meg kellett tanulnia a mi munkafolyamatunkat. Ránk ezen a helyen már nem volt szükség, ezért

[55] A háború alatt a Szovjetunió munkaerőbázisa kimerült, amit hadifoglyokkal, illetve málenykij robotra behívottakkal igyekeztek kipótolni. A gyakori lágerváltások oka abban keresendő, hogy a hadifoglyok hazaengedésével munkaerőhiány lépett fel bizonyos lágerekben (*Varga* 2006. 16.). Parádi József nyolc tábort járt meg 1943-1950 között. 1943. február 20-28 között Tambovban, március 28- május 15-ig Gubahán, május 15-től 1944 áprilisig Karpinkszban. Közben két hétig Szolikamszkban büntetőláger. 1944 áprilisától 1946 novemberéig Nyizsnyij-Tagil. 1946 novemberétől 1947 márciusáig Kraszno-Uralszk. 1947 márciusától 1948 áprilisáig egy északon lévő lágerban, aminek a neve feledésbe merült. 1948 áprilisától Voronyezs.

[56] Micsurin híres szovjet növénynemesítő volt. A szóban forgó történet viccesen pellengérre teszi a Szovjetunióban meglévő nincstelenséget. A háború által végigsöpört területen is találkozni lehetett olyan esettel, hogy asszonyok, gyerekek, öregek közös erővel húzták az ekét. – *Viczián* 1989. 65.

áthelyeztek bennünket egy másik munkahelyre, ahol egy Németországban leszerelt műgumigyárat kellett felépíteni. A munkálatokat egy német mérnök irányította.[57] Németországban még a falból is kiszedték a vezetékeket, és elhozták a gyárral együtt, amit nekünk újra be kellett építeni. Rengeteg munka volt ebben a gyárban. Majd' egy évig dolgoztunk ezen a helyen. A közvetlen orosz felettesünk nagyon rendes ember volt. A szakmunkásokat megbecsülték.[58] Mikor befejeződtek a munkálatok, a városba mentünk, ahol a frissen felépült kétszintes épületekbe vezettük be a világítást. A nyelvvel nem sok gondunk volt. Nem törekedtünk az orosz nyelv elsajátítására. A foglyok többsége magyar volt, kisebb számban románok, németek. Kialakult közöttünk egy hadifogoly nyelv, aminek az alapja a magyar, az orosz, a német és a román nyelvek voltak.

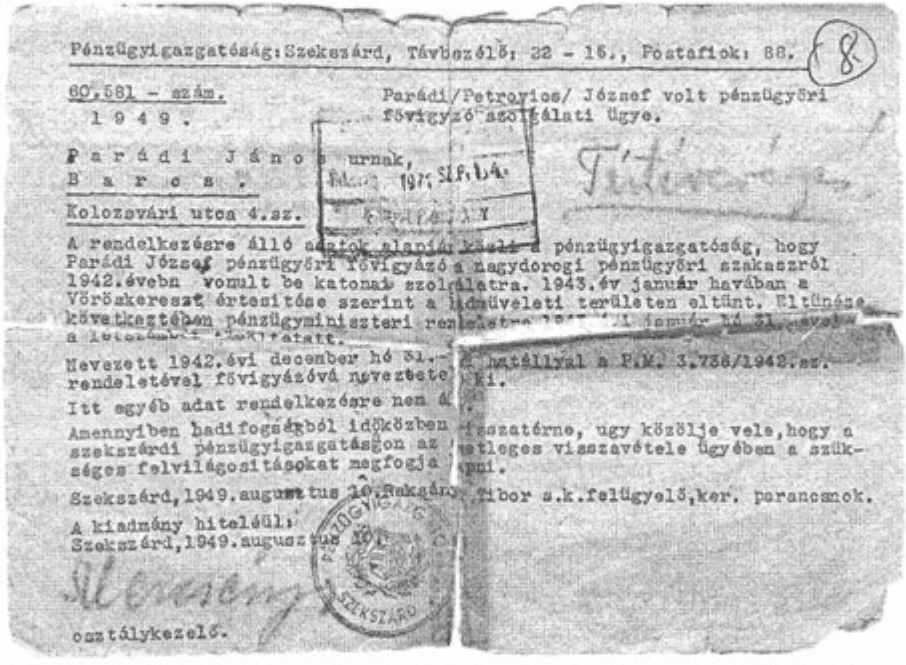

Pénzügyigazgatóság: Szekszárd, Távbezélő: 22 - 15., Postafiok: 88.

60.581 - szám.
1 9 4 9 .

Parádi/Petrovics/ József volt pénzügyőri fővigyázó szolgálati ügye.

P a r á d i J á n o s urnak,
B a r c s .

Kolozsvári utca 4.sz.

A rendelkezésre álló adatok alapján közli a pénzügyigazgatóság, hogy Parádi József pénzügyőri fővigyázó a nagydorogi pénzügyőri szakaszról 1942.évebn vonult be katonai szolgálatra. 1943.év január havában a Vöröskereszt értesítése szerint a hadműveleti területen eltűnt. Eltűnése következtében pénzügyminiszteri rendeletre [illegible] a [illegible] [illegible]tatott.

Nevezett 1942.évi december hó 31.-[illegible] hatállyal a P.M. 3.736/1942.sz. rendeletével fővigyázóvá neveztete[illegible] ki.

Itt egyéb adat rendelkezésre nem á[illegible].

Amennyiben hadifogságból időközben [illegible]szatérne, ugy közölje vele, hogy a szekszárdi pénzügyigazgatóságon az [illegible]tleges visszavétele ügyében a szükséges felvilágositásokat megfogja [illegible]pni.

Szekszárd, 1949.augusztus 10. Raksány Tibor s.k. felügyelő, ker. parancsnok.

A kiadmány hiteléül:
Szekszárd, 1949.augusztus 10.

osztálykezelő.

A Szekszárdi Pénzügyigazgatóság 1949-ben kelt levele a barcsi Parádi János részére, akinek fiát, Józsefet a magyar hatóságok eltűntnek nyilvánították

[57] Utóbb, hírből hallottam, hogy a fent említett német mérnök feleségül vette a helyi repülőgépgyár vezetőjének a lányát.

[58] Az lágerélet utolsó éveiben a – lágerek egy részében – megfigyelhető volt a hadifoglyok életszínvonal-emelkedése (*Örkény* 1981.103.). Mindez annak tudható be, hogy megbecsülték a szakmukásokat, javult az ellátás, a túlteljesített normák után fizetés járt, valamint lehetőség volt fekete munkára, ami felett sokszor szemet hunytak az őrök.

Voronyezsben már nagyon jó dolgunk volt. Aki a munkahelyén elérte a terv 100%-át, 200 rubel fizetést is kapott havonta. Mi állandóan túlteljesítettük a tervet, így a havi 200 rubelünk mindig megvolt. Összehasonlítás-képen 3 rubel volt egy kiló kenyér ára. A havi 200 rubelhez azonban rengeteget kellett dolgozni. Az ellátásunk havi 800 rubelt tett ki, amit le kellett dolgozni. A 800 rubel felett megkeresett összeget kaptuk kézhez. Volt olyan hely, ahol csak nehezen tudták elérni a normát. Ilyenkor tőlünk, a műszakiaktól írták át a százalékokat, így mindenki kaphatott fizetést. Én a pénzt elettem. Volt, aki ruházkodott.

A koszt is jó volt. Ekkor már teljesen normális életet éltünk. Az egészségi állapotunk is rendbejött. Sőt, szórakozási lehetőség is adódott. Sportoltunk, futballoztunk. Én testmozgás gyanánt súlylökéssel és diszkoszvetéssel foglalkoztam. Az oroszok nagyon adtak a testkultúrára. Minden katonai egységnél megvolt a nyújtó, ahol tornagyakorlatokat végezhettek a katonák. Nálunk, a honvédségnél még a nagyobb egységeknél sem volt nyújtó. Volt egy futballcsapatunk, amely a voronyezsi válogatottat is megverte. Sok tiszt, sőt, 12 tábornok is itt töltötte a hadifogságát. Az itteni hadifogolytáborban volt Stomm Marcell is megoperálva, műlábakkal. Sok író, színész is itt töltötte hadifogságát, akik színdarabokat játszottak. Egyszer a János Vitézt is előadták.[59] Nagyon sok orosz civil is bejött az előadásokra, akiknek mindez nagyon tetszett. Megtapsolták a darabokat. A darabok magyar nyelven folytak. A lágernek zenekara is volt. Egyébként civilekkel csak a munkahelyen érintkeztünk. A láger körbe volt kerítve, ellógni nem lehetett. A munkahelyről viszont meg lehetett szökni.

Utoljára egy lakótelepen két emeletes házak villamosítását végeztük. Ezek a házak teljes egészében fából készültek. A gerendák két oldalára deszkákat szereltek, a deszkák közé salakot hordtak, ami szigetelőanyagként funkcionált. Két oldalt keresztben léceket (dronkaléc) szegeltek rá, amit bevakoltak. Egyáltalán nem lehetett észrevenni, hogy az egész ház fából épült. A villanyvezetékeket nem úgy szereltük, mint nálunk, Magyarországon, csövekbe, hanem zsinórozással, csigás módszerrel.

A brigádvezető szólt az őrnek, aki kiengedte őt és szétnézett a környéken lévő családi házakban, hogy hol nincs bevezetve a villanyáram. Ahol nem volt bevezetve, megkérdeztük a lakót, hogy van-e szüksége áramra. Ahol szükség volt, oda kivittük az anyagot, az őrnek adtunk tíz rubelt, és kiengedett bennünket. Én beszereltem a villanyt, de villanyóra nélkül. Vezetéket, égőt, egy kapcsolót és egy biztosítékot szereltem fel, amiért 400-500 rubelt kaptunk laká-

[59] A lágerek sorra megalakították a maguk színjátszó köreit. A János Vitéz az egyik legnépszerűbb darab volt a láger-színjátszásban. – *Örkény* 1981. 139.

sonként. 15 házhoz való anyagot vittünk ki,[60] de eközben csak hatot sikerült felszerelni, mert menet közben elfogyott az anyag. Egy alkalommal, amikor az egyik magánháznál dolgoztam, bejött egy rendőr. Kicsit megijedtem, de kedves volt és közölte, hogy Budapesten nem így szerelik be a villanyáramot. A háború alatt Budapesten is tartózkodott. A beszélgetés végén kiderült a rendőrről, hogy neki is kellett volna villany. Ő a harmadik szomszédban lakott. Viszont arrafelé villanyoszlop nem volt. Megígértem neki, hogy szerzek egy oszlopot, ezután hozzá is bevezetem a villanyt. De sajnos másnap már nem mentünk ki, mert készültünk hazafelé. Szegényhez talán még most sincs bevezetve a villany.

6. A hadifogságból való hazatérésem

Végre, 1950. december elején bevagoníroztunk és elindultunk hazafelé. Furcsa érzés volt eljönni. Nem sajnáltuk a helyet, de nehéz volt eljönni. Sokan szívesen ott maradtak volna, mert megvolt a biztos helyük, míg korábban Magyarországon egyáltalán nem volt pozíciójuk. Máramarosszigeten még két napig álltunk, mielőtt beértünk volna Magyarországra. Állítólag egy páran megszöktek közülünk, az itthoni felelősségre vonás miatt. Végül mégiscsak elindultunk. Záhonyon keresztül jöttünk át a határon. Csodálkoztunk azon, hogy a határőrök úgy bántak velünk, mint a leprásokkal. A fogadók majdnem leköptek bennünket.

Mikor beértünk Sóskútra, a pufajkások ellenőriztek bennünket, és csodálkoztak azon, hogy mennyire jól nézünk ki, és milyen kövérek vagyunk. Azt mondták, hogy úgy nézünk ki, mintha nem is hadifogságból, hanem hizlaldából jöttünk volna.[61] Budapesten a Keleti-pályaudvaron szálltunk ki, és ávós sorfal között mentünk a Mosonyi úti fogdába. Ha a nagy tömeg között lett volna hozzátartozója valakinek, nem tudott volna vele szót váltani. Mi százan voltunk elszállásolva egy szobába. Szalmán feküdtünk, de olyan szorosan, hogy csak az oldalunkon feküdve tudtunk elférni. Ha valaki felkelt, ő már nem tudott visszamenni a régi helyére.

---

[60] Az anyagok kivitele „természetesen" illegális úton történt. A lopás igaz volt az egész szovjet rendszerre. Elfogadott volt a táborokon belül az a nézet, miszerint lopni szinte kötelező, mert aki nem csinálja, az rosszul csinálja. Egy fogoly pap szerint az egymástól való lopás bűn, de az őrtől vagy a munkahelyről lopni nem az. – *Stark* 2006. 227-228.

[61] A kérdést valójában sokkal durvában intézték a hazatértekhez: *„Honnan jöttek maguk, hizlaldából?"* A magyar hatóságok hasonló mentalitása jellemző volt más hazatérő hadifogoly-csoportok esetében is. Korchmáros István csoportját Csapnál, a Tisza-híd innenső oldalán a következőképpen fogadták a hatóság emberei: *„Fogjátok be a pofátokat, egy szerelvényt már visszafordítottak"* – *Korchmáros* 2005. 235.

Ahogy átjöttünk a határon, az orosz barna kenyeret kidobáltuk az ablakon arra számítva, hogy itthon lesz már bőven fehér kenyér. De tévedtünk, mert itthon újra éheznünk kellett. Szívesen visszamentünk volna a kidobált kenyerekért. Naponta húszdekányi buciformát és egy kevés levest kaptunk. Mindemellett úgy kezeltek bennünket, mint a bűnözőket. Lefényképeztek bennünket, és még újlenyomatot is vettek tőlünk, mint a köztörvényes bűnözőktől. A volt munkahelyünkről és az utolsó lakhelyünk településén lévő tanácstól véleményt kértek rólunk. Csak akkor engedtek el bennünket, ha mindkét helyről jó vélemény érkezett. A hazajövetelünkről persze senki sem tudott, esetleg azok, akik láttak bennünket Pesten, a Keleti-pályaudvaron. Vidéken lehetett tudni, hogy hadifoglyok érkeznek haza. De azt, hogy mikor és hol szállnak le, hova viszik őket, senki nem tudta. Volt olyan hadifogoly, akiről a tanács rossz véleményt küldött, csupán csak rosszindulatból. Ezeket a hadifoglyokat csak két év múlva engedték haza. Itt voltak Magyarországon, kényszermunkát végeztek, de a hozzátartozóikat senki sem értesítette.

A hadifogság után

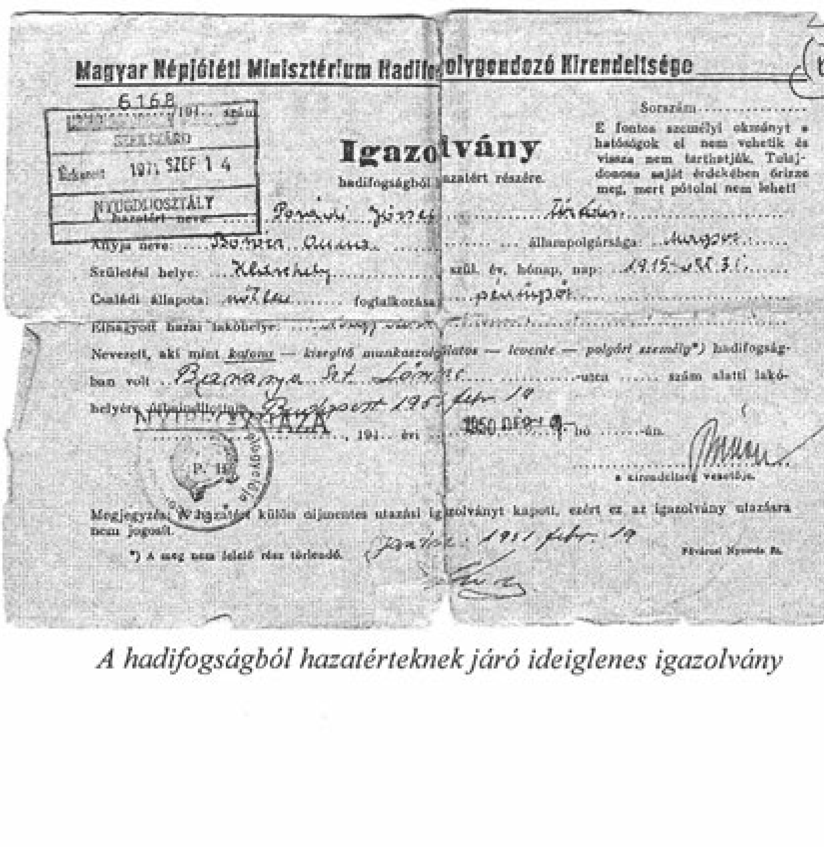

Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége

6168

SZEKSZÁRD

1971 SZEP 1 4

NYUGDÍJOSZTÁLY

Sorszám ....

E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tarthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

Igazolvány

hadifogságból hazatért részére.

Hazatért neve: ...

Anyja neve: ... állampolgársága: ...

Születési helye: ... szül. év, hónap, nap: ...

Családi állapota: ... foglalkozása: ...

Elhagyott hazai lakóhelye: ...

Nevezett, aki mint *katona — kisegítő munkaszolgálatos — levente — polgári személy**) hadifogságban volt ... utca ... szám alatti lakóhelyére ...

..., 194... évi ... hó ... -án.

1950 DEC 1 ...

P. H.

a kirendeltség vezetője.

Megjegyzés: ... külön díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.

*) A meg nem felelő rész törlendő.

Fővárosi Nyomda Rt.

A hadifogságból hazatérteknek járó ideiglenes igazolvány

Én is vittem Barcsra egy volt hadifogolytársamról üzenetet a családja részére, hogy együtt jöttünk haza. Őt viszont csak két év múlva engedték haza. Az volt a bűne, hogy katonatisztként szolgált. Az én igazolásom aránylag hamar megérkezett. Ezt abból gondolom, hogy az elsők között engedtek haza. 1951. február 20-án reggel négy órakor engedtek ki a fogdából. Öt forint gyorssegélyt kaptunk. Ezen egyből vettünk egy éjjel-nappal nyitva tartó boltban ennivalót.

1946 óta már rendszeresen leveleztem a menyasszonyommal és a szüleimmel. Én már korában is írogattam haza, de csak '46-ban kaptam válaszlevelet. Ekkor tudtam meg, hogy az én 1944-ben írt leveleimet Törökországon keresztül kapták meg. Ekkor tudták meg, hogy még élek. Egy katonatársam, aki szerencsésen hazajutatott a Don-kanyarból, elmesélte az otthoniaknak, hogy látta, amikor az én bunkeromba az oroszok bedobtak egy kézigránátot és biztos volt a halálomban. Úgy látszik, hogy én ekkorra már kijöttem a bunkerból. Ugyancsak a '46-os levélből tudtam meg, hogy a pénzügyőrségnél töröltek a létszámból és eltűntnek nyilvánítottak, továbbá azt, hogy a sógoromék összeházasodtak és a menyasszonyom még mindig vár rám. De 1949-ben kaptam tőle egy levelet, melyben írta, hogy már nem tud tovább várni, mert szerinte nem is akarok hazamenni. Azzal ijesztgették őt, hogy akik 8-10 évig nem látják egymást, ha találkoznak, és esetleg időközben betegekké váltak, akkor az első látásra kiábrándulnak egymásból. Látta ő is azokat a lebetegedett és megrokkant embereket, akik '46-ban, illetve '47-ben hazajöttek.[62] Közülük sokan pár hónapon belül meghaltak.

Én erre azt válaszoltam, hogy nem akarom az ő életét is tönkre tenni az enyémmel együtt. Menjen férjhez, mert nem tudom, hogy mikor tudok hazatérni. Az anyámnak címeztem a levelet, – mivel ő ismerte a helyzetet – és megírtam, hogy csak abban az esetben adja át a menyasszonyomnak a levelet, ha azt jónak látja. Ő nem adta oda a levelet, de erről én nem tudtam, mert utána már nem kaptam választ.

Mivel nem tudtam, hogy a menyasszonyom férjhez ment-e, a vonaton úgy határoztam, ha a sárszentmiklósi vasútállomáson megáll a vonat, akkor leszállok. Ha pedig nem áll meg, akkor egyenesen a szüleimhez megyek Szentlőrincre. A vonat megállt. Én kiszálltam Sárszentmiklóson, és elindultam Rétszilas felé. Útközben találkoztam egy rétszilasi bácsival, aki kocsival Sárbogárdra

[62] 1946-ban a főleg rossz egészségi állapotban lévő hadifoglyokat engedték haza a szovjet hadifogolytáborokból. Az 1947-ben hazaszállítottak fele már munkaképes volt. Az utolsó magyar hadifoglyok 1955 során kerültek haza. – *Varga* 2006. 16, 21. Az, hogy milyen szempontok szerint választották ki a szovjet hatóságok, hogy kiket, milyen sorrendben küldenek haza – feltéve, ha nem voltak elítélve – ismeretlen.

hajtott. Megállított és kérdezte, hogy véletlenül nem a Tóth Bözsike vőlegénye vagyok-e? Közöltem vele, hogy bizony én voltam az, azt viszont nem tudom, hogy még mindig az vagyok-e. Ő azt felelte, hogy még mindig az vagyok, és siessek hozzá, mert otthon van a Bözsike. Ballagtam Rétszilas felé, és már messziről láttam, hogy a kutya kint van a kapuba', és ki-be szaladgál. Úgy látszik, már messziről megérezte, hogy jövök haza, és jelezni akart a menyasszonyomnak. Nem volt igaza azoknak, akik azt mondták, hogy az első látásra kiábrándulunk egymásból. Ahogy megláttuk egymást, mind a kettőnk azt mondta a másikra, hogy nem változott semmit. Pedig ha látott volna a menyasszonyom 1944-ben, akkor más lett volna a véleménye.

Szentlőrincen meglátogattuk a szüleimet, de öt nap múlva már Tatabányán kellett jelentkeznem. Oroszlányba helyeztek, ahol ekkoriban kezdték el kiépíteni a várost. A hatóságok szerint azért kellett öt nap múlva jelentkeznem, mert mi magunktól úgysem tudnánk elhelyezkedni, a hosszú hadifogság miatt nem ismerjük az itthoni helyzetet. A hatóságok viszont tudnak munkát biztosítani számunkra. Oroszlányban mint villanyszerelő dolgoztam az építkezéseken.

1951. áprilisában már össze is házasodtunk a menyasszonyommal, akit elvittem magammal Oroszlányba. Az építkezés közelében kibéreltem egy udvar melléképületét, amit korábban istállónak építettek. Ezt kitakarítottam, kivakoltam. Ebből a helyiségből ketten, a feleségemmel kialakítottunk egy szép kis szobát. Közben felutaztam a Pénzügyminisztériumba, és jelentkeztem, ahol megígérték, hogy visszavesznek a pénzügyőri állásomba. Ezt azonban hiába vártam, mert időközben rendőri felügyelet alá helyeztek, és a pénzügyőrséghez, mint fegyveres alakulathoz nem vehettek vissza. A rendőrséghez már Oroszlányban jelentkeztem be, és hat hónapig voltam rendőri felügyelet alatt.

Az akkori munkahelyi állapotokat hűen jellemzi a következő eset, ami megesett velem. A feleségem rábeszélt, hogy ne menjek vissza a munkahelyemre, mert úgysem lesz következménye. Én egy hét múlva mégis visszamentem, mert ezt kívánta meg a lelkiismeretem. Aki a túlórák nyilvántartását vezette, jó ismerősöm volt. Neki kellett minden nap bediktálni a túlórákat. Egy hét múlva, miután visszamentem a munkahelyemre, azzal fogadott ez az illető, hogy elfejtettem bediktálni a múlt hét túlóráit. A rendőri felügyelet lejárta után eljöttünk Oroszlányról, amit később megbántunk, mert itt már megszoktuk a helyet, és szerettek bennünket. Az igazgató is kért, hogy maradjak. Mi viszont szerettünk volna közel lenni a szüleinkhez. Először Rétszilasra költöztünk a feleségem szüleihez. Miután elkerültünk Oroszlányból, alig tudtam elhelyezkedni. Sehol sem kaptam állást. Mivel rendőri felügyelet alá voltam helyezve, senki sem mert alkalmazni. Közben Sárbogárdon, Pécsett és Szigetváron is megpróbálkoztam az álláskereséssel. Végül Szigetváron, a DÉDÁSZ-nál sikerült

elhelyezkednem. Először egy brigádban dolgoztam villanyszerelőként, majd fél évig Kővágószőlősön, ahol a körzetszerelőt helyettesítettem. Amikor megalakult a szigetvári TMK[63]-brigád, én lettem a vezetője. Ettől kezdve, mint TMK-főszerelő dolgoztam. Az új beosztásom nagy könnyebbséget jelentett a korábbiakhoz képest, mert önálló munkakört kaptam. Ezzel párhuzamosan lakást is biztosítottak számunkra az üzemvezetőségi épületben.

1953-54 során megkaptuk Szigetváron a lakást, azonban nem költöztünk be egyből. Egyrészt azért, mert '51-ben megszületetett a fiunk, '53-ban pedig a lányunk. A feleségemnek pedig zöldségüzlete volt Szentlőrincen. A szüleim szentlőrinci lakásában volt az üzlethelyiség.[64] A pécsi piacról szereztük be az árut, a korai zöldpaprikát pedig Harkányból. Már márciusban rendelkeztünk primőráruval. Mindez mellékkeresetnek jó volt, de megélni nem lehetett belőle. A feleségem ugyanis nem tudott munka nélkül meglenni, még a két gyermek mellett sem.

7. Az átélt 1956-os események

Az 56-os események éppen csak megérintettek Szigetváron, illetve Szentlőrincen. A szigetvári TMK-brigád megalakulásakor a mi közvetlen üzemvezetőnk lett a TMK-vállalatfőnök, és felkerült Pécsre. Az üzemvezetői állásra jött helyette egy művezető. Azonban be kellett lépnie a kommunista pártba, amire nem volt hajlandó. Ezért nem foglalhatta el ezt az állást. Viszont elfoglalhatta az állást az a Nagyharsányból odakerült pártfunkcionárius, aki ráadásul nem is volt szakmabéli. Ha hiba volt az elektromos kapcsolóállomáson, mindig engem hívott, hogy segítsek. A különböző intézményeknek, az üzemvezetőnek kellett bejelenteni az áramszüneteket, de én végeztem ezt a munkát, ő csak aláírta. Egy alkalommal elmulasztottam bekapcsolni egy vonalat. Emiatt fegyelmit kaptam az igazgatóságtól, és megvonták a prémiumomat. A pécsi igazgatóságnál azonban ismerték a helyzetet, és a következő hónapban dupla prémiumot kaptam.

Az újonnan kinevezett üzemvezető azzal tudott bevágódni az igazgatóságon, hogy a munkája során kialakított kapcsolatai révén ládaszám hordta nekik a tsz-ekből a csirkét, máshonnan a rézvezetékeket. A rezet ő maga adta el. Ezekről a disznóságokról én is tudtam. Egyszer összevesztünk, és azt mertem mondani neki, hogy szar vagy te, nem párttag. Ezt elpanaszolta a vállalati párttitkárnak, aki kijött, és felelősségre vont. Mondtam neki, hogy tudok az

[63] TMK – tervszerű megelőző karbantartás. A villamoshálózat kármegelőző karbantartási munkálatait jelentette.
[64] A háború után a szülők Barcsot elhagyva Szentlőrincen telepedtek le.

üzemvezetőnk disznóságairól, és hagyjanak békén. Erre ő azt válaszolta, hogy nem kell veszekedni. Menjünk be a kocsmába, és igyunk egy fröccsöt. Ezzel le lett rendezve az ügy.

Ugyanakkor a művezetőnk és a felesége nem jöttek ki jól a feleségemmel. Az üzemvezető felesége állandóan intrikált. Ezt könnyen megtehették, mert a lépcsőház egyik felén ők, a másik felén pedig mi laktunk. Valószínűleg irigyek voltak, mert én saját magam ütemezhettem be a munkámat. (Én dönthettem el, hogy mikor járom végig a magasfeszültségű távvezetékek vonalát, aminek során felmértem a hibákat. Majd összehívtam a körzetszerelőket és tájékoztattam őket a hibákról.) Az üzemvezető felesége részéről az intrikálás mindvégig megvolt. Többek között ezért is költöztünk el Szekszárdra 1964-ben.

Ellenségnek állított be az 1956-os események után is. Azt terjesztette, hogy már ki volt jelölve az oszlop, amire felhúzzák. Feltételezésem szerint ez a képzete onnan eredhet, hogy 1956. október 23-án a szerelők Szigetváron összegyűltek a szerelőszobába, ami közvetlenül az üzemvezető lakása alatt volt. Minden vállalatnál megalakultak a munkástanácsok. Engem is beválasztottak munkástanács-tagnak. A szerelők azt akarták, hogy váltsuk le az üzemvezetőt. Helyébe engem akartak megtenni új üzemvezetőnek. Továbbá akarták még, hogy szóljunk a pécsi egyetemistáknak, és velük váltsuk le a feletteseinket. Én azt mondtam, hogy ha megváltozik a helyzet, úgyis leváltják. A többiek beleegyeztek a javaslatomba. Mindezt talán meghallotta a felettünk lakó művezető felesége.

A szerelők gyűlése előtt Szentlőrincen volt munkám, és a körzetszerelő kollégám értesült arról, hogy az egyik kocsmában épp most alakul meg a Kisgazdapárt helyi szervezete. Rábeszélt, hogy látogassunk el a gyűlésükre. Az, amit ott tapasztaltam, lesújtó volt. Nagy zűrzavarnak voltunk tanúi. Egymást szidták a résztvevők. Még abban sem tudtak dűlőre jutni, hogy ki legyen a vezető. Ilyen szövegelések hangzottak el, mint: ilyen-olyan kommunista vagy, és te akarsz vezető lenni? Végül elhalasztották a vezetők megválasztását. Nekem az volt minderről a véleményem, hogy feltehetően országszerte ilyen zűrzavaros a helyzet. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy nem javasoltam az üzemvezetőnk leváltását.

Egy-két nappal az október 23-i események után megalakult az új szigetvári városvezetés. Kérték, hogy minden intézmény küldje el a képviselőit. A munkástanácsok minden vállalatnál megválasztották a küldötteiket, akik képviselték saját intézményeiket a városvezetésben. A körzetszerelők külön képviselőt választottak maguknak. Amikor arról volt szó, hogy ki képviselje a körzetszerelőket, rám esett a választás. Az új gyűlés megválasztotta a városi elöljáróságot, rendőrfőnököt. A rendőrfőnököt később elítélték. Soha többé

nem tért vissza, két gyermeket hagyva maga után. Időközben felvonulások voltak Szigetvár utcáin. Felvonultak a forradalmárok és felvonultak a kommunista rend szimpatizánsai is. Voltak olyanok is, akik mind a két felvonuláson részt vettek.

Pár napig a munkahelyemen szünetelt a munka, így dolgozni se jártam be. A szüleimnél tartózkodtam Szentlőrincen. Vártam, hogy mikor tudok a családom után menni Rétszilasra. Vonatok nem jártak, ezért rekedtem Szentlőrincen. A családomról semmit nem tudtam, mivel nem tudtuk egymást értesíteni. Állandóan a vasútra jártam érdeklődni, hogy mikor indul vonat Budapest felé. Egy alkalommal közölték a pályaudvaron, hogy indul Barcsról egy vonat, amihez Szentlőrincen két személyvagon csatlakozik. Ezekre talán fel lehet jutni. A vonat valóban megérkezett. A mozdonyvezető közölte, hogy Dombóvárig nem áll meg a vonat, csak lelassít az állomásokon. A vonaton volt öt-hat fegyveres. Ők irányították a vonatot. Amikor Simontornyára értünk, az ottani állomásfőnök leállított bennünket, mert Sárbogárdon már ott voltak az oroszok, de a fegyveres társaság menni akart. Legfeljebb átrobogunk Sárbogárdon – mondták a fegyveresek. A vonat élelmiszert szállított a fővárosba. Ugyanakkor a szén is elfogyott. A fegyveresek képesek voltak szenet lapátolni a mozdony számára. Végül a vonat elindult. A Sárbogárd előtti utolsó megállón, Rétszilason megállt. Két fegyveres kézzel hajtható sínkocsin elindult Sárbogárd felé, de nem jöttek vissza. Két másik utánuk indult. Ők sem tértek vissza. Végül megérkeztek az oroszok, és visszatolatták a szerelvényt Pincehely felé, az élelmiszert pedig lefoglalták.

Rétszilason elindultam a családomhoz. Előző este Dunaújvárosból nagy robbanások hallatszottak. Emlékszem, a rádióban hallgattuk Nagy Imre beszédét. A vasúti telefonvonalon keresztül próbáltam érdeklődni a szigetvári vállalatom felől. Sikerült értesíteni a szigetváriakat, hogy amint megindul a közlekedés, indulok Szigetvárra. November 4-e után tértem vissza Szigetvárra. Minden ment tovább a régi kerékvágásban, kivéve talán egy dolgot.

Még október 23-a után szigetvári városparancsnoknak megválasztottak egy fiatal rendőrfőhadnagyot, aki szerényen elmondta, hogy elvállalja, ha megbíznak benne. 1956 után elítélték ezt a főhadnagyot, és nem is tért vissza. Pedig Szigetváron tudomásom szerint erőszakos cselekedetek nem történtek. A főhadnagy két gyereket hagyott maga után. A pécsi DÉDÁSZ igazgatóságba egy fiatal mérnököt delegáltak a munkástanácsok. Őt is elvitték, és szintén nem tért vissza. Minket is tanított annak idején.

Miután hazajöttem a fogságból, Potonyban találkoztam egy volt osztálytársammal, aki ekkoriban kovácsmesterként tevékenykedett. Én ebben az időben Szigetváron voltam TMK-főszerelő. Az 1950-es évek elején találkoztam egy

olyan volt osztálytársammal is, aki kalauz volt a MÁV-nál. Az egyik zsidó gyerek, aki túlélte a háborút, Budapesten volt kereskedő. Már a '60-as években egy másik volt osztálytársam egy építőipari vállalatnál, Szekszárdon lett vezető beosztású ember.

Parádi József koszorút helyez el a második világháborúban elesett hedrehelyi honvédek emlékművénél, 1994-ben. Az emlékművön az 1943-ban eltűntnek nyilvánított Parádi József neve is szerepel.

A régi barátaim közül sokkal a Barcsról való elkerülésem után (1937) már soha többé nem találkoztam. Akikkel mégis összehozott a sors, az már a háború után, illetve a hadifogságból való szabadulásom (1950 novembere) után történt. Mivel hadifogságom után sokáig rendőri felügyelet alatt álltam, valamint mun-kát is csak nagy nehézségek árán tudtam szerezni – „demokráciaellenes tevékenységem miatt" – talán ezért, a rég nem látott barátok sem fogadtak szívesen. A cserkészet során összekovácsolódott négytagú baráti társaság közül Csió már rég halott volt. A másik két barcsi cimbora közül Berkics Miskával soha többé nem találkoztam. Csak hallomásból tudtam meg, hogy a háború után katonatiszt lett. A baráti társaság harmadik tagja, Fekete Jóska megmaradt a szakmájában. Barcsi borbélysegédből pécsi fodrász lett. Miután 1937-ben elhagytam Barcsot, csak az 1950-es szabadulásom után láttam őt viszont. Sajnos rá is igaz volt, hogy a találkozásunk során nem sikerült örömöt felfedeznem rajta. Ehhez hasonló szituáció zajlott le egy barcsi pék barátommal való találkozás során is. Mindezek a dolgok eléggé emlékezetesek maradtak számomra, és mélyen megérintettek.

Zárszó

Parádi József már szerepelt két, korábban megjelent kötetben, ami elsősorban az élménygazdag életműnek, valamint a XX. századot megrázó, a magyarságot tragikusan érintő eseményekben való részvételnek tudható be. Az első könyvben nem név szerint szerepel Parádi József, hanem egy 1933-ban készült fotón, 18 évesen, amikor a cserkészcsapata Somogy megyét képviselte a gödöllői cserkész világtalálkozón. Ekkor még nem sejthette, hogy nem telik el 10 év, és egy számára idegen világba kerül, a háborúba, a Don-menti harcok kellős közepébe. A Don-mentén megszerzett élményeit a 2. magyar hadseregben szolgáló tolnai honvédekről szóló összefoglaló mű is hasznosította.[65]

A fenti élettörténetet vizsgálva egy kifejezetten mobil család képe jelenik meg előttünk. Parádi József édesapja iparos ember volt, aki ott igyekezett megtelepedni, ahol munkalehetőséget remélt, és a kádermesterségét hasznosítani tudta. A bortermő vidéken elterülő Hedrehelyről a család Barcsra költözött, olyan megfontolásból, hogy a gyermekeik, kényelmesen el tudják végezni a polgári iskolát. Azonban Barcson nem termeltek számottevő mennyiségű bort, ezért a család a háború után tovább költözött Szentlőrincre. Parádi József 1937-ben, 22 évesen került el Barcsról, és utána nem tért vissza soha huzamosabb

[65] *Szabó-Szilágyi* 2001. 127, 189-190, 213, 289. Lásd még a 27. sz. lábjegyzetet!

időre a szülői házhoz. 22 évesen besorozták a Honvédségbe, majd leszerelése után a Tolna megyei Nagydorogra került, mint pénzügyőr.

Parádi József frontbéli mentalitását nem lehet elszigetelten kezelni. A háború alatt Magyarországon hangoztatott jelmondat, miszerint a magyar hazát a Donnál kell megvédeni, tarthatatlan volt a honvédek körében. Az átlag magyar honvéd nem gyűlölte az orosz embert. A bolsevizmus elleni küzdelemmel sem lehetett nagyobb harci kedvre ösztökélni. A szovjet áttörés után összekeveredett és szétzilálódott magyar katonai egységekből, a visszavonulók tömegéből létrehozott katonai alakulatokat a nyílt hómezőn ellentámadásba vinni, a halálba meneteléssel volt egyenlő. Parádi Józsefnek és társainak módja volt kijátszani az ellentámadásban való részvételt, ami hasznosnak bizonyult a saját élete szempontjából, mert az ellentámadásból alig tért vissza valaki, a Vörös Hadsereg előrenyomulását pedig képtelenség volt megakadályozni.

A hadifogságból való visszatérés után Rétszilas, Oroszlány és Szentlőrinc között ingázott, míg végül az '50-es években Szigetváron sikerült stabil egzisztenciát kialakítania. A '60-as évek elején feladva a szigetvári állást, Parádi József a családjával Szekszárdra költözött. A fentiekben vázolt mobilitás elsősorban a tenni akaráson, a gazdasági kényszerhelyzeten és nem utolsósorban a kalandvágyon alapult, a családalapítást követően pedig a legfőbb hajtóerejét a család életfeltételeinek a javítása képezte. A családalapítás idejére mind a gazdasági, mind a politikai rendszer megváltozott a korábbiakhoz képest. A hadifogságot követően, az '50-es évek elején már könnyen lehetett munkalehetőséget találni, de Parádi Józsefet a hadifogságból való hazatérés után rendőri felügyelet alá helyezték „demokráciaellenes tevékenység" abszurd vádjával. Az ilyen jellegű hangzatos szólamok egyébként is jellemezték a kor politikai retorikáját. Ez a vád akkora nyomot hagyott Parádi József életében, hogy az 1990-es rendszerváltást követő valódinak mondható demokrácia is kellemetlen képzeteket szült (és szül a mai napig) benne. A rendőri felügyelet következményeként egy több mint 100 km-re az otthonától folyó állami építkezésen tudott munkát találni magának, mint villanyszerelő.

Az akkori munkakörülményekre jellemző volt a munkateljesítmények pozitív irányba való korrigálása, illetve valótlan adatok feltüntetése a teljesítménynövelés érdekében. Az oroszlányi építkezésen, Parádi József brigádjában is megfigyelhetőek voltak ezek a jelenségek. A napi teljesítmény bediktálása a munkavállalón múlott. A munkavállalók nem mulasztották el a valótlan túlórák bediktálását az adminisztráció felé. A munkafolyamaton belüli rendszerben senkinek sem tűnt fel, hogy Parádi József egy hetet kimaradt a munkahelyéről.

A rendőri felügyelet letelte után végül megtalálta a számára megfelelő állást Szigetváron, a környék áramszolgáltató vállalatánál. A politikai rend

pártutasításos rendszere az áramszolgáltatónál is megfigyelhető volt. Inkább egy párthű kommunistát helyeztek középvezetői pozícióba, akinek nem volt meg a megfelelő szakmai képesítése, mint egy szakembert, aki nem volt párttag.[66]

Ilyen körülmények közepette érkezett el 1956. Parádi József a visszaemlékezésében nem helyez nagy hangsúlyt a forradalomra. Egyrészt azért, mert az első forradalmi tapasztalatai lesújtóak voltak többek között a szentlőrinci kisgazda alakuló pártgyűlés kicsinyes civakodásai miatt, másrészt azért, mert nem hitt a sikerében, nem utolsósorban a fenti tapasztalatai alapján.

50 év távlatából nézve az eseményeket, az '56-os forradalom teremtette meg a kezdeti Kádár-korszak megtorlásait követő viszonylagos jólétet, létbiztonságot, gazdasági gyarapodást. Ez az ellentmondás tükröződik Parádi József értékítéletében is. A visszaemlékező úgy élte meg a vészterhes '40-es, '50-es éveket követő két-három évtizedet, mint az anyagi gyarapodás időszakát, amire a mai napig szívesen emlékezik vissza. A Kádár-korszak nem képezi Parádi József visszaemlékezésének a tárgyát, de a '60-as, '70-es évek már könnyedebb éveket hoztak Parádi József és családja számára.

[66] A vezetői állások kommunista párttagokkal való betöltése azért volt fontos a korabeli politikai rendszerben, mert a cégvezető párttagságán keresztül a kommunista állampárt befolyást tudott gyakorolni a cég vezetésére.

IRODALOM

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Az utolsó emberig. Bp. 1988.

BOLDIZSÁR IVÁN: Don-Buda-Párizs. Bp. 1982.

DEÁK GYULA: „Ahogyan én láttam..." Visszaemlékezés a doni harcokra. Nagy Iván Történeti Kör, Balassagyarmat, 2004.

FÜZES MIKLÓS: Modern rabszolgaság. „Málenykij robot". Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiban 1945-1949. Formativ, Bp. 1990.

GALICKIJ, V. P.: Hadifoglyok a Szovjetunióban. História, 1991/4. sz.

GERGELY FERENC: A magyar cserkészet története. Bp. 1989.

GYÁNI GÁBOR: Emlékezés és oral history. Budapesti Könyvszemle, 1998 ősz.

GYÁNI GÁBOR: Történetírói nézőpont és narratív igazság. Magyar Tudomány, 2003/1. sz.

HORVÁTH MIKLÓS: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. 1959.

KÁDÁR GYULA: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Bp. 1984.

KADOS (KISS) ÁRPÁD: Károly-laktanyától a Don-kanyarig. Bp. 2000.

KORCHMÁROS ISTVÁN: A birodalom markában 1944-1948. Hadifogoly életünk mindennapjai Szevasztopolban. K.n., Bp. 2005.

LAJTOS ÁRPÁD: Emlékezés a 2. magyar hadseregre 1942-1943. Bp. 1989.

MARTH JÁNOS: A szekszárdi Garay János Gimnázium 40-es számú „Szekszárdi Cserkészek" csapatának története 1913-tól 1942-ig. Kézirat, Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1995.

MÉREY, T. KLÁRA: Barcs gazdaság- és társadalomtörténete a kapitalizmus korában. In: Barcs múltja és jelene. Barcsi Városi Tanács V. B., Barcs, 1979.

MEZEI GÁBOR: Hat év megpróbáltatás. Egy munkaszolgálatos hadifogoly naplója. Bp. 2000.

ÖRKÉNY ISTVÁN: Lágerek népe. Bp. 1981.

RÓZSÁS MÁRTON: Az idő sodrában. Barcs története dióhéjban. Dráva Menti Füzetek 5. Dráva Múzeum, Barcs, 2005.

STARK TAMÁS: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Bp. 2006.

STOMM MARCEL: Emlékiratok. Bp. 1990.

SZABÓ PÉTER: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942-1943). Bp. 1994.

SZABÓ PÉTER – SZILÁGYI MIHÁLY: Tolnai honvédek a Donnál. Szekszárd, 2001.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA: Klio és az oral history. Múltunk, 2000/3.

UNGVÁRY KRISZTIÁN: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp. 2005.

ÚJVÁRI JENŐ: Barcs művelődésének története a kiegyezéstől. In: Barcs múltja és jelene. Barcsi Városi Tanács V. B., Barcs, 1979.

VARGA ÉVA MÁRIA (főszerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953). ROSSZPEN-MKTTK, Moszkva-Budapest, 2006.

DR. VICZIÁN ANTAL: Meghaltak a Donnál. Bp. 1989.

GÁBOR NECZE

"I WAS BORN IN 1915..." THE MEMORIES OF AN OLD MAN FROM BARCS

SUMMARY

The memoirs as a historical genre nowadays has a neo-renessaince. These memoirs are made on the basis of unified principles, which are constructed into "data-bases" these help the work of researchers. This essay is the looking back of József Parádi, with which we wanted to enrich the memoirs-literature about Barcs. József Parádi from his 91 years only 10 stayed in Barcs, but these years were the most important in his life. We get a picture of the 1930s, what kind of opportunities were there for young people to entertain, for spending leisure time, sports and other positive activities. The memoirs does not finish with the showing of the years in Barcs. A significant part of the work consists of the taking part in the World War II. as a part of this the hall of battles at Don and the description of the years as a prisoner of war. We get a foretaste of the story a successfully survived captivity. The story finishes with the events of the revolution in 1956 in Szigetvár, where József Parádi also took part as a workers' council-delegate. As this he also took part the election of leaders in the settlement.

DR. KÉRI NAGY BÉLA

BARCS – KRÍM-FÉLSZIGET - BARCS
ÉLETKÉP MÁRKUS SÁNDOR OROSZORSZÁGI HADIFOGSÁGÁBÓL
1944. DECEMBER – 1948. JÚLIUS

Bevezető a hadifoglyok jogállásához

Az emberiség történetében zajló háborúk győztesei a vesztes fél soraiból foglyul ejtett katonákkal és polgári személyekkel szembeni bánásmódot – az évezredekre visszanyúló háborúskodásokra tekintettel – jogilag viszonylag későn, csak a 19. század közepén kezdték szabályozni. Korábban a hadifoglyokat a foglyul ejtő személyek, illetve hatalmak saját tulajdonuknak tekintették, ezért további sorsuk, életben maradásuk teljes kiszolgáltatottságuk révén kiszámíthatatlanná vált. A velük szembeni bánásmód azon a több évszázados szokásjogon alapult, amely lehetővé tette, hogy fegyveres őrizet mellett az életben maradt, sok esetben még a beteg foglyokat is a háború okozta károk helyreállítására, valamint a különösen veszélyes embertelen viszonyok között végzendő munkára kényszeríthették.

A hadifoglyok jogaival kapcsolatos kérdéseket először Genfben, 1864-ben vitatták meg, ahol 16 állam képviselője végül megállapodott a beteg és sebesült foglyok sorsáról, illetve gyógykezeléséről. Ausztria-Magyarország 1866-ban csatlakozott az egyezményhez. E jogok szélesebb körű szabályozásáról 1874-ben – II. Sándor orosz cár kezdeményezésére – Brüsszelben tárgyaltak az érdekelt országok képviselői. Bár e „Brüsszeli Dekrétumot" nem ratifikálták, mégis jelentős szerepe volt abban, hogy sor kerülhetett 1899-ben Hágában a hadifoglyok jogainak átfogó nemzetközi szabályozására. Hazánk a hágai megállapodást is megkésve, csak az 1913. évi XLIII. törvénycikkben törvényesítette. Az orosz cár újabb kezdeményezésére 1907-ben összehívott "második hágai nemzetközi békeértekezleten" elfogadott egyezményeket a magyar parlament szintén 1913-ban foglalta törvénybe.

A nemzetközi vöröskereszt javaslatára az I. világháború tapasztalatai alapján Genfben, 1929-ben részletesen szabályozták a hadifoglyokkal kapcsolatos bánásmódot. A Szovjetunió e genfi egyezményt nem írta alá, viszont a magyar törvényhozás 1936/XXX törvénycikkel törvényerőre emelte.[1]

[1] Részletesen lásd: Hadifogoly magyarok története. Bp. 1930.

A II. világháború alatt a fenti egyezmények és jogszabályok voltak hatályban. Az öt évig tartó háború után, mely pusztításával, az áldozatok és foglyul ejtettek számának tekintetében a történelem legnagyobbika volt, szükségessé vált egy korszerűbb, hosszabb távra szóló hadifogolytörvény megalkotása. Elfogadására 1949-ben, Genfben került sor, s ez a mai napig érvényben van. A magyar jogalkotás jelentős késéssel, az 1954. évi 28. számú törvényerejű rendelettel léptette hatályba.

A fenti rendelkezések jogi eszközökkel szabályozták a hadifoglyok táboron belüli és kívüli életkörülményeit, élelmezési és egészségügyi ellátásukat, a testi fenyítések és kínzások, a csoportos büntetések tiltását. Ugyanakkor rögzítették a foglyok engedetlensége, szervezkedése, szökési kísérlete stb. esetén a büntető intézkedéseket. Előírták az egészséges, esetenként a beteg foglyok munkába állításának feltételeit. Rendelkeztek a tisztekkel való bánásmódról, engedélyezték a szabad vallásgyakorlást, a foglyoknak családtagjaikkal való kapcsolattartását, hazaszállításuk feltételeit.

Az egyezmény végrehajtását abban az esetben is vállalták, ha a hadviselő felek egyike nem volna tagja az egyezménynek.

A Szovjetunióba hurcolt magyar hadifoglyok és polgári személyek kiszolgáltatottsága még az átlagos orosz lágerviszonyoknál is súlyosabb volt. A II. világháború befejeztét követően a magyar hadifoglyok helyzetét tovább bonyolította és súlyosbította, hogy a fogvatartó szovjet rendszer a korábbi ellenségből megszállóvá, majd rövid időn belül a Rákosi vezette kommunista rezsim legjobb barátjává vált. A fordulat éve, 1948. után a kommunista hatalomátvételt követően a szektás-dogmatikus vezetés felfogása szerint a hadifogságba került magyar katonák tulajdonképpen az "új barát", a "leghűségesebb új szövetséges", a Szovjetunió ellen harcoltak, tehát kommunista és szovjet-ellenes érdekeket képviseltek. Ez a magyarázata annak, hogy a szovjet területen lévő magyar hadifoglyok az őket védő nemzetközi szerződéseket alá nem író, és totálisan diktatórikus sztálini pártállami rendszer játékszerévé válhattak. A szovjet állami és pártrendőrségnek minden lehetősége adott volt arra, hogy a magyar hadifoglyokkal szembeni ideológiai-politikai gyűlöletét a foglyok általános emberi jogaitól, sőt akár életüktől való megfosztásban nyilvánítsa ki.

A hadifoglyok hazahozatalát – taktikai okokból – kezdetben Rákosiék is szorgalmazták. Ez a látszatra emberségesnek, etikusnak tűnő politika a széles néptömegek megnyerésével csupán a hatalom megragadását szolgálta. A totális kommunista hatalomátvétel után Rákosiék igyekeztek a korábbi ígéreteikről – többek között a hadifoglyok hazahozataláról – gyorsan megfeledkezni.

Az előzőekben jelzett, kivonatolt és leegyszerűsített jogszabályok és egyezmények megismerése azért is fontos számunkra, hogy megismerjük az oroszok

fogságába esett magyar katonák és az Oroszországba hurcolt magyar polgári személyek embertelen viszonyok közötti sínylődését. Mivel a helyi és az országos feldolgozások hadifogoly-ügyekben – a korábban fennálló politikai helyzet miatt – szegényesek és hiányosak, dolgozatunkkal ezt az űrt szeretnénk pótolni.

Ebben az írásban egy volt oroszországi hadifogoly, *Márkus Sándor* barcsi lakos, és kivonatosan *Magenheim Péter* szuloki lakos szovjet fogolytáborba kerülését dolgoztuk fel, Márkus Sándor visszaemlékezései alapján.[2] A barcsi és a szuloki férfi végigjárta a poklot, a nélkülözésekkel teli utat Barcstól és Szuloktól az „orosz paradicsomba", és vissza Barcsra, illetve Szulokba.

A hadifogság kezdete

Minden ember életében vannak emlékezetesen szép időszakok, és vannak kifejezetten fájdalmas, és mégis felejthetetlen emlékeket idéző napok is. A negatív élménytől – mely lelkünk mélyéhez tapadt – sosem tudunk megszabadulni. Miért? Azt hiszem, e kérdés kavarog bő fél évszázada a még élő több ezer hadifogoly, többek közt Márkus Sándor lelkében is.

A vallásos embereknél a karácsony mindig a legszentebb és legmeghittebb ünnepek közé tartozik. A katonaidejét Pomázon töltő Márkus Sándor részére 1944. karácsonya – mivel a szovjet csapatok e napon érték el a község határát, majd rövid időn belül elfoglalták a település egészét – életének legszomorúbb, negatív élményei közé tartozik. A felszabadítónak vélt oroszok, mint győztesek, azonnal érvényesítették akaratukat. A foglyul ejtett katonákat és civileket összeterelték, és hadimunkára – lövészárkok ásására, bunkerek építésére, stb. – kényszerítették. Az oroszok erőszakos módszereiből szomorúan arra következtettek, hogy a várva várt béke és szabadság helyett újabb terror és megszállás van kilátásban. A fogvatartottakat 1945. február 2-án Ercsibe irányították igazolás végett. A hivatalos adminisztratív papírmunkák után akár haza is térhettek volna, de a Budapest körüli harcok miatt erre gondolni sem mertek. Alig szippantottak a háború utáni friss levegő illatából, egy utcai razzia során, mint járókelők, több százan fennakadtak az orosz ellenőrzők rostáján. Ettől – 1945. február 2-től – kezdve Márkus Sándor életének új szakasza kezdődött: a hadifogság. Az utcán igazoltatottakat összeterelték, majd menetoszlopba sorakoztatva, orosz fegyveresek kíséretében, erőltetett gyalogmenetben elindultak egy ismeretlen cél felé. Hosszú gyaloglás után értek Kecskemétre, ahol pár

[2] A visszaemlékező *Márkus Sándor* 1920. július 7-én született Barcson. 1941. október 23-án vo nult be katonának Győrbe. Szálasi hatalomátvétele után Kassára vezényelték zsidó mun- kaszolgálatosok őrzésére. 1944. decemberében gyalogmenetben Pomázra került, ahol karácsony napján orosz fogságba esett.

napos pihenő következett, majd egészségügyi okokból mindannyiukat kopaszra nyírták. Az orosz őrség és a foglyul ejtettek közötti kommunikáció érdekében az oroszul tudó foglyokat kiválogatták és tolmácsként alkalmazták. A csoportot kísérő orosz fegyveresek parancsnoka a tolmácsok útján közölte, hogy felsőbb utasításra a csoportot a debreceni gyűjtőtáborba kell kísérni, hogy az ott újjá szerveződő magyar hadsereg tagjai lehessenek.

A Kecskeméten összegyűjtöttek helyzetüknél fogva nem tudhatták, hogy az elmúlt hetekben, különösen foglyul ejtésük óta milyen események zajlottak le a hazai és a nemzetközi politikai életben. A háborúból kilépni szándékozó Magyarország szempontjából az egyik legjelentősebb történelmi tett a Magyarországi Ideiglenes Nemzeti Kormány debreceni megalakulása volt, amelynek megbízottjai 1945. február 18-án Moszkvában fegyverszünetet kértek az antifasiszta koalíciótól.[3] A szovjet delegáció, mint megbízott, az általa kidolgozott és 20-án átnyújtott fegyverszüneti egyezmény-tervezet bevezetője a háború elvesztésének elismerését követően rögzítette, hogy a fegyverszüneti feltételeket a magyar kormány elfogadja, és azt aláírja, majd az egyezmény az aláírást követően hatályba lép.

Témánk szempontjából az egyezménynek csupán az első pontja a lényeges, mely a bolgár egyezményhez hasonlóan a.) b.) c.) és d.) részből áll. Az a.) részben megállapítják, hogy Magyarország megszüntette Németországgal minden korábban kötött együttműködését és kapcsolatát, egyben hadat üzen Németországnak a Szovjetunió oldalán. Ezen kívül bocsánatot kér az antifasiszta koalíciótól (Anglia, USA, stb.) a magyar hadüzenet miatt. A b.) rész a német fegyveres erő lefegyverzési kötelezettségét és hadifogolykénti átadását a Szovjetuniónak, illetve a német állampolgárok internálását írta elő. A c.) részben legalább nyolc hadosztály kiállítására és annak a szövetséges (szovjet) főparancsnokság rendelkezésére bocsátására kötelezte az országot. A d.) rész a fegyveres erőknek a háború utáni lefegyverzéséről intézkedett.[4]

A c.) részben jelzett nyolc magyar hadosztály gyülekezési helyéül a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) Debrecent jelölte ki, és a magyar állam feladatává tette a besorozottak kiképzését, felfegyverzését és ellátását, hogy a németek elleni bevetésükre hadrafogható állapotba kerülhessenek. A többezres

[3] Gyöngyösi János magyar külügyminiszter 1945.01.18-án Moszkvában a Szovjetunió, Nagy Britannia és az USA képviselőitől fegyverszünetet kért.

[4] 1945. január 20-án Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt a három nagyhatalom nevében Vorosilov marsall, Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának a megbízásából Gyöngyösi János és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár írta alá. Egyben arra kérték a szovjet delegációt, hogy az egyezményben kért nyolc magyar hadosztály gyors felállítása érdekében sürgősen engedjék haza a Szovjetunióban lévő magyar hadifoglyokat.

létszám elhelyezésén és ellátásán túl további problémát jelentett a személyi állomány feltöltése a honvédelemre alkalmas korosztály hiánya miatt. A magyar kormány a nyolc hadosztály felállítását túlzottnak tartotta, ezért annak egy részét a Szovjetunióból hazatérő hadifoglyokból tervezték feltölteni.[5] Az elképzelés bel- és külföldön egyaránt elfogadhatónak és hihetőnek tűnt. Ezért hitték el a letartóztatottak és a foglyok, hogy Debrecenben ténylegesen katonai sorozás és egy új demokratikus hadsereg felállítása zajlik. Sajnos a hadifoglyok nagy részét a szovjet állam nem engedte időben vissza. Miután a debreceni tábor parancsnokságát és őrzését a szovjet hadsereg átvette, a Szovjetunióból hazatérteket és az idehaza fogságba kerülteket – akik eljutottak Debrecenbe – szigorú feltételek között fogva tartották. A debreceni tábor lakóinak többsége sajnos sohasem lett az új magyar hadsereg tagja, mivel az oroszok "malenkij robot"-ra újból a Szovjetunióba hurcolták őket.

Márkus Sándorék kecskeméti tartózkodásuk során a történtekről mit sem sejtve várták a továbbindulási parancsot, hogy minél előbb Debrecenbe érjenek. Másnap nagy hangoskodások közepette elhangzott sorakozók és létszámellenőrzések után a vasútállomás felé vették útjukat. Az állomáson már készen állt, és bevagonírozásra várt egy fedett tehervagonokból álló szerelvény. Bizonytalanság, zűrzavar és fejetlenség jellemezte az állomáson történteket. Elhangzott a parancs a marhavagonokba történő felszállásra. Jellemző, hogy egy-egy vagonba hetven személyt zsúfoltak be, fiatalokat, idősebbeket és betegeket egyaránt. A szánalmas kinézetű, riadt tekintetű magyar katonajelöltek látványa már egy hadifogoly-szállítmány rémképét idézte elő. A teherkocsikba zsúfoltak részére a WC szerepét a vagon egyik sarkában kifűrészelt kb. 20 centiméteres átmérőjű nyílás töltötte be. A bevagonírozást követően a vagonok ajtajait, ablakait olyan gondosan elreteszelték, hogy a kívülről jövő fény és a levegő alig szűrődött át a milliméternyi réseken. A hűvös, éjszakánként fagypont alá süllyedő hőmérséklet miatt, a WC nyílásán át beáramló hideg, huzatos levegő és a fűtési lehetőség hiánya miatt a kocsik reggelre dermesztően hideggé váltak. A vagonlakók egymás hátához dőltek, hogy testüket melegen tartsák. A zsúfoltság és a higiénia hiánya miatt a bűz lassan elviselhetetlenné vált. Étel és ital nélkül – igaz, hogy a bűz és a hideg miatt sem inni, sem enni nem kívántak – még mindig a Debrecenbe való érkezést várták. Mivel a vagonból nappal sem lehetett kilátni, ezért a megtett útirányról fogalmuk sem volt. Ha a szerelvény közlekedési okok miatt megállt, esetenként kaptak vizet és kenyeret, néha konzervet, de előtte az állig felfegyverzett őrség körbefogta a szerelvényt. Ilyenkor ellenőrizték az ajtók és az ablakok zárjainak sértetlenségét is.

[5] Részletesen ld.: *Korom* 1981.

Hosszú vonatozás után megállt a szerelvény. Újabb hangoskodások és futkosások közben kinyitották a vagonajtókat, és az őrt állók sorfala között mindenkit leszállítottak. Sorakozó és létszámellenőrzések során, amint Márkus Sándoréknak idejük volt körülnézni, megdöbbenten tapasztalták, hogy a korábban ígért végcél, Debrecen helyett már jóval keletebbre, a romániai *Focşani*-ban[6] vannak. Annak ellenére, hogy feltételezésük szerint Gyulánál mehettek át a magyar-román határon, parancsnokuk még mindig Debrecennel traktálta a kimerült, elcsigázott magyarokat. A létszámegyeztetés után elindultak a foksányi gyűjtőtáborba. Ez a Keleti-Kárpátok és a Szeret közt fekvő település valaha Románia legnagyobb katonai gyakorlóterepe volt. Az ide eljutó magyar foglyoknak már felsejlett egy másik végcél, Oroszország rémképe. Megerősítette ezt a gyanút a vasútállomáson várakozó, széles nyomtávú orosz katonai szerelvények sokasága. Ugyanis a Szovjetunióból Focşani (ejtsd:Foksány) állomásig kiépítették a széles nyomtávú vasúti hálózatot, a szállítások megkönnyítése érdekében. Itt kaptak már enni és inni; természetesen a hadifoglyoknak járó minőségű és mennyiségű, ízetlenségben utolérhetetlen kása-menüt.

Tíz napos várakozás után bevagonírozás következett. Zsúfoltságát, ellátatlanságát tekintve hasonló volt, mint az idejövet: éhezéssel, fáradtsággal, nélkülözéssel, alig-alig beszűrődő fényekkel. Az útirányt csak sejteni lehetett, mivel feltételezésük szerint kelet felé robogott velük a vonat. Útközben többször is megálltak Az őrség ilyenkor fegyvert szegezett a vagonokra és körbefogta a szerelvényt. Ekkor a foglyok kaptak ételt és italt, de a körülményeik elvették étvágyukat és szomjukat. Közel kétheti vonatozás után megérkeztek *Szevasztopol*ba. Az elmaradhatatlan zűrzavarban elrendelt sorakozók és létszámellenőrzések után kimerítő menetgyakorlat következett *Balaklavá*ig. Márkus Sándor – mint természetszerető ember – a Krím-félszigetet megnyugtató helynek tartotta. Azzal a gondolattal nyugtázta itteni hadifogságát, hogy ha már elhurcolták, legyen inkább a Krím, mint Szibéria! Balaklavától újabb hosszú gyaloglással jutottak el a számtalan szovjet táborok egyikébe, Jaltába, amely – az első világháború utáni időkből ismert távolkeleti táborok elrettentő híreit tekintve – valósággal elit tábornak számított.

Felmerült az a kérdés is, hogy ennyi hadifoglyot hol lehet elhelyezni? A válaszra Sztálinék is felkészültek. Ugyanis a Szovjetunióban már 1941-ben létrehozták az elsők között foglyul ejtettek részére a lágereket. 1942/43-ban a gyűjtőtáborokat fokozatosan alakították át a nagy tömegben érkező kapitulációs foglyok elszállásolására.[7] Így a lágereknek a következő fajtái alakultak ki:

[6] Focşani (Foksány): román város Moldva déli részén.
[7] A Szovjetunióban működő hadifogolytáborokról további adatokat közöl: *Füzes* 1994.

1. gyűjtő, vagy átmeneti táborok
2. munkatáborok
3. tiszti, törzstiszti és tábornoki lágerek
4. vegyes táborok
5. kórházi lágerek
6. különleges lágerek
7. civil internáltak és elítéltek lágerei.

Régió	Láger ig.	Láger	Munkaszolg.	Kórházláger	Állomáshely
Központi	50	655	36	38	564
Észak-Nyugat	15	153	12	4	162
Észak	5	3 8	-	3	42
Nyugat	30	315	50	16	326
Dél	34	516	53	51	421
Volga	16	135	4	16	109
É.Kaukázus	12	129	1	4	120
Trans-Kaukázus	11	116	4	6	95
Ural	27	281	5	18	188
Ny. Szibéria	6	54	1	2	45
D. Közép Ázsia	3	13	-	1	14
Kazahsztán	7	50	-	-	39
Összesen:	216	2.454	166	159	2.125

Az egyes lágerek élén a lágerparancsnok állt. Mellé rendelve lágerenként tevékenykedtek a politikai tisztek, a biztonsági tisztek, valamint egy felcser. A politikai és a biztonsági tiszt feladatai közé tartozott – többek között – a barakkonkénti besúgóhálózat, az információs rendszer kiépítése. Az informátorok, a besúgók – akik elmondták a lágervezetésnek a barakkokban hallottakat – más visszaemlékezők szerint is – valószínűleg az úgynevezett faliújság-szerkesztők, az „aktivisták" lehettek. Ezek az aktivisták jó kapcsolatban voltak az orosz parancsnoksággal. Az aktivisták személye a hadifoglyok többsége előtt ismeretlen volt. Feltehetően könnyebb munkahelyre vezényelték őket, s több és jobb élelmezésben részesülhettek. Ezen felül minden lágerben tevékenykedett a gestapóhoz hasonló operatív osztály, akik a belső biztonságért feleltek. Őket „kékeknek" nevezték. A politikai tiszt a „kékekkel" együtt szervezte és irányí-

totta a láger politikai nevelőmunkáját. Márkus Sándorék lágerében vasárnaponként politikai oktatást szerveztek a foglyok részére, ahol előadások hangzottak el a Szovjetunió megalakulásáról, helyzetéről, nehézségeiről és hasonlókról. Volt olyan láger is, ahol külön antifasiszta politikai tanfolyamokat szerveztek magyar emigráns előadókkal. Ugyancsak a politikai tiszt gondoskodott arról, hogy a szabad vallásgyakorlás kérdése még gondolatként se merülhessen fel a foglyok körében. Az egyházi ünnepekről a megemlékezést, a vallásgyakorlást minden fogoly hitéletének megfelelően magába szállva végezte, imádkozott, illetve beszélgetett Istennel.

Lágerélet Jaltán

Márkus Sándor és fogolytársai március 18-án érkeztek meg a jaltai Alsó-Orientán felállított fogolytáborba. A lágerben lévő körletük – szerencséjükre – nem egy elhanyagolt, férgektől hemzsegő roskadozó fabarakk volt, ahogy azt elképzelték. Téglából épület volt, mely akár főúri kastély is lehetett a régmúlt cári időkben. A magyar foglyok részére a korábban odaért román hadifoglyok készítették elő és tették elfogadható állapotúvá. Kitakarították, kifertőtlenítették, és emeletes ágyakkal rakták tele. A kiégett, kilőtt ablakokat üveg hiányában már a magyar foglyok rakták be befőttes üvegek egymásra rakásával.

Jalta, a természet eme szép ajándéka a Krím-félsziget déli csücskén terül el. Szovjet viszonyok között itt van a legenyhébb tél, ami a hadifoglyok szempontjából sem közömbös. Békés viszonyok között a szép természeti környezete és mediterrán éghajlata világszerte vonzza az üdülni és pihenni vágyókat. Fejlődését meghatározta, hogy az 1870-es években megépült vasútvonala révén bekapcsolódhatott az ország közlekedési hálózatába. Itt gyógyíttatta magát többek között Csehov, Majakovszkij, Saljapin és Tolsztoj.

Az 1917-es októberi szocialista forradalom győzelme után Lenin javaslatára – az 1920. december 21-én elfogadott dekrétumokban – a Krím félszigetet „nagyüzemi" üdülő- és gyógyhellyé nyilvánították. A nagy klasszikus szerint a jaltai *„...gyönyörű nyaralókat és villákat, melyek korábban cárokat és nagyhercegeket szolgáltak, mostantól a munkások és parasztok nyaralóhelyévé kell változtatni."* Lenin akarata utódjának, Sztálinnak a jóvoltából beteljesedett. Pár évtizeddel később számtalan munkás, paraszt és értelmiségi már itt tölthette életének jelentős időszakát. Igaz, nem turistaként, gyönyörködve a táj szépségében, nem önként, hanem fegyverek által kényszerítve fogolyként a lágerek bűzében sínylődve.[8]

[8] Szovjetunió. Szerk.: Bakcsi György. Bp. 1970.

A lágeren belüli óriás barakkoknak nevezett épületekben külön-külön 500 foglyot szállásoltak el. A táborlakók többsége a magyarokon kívül németekből, olaszokból, franciákból és románokból állt össze. Az egyes táborok két méter magas többszörös szögesdrót-kerítéssel voltak egymástól elválasztva. Két szögesdrót-kerítésen belül az emberi élet kioltására kiképzett őrzőkutyák voltak kikötve 10 méterenként egymástól. Ha egyik fogolynak sikerült volna átjutnia a drótkerítésen, további útját a kutyák véglegesen lezárták. Az őrök teljes felfegyverzéssel a magas őrtornyokban távcsövekkel, reflektorokkal figyelték a tábort és környékét. A foglyok megérkezésétől kezdve rendszeressé tették az oroszok a lágeren belüli sorakoztatókat és a véget nem érő létszámellenőrzéseket. Az esti, sokszor éjfélig tartó sorakozók esetenként készakarva, „kiszúrásból", a „szabadidő hasznos eltöltését" szolgálták. Az is előfordult, hogy a felügyelők, a kopók, a rend őrei két-háromszázig még képesek voltak a létszám nyomonkövetésére, de az azt követő „csillagászati számok" közötti eligazodás képességeiknek fölöttébb megerőltető volt. A munka végeztével a hatalmas bejárati kapu előtt ismét megállították a foglyokat. Mielőtt a kerítésen belülre kerültek volna, ismét egyeztették a létszámot, egyeznie kellett a reggeli kivonulás adataival. Ha minden rendben volt, indulhattak a kerítésen belülre.

A konyha a lágeren belül, helyben „üzemelt". A reggelit és a vacsorát a foglyok általában állva, a konyha előtti udvarrészen fogyasztották el, mivel a kis adagokat pillanatokon belül megették. Az ebéd a közelben lévő munkahelyre szállítva lett kicsajkázva.

A foglyoknak járó minimális kalóriamennyiséget az első sorakozó alkalmával közölték a táborlakókkal. Az élelmet, a napi adagokat tizenöt kategóriába osztották. A legalacsonyabbat, az I-est a takarító, söprögető foglyok kapták. A hadifogoly legénység általában III-as, a tisztek V-ös, a tábornokokat a VII-es kategóriába sorolták be. A hadifoglyok táplálkozásának alapját a kenyér képezte. A hadifogságban kapott kenyeret nem szabad összehasonlítani a boltban kapható mai kenyérrel. A lágerek kenyere tömör, nedves és nehéz volt. Ezért egy 60-70 dekás kenyérdarab alig volt nagyobb egy mai 20 dekás szeletnél. Ezt a mennyiséget kellett egész napra beosztani a nehéz fizikai munkától örökké éhező foglyoknak.

Reggelire minden fogoly 20 deka fejadagnak megfelelő kását kapott. Valójában ennek csak a negyede került a csajkába. A reggelivel osztották ki a napi kenyérfejadagot is, aminek mértéke az előző napi munkanorma teljesítésétől függött. 100 százalékos normateljesítés esetén 80 deka kenyér járt egy napra. A norma minden megkezdett 20 %-os túlteljesítése után +10 deka kenyér járt. Ha viszont valaki alulteljesített, ugyanilyen elv alapján, 20 %-os lemaradás esetén pl. 10 dekával kevesebb kenyet kapott.

Az ebéd kiosztása a déli 12 óra és 1 óra közötti ebédidőben, a munkahelyen történt. Az előírt fejadag szerint minden fogolynak fél liter leves járt, ami gyakorlatilag havonta változott a szezontól függően. Így tavasszal csalánleves, nyáron savanyított zöldparadicsom leves, ősszel és télen pedig savanyúkáposzta leves. A bármilyen fajtájú leveshez – ami legtöbbször csupán víz volt – a hozzá járó norma szerinti öt deka olajoshal helyett alig 1-2 deka jutott. A „vízlevest" követte 20 deka kása minimális olajjal. Általában a kása is havonta, szezonálisan változott: hol köleskása, hol kukoricakása adta az egyhangúságban és ízetlenségben a változatosságot. Vacsoraosztásra este 8 óra körül került sor. A menü rendszeresen a gyengén olajos kása volt. Étkezés után az edények elmosását a konyhán hadifogoly konyhamunkások végezték. Néha a konyhai munkához is protekcióra volt szükség, mivel mód nyílott a főzőedényekben maradt ételmaradékok elfogyasztására. A csajkákat mindenki maga mosta el, ha időben hozzájutott a hidegvízhez...

A munkahely a táborhoz viszonylag közel, pár száz méterre volt. A reggel 6 órai ébresztő, a körlettakarítás, rendrakás és a gyors reggeli után következett a sorakozó az elmaradhatatlan létszámellenőrzéssel. A fegyveres őrök kíséretében a foglyok zárt sorokban vonultak a munkahelyekre, ahol név szerint kiosztották a munkát és a szerszámokat. Márkus Sándort több száz társával kőfaragásra osztották be, olyan munkára, amit addigi élete során soha nem végzett. A fogolybrigádok a magaslatokon álló fegyveresek őrizete alatt dolgoztak. Több brigád egy régi, szétlőtt, patinás, palotaszerű épület bontását végezte. Az épület alapját képező terméskövekét a megadott új méretre kellett megfaragni a közelben épülő új nyaraló részére. Mások a kőbányában fejtették a köveket, amit szintén az új épülethez használtak fel.

A kijelölt munkát normára kellett végezni. Meghatározták, hogy 1 m^2 kő faragásához mennyi normaidőre van szükség. A napi 9-10 órás nehéz fizikai munka és a gyenge élelmezés következtében sokan legyengültek és megbetegedtek. Márkus Sándor, aki vallásos meggyőződéséből a fogolytáborban való tartózkodása alatt mindig is kérte Isten segítségét, hogy élve és egészségesen érhessen haza, visszaemlékezése szerint sohasem volt beteg, jól viselte a fizikai és lelki megterheléseket. Sikerült éveken át a számára kiírt normát teljesítenie. Megbízható, folyamatosan jó és precíz munkájának köszönhetően különösen nehéz, nagy figyelmet és szakértelmet követelő díszfaragásokat is rábízott a munkavezető.

Korábban már szó volt arról, hogy a legtöbb hadifoglyot munkabrigádokba szervezték és az egész országra szóló lágerek közötti brigádverseny mozgalmat indítottak. Az egyik legnevezetesebb versenyeredményt Balaklaván érték el 1948 tavaszán. Azt a jaltai lágert, amelyhez Márkus Sándor is tartozott, több

hónapra a balaklavai téglagyár építéséhez irányították. Az új körlet és az étkezés viszonylag elfogadható volt, legalábbis nem volt rosszabb, mint Jaltában.

A téglagyár falát a nagy hőhatás elviselésére szokatlanul vastagra, általában másfél méteresre építették. Egy kőműves mellé 24 segédmunkást osztottak be, akik megállás nélkül hordták és rakták a maltert és a téglát a széles falakra. A kőművesnek csak simítani kellett a maltert és máris rakta a téglákat egymás mellé. E munkának a normája megegyezett a házak falának az építési normaidejével. Érthető, hogy a téglagyár építési tempójának óriási sikere lett: elérték az 1.200 %-ot, ami a lágerek közti sztahanovista versenyben[9] országos elsőséget jelentett. A lágerparancsnokság feltehetően jól járt, de a hadifoglyoknak csak a fáradtság és a kimerültség maradt osztályrészül.

A lágerből sokan jártak az ugyancsak közeli jaltai kikötőbe hajók ki- és berakodására. Tőlük tudta meg a többi lágerlakó, hogy melyik esztendő melyik hónapjának melyik napja van, mikor lesz karácsony, újév, vagy éppen húsvét. A teljes elszigeteltség, bezártság következtében elvesztették időérzéküket is.

Egyik alkalommal a kőfaragáshoz induló hadifoglyokat nem a megszokott útirányon kísérték az őrök, mivel a korábbi útszakaszon nyakig felfegyverzett katonák pózoltak. Visszaútban is óriási kerülővel értek a lágerbe. Utólag tudták meg, hogy jaltai lágerüktől nyugatra, alig pár száz méterre a Lavidiának nevezett körzetben, viszonylag közel volt a háború végén sokat emlegetett épület, a Nagy (vagy Márvány) Palota, amelyet II. Miklós, az utolsó cár építtetett 1911-ben. E palotában tartották az úgynevezett Jaltai Konferenciát, melyen a három szövetséges nagyhatalom, a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia kormányfői (Sztálin, Roosevelt, Churchill) tárgyaltak a háború eredményes befejezéséről és az azt követő – azóta már megszűnt – európai megosztottság kérdéséről. A palotaépület azokban az időkben több nemzetközi és hazai – azaz szovjet – értekezletnek adott otthont. Márkus Sándorék ottléte alatt is hasonló találkozók zajlottak, amiért megkerülték velük majdnem a fél Jaltát csak azért, hogy a tanácskozásokon résztvevő külföldi és hazai politikusok ne találkozhassanak a fegyveresek által kísért hadifogoly-transzporttal. A rendezvény végeztével ismét a korábbi útirányon meneteltek a lágerből a munkahelyre és vissza.

[9] Sztahanov Alekszij Grigorjevics (sz. 1905. december 21.) szovjet-orosz bányász, élmunkás és újító. 1935. augusztus 31-én 5 óra 45 perc alatt a megadott 7 tonna szén termelési norma helyett 102 tonna szenet bányászott ki. A Donyec-medence vájáraként a róla elnevezett munkaverseny mozgalom elindítója. A munkaverseny alapja a magas termelékenység, a technika elsajátítása és a munka jó megszervezése volt. Az 1950-es évek közepére a sztahanovista versenymozgalom magyarországi elbagatellizálódása miatt komolytalanná és nevetségessé vált.

Az egészségügyi ellátás a táborban majdhogynem egyenlő volt a nullával. Létezett ugyan egy gyengélkedő, ahol német és magyar hadifogoly orvosok is dolgoztak, de a főorvos mindenhol csak orosz párttag orvos lehetett. A gyengélkedőn volt pár ágy is, de gyógyszer, gyógyászati segédeszköz és műszerezettség hiányában kevés eredménnyel gyógyíthattak. Az orvosok fő tevékenységei közé tartozott, hogy havonta egy alkalommal a foglyokat kondíció vizsgálatnak vetették alá. Ez a vizsgálat abból állt, hogy a hadifoglyok felső combját hátulról megcsípték, s a bőr rugalmasságából, vastagságából döntötték el, miként osztályozzák, és osszák munkára őket. Az „OK"-snak minősítettek egészségesek voltak, és a legnehezebb fizikai munkára is beoszthatóvá váltak. A gyengébbeket, a „sztrofikásokat" esetenkénti könnyebb munkára küldték. Az erősen legyengülteket, a „disztrofikásokat" gyengélkedőre vagy vidékre, tehát kolhozokba osztották könnyebb munkára. Így járt Márkus Sándor egyik barátja, az ugyancsak barcsi születésű *Sárosi József* volt karpaszományos fogoly is. A kolhozban a sok krumplitól felerősödtek, majd visszakerülve „OK"-sokként újra a kőbányában vagy a kőfaragóban dolgozhattak.

A legelemibb emberi szükségletek végzését biztosító 'WC' szerepét két tábori latrina látta el. E latrinák egyenként 10 × 2 méteres gödrök voltak, fölé gerendákat, arra pedig keresztbe deszkalapokat helyeztek el. E tákolmányra kellett a hadifoglyoknak szükség esetén egyensúlyozva ráguggolnia. Fedetlensége és csúszóssága miatt különösen télen vált veszélyessé a használata. A legyengült vagy beteg foglyok könnyen megcsúsztak, és beleestek a gödörbe. Emiatt több fogolytársuk is a latrinában lelte halálát.

Alkalom adtán a tisztálkodásra is nyílott alkalom. A vályúszerű mosdóban a folyamatos hidegvíz szolgáltatás, esetleg az összegyűjtött esővíz lehetőséget adott a mosakodásra, mosásra, az evőeszközök – csajkák, kanalak – megtisztítására.

Márkus Sándor konyhamunkásként – egy kondér tisztítása, drótkefélése közben – megszúrta bal kezének hüvelykujját. Kezelésére helyben nem volt mód, ezért – 1948. júliusában – beszállították a szevasztopoli fogolykórházba. Ott megoperálták, és mérgezés miatt levágták a fél ujját.

A lágerben hemzsegő tetvek miatt állandó járványok tizedelték a foglyokat. Ezt megelőzendő, a hadifogoly borbélyok havonta egy alkalommal minden foglyot szőrtelenítettek és kopaszra nyírtak. Hetente két alkalommal a borbélyoknál meg is borotválkozhattak. Emellett nagyon sok, a jaltainál elhanyagoltabb lágerekben aratott a tífusz is. Az elhaltakat fogolytársaik lepedőbe tekerve kivitték az udvarra, és ott szekérre, szánkóra rakva kísérték utolsó útjukra.

Az őrség és a politikai tisztek szigorúan ügyeltek arra, hogy ne fordulhasson elő fegyelemsértés, de ha már előfordult, azt kellő módon gyorsan meg is

torolták. A jaltai lágerben Márkus Sándor nem hallott testi fenyítésről, legalább is nincs tudomása róla. Olyan esetről viszont tud, hogy a foglyok egymás között összevesztek, ami előbb-utóbb verekedéssé fajult. A kimerültség, a tehetetlenség sok embernek kikezdte az idegeit. Viták, nézeteltérések esetén ezért került sor a viszonylag gyors csetepatéra. Ilyen esetben az őrség azonnal közbelépett, és elkülönítették a renitenskedőket. A fenyítéseknek különböző fokozatai léteztek: nehezebb fizikai munkára irányítás, többlet munkavégzés, levélírástól való eltiltás, stb. A legsúlyosabb büntetés Jaltán a magánzárka volt.

Minden fogoly havonta egy alkalommal egy tábori levelezőlapot írhatott haza, melyen volt egy válaszlap is, melyet a hozzátartozók megírhattak, és visszaküldhettek. A levelezőlapokat az operatív részleg, a „kékek" rendszeresen átolvasták, cenzúrázták. Ha a hadifoglyok nekik nem tetszőt írtak, a levelezőlapokat azonnal megsemmisítették, a levelek íróit pedig példásan megbüntették. Ebből következik, hogy csak szépeket és jót lehetett írni.

Márkus Sándor fogságba esésekor azonnal írt haza, amit még akkor nem cenzúráztak. Ebben a levélben leírta, hogy a többi levélben az általa leírtaknak mindig az ellenkezőjét értsék. Több esetben írta, hogy ha a disznókat etetik otthon, akkor gondoljanak rá. Ezzel azt kívánta jelezni, hogy a kapott ételek minősége megegyezik otthon a disznóknak adott moslékkal.

A három éves lágerélet idején alkalma volt arra is, hogy ismerősöket keressen a táboron belül, vagy munkába menet közben. Így találkozott a lágeren belül *Fischer Mihály* és *Szantner János* barcsi lakosokkal. Más, Barcs környékéről származó hadifoglyok is voltak a Krímben, bár velük személyesen ott nem találkozott. Arról tudott, hogy Szulok községből és a környék falvaiból többen is fogságba estek, közülük menet közben jó páran meg is haltak.

A Szulokból elhurcolt *Magenheim Péter* hat évig tartó „körutazása" az orosz lágerekben külön említésre érdemes. 1944. december 6-án a Barcs után Szulok községet is elfoglaló orosz egység parancsnoka a kisbíró útján értesítette a falu lakosságát, hogy a katonaviseltek jelentkezzenek a helyi bírónál a honvédségi szolgálat idejéről és helyéről szóló igazolásért. A bírónál megjelent a 18 éves, helyi születésű Magenheim Péter is, akit német származására való tekintettel épp abban az évben, leventeként vonultattak be az SS-be. Alakulatától sikerült megszöknie, ezért a német és a magyar tábori csendőrök elől bujkálnia kellett. A szovjetek megjelenésekor előjött rejtekhelyéről, mivel szabad embernek hitte és érezte magát. A bírónál összegyűltek Istvándiba küldték azzal az indokkal, hogy ott tartózkodik az igazolást adó szovjet parancsnok. Istvándiban másnap közölték, hogy az igazolásokat Szigetváron kapják kézbe, de már orosz fegyveres őrizet mellett indulhattak tovább. 1945. január elsejére az is kiderült, hogy a fegyveres kísérettel tovább kell menniük Kaposvárra. Pár nap után ismét tovább

vezényelték a csoportot, ezúttal Bajára, ahol már szó sem volt az igazolásokról. A már fogolyként kezelt volt katonák és civilek, a szovjet őrség gyűrűjében arra keresték a választ, hogy mi a céljuk, mit akarnak velük – a több ezerre nőtt csoporttól – az oroszok.

Az egyik szovjet tiszt azzal nyugtatta az egyre idegesebb tömeget, hogy Debrecenbe mennek a szerveződő magyar demokratikus hadseregbe történő besorolás miatt. Ennek reményében került sor január végén a bevagonírozásra. A több napig tartó utazás során mindannyian rájöttek, hogy a debreceni besorozásból már semmi sem lesz, számukra már csak a hadifogság következhet. A zsúfolt, levegőtlen tehervagonokban az ablaknyíláson kidugott bögrékbe fogták fel a tetőről lecsúszó hódarabokat, amit olvadás után megittak szomjuk csillapítására. Egy hetes viszontagságos utazás után Debrecen helyett Temesváron állt meg a vonat. A közel 40 ezer főre duzzadt hadifogoly-transzportot több nagyméretű barakkban helyezték el. A szobákat háromszintes vaságyakkal rakták tele, így sikerült szobánként 300 embert összezsúfolni.

A láger párszáz fős kapacitással üzemelő konyháján éjjel-nappal dolgoztak a szakácsok, a hagyományos reggeli, ebéd, vacsora idejét azonban sohasem sikerült megtudni. Akkor kaptak ételt a foglyok, amikor rájuk került a sor, általában éjjel vagy kora hajnalban. A világítás, a tisztálkodási lehetőség minimális volt. Az ereszről lecsepegő esővízzel vagy a felolvadt hólével mosakodtak, mosták el a tányérként használt csajka darabokat, kanalakat. Higiéniai hiányosságok miatt mindannyian megtetvesedtek, és aratott a lágerben a tetvességgel együtt járó tifuszjárvány. A fogolytársak beszélgetéseiből vált ismertté, hogy a temesvári lágerben tízezren estek áldozatul a tífusznak. Az elhunytakat tömegesen lövészárkokba, bombatölcsérekbe temették el, jeltelenül. A táborban Magenheim Péter több falubeli társát is látta. Emlékezete szerint *Szantner György* és *Knoll János* is nagyon rossz egészségi állapotban volt.

A Temesváron fogvatartottakat két csoportba osztották. Egyik felét tovább szállították a Szovjetunió belsejében lévő táborokba, a másik részét – ki tudja miért – visszaszállították Szegedre. A Magyarországra visszaszállítottak között volt pár szuloki fogoly, köztük Magenheim Péter is. Ők reménykedtek abban, hogy megszabadultak az orosz lágerek rémétől, és hazamehetnek. Az orosz parancsnokság azonban nem így döntött: hazaengedés helyett a vasútállomásra kísérték a foglyokat, hogy részt vehessenek egy véget nem érő, Szovjetunión belüli „utazáson". Hosszabb várakozás után bevagonírozás következett a korábbiakhoz hasonló módon. Nem közölték az úticélt, de mindannyian sejtették a rájuk váró szomorú jövőt az oroszországi fogolytáborok egyikében. A hosszadalmasra nyúló utazás során több romániai fogolytábor „vendégszeretetét" is végigélték. Hosszabb időt töltöttek *Rîmnicul Sărat*-ban és *Tekucs*ban (Tecuci).

Végül *Konstanca* (Constanța) kikötőjében több hét telt el várakozással, tétlenséggel. A semmittevés után behajózták a csoportot, és csak szovjet földön, *Szevasztopol* kikötőjében hagyhatták el a hajót.

Egy hetes újabb kikötői „csendélet" után vette kezdetét a kálvária, az orosz hadifogolytáborok sorba látogatása. Az első a gyengén felszerelt, rossz állapotú, nem fűthető, de valaha gyönyörű kastélyépület, mint láger *Rekatorián* volt. Alkalmatlannak bizonyult, hogy a közelgő telet az épületben lehessen tölteni. A hideg beálltáig romeltakarítás és újjáépítés volt a hadifoglyok elfoglaltsága. A hideg miatt a közeli, még a károk idejében épült, de a háború alatt súlyos károkat ért épületbe lettek elhelyezve, amit természetesen használható állapotba kellett hozni. A lágerélet során mindenhol építkezéseken dolgoztak, de az előírt napi normát szinte lehetetlen volt teljesíteni. Feszített ütemben kellett a rommá vált épületeket lebontani, illetve újjáépíteni.

A németajkú magyar hadifoglyokat összeterelték, és a kietlen, szétbombázott vidék közepén álló *Krasznij Perikaba*-i lepusztult lágerbe kísérték. Az összedőlt, romos épületek mészkőből kirakott alapjait kellett szétszedniük, hogy egy másik hadifogoly csoport újabb építkezésekhez szükséges meszét égessék ki a kövekből. A munkát épphogy befejezték, máris újabb tábor következett: *Likita*. Itt is romeltakarítás, házbontás, anyaghordás volt a feladatuk. Likita volt az eddigi táborok közül a legkomfortosabb. Szívesen maradtak volna a lágerben, ameddig szükséges, de további sorakozók, gyalogmenetek, utazások következtek. Az újabb lágerben, *Balaklaván* is találkozott szulokiakkal: *Trixler Józseffel* és *Szikinger Györggyel*.

Az építkezéseknél, ahol dolgoztatták a foglyokat, nagyon rosszak voltak a munkakörülmények. A gyenge és elégtelen étkezés – a rendszeresített állandó csalán- és korpaleves – és a hosszúra nyúlt, napi 10-12 órás munkaidő miatt sokan legyengültek, megbetegedtek, többen meg is haltak. Magenheim Péter azonban mindent elfogyasztott, amit enni adtak, mert nagyon erős élni akarás fűtötte, és mindenképpen haza akart jutni.

A csoportot innen is tovább vitték, és Ukrajna újabb lágerei következtek. Azt közölték a magyar foglyokkal, hogy az útirány, amerre mennek, hazafelé mutat. Mindannyian örültek a hírnek, de a *Zaporozsje*-i táborban sínylődő magyar hadifoglyoktól értesültek a lehangoló, kellemetlen hírről, hogy egyelőre nem vezet út hazafelé. Továbbra is romeltakarítás, bontás és építkezés jellemezte munkájukat. Hosszabb idő után elrendelt sorakozó, majd az összapakolást követően a Kijev melletti *Darnica* lágerének lakói lettek. E táborban már engedélyezték, hogy családjaik részére havonta egy 25 szavas levelet írjanak. 1948-tól fokozatosan javultak a fogolytáborok étkezési, egészségügyi feltételei. Ezzel arányosan csökkent a foglyok elhalálozási aránya is.

Egy váratlan sorakozó elrendelése során külön válogatták a magyarországi sváb származású hadifoglyokat, és elkülönített táborba szállították őket. A lassan múló idő alkalmat nyújtott arra, hogy sorsuk jobbra fordulásáról álmodozzanak, s várják a hosszú évek óta óhajtott bejelentést: a hazamenetel engedélyezését.[10]

A szovjet lágerek fogvatartási gyakorlata

A második világháború alatti és a kapituláció utáni időszak egyik jelentős problémája a hadifoglyok körének meghatározatlansága volt. Az egyezmények szerint a frontvonalon elfogott katonák tekinthetők csak hadifoglyoknak. A szovjetek ettől függetlenül hadifogolyként kezelték minden fegyveres alakulathoz tartozókon túl a helyi polgári rendfenntartó erők tagjait, a kapitulációs foglyokat, a felállítandó magyar hadsereg számára mozgósítottakat valamint az elhurcolt polgári személyeket is. A Szovjetunióban tehát nem tettek különbséget a hadifoglyok között. A hadifoglyok rendszeres ellenőrzése pedig gyakorlatilag nem volt más, mint a foglyok álcázott fosztogatása. Értéktárgyaikat, maradék élelmiszertartalékaikat, egyéb használati tárgyaikat fokozatosan elvették a kiszolgáltatott foglyoktól.

A szovjet hatóságok a foglyok gyűjtőtáborba való hurcolását fondorlattal, becsapással is gyorsították. A foglyoknak, elsősorban a kapitulációs foglyoknak igazolást és szabadon bocsátást ígértek, ha önként a gyűjtőtáborba mennek, és ezt nagy részük el is hitte. A nagy számban érkező foglyok regisztrálása csak jelentős késéssel valósult meg, ezért a „kapitulációs fogoly" státust már nehezen lehetett nyomon követni illetve bizonyítani. Emiatt elmaradt az igazolások kiadása és a hazamenetel is.

A hadifogolytáborokat általában mint internáló táborokat használták annak ellenére, hogy ezt a nemzetközi egyezmények szerint csak meghatározott ideig lehetett volna így alkalmazni. A foglyok jelentős részét egészségtelen vidékekre: Szibériába vagy a sivatagos távol-keletre szállították. Az éhínség, az alultápláltság és a hiányos téli ruházkodás miatt szinte állandóan napirenden voltak a megbetegedések. Ehhez járult még az elhelyezési és ellátási hiányosságok sora, ami a tábor lakóinak eltetvesedéséhez, járványok kitöréséhez vezetett. Emiatt egyes táborok valósággal elnéptelenedtek. A halottakat jeltelen – ma már felismerhetetlenné vált – tömegsírokba temették.

A hadifoglyokat a szabályzatok szerint az újjáépítés során dolgoztathatták. A hágai egyezményben tiltott, túlzott mértékű munkavégeztetés a Szovjetunió-

[10] Részletesebb visszaemlékezéseket lásd: *Füzes* 1994.

ban általánossá vált, különösen, ha összehasonlítjuk az ellátás színvonalával. Az egészségtelen, veszélyes munka tilalma az oroszoknál szóba sem jöhetett, mivel e tilalmat a szovjetek által el nem ismert genfi egyezmény írta elő. A szovjetek saját, nyugatról hazatért foglyaikat is hasonló bánásmódban részesítették.

Az elvégzett munka díjazását is csak 1947 után, a békeszerződés ratifikálását követően vezették be. A kapott bérből levonták az ellátási költségeket, a lakbért, a ruha és az élelmezés díját. A fennmaradt összeg került kifizetésre, amiből a közeli állami elárusítóhelyen némi lehetőségük nyílt élelemszerzésre. Hazabocsájtáskor a magyar foglyokat elszámoltatták, a különbséget kifizették nekik. A kapott pénzen azonban áruhiány miatt vásárolni sem lehetett, és hazahozni sem engedték.

A külvilággal való érintkezés lehetősége meglehetősen gyér és esetleges volt. A családok sokáig semmit sem tudtak hozzátartozóikról, mivel a foglyok nyilvántartása a túlzott szovjet bürokrácia miatt késett. Az oroszok általában elutasították a foglyok felkutatási kérelmeit, mert tartózkodási helyük az előző okok miatt a hatóságok előtt ismeretlen volt.

Fegyelmi és büntető ügyekben is könnyebb helyzetben volt a Szovjetunió. Nem volt kötelező számára a civilizált eljárási szabályok alkalmazása az előzőekben már említett genfi egyezmény el nem fogadása miatt. Ezért az oroszok saját fegyelmi és büntetőgyakorlatukat alkalmazták.[11] A szökési kísérlet közben elfogott foglyokat legtöbb esetben agyonlőtték.

A lakosság és a hadifoglyok kapcsolata általában jónak minősíthető. A védtelen és kiszolgáltatott foglyok megalázását a lakosság sajnálattal nyugtázta. Barátságosan viselkedtek, különösen az idősebb korosztály. Gyakran saját szegénységüket és nyomorukat osztották meg egymás között.

A keleti és a nyugati hadifogság közötti leglényegesebb különbség mégis a hazaszállítás időpontjában jelentkezett. A nyugati hadifogság annak ellenére, hogy a fegyverszüneti egyezményekben erről nem intézkedtek, még a békeszerződés aláírása előtt befejeződött. A keleti foglyok, többszöri felesleges halogatás után 1948 nyarától, nagyabb csoportokban 1949 őszétől, vagy azt követően jöhettek haza. Az elítélt hadifoglyok csak Sztálin 1953-as elhalálozása után, amnesztiával szabadulva térhettek vissza.

A hadifoglyok szenvedéseit a hatalom sokáig „elfelejtette". Több évtizeddel később ugyan kaptak végkielégítést, kárpótlást, de ezt sajnos a legtöbbjük – a hadifogságban elszenvedett testi és lelki sérülései miatt – már nem érhette meg.

[11] Részletesebben: *Rónai* 1990, *Gábor* 1980, *Rózsás* 1980.

A hazahozatal

A magyar hadifoglyok hollétéről és létszámáról a magyar kormány és a hivatalos szervek nem bírtak megbízható adatokkal, sem a háború alatt, sem a fegyverszüneti megállapodás aláírásakor. A magyar kormányszervek csupán becslésekre hagyatkozhattak. Az utóbbi évek ezirányú kutatási eredményeit ismerve az 1945. februárjáig 350 ezer fogságba esett magyar katonához hozzá kell számolnunk a határon kívülre telepített, mintegy 580 ezer főt számláló magyar alakulatokat valamint az oroszok által a Szovjetunióba hurcolt civil lakosságot is. Mindezt összegezve a magyar hadifoglyok létszámát egymillió körüli nagyságrendben határozhatjuk meg.

Ha a magyar hadifoglyoknak a keleti és a nyugati fogvatartók szerinti megoszlását vesszük alapul, kiderül, hogy akkor sem jutunk áttekinthetőbb adatokhoz. A Magyar Statisztikai Hivatal a békedelegáció részére készített becslésen alapuló jelentésében 580 ezer nyugaton, és 280 ezer Szovjetunióban lévő magyar hadifogolyról adott tájékoztatást.[12]

A hadifoglyoknak a Szovjetunióból történő hazahozatala párhuzamosan, két vonalon is intéződött. Egyrészt a már korábban megkezdődött kormányközi, másrészt valamivel a két kommunista párt, a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szovjetunió Kommunista Pártja (SzKP) közötti alkuszerű megállapodások alapján.

A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a hadifoglyok hazahozatalára vonatkozó előző intézkedése – a korábban már említett – az új demokratikus magyar hadseregnek a háború alatti felállítási kísérletével függött össze. A Honvédelmi Minisztérium 1945. február 14-re keltezett, a SzEB részére küldött 3. számú helyzetjelentésében a debreceni laktanyában 6.979 fő jövendő magyar katonát regisztrált. A létszámában folyamatosan bővülő magyarok feletti parancsnokságot és az őrszolgálatot – hivatkozással a fegyverszüneti megállapodásra – a Vörös Hadsereg vette át. Ettől kezdve a szovjetek tömegesen szállították a foglyul ejtetteket Debrecenbe, miközben a magyar kormány és a laktanya kapcsolata már megszűnt. Ezért a Debrecenben lévők teljes létszáma a magyar hatóságok előtt is ismeretlenné vált. Egyet azonban a magyar kormány is biztosra vehetett: rövid időn belül a laktanya lakóit hadifogolyként, vagy civilként a Szovjetunióba deportálják.[13]

Az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti egyezmény a magyar hadifoglyok sorsát illetően nem rendelkezett. Ennek köszönhetően hazahozataluk is – hosszabb ideig – spontán módon, lassan történt. A hadifoglyok hazatéré-

[12] *Stark* 1989.
[13] Magyar Országos Levéltár (MOL), Miniszterelnöki iratok. 1945. február 14.

sének nem kielégítő üteme miatt a hozzátartozók által ostromlott megyei és városi vezetők már 1945 márciusától felkutatási kérelmekkel keresték meg a külügyminisztériumot. Először az elhurcolt polgári lakosságot és az 1941-től szolgálatot teljesítő, de leszerelt, majd 1944 karácsonya körül mozgósított személyeket keresték. 1945. májusától e személyek hollétének megállapítása nehézségekbe ütközött, mivel ügyük összeforrt a hadifoglyokéval. A felkutatási akciónak annyi eredménye lett, hogy a szovjet kormányt, illetve a SzEB-et nyilatkozattételre kényszerítette. Puskin követ 1945. augusztus 22-én felkereste Gyöngyösi János külügyminisztert, és hivatalosan közölte: a Szovjetunió hazabocsájtja az összes magyar hadifoglyot, kivéve az SS, az SA és a Gestapo szolgálatában állókat, valamint a köztörvényes bűnözőket. A hazaszállítások – ígérte a követ – néhány napon belül elkezdődnek.[14] E gesztust a magyar miniszterelnök hálatáviratban köszönte meg Sztálinnak. November 20-ig a még haza nem tért tisztek és tábornokok névsorát elküldték a szovjet kormánynak, bízva abban, hogy ezzel felgyorsítható a hazatérésük.

A magyar kormány tárgyalási készsége ellenére a foglyok hazahozatalának ügye 1946 tavaszára ellaposodott. Ezen a tényen még az 1946. április elején, a béketárgyalások egyeztetésére Moszkvában tartózkodó delegáció sem tudott segíteni. Molotov külügyminiszter a tárgyalások során a hazabocsájtandók körét az eddig hangoztatottakkal szemben sokkal szűkebben határozta meg. A szovjet kormány ugyanis csak a betegeket akarta fokozatosan hazaengedni, a lágerben maradottaknak pedig engedélyezik majd a szűkebb levelezési lehetőségeket hozzátartozóikkal. Nagy Ferenc szóvá tette, hogy a szovjetek olyan személyeket is foglyul ejtettek és hadifogolyként kezelnek, akik nem voltak harcoló alakulatok tagjai. A magyar nép nevében kérte, hogy e kategóriába tartozókat soron kívül bocsássa szabadon a szovjet kormány. Molotov látszatra meglepődött a magyarok kérésén. Számára ez új információ volt – mondta – és időt kért a felvetett kérdés felülvizsgálatára.

A szovjetek kétszínűsége hadifogoly-ügyben nyilvánvaló volt.[15] Rendszeresen eltért a szovjet politikusok nyilvános deklarációja a kormányzati állásfoglalásoktól és a hazaszállítás gyakorlatától. A hadifogoly-kérdésben lényegesen új helyzetet még az 1947. februárjában aláírt párizsi békeszerződés sem termetett. Az 1947. évi XVIII. törvénycikk 21. cikkelye alapján a magyar hadifoglyokat amint lehetséges, haza kell szállítani. A hazaszállítás költségeit a magyar kormánynak kell viselnie.[16] Szegfű Gyula magyar követ Zorin külügy-

[14] Somogy Vármegye, 1945. augusztus 23.
[15] MOL Miniszterelnöki iratok. Kemény Ferenc követségi titkár jelentése. 1946. ápr. 15.
[16] 1947. évi Országos Törvénytár. Bp, 1947. 217.

miniszterre hivatkozva 1948. április 8-án közölte, hogy május illetve június hónapokban 10-10 ezer foglyot fognak hazaszállítani.

A hazaszállítási egyezmény megkötését követően május elsejétől novemberig folyamatosan érkeztek haza a foglyok. Szegfü szerint november után még mindig több mint 601 ezer fogvatartott maradt a Szovjetunióban. A különleges kategóriába került elítéltekről és az internáltakról a tárgyalások még el sem kezdődtek. Szegfü Gyula úgy tudta, hogy ezek a fogvatartottak ismeretlen helyen, szibériai munkatáborokban sínylődnek.

Debrecenben a Hadifogoly Gondozó Kirendeltség vezetője 1946 nyarán a tábor kialakításakor - adatok hiánya miatt - 30.000 fő érkezésével számolt. Ez a létszám fél év alatt meg is érkezett. A Debrecenbe érkezés 1946. augusztus 11-én kezdődött, és 1949 őszéig tartott. 1948. decemberéig a meglévő adatok szerint 195 szerelvénnyel, 213.529 fő került a debreceni laktanyába.[17]

A hadifoglyok felkutatásában, hazahozatalában és fogadásában az MKP a kormány intézkedéseinél látványosabb tevékenységet fejtett ki. A kérdést a kommunisták igyekeztek saját céljaikra kihasználni, politikai tőkét kovácsolni belőle. Ezért külön hivatalt állítottak fel, az MKP Központi Hadifogoly Irodáját. Megyénként pedig hadifogoly tudakozó irodát nyitottak. A hivatal célja volt, hogy

- kutassa fel a még haza nem tért hadifoglyokat,
- megteremteni a levelezés feltételeit a családtagokkal,
- a hazatérteket felvilágosítani a hazai viszonyokról,
- az itthoni hozzátartozók megnyugtatása.

Felkutatás céljából 1946. nyaráig 200 ezer hozzátartozó fordult az irodához. A keresettek közül 85 ezer főt sikerült megtalálni. A kutatott személyekről kiállított kutató lapokat megküldték a SzEB-nek, majd továbbították a szovjet hatóságokhoz. A táborparancsnokokat az SZKP helyi szervei utasították a keresett foglyok adatainak az összeírására, amit Budapestre továbbítottak. Sok hadifogoly azonban sorba járta a táborokat, így személyük lemaradt a listáról, ahogy az Magenheim Péter szuloki lakos esetében is történt.

Miután a magyar kormány küldöttsége 1946 nyarán meddőnek tűnő tárgyalásokat folytatott Moszkvában, idehaza az MKP hadifogoly osztálya tájékoztatta az ország lakosságát a hadifoglyok felkutatásának menetéről, illetve hazahozatalukról. Feltételezhető, hogy az MKP hadifogoly-ügyben a kormány lejáratására törekedett. A hazai kommunistáknak szüksége is volt a jelentős aktivizálódásra, mivel 1947 tavaszán kommunista-ellenes hírek terjedtek az

[17] MOL Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság iratai

országban. Az MKP pozícióját az SZKP is igyekezett megerősíteni és konszolidálni. A kibontakozó választási-politikai kampányhoz tartozott Rákosi Mátyás propagandaízű kijelentésének széleskörű publikálása: *„[1947] karácsonyra az utolsó hadifoglyot is itthon akarjuk látni."* [18] Rákosi ezzel az óhajtó mondattal végül semmit sem ígért, hatása a tömegekre azonban óriási volt. Rákosi népszerűségét tovább kívánta tetézni azzal, hogy nyilvános levelet írt a hadifoglyok érdekében Sztálinnak. A Rákosi-levelet a rövid szovjet válasszal együtt szintén publikálták a lapok. Sztálin is megígérte, hogy hamarosan hazatér az összes magyar hadifogoly.

A hadifogolykérdés az MKP 1947-es választási hadjáratában a párt egyik legmarkánsabb agitációs és propaganda eszközévé vált. Fontos szerepe volt abban, hogy a kommunisták kapták a legtöbb szavazatot, és elsők lettek a választáson. Természetesen a korábbi ígéretekkel ellentétben az összes hadifogoly nem tért haza. A témát azonban az MKP még 1948-ban is igyekezett politikai céljai szolgálatába állítani. Végrehajtották a két munkáspárt kommunista többségű egyesítését. A proletárdiktatúra kikiáltását követően a kormány után a kommunisták körében is ellaposodott a hadifoglyok hazahozatalának további aktív követelése.

Amíg itthon a kommunisták öncélú, szektás politikaként kezelték a hadifoglyok hazahozatalát, addig az orosz fogolytáborokban is beszédtéma volt a hazaszállítás kérdése. Esti sorakozók során név szerint különítettek el több száz foglyot. A táborban maradottak úgy tudták, hogy hazamentek, mivel a lágerparancsnokság erről informálta a foglyokat. A meglepetés akkor érte a foglyokat, amikor egy-egy állítólag hazavitt fogolycsoport pár hónap, esetleg egy év után visszatért Jaltába.

A foglyok hamar rájöttek: becsapják őket. Egyesek hazaszállítással lettek bíztatva – a kiválasztás logikája végig rejtély maradt – s közben más lágerbe lettek irányítva. Ezután a hazaszállításról szóló híreket a többszörös csalódás után inkább elkeseredettséggel, s nem örömmel fogadták. Az egyik sorakozó alkalmával Márkus Sándor neve is elhangzott. Pillanatnyilag egy, a jelenleginél rosszabb viszonyok között működő tábor rémképe villant fel előtte, valahol Szibériában. Ennek tudatában szomorúan csomagolt, majd elbúcsúzott ottmaradt társaitól, és július 20-án többedmagával elindult a vasútállomásra. A bevagonírozás és az utazás színvonala mit sem változott az elmúlt évek során. A nyugati irányba tartó vasúti szerelvény lassan tudta csak feloldani az utazás okozta görcsöket. Egy hetes vonatozás után a vagonajtók kinyitásakor érte a

[18] Somogy Vármegye, 1947. május 9.- Rákosi Mátyás: Az idei karácsonyra az utolsó hadifoglyot is itthon akarjuk látni. 3.

legnagyobb meglepetés mindannyiukat, amikor elolvasták az állomás cirilbetűs nevét: „Чоп", azaz Csop (Csap) – határállomás. Talán ekkor hatott át testükön és lelkükön először az a gondolat, hogy mégis csak haza fognak érni.

A határon a gyors ügyintézést követően már magyar területre, Záhonyba értek, ahol magyar katonák vették át a szerelvény parancsnokságát és őrzését. A magyar katonák megengedték, hogy leszólhassanak a vagonokból. Majdnem mindenki összeszedte a sírástól tovább gyengülő maradék erejét, hogy három év után magyar területre léphessen, és megcsókolhassa annyira óhajtott hazája földjét. A sírástól zokogó, könnyekkel áztatott, borostás arcú és tekintetű hadifoglyok boldogan másztak vissza vagonjaikba. Ahogy közeledtek Debrecenhez, a három év szomorúságától és nélkülözésektől fájdalmas arcokra lassan kiült az öröm és a mosoly. A debreceni gyűjtőben két napos karantén következett. Gyors orvosi rutinvizsgálat és fertőtlenítés után a személyvonatra szóló, hazáig érvényes jegy átvételével elindultak otthonaik felé.

A számtalan fogolytábort végigjárt Magenheim Pétert és fogolytársait 1950. november 26-án vagonírozták be a darnicai láger közelében lévő vasútállomáson. Ők december 3-án értek magyar földre. A határon tartott létszámellenőrzés után a Nyíregyháza melletti Sóstón kaptak szálláshelyet. Politikai, egészségügyi és egyéb szanálások, sorakozók után Budapestre, a Moson utcai rendőrkapitányságra kerültek. Több napon át tartó kihallgatásokat követően társai közül páran Felsőgödre kerültek, ahol újabb semmittevéssel teltek napjaink. 1951. február 15-én végre közölték a várva várt hírt, a hazamenetel engedélyezését.

Magenheim Péter hat évig és két hónapig tartó hadifogság után február 16-án ért haza Szulokba. Otthon jutott tudomására, hogy az Államvédelmi Hatóság – a párt fegyveres testülete – a helyi tanácstól kért róla információkat. Az elkészített, rá nézve kedvező tanácsi vélemény döntötte el sorsát és jövőjét, hogy hazaérhetett, és elkerülte a korszakra jellemző újabb deportálásokat, vagy a koncepciós perek valamelyikét.[19]

Otthon

A személyvonat – Márkus Sándor szerint csigalassúsággal – zötyögött hazafelé. 1948. július 28-án a vonat végre megérkezett Barcsra. A debreceni eligazításkor kapott igazolvánnyal (1. sz. melléklet) – melyet a hazatért hadifoglyok részére állítottak ki – köteles volt jelentkezni a helyi tanácson, ahol kikérdezték hogylétéről. A civil életbe történő jobb beilleszkedés céljából 20 forint segélyben részesítették. A fogság ideje alatt jelentősen lesoványodott.

[19] *Füzes* 1994.

Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége Debrecen

41982 /194.. szám. Sorszám 5196/14

E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tarthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

Igazolvány

hadifogságból hazatért részére.

A hazatért neve: Márkus Sándor szkv.

Anyja neve: Flekistein Vilma állampolgársága: magyar

Születési helye: Barcs 1920 szül. év, hónap, nap: jun 7.

Családi állapota: nőtlen foglalkozása: máv. pálya munkás

Elhagyott hazai lakóhelye: Tamár Maros u 24

Nevezett, aki mint *katona — kisegítő munkaszolgálatos —, levente — polgári személy*)* hadifogságban volt Barcs Szent István 11. utca 112 szám alatti lakóhelyére útbaindítottam. Sámogy m.

Debrecen, 1948 évi 1948 JÚL. 26 án.

a kirendeltség vezetője.

Megjegyzés: A hazatért külön díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.

*) A meg nem felelő rész törlendő.

Fővárosi Nyomda Rt.

Mikor és hol esett fogságba: 1945 II 2 Tamár

Melyik fogoly táborból érkezett 7299/20 Szebasztopol helyiségnév

Pokróc: —

Köpeny: kőrepes

Felsőruha: ja

Alsónemű: ja

Cipő vagy bakancs: ja

Ezek és egyéb hadifogságból hozott kincstári ruházat a 27.190/Eln. 1946. H. M. sz. rendelet értelmében a hazatért személy tulajdona, tőle el nem vehető.

20.5 forintos gyorssegélyben részesült.

Jelentkezett:
Barcs,1948.julius 28
Tamás
ir.tiszt

1. sz. melléklet

Annak ellenére, hogy Jaltában nem betegedett meg, hazaérkezése óta nem érezte jól magát, egyre többet szédült és légzési nehézségei voltak. A barcsi orvosi vizsgálat eredménye súlyos, de műtéttel gyógyítható tüdőgümőkórt és mellhártya tumort állapított meg. A műtét azonban legyengült állapotát figyelembe véve szóba sem jöhetett.

Többszöri szanatóriumi és kórházi gyógykezelések után 75%-os hadirokkanttá nyilvánították. Barcsközség végrehajtó bizottsága határozatában Márkus Sándor rokkanttá nyilvánításának okát háborús eseményekkel hozta összefüggésbe. 1950-ben tehát már nincs szó hadifogságról, csak háborús utóhatásról! Egészsége a pihenés és a rendszeres táplálkozás hatására lassan javulni kezdett. Egy év után annyira felerősödött, hogy hadirokkantságát meg is szüntették és kiírták dolgozni. (2. sz. melléklet). 1951. szeptemberétől korábbi munkahelyén, a MÁV-nál munkára jelentkezett.

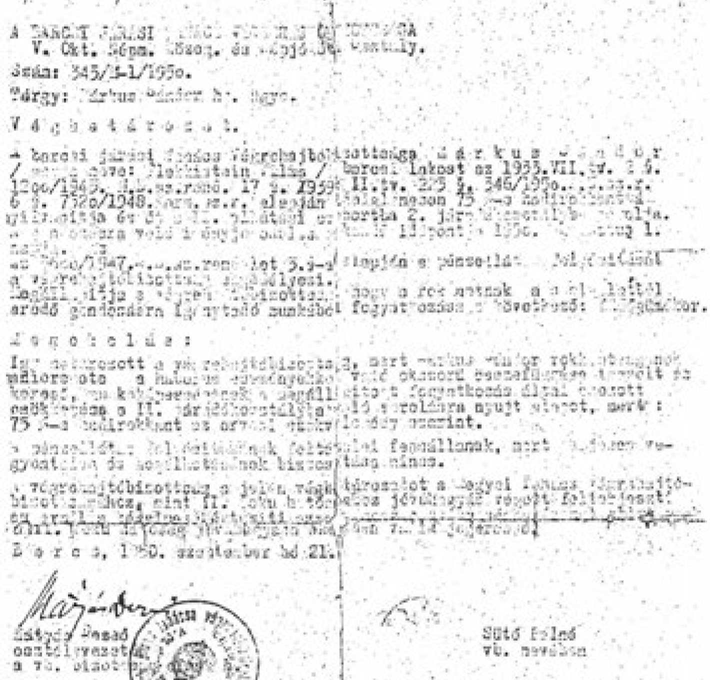

V é g h a t á r o z a t.

I n d o k o l á s :

B a r c s, 1950. szeptember hó 21.

2. sz. melléklet

Tüdőbetegsége a következő években kiújult. Nyilvánvalóvá vált, hogy a műtétet saját érdekében nem kerülheti el. 1960. május 9-én megműtötték. A kórházi zárójelentés szerint a tüdőn két és fél szegment kimetszésére került sor a jobboldali lebenyből. Emellett mellhártyájáról két és fél kilós daganatot távolítottak el. Tüdő- és mellhártya problémáját orvosainak egyöntetű véleménye szerint hadifogságának idején „gyűjtötte össze". Márkus Sándor ezzel a jaltai, szovjet emlékkel tért haza szülővárosába, Barcsra.

IRODALOM

FÜZES MIKLÓS: Embervásár Európában. Pécs, 1994.

FÜZES MIKLÓS: Modern rabszolgaság. Pécs, 1990.

GÁBOR ÁRON: Az embertől keletre. Szögletes szabadság. München, 1980.

HALMOSY DÉNES: Nemzetközi szerződések 1918-1945. Közgazdasági és Bp. 1983.

KOROM MIHÁLY: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944-1945). Bp. 1981.

NEMESKÜRTHY ISTVÁN:
Rekviem egy magyar hadseregért. Bp. 1982.

PILCH JENŐ: Hol voltak és merre jártak a magyar hadifoglyok? In: Hadifogoly magyarok története. Bp. 1930.

RÓNAI BÉLA: Iskola a határon túl. Magyar leventeoktatás a hadifogságban. Pedagógiai írások. 1990.

RÓZSÁS JÁNOS: Keserű ifjúság. München, 1980.

STARK TAMÁS: Magyarország második világháborús emberveszteségei. Társadalom- és Művelődéstörténeti tanulmányok. 3. Bp. 1989.

A nürnbergi per vádbeszédei. Bp. 1955.

Magyarország hadtörténete. Bp. 1980.

História c folyóirat 1979/3, 1982/2, 1982/3, 1991/4, 1991/5-6, 1992/9 számai

BÉLA KÉRI NAGY, DR.

BARCS – CRIMEA – BARCS

THE LIFE OF SÁNDOR MÁRKUS IN THE RUSSIAN CAPTIVITY FROM 1944 DECEMBER TO 1948 JULY

SUMMARY

The World War II not only caused more million people's death, but also the beaten countries suffered because of the retorsion after the war. The biggest human and financial damage was caused in Soviet-Union, which because of this wanted to get not only war damage compensation from the defeated countries but also labour force from them. The restoration work was made by the prisoners of war and by the the people who were carried off by force. The "malenkij robot" was practiced without any human and legal base and with the silent agreement of the confederate countries.

Sándor Márkus only accidentally got to the transport like this and because of this he had to spend three years in the Crimean Jalta in a work camp. From his memories we get to know better the everyday life of a work camp: the severe circumstances and the only exactly sufficient supply, the hard work or the rare moments of relaxation. From the lot of tenthousand comrades in misfortune he was lucky to survive the work camp and could return back home to his family.

K&H

K&H Bank
Barcs, Bajcsy-Zs. u. 73.

BARCSI
CO
ÁFÉSZ

KUZMA LÁSZLÓ országgyűlési képviselő

TI-LA
Tiszta Lakóhely
Környezetvédelmi
Vállalkozás

Somogy
Környezetvédelméért
2004
kitüntetettje

BARCSI
Környezetvédelmi Egyesület
7570 Barcs, Felszabadulás u. 2/1.
T./fax: 36-82/463-598, 06-20/91-43-647
E-mail: tisztalakohely@freemail.hu

AVERMANN - HORVÁTH KFT.
Az AVERMANN cégcsoport tagja

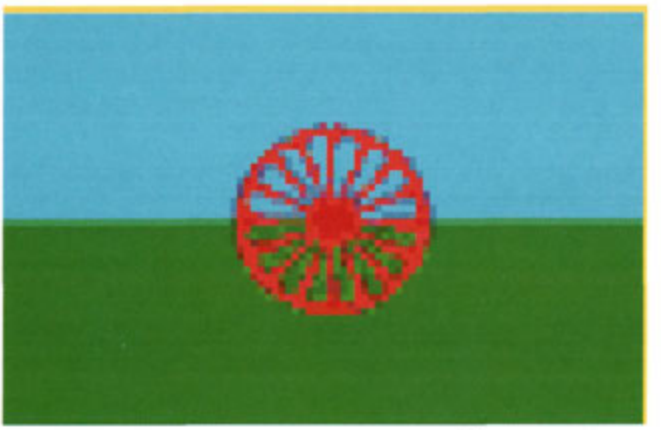

BARCSI CIGÁNY KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZAT

Teljes körű banki szolgáltatások

Betétek

DRÁVAMENTI Takarékszövetkezet

Bank – ahol a pénz nem folyik el!

Hitelek

Kirendeltségeink: Barcs, Csurgó, Kaposvár, Babócsa, Csokonyavisonta, Darány, Homokszentgyörgy, Lakócsa, Szulok, Vízvár, Berzence, Gyékényes, Porrog, Somogyudvarhely, Zákány

Gyors, rugalmas ügyintézés

DRÁVA FAIPARI MŰVEK Kft.

DRÁVA WOOD INDUSTRY Ltd.

DRÁVA FAIPARI MŰVEK Kft.

H-7570 Barcs, Nagyhíd u.78. Cg.cz.:14-09-306153

SERES

Gépipari és Kereskedelmi Kft.
Barcs, Mező u. 70.

Henkel

A Brand like a friend

Rácz Aladár Közösségi Ház

Pécs, József utca 4.

A Rácz Aladár Közösségi Ház a Dél-Dunántúl cigányságának európai színvonalú szellemi kulturális és módszertani bázisa.
A Közösségi Ház 1989-től minden évben megrendezi a Cigány Kulturális Napok Pécs rendezvénysorozatot, melynek keretében tudományos tanácskozásokra, képzőművészeti és fotókiállításokra, kézműves bemutatókra és vásárokra, valamint irodalmi estekre kerül sor. Itt működik a Cigány Képzőművészek Stúdiója, amely roma képzőművészek alkotómunkáját és közös kiállításokon való bemutatkozásukat segíti. A Ház mint Cigány Módszertani Központ, tanácsadó szolgálatot tart fenn egyesületek, klubok és egyének részére. Középiskolás és Egyetemista Fiatalok Klubja és az évente megszervezett balatoni táborozás a cigány fiatalokat segíti. Eredményesen működik a „Rács helyett háló" bünmegelőzési klub is.
1998-tól az új épület adta lehetőségeket kihasználva évente megrendezik a Baranyai Cigányok Tavaszi Fesztiválját, mely a cigány kulturális értékeken túl, a cigány-magyar együttélés során keletkezett kulturális kölcsönhatásokra is rávilágít.
A Ház tervei közé tartozik egy Padlásszínház működtetése egy színjátszó csoport kialakításával.

Erdős Kamill Cigány Múzeum

a Rácz Aladár Közösségi Házban

Az Erdős Kamill Cigány Múzeum a pécsi Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület valamint
Dr. Gémes Balázs szekszárdi cigányság-kutató kezdeményezésére 1996-ban nyitotta meg kapuit az újjáépített Rácz Aladár Közösségi Házban.
A kiállítást Dr. Mándoki László igazgató rendezte, aki nyugdíjas muzeológusként haláláig vezette az intézményt.
Az itt látható kiállítás elsősorban a baranyai cigányság történetét és jelenét mutatja be, ezért is viseli a „Képek a Baranyai cigányság múltjából és jelenéből" címet.
A kiállítás és a múzeum jelképes,
hiszen létével szeretné szembesíteni a mindenkori kormányzatot, hogy milyen fontos lenne a cigányság polgárosodásának és integrációjának elősegítése érdekében egy országos gyűjtőkörű
Cigány Múzeum létrehozása.